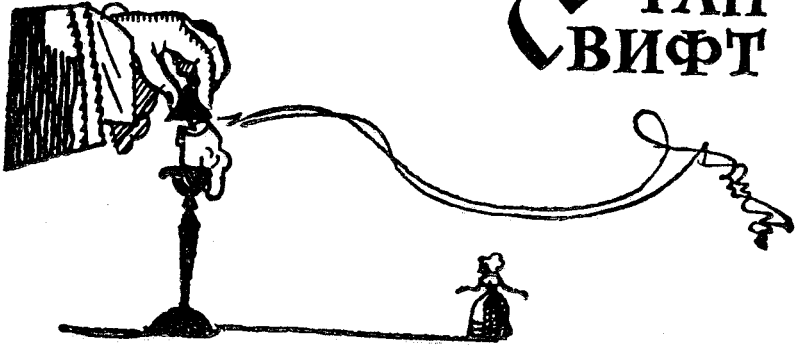

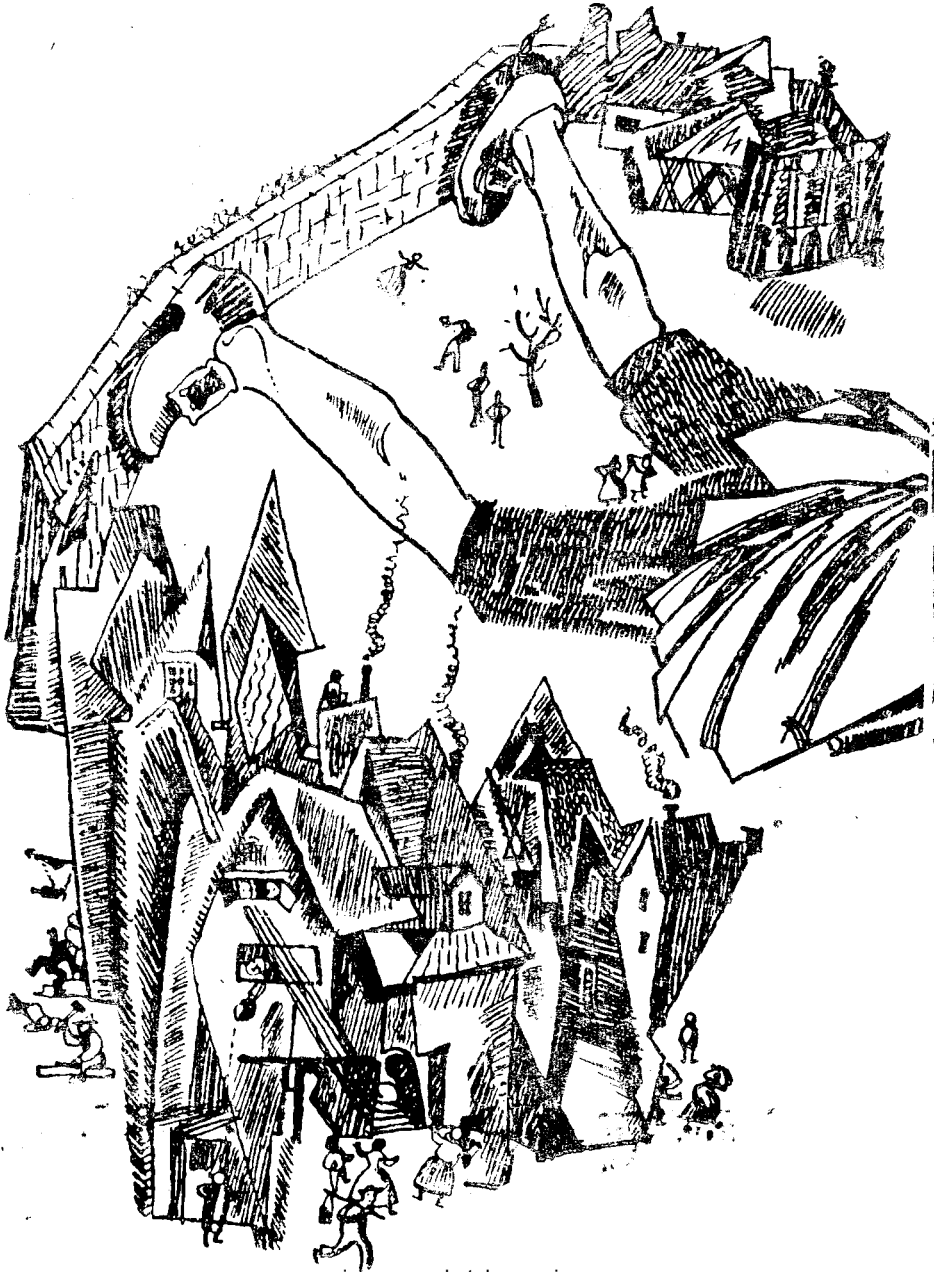

© «Еш гвардия», 1974.
© Дотгиа, 1955.

ЖОНА-
ТАН
СВИФТ

ГУЛЛИВЕР-
НИНГ
САЁХАТ-
ЛАРИ

Биринчи қисм

ЛИЛИПУТИЯГА САЁХАТ

БИРИНЧИ БОЗ

АВТОР УЗИ ҲАМДА УЗ ОИЛАСИ ҲАҚИДА БАЪЗИ БИР МАЪЛУМОТЛАРНИ МАЪЛУМ ҚИЛАДИ. САЁХАТГА БУЛГАН ДАСТЛАВКИ МАЙЛ, У НЕМА ҲАЛОКАТИГА ДУЧ КЕЛАДИ. СУЗИБ УЗИНИ ҚУТҚАРАДИ ВА ЛИЛИПУТЛАР МАМЛАКАТИ СОҲИЛИГА ЭСОН-ОМОН ЕТИБ ОЛАДИ. УНИ АСНР ҚИЛИБ МАМЛАКАТ ИЧКАРИСИГА ОЛИБ КЕТИШАДИ.

Мен Ноттингемпширда туғилганман, у ерда отамнинг унча катта бўлмаган мулки бор эди. Ешим ўн тўртга тўлганда отам мени Кембриж шаҳридаги Иманьюел коллежига ўқишга юбор-

ди. У ерда уч йил билимларни зўр ҳафсала билан ўргандим. Бироқ, коллежда ўқишим учун маблағ етказиб беришга отамнинг қудрати етмай қолди, шунинг учун у мени у ердан олиб, Лондондаги машҳур врач Жемс Бетсга шогирдликка берди, ундан тўрт йил таълим олдим. Отам ҳар замонда юборган пулларнинг ҳаммасини навигация ҳамда математиканинг бошқа соҳаларини ўрганишга сарфладим. Бу фанлар ҳамма саёҳатда қўл келиши мумкин, мен эса, тақдир мени саёҳатчи қилади, деган фикрга қаттиқ ишонгандим. Мистер Бетсникдан кетиб, уйга Ноттингемширга қайтиб келдим. Отам, тоғам Жонс ҳамда бошқа қариндош-уруғларимизнинг қўллаб-қувватлаши туфайли қирқ фунт тўплашга муваффақ бўлдим ва маълумот олишни давом эттириш учун Лейденга жўнашга аҳд қилдим. Қариндош-уруғларим менга ҳар йили ўттиз фунтдан пул юборишга ваъда қилишди. Лейден шаҳрида, узоқ саёҳатларда асқатиб қолишини билиб, икки йилу етти ой медицинани ўргандим.

Лейдендан қайтгач, саховатли устозим мистер Бетснинг ёрдамида капитан Эйбрегем Пеннелл қўмондонлик қилаётган «Қалдирғоч» кемасига хирург бўлиб ишга кирдим. Ана шу кемада уч ярим йил хизмат қилдим. Левант ва бошқа мамлакатларга саёҳат қилдим. Юртимга қайтгач, Лондонга кўчиб келишга жазм этдим. Мистер Бетс бу фикримни жудаям маъқуллади ва мени бир қанча пациентларга тавсия этди. Мен Олд-Журидаги унча катта бўлмаган уйнинг бир қисмини ижарага олдим, Ньюгетстритда яшовчи пайпоқфуруш мистер Эдмонд Бертоннинг қизи мисс Мери Бертонга уйланиб, тўрт юз фунт сеп олдим.

Орадан икки йил ўтгач, саховатли устозим Бетс вафот этди; маошим кескин камайиб кетди. Дўстларим жуда оз эди, кўпгина ҳамкасбларимнинг бемаъни қилиқларига тақлид қилишга эса виждоним йўл қўймади. Шунинг учун ҳам хотиним, баъзи таниш-билишларим билан маслаҳатлашиб, яна денгизчи бўлишга аҳд қилдим. Олти йил мобайнида кема хирургии бўлиб ишладим, иккита кема алмаштирдим, Ост — ҳамда Вест-Индияга бир неча марта саёҳат қилдим. Ана шу хизматда ўз ишларимни анча ўнглаб олдим.

Сафарга кетаётганда кўплаб китоб олар ва бўш вақтларим-

ни қадимий ҳамда янги энг яхши ёзувчиларнинг китобларини ўқишга бағишлардим, қирғоққа чиққанда эса ерли аҳолининг урф-одатларини кузатардим, тилларини ўрганардим. Хотирамининг яхшилиги туфайли буларни осонгина ўзлаштириб олардим.

Кейин саёҳатим унча муваффақиятли бўлмади. Денгиз меъдама тегди, хотиним, бола-чақаларим билан уйда қолмоқчи бўлдим. Мен денгизчилар орасида бўлиб кўпроқ тажриба орттириш ниятида Олд-Журидан Фегтер-Лейнга, у ердан Уоппингга кўчдим, лекин мўлжалим амалга ошмади. Уч йиллик беҳуда кутишдан кейин «Оҳу» кемасининг эгаси, капитан Вильям Причарднинг наф келтирадиган таклифини қабул қилдим, у билан Жанубий денгизга¹ жўнадим.

Биз Бристолдан 1699 йил 4 майда йўлга чиқдик. Аввалига саёҳатимиз жуда муваффақиятли бўлди. Ҳамроҳ шамол кемамизни олдинга йўналтирди. Кўп ўтмай Ост-Индия томон йўл олдик. Худди шу пайтда даҳшатли бўрон кўтарилди. Довул бизни Вандимен Еридан*² шимоли-ғарб томонга қараб суриб кетди. Биз жанубий кенгликнинг 30° 2' ида эдик. Экипажимиздаги ўн икки киши ўта чарчаш ҳамда маза-матрасиз овқатдан вафот этди, бошқалар ҳам ҳаддан ташқари ҳолдан тойганди. 5 ноябрь куни (ўша ерларда ёзнинг бошланиши) қаттиқ шамол кемамизни ҳамон олдинга ҳайдаб боришда давом этди; ҳамма ёқни қалин туман қоплаганди. Тўсатдан кемадан қандайдир ярим кабельт³ узоқроқ масофада тўлқинлар урилиб пишқираётган жой кўринди. Шиддатли шамол кемани ўз оғушига олиб, қоя сари суриб бораверди; бирор чора кўриш учун вақт ўтган эди. Кема шитоб билан бориб тошга урилди ва бир зумда чил-чил бўлди.

Экипаждан олти киши, шу жумладан мен ҳам, денгизга қайиқ туширишга, кема ва қоядан узоқлашишга муваффақ бўлгандик. Менинг ҳисобимга кўра, эшкак эшиб фақат уч миля⁴ юрдик. Кейинги кунларда кемада шунчалик қаттиқ ишлаган

¹ Жанубий денгиз — Тинч океаннинг жанубий қисми илгари шундай аталарди.

² Юлдузча қўйилган сўзларга изоҳни китобнинг охиридан ўқинг.

³ Кабельт — инглиз денгиз ўлчови. Бир кабельт 183 метрга тенг.

⁴ Милья — Бу ерда 10 кабельтга тенг денгиз миляси ҳақида гап боради.

эдикки, эшкак эшишга ҳам дармонимиз етмай қолди. Биз эш-какларни улоқтириб, ўзимизни тўлқинлар ихтиёрига топширдик. Ярим соатдан кейин шимолдан эсган қаттиқ шамол қайиғимизни ағдариб ташлади. Қайиқдаги ҳамроҳларимга ҳам, шунингдек, халос бўлиш умидида қояда ёки кемада қолганларга ҳам нима бўлганини билмайман. Фикримча, уларнинг ҳаммаси ҳалок бўлган бўлса керак.

Ўзим эса сувга думалаб тушгач, шамол ва оқим йўналишида бошим оққан томонга қараб сузавердим. Бир неча марта сув тубини пайпаслаб кўрдим. Ниҳоят, жуда ҳолдан тойиб, тўлқинлар билан олишишга кучим етмай қолганда оёғим ерга текканини сездим.

Худди шу пайтга келиб бўрон ҳам анча тинди. Сув туби шунчалик қиялик эканки, соҳилга етгунча бир миля масофага-ча сув кечиб боришга тўғри келди. Шунда кеч соат саккизлар бўлса керак. Мен мамлакат ичкарисига ярим миляча юриб бордим, бироқ уй ёки у ерда яшовчилардан ном-нишон ҳам тополмадим. Чарчашдан, иссиқдан ҳамда кемани тарк этиш пайтида ярим пинт¹ ароқ ичиб олганимдан қаттиқ уйқум келди. Жуда ҳам паст ҳамда майин кўкат устига чўзилдим ва қаттиқ уйқуга кетдим, умрим бинно бўлиб бунақа қаттиқ ухламагандим.

Менинг ҳисобимга кўра уйқум тўққиз соатдан оз давом этмаган бўлса керак, чунки уйғонганимда ҳамма ёқ ён-ёруғ эди. Мен ўрнимдан турмоқчи бўлдим, бироқ қимирлай олмадим. Қўл-оёқларим ерга маҳкам чирмаб ташланибди; ўзим осмонга қараб ётардим. Узун ва қалин сочларим ҳам ерга боғлаб ташланган эди. Айни пайтда бутун гавдам — қўлтиғимдан сонимгача ингичка чилвирлар билан тортиб боғланганлигини сездим. Мен фақат осмонга қарай олардим, холос; қуёш омонсиз куйдирар, кўзларимни қамаштирарди. Қулоғимга аллақандай ноаниқ шовқин чалинди, лекин тепага қараб ётганимдан ҳеч нарсани кўра олмадим.

Кўп ўтмай қандайдир бир жонли нарса чап оёғимдан ўрмалаб, аста-секин кўкрагимга чиққанини, иягимга яқинлашиб келганини сездим. Кўз қиримни ташлаб, қўлига ўқ-ёй ушла-

¹ Пинт — ярим литрга тенг англиз суюқлик ўлчови.

аташаркан) мени яхши тушунди. У минбардан тушиб, ён томонларимга бир неча нарвон қўйишни буюрди. Турли хил ноз-неъматлар солинган саватларни кўтарган юздан ортиқ одам нарвондан юқорига кўтарилиб, оғзим томон равона бўлишди.

Овқатлар, менинг ҳақимдаги хабар етиб бориши биланоқ, подшонинг амри билан бу ерга етказиб келинганди. Неъматлар турли-туман жонивор гўштидан тайёрланган эди, бироқ таъмига қараб, қайсиси қандай жонивор гўшти эканлигини ажрата олмадим. Бу ерда курак, сон, биқин гўштлири бор эди, улар кўринишдан қўй гўштини эслатса-да, катталиги аранг турна қанотидай келарди. Мен улардан икки-учтасини ҳар бири милтиқ ўқидай келадиган учта нонга қўшиб бирданига оғзимга солардим. Одамчалар менга жуда чаққонлик билан хизмат қилишар ва бўйимдан, иштаҳамнинг карнайлигидан мамнун бўлишиб, минг хил имо-ишоралар қилишарди.

Қорним тўйгач, бирор нарса ичгим келганлигига ишора қилдим. Булар жуда ҳам зийрак, кашфиётчи халқ экан. Еган овқатимга қараб, мени оз нарса билан қондириб бўлмаслигини билишиб, одатдан ташқари эпчиллик билан арқон ёрдамида бочкалардан энг каттасини устимга тортиб чиқаришди, қўлимга юмалатиб олиб боришди ва оғзини очишди. Бочкада чорак литрча вино бор эди, уни бир кўтаришда ичиб юбордим. У бургулд виносига ўхшаса-да, мазаси анча яхши эди. Улар иккинчи бочкани ҳам олиб келишди, буни ҳам олдингиси сингари ичиб, яна сўрадим, лекин уларда бошқа вино топилмади.

Мен бу кароматларни кўрсатаётганимда одамчалар хурсандликдан қийқириб юборишди ва кўксимда ҳа деб: «Гекинадегуль!» деганча ўйинга тушишди. Улар имо-ишора билан ҳар иккала бочкани ерга ташлашни илтимос қилишди, бироқ бундан олдин пастда турганларнинг четланишлари лозимлигини огоҳлантириб: «Борач мивола!» деб қаттиқ бақаришди. Бочкаларни осмонда кўришгач, яна бараварига: «Гекинадегуль!» деб қичқиришди.

Ростини айтсам, улар танамда у ёқ-бу ёққа юришаётганида даставвал қўлимга тушган қирқ ёки эллик кишини ушлаб олиб, ерга улоқтириш васвасаси ҳам қўзғалди. Аммо улар мени анча азобга қўйишганини, бошимга бундан ҳам баттар азобларни

солишларини, уларга бўйсунушга ваъда берганимни ўйлаб, бу фикрларни миямдан чиқариб ташладим. Бундан ташқари, ўзимни харажатларнинг юзига қарамай мени бу қадар сийлаган халқ меҳмондўст одамлар тоифасидан бўлмоғи керак, деб ҳисобладим.

Ҳар ҳолда, бу митти одамларнинг қўрқмаслигидан ажабланмасдан иложим йўқ эди. Мен уларга қандайдир улкан махлуқ бўлиб кўринишим керак эди, улар бўлса дадил устимга чиқиб, битта қўлим бўшлигини парволарига ҳам келтирмай, бемалол ўйнаб юришарди.

Орадан бир оз вақт ўтгач, қаршимда улуғ мартабали зот — император ҳазратларининг элчиси пайдо бўлди. Элчи жаноби олийлари кўпгина мулозимлари кузатувида оёғимдан чиқиб, юзим томон юра бошлади. У императорнинг муҳри босилган ишонч ёрлиғини кўзимга яқин олиб келиб кўрсатди, менга қараб нутқ сўзлади. Элчи қиёфасида ғазаб аломати кўринмасди, ammo ўта қатъиятлилик билан ўн минутча гапирди. Гап орасида қўли билан бир томонни кўрсатаверди. Кейинроқ билишимча, гап олий ҳазратлари давлат кенгаши билан биргаликда мени бу ердан ярим миля наридаги пойтахтга олиб келишга қарор берганлиги устида борган экан.

Унинг нутқига жавобан мен ҳам бир неча сўз айтдим, бироқ, уни ҳеч ким тушунмади. Шунда мен имо-ишора тилига ўтдим. Мен бўш қўлимни бошқа қўлимга, сўнг бошим ва танамга қўйдим, бу билан эркинлик олмоқчи эканлигимни билдирдим. Назаримда, олий жаноблари бу хатти-ҳаракатларни яхши англади шекилли, чунки йўқ деган ишорани билдириб бош чайқади, мени асир сифатида олиб кетишларини имо билан уқдирди. Айни пайтда, менга нисбатан яхши муносабатда бўлишларини ҳам писанда қилди.

Шу пайт, арқонларни узиб ташлашга яна бир уришиб кўраймикан, деб ўйладим. Бироқ теримга санчилган ёй ўқлари гуфайли яралар билан қопланган юз ва қўлларимнинг ачишиб оғриши мени бу ниятдан қайтарди. Бунинг устига, душманларим тобора кўпайиб бораётганлигини сездим. Шу сабабли, менга нисбатан кўнгиллари хоҳлаганича муносабатда бўлишлари мумкинлигини имо билан тушунтирдим. Шундан кейин

гурго ҳамда унинг мулозимлари менга одоб билан таъзим қилишди ва анча хурсанд бўлишиб, узоқлашишди.

Кўп ўтмай қувноқ ҳайқириқлар янгради, «Пеплон селан» сўзи тез-тез такрорланиб турди. Тўсатдан, мени қўриқлаётганлар ўнг ёнбошимга ағдарилишга имкон берадиган қилиб, чап томондаги арқонни бўшатишганини пайқадим. Бундан илгарироқ қўл ва юзларимга қандайдир хушбўй малҳам суртиб чиқишган ва ўқ теккан жойлардаги оғриқ дарҳол қолганди. Роҳатланиб, уйқум кела бошлади. Кейин айтиб беришларига қараганда, саккиз соатга яқин ухлабман. Бунинг ажабланидиган жойи йўқ эди, чунки врачлар императорнинг буйруғига кўра винога ухлатадиган дори солиб қўйишганди.

Аслида аҳвол бундай бўлган экан: император мен ҳақимдаги маълумотни олиши биланоқ, кенгаш билан келишиб, мени дарҳол боғлаш ҳақида фармойиш берибди (буйруқ кечаси, мен ухлаётганда бажарилган). У яна, уйғонишим биланоқ мени овқатлантириш ҳамда пойтахтга олиб кетиш учун арава ясашни ҳам буюрган.

Бир қарашда бундай йўл тутиш ҳам ўта хавфли, ҳам қаҳрамонлик. Мен ишонаманки, европалик ҳокимлардан бирортасининг ҳам бундай қилишга юраги бетламас эди.

Бироқ, менинг фикримча, императорнинг буйруғи адолатли эди. Дарвоқе, бу одамлар ухлаб ётганимда мени ўлдиришга уринишди ҳам дейлик. Дастлабки ҳужумданоқ оғриқдан ўзимга келишим ва шундай ғазабга тушишим мумкин эдики, арқонларни узиб юбориб, ўз навбатида уларга ҳамла қилишим турган гап эди. Улар мenden раҳм-шафқат кута олмас эдилар, бу аниқ.

Бу одамлар ажойиб математиклар экан, улар билимларнинг машҳур ҳомийси императорнинг қўллаб-қувватлаши ва рағбатлантириш туфайли механика соҳасида улкан камолотга эришишганди. Подшо ихтиёрида ходалар ва бошқа оғир нарсаларни ташийдиган гилдиракли ҳар хил машина бор. Бу ерда, қурилишбоп ёғоч берадиган ўрмонзорлар бор жойда, узунлиги тўққиз фут келадиган энг йирик ҳарбий кемалар қуриш одат тусига кириб қолган экан. Кейин кемаларни ана шу машиналарга юклаб, денгизга олиб боришар экан.

Беш юз дурадгор ва инженерга дарҳол ана шу машиналар-

дан энг каттасини ясаш топширилган экан. Буйруқ жуда қисқа бир муддатда бажарилган. Қирғоққа чиққанимга тўрт соат бўлар-бўлмас машина орқамдан жўнатилган. Мен турган жойга машинанинг ётиб келишини халқ шодон қийқириқлар билан кутиб олди. Бу — баландлиги уч дюйм, узунлиги етти ва эни тўрт футга яқин, йигирма икки гилдиракли ёғоч платформа эди. Уни менинг гавдамга параллел равишда қўйишди.

Энг мушкул нарса мени кўтариб, платформага ётқизиш эди. Улар ерга ҳар бири бир фут баландликдаги саксонга хода қоқишди, кейин ишчилар бўйним, қўлим, танам ва оёқларимга сон-саноксиз илмоқли боғларни боғлашди; илмоқлардан пишиқ чилвир ўтқазиб, уларни ходалар устига ўрнатилган чигир тепасидан олиб ўтишди. Энг бақувват ишчилардан тўққиз юз киши чилвирни торта бошлади, шундай қилиб, уч соат ўтар-ўтмас мени аравага олишди ва унга маҳкамлаб боғлашди.

Буларнинг ҳаммасини менга кейин айтиб беришди. Уйқу дори шарофати билан қаттиқ уйқуга кетиб, бу ишларнинг биронтасини ҳам сезмабман.

Илгари айтганимдек, мени тўрт миля наридаги пойтахтга олиб бориш учун сарой отхонасидан, ҳар бирининг бўйи ярим дюйм келадиган энг катта отлардан бир ярим мингтаси керак бўлди.

Бир ғаройиб ҳодиса туфайли мени уйғотишганда тўрт соат йўл юрган эканмиз. Арава тузатишга муҳтож бўлиб тўхтабди. Бундан фойдаланган маҳаллий халқ ёшларидан икки-учтаси ухлаётганимда афт-ангорим қанақалигини кўрмоқчи бўлибди. Улар арава устига чиқиб, юзим томонга секин яшириниб боришибди. Улардан бири, гвардия офицери, бурнимнинг чап тешигига қиличининг учини анча киргизибди. Бурнимга хас-хашак теккандай қаттиқ аксириб юбордим, уйғониб кетдим. Ботирлар ўзларини менга сездирмай яширинишди. Орадан уч ҳафта ўтгандан кейингина тўсатдан уйғониб кетганлигим сабабини билдим.

Бутун кунни йўл юриш билан ўтказдик. Тунайдиган жойда аравамнинг икки томонига беш юзга яқин гвардиячи қўйилди. Уларнинг ярми машъала, қолганлари эса, сал туришга интилсам ўқ узиш учун, ўқ-ёйни шай қилиб ушлаб турарди.

Қуёш чиқиши билан яна йўлга тушдик, туш пайтида шаҳар дарвозасидан икки юз ярд берида эдик. Император саройдаги барча аркони давлати билан бизга пешвоз чиқди, лекин олий табақа амалдорлар олий ҳазратларининг устимга чиқиб, ўз ҳаётини хавф-хатар остида қолдиришига қатъий қаршилиқ кўрсатишди.

Арава қироллик бўйича энг катта деб ҳисобланган ибодатхона ёнида тўхтади. Бундан бир неча йил муқаддам ана шу ибодатхонада даҳшатли қотиллик юз берган. Маҳаллий халқ ўта художўй бўлганлигидан ибодатхонани ҳаром бўлди, деб унга кирмай қўйган. Ибодатхонани ёпишиб, у ердаги ашё ва зийнатларни олиб чиқишган, у анча вақтдан бери бўм-бўш ёган. Ана шу ерга мени жойлаштирмоқчи бўлишди.

Ибодатхонанинг шимолга қараган эшикларининг баландлиги тўрт футга, эни икки футга яқин бўлиб, осонгина сиғишим мумкин эди. Эшикларнинг ҳар икки томонида, ердан бор-йўғи олти дюйм баландликда иккита дераза бор эди. Чап деразадан сарой темирчилари европалик хонимлар соатининг занжири йўғонлигидаги тўқсон битта занжирни ўтказиб, уларнинг учини чап оёғимга ўттиз олтита осма қулф билан маҳкамлаб боғлаб қўйишди. Катта йўлнинг бошқа томонида, ибодатхона рўпарасида баландлиги беш фут келадиган минора турарди. Император энг яқин амалдорлари билан, мени яхшироқ кўриш учун, минора устига кўтарилди. Мени кўриш учун, алоҳида ҳисобга кўра, ибодатхона ёнига юз мингдан ортиқ шаҳарлик тўпланди. Уларнинг ўн мингдан ортиғи менга чирмашиб олди, деб ўйладим. Бироқ кўп ўтмай, буни ман этиб, чирмашганларга ўлим жазоси берилиши ҳақидаги буйруқ чиқарилди.

Темирчилар ўз ишларини тугаллаб, мени аравага боғлаб турган арқонларни қирқишди, умримда ҳеч қачон ҳис этмаган чуқур қайғули кайфиятда ўрнимдан турдим.

Ўрнимдан туриб, у ёқ-бу ёққа юрганимни кузатиб турган халқнинг шовқин ва ҳайрати таърифга сиғмайди. Мени боғлаб қўйилган занжирнинг узунлиги икки ярдга яқин бўлиб, олдинга ёки орқага юриш тугул, ярим доира ясаб ҳаракат қилиш, эмак-лаб ибодатхона ичига кириш, у ерда узала тушиб ётиш имконига ҳам эга эдим.

ИККИНЧИ БОБ

ЛИЛИПУТИЯ ИМПЕРАТОРИ КУПГИНА АМАЛДОРЛАРНИ КУЗАТУВИДА АВТОРНИНГ ХУЗУРИГА ТАШРИФ БУЮРАДИ. ИМПЕРАТОРНИНГ ТАШҚИ ҚИЕФАСИ ВА КИЙИМЛАРИНИНГ ТАВСИФИ. ОЛИМЛАРГА ЛИЛИПУТЛАР ТИЛИНИ АВТОРГА УРГАТИШ ТОПШИРИЛАДИ. У УЗИНИНГ ОДОБЛИГИ БИЛАН ИМПЕРАТОР МАРҲАМАТИГА МУЯССАР БУЛАДИ. АВТОРНИНГ ЧУНТАКЛАРИНИ ТИНТУВ ҚИЛИШАДИ. УНИНГ ҚИЛИЧ ВА ТУППОНЧАСИНИ ОЛИБ ҚУЙИШАДИ.

Ўрнимдан туриб, атрофга назар ташладим. Эътироф қилиб айтаманки, умрим бино бўлиб бунақа ажойиб ва ғаройиб манзарани кўрмаганман. Атрофим нуқул боғнинг ўзгинаси; ҳар бири қирқ квадрат фут келадиган, девор билан қуршалган дала-лар гулзорга ўхшайди. Бу далаларнинг баъзилари ўрмон билан қопланган бўлиб, дарахтларнинг баландлиги етти фўтдан ошмасди. Чапда эса театр декорациясини эслатувчи шаҳар ястаниб ётарди.

Бу одатдан ташқари гўзал манзарани томоша қиларканман, император минорадан пастга тушди, отлиқ ёнимга келди. Бу жасорати учун уни фалакат босишига сал қолди. От мени кўриши биланоқ ҳуркиб, икки оёғида тик турди; чамаси устига тоғ юриб келаётгандай туюлган бўлса керак. Император ажойиб чавандоз бўлгани учун эгардан йиқилмай қолди. Шу пайт унинг бахтига мулозимлар югуриб келишди. Улар ирғишлаётган отнинг жиловидан тутиб, олий ҳазратларининг отдан тушиб олишига ёрдамлашишди. Император ўзини бамайлихотир тутарди. У кийим-бошларининг у ёқ-бу ёғини тўғрилаб, ҳар томонимдан ўтиб, бошимдан оёғимгача кўздан кечира бошлади. У ҳозир у нозир бўлиб турган ошпазларга ва сарой хизматкорларига менга овқат ҳамда ичимлик беришни буюрди. Улар овқат ва вино солинган аравани қўлим етадиган масофагача гилдиратиб келишди. Мен бу неъматларни пок-покиза туширдим. Араваларнинг йигирматасида таомлар, ўнтасида ичимликлар бор эди. Ҳар бир аравадаги таом менга икки-уч луқма бўлди, холос, ичимликни эса ўнта кўзадагисини битта аравага қўйиб бирданига кўтардим; қолган виноларни ҳам ана шу алфозда ичдим.

Императорнинг хотини, ёш шаҳзода ва маликалар узоқроқ-

қа қўйилган креслоларда саройдаги бошқа хонимлар билан бирга ўтиришарди, лекин от ҳуркиганидан кейин ҳаммалари ўринларидан туришиб, императорга яқинлашишди.

Энди олий ҳазратларининг ташқи қиёфасини таърифлашга уриниб кўрай. Унинг бўйи сарой аҳли бўйидан тирноғимча баланд, шу новчалиги ҳам атрофдагиларда ҳурмат ва даҳшат ҳиссини туғдириш учун кифоя. Унинг юзида қатъият ва жасорат ифодаси намоён; лаблари сал қимтилган, қирғий бурун, юзи сариқ, қоматдор, қўл-оёқлари чиройли, ерни миннатдор бўлсанг босаман дейдиган, виқорли одам* эди у. Император унча ёш эмасди — йигирма ёшу тўққиз ойлик, холос*, у етти йилдан бери эсон-омон подшолик қилиб келяпти. Олий ҳазратларига дурустроқ разм солиш — юзим у тикка турган жойга рўпара бўлсин учун ёнбошладим, у мenden бор-йўғи уч ярд нарида турарди. Кейинчалик уни бир неча бор қўлимга олишга тўғри келди, шу сабабли унинг ташқи қиёфасини таъриф-тавсиф қилишда адашмадим.

Императорнинг кийими оддий ва камтарона; андазаси ҳам европаликлар, ҳам осиеликларникига ўхшаб кетади; бошида қимматбаҳо тошлар қадалган, укпар тақилган, енгилгина олтин дубулға. У занжирларни узиб юборишимдан ҳадиксираб, ҳар эҳтимолга қарши қўлида яланғочланган шамшир ушлаб турарди. Шамширнинг узунлиги уч дюйм бўлиб, унинг дастаси ва қинига олмослар қадалганди. Олий ҳазратларининг овози ўткир, равон бўлиб, тик турсам ҳам бемалол эшитадиган даражада аниқ эди.

Хонимлар ва сарой амалдорлари жуда яхши кийинишганди. Узоқдан ранг-баранг кийинган бу оломон, зарбоф ва кумуш ранг ип билан тикилган юбкани* ерга ёзиб қўйилишини эслатарди.

Император олий ҳазратлари менга тез-тез савол билан мурожаат қилиб турди. Мен жавоб қайтарардим, бироқ у ҳам, мен ҳам бир-биримизнинг гапимиздан ҳеч нарса тушуна олмасдик. Шу вақтда саройдаги рухонийлар ва юристларга (кишимларидан) менга керак деб ўйладим) мен билан муокада бўлишга амр қилди. Мен, 16-ноябрда, улар билан ўзим билан ҳамма тилларда немисча, голландча, италошча,

MARTIN LUTHER
KOLLEKTIV
AXBOROT RESURSA MARKAZI

французча, испанча, итальянча гаплашдим, бироқ бу уринишлар ҳеч қандай натижа бермади.

Орадан икки соат ўтгач сарой аҳли жўнаб кетди, мен кучайтирилган соқчилар назорати остида қолдим — улар менга яқинлашишга зўр бериб уринувчи, ҳаттоки беодоб авом халқдан сақлаши лозим эди. Уйим эшиги олдида — ерда ўтирганимда менга қараб ёйдан ўқ узишдек уятсизликка бориб етувчилар ҳам топилди. Уқлардан бири чап кўзимга санчилишига сал қолди.

Бундай сурбетликдан жаҳли чиққан полковник бемаза қилиқ қилувчилардан олтитасини ушлашга буйруқ берди. Жазолаш учун уларни менинг қўлимга беришга аҳд қилди. Солдатлар тўполончиларни найзалар ҳалқасига ўраб олиб, мен томон ҳайдаб келишди. Мен уларнинг ҳаммасини бирданига ўнг қўлим билан чангалладим, бештасини камзулимнинг чўнтагига солдим, олтинчисини тириклайин еб қўймоқчидай оғзимга олиб бордим. Бечора жон талвасасида чинқирди, чўнтагимдан қаламтарашимни олганимда эса полковник билан офицерлар ғоят ташвишда қолишди. Бироқ кўп ўтмай уларнинг кўнгли ўрнига тушди. Мен ўз асиримга меҳр билан боқиб, уни боғлаб турган арқонларни кесдим-да, авайлабгина ерга қўйдим; у бир зумда жуфтакни ростлаб қочиб қолди. Қолганларини ҳам бирин-кетин чўнтагимдан олиб, худди шу йўсинда қўйиб юбордим. Менинг марҳаматимдан қоровуллар ҳам, оломон ҳам мамнун бўлганлигини пайқадим. Озор етказувчиларга нисбатан тутган йўлим саройдагиларда мен ҳақимда яхши таассурот туғдирди.

Тун бошланиши билан ҳеч бир қийинчиликсиз уйимга кириб олдим ва қуруқ ерга чўзилдим. Императорнинг махсус буйруғи билан мен учун кўрпа-ёстиқ тикишгунга қадар икки ҳафтагача шу алфозда ҳаёт кечирдим. Ўртача катталиқда олти юзта кўрпа келтиришди, уйимда иш қизиб кетди. Бир юз элликта кўрпани битта қилиб тикишди, шундай қилиб, узунасига ҳам, энига ҳам менга тўғри келадиган тўшак ҳосил бўлди; ана шунақанги тўртта тўшакни устма-уст қўйишди, бироқ бундан тош ётирилган ер юмшаб қолмади. Худди шу усулда устимга ёпиладиган кўрпа, чойшаблар ҳам тайёрланди. Аллақачонлар муҳтожликка кўникиб қолган одам учун бу ҳам ҳарна эди.

Мен ҳақимдаги хабар қироллик бўйича ёйилиши биланоқ мени кўриш учун ҳамма ёқдан боёнлар, бекорчилар ва ҳар нарсага қизиқувчи одамлар дарёдай оқиб кела бошлади. Қишлоқлар ҳувиллаб, дала ишлари тўхтаб қолди, уй ишлари издан чиқди. Агар олий ҳазратлари оқилона йўл тутмаганда бунинг оқибати вой бўларди. Император мени кўриб бўлганларнинг ҳаммаси дарҳол уйга қайтиши ҳақида буйруқ берди; уларга саройнинг алоҳида рухсатисиз иккинчи маротаба уйимга эллик ярд масофагача яқинлашиш қатъий ман этилди. Бу фармойиш баъзи министрлар учун йирик даромад манбаига айланди.

Ҳузуримдан кетгач, император кенгаш чақирди, унда менга қандай муносабатда бўлиш масаласи муҳокама қилинди. Менинг яқин дўстларимдан бирига айланган сарой аслзодасидан кейинроқ билишимча, давлат кенгаши анчагача бир фикрга келолмапти. Бир томондан занжирларни парчалаб юборишимдан қўрқишибди, бошқа томондан эса мени боқиш анча қимматга тушиши ва мамлакатда очарчилик бошланишидан ҳадиксирашибди. Кенгашнинг баъзи аъзолари мени очдан ўлдиришни ёки заҳарли ўқ отиб, йўқ қилишни астойдил талаб қилишибди. Бироқ бу таклиф рад этилибди, шундай улкан жасад пойтахтда ва бутун қиролликда вабо тарқалишига сабабчи бўлади, деб кўнишмабди.

Кенгаш авжи қизиб турган пайтда кенгаш залининг катта эшиги ёнида бир неча офицер пайдо бўлибди; улардан икки нафари мажлисга қўйилибди ва улар менинг жиғимга теккан олти тўполончига нисбатан қандай йўл тутганим хусусида тўлиқ маълумот беришибди. Бундан олий ҳазратлари ҳам, давлат кенгаши аъзолари ҳам жуда таъсирланиб кетишибди.

Император ўша заҳстиёқ фармон чиқариб, пойтахтдан тўққиз юз ярд масофагача бўлган жойда жойлашган қишлоқлар зиммасига ҳар куни эрталаб менинг дастурхонимга олтига новвос, қирқта қўй ва тегишли нон ҳамда вино билан бирга бошқа егуликлар келтиришни юклади. Буларнинг ҳаммасига белгиланган нарх бўйича олий ҳазратларининг хазинасидан ҳақ тўланди. Шунини таъкидлаб ўтиш керакки, бу подшо асосан ўз мулкидан келадиган даромадлар ҳисобига яшайди, фақат дўппи тор ке-

либ қолган пайтлардагина ёрдам сўраб фуқароларига мурожаат қилади.

Бундан ташқари ҳузуримда олти юз одамдан иборат мулозимлар штати таъсис этилди. Император уларнинг маоши учун алоҳида маблағ ажратди ва уйимнинг ҳар икки томонига улар учун қулай чодирлар тикишга буйруқ берди. Бундан ташқари, уч юз чеварга шу ернинг фасонида менга костюм тикиш ва энг машҳур олимлардан олтитасига маҳаллий тилни ўргатиш амр қилинди. Энг охирида, император ўзига, сарой амалдорларига ва гвардияга қарашли отлар менга кўниксин учун, уларни менинг ҳузуримда машқ қилдириш ҳақида фармойиш берди.

Бу буйруқларнинг ҳаммаси беками-кўст бажарилди. Уч ҳафтадан кейин лилипутлар тилини ўрганишда катта ютуқларни қўлга киритдим. Шу муддат ичида император ҳузуримга тез-тез ташриф буюриб, менга таълим бераётган устозларимга бажону дил ёрдам қилди. Биз бир-биримиз билан бемалол гаплашадиган бўлиб қолдик. Дастлабки ўрганган сўзларим олий ҳазратларидан мени озод этишни сўраш истаги бўлди. Бу сўзларни ҳар кун император олдида тиз чўкиб такрорлайвердим. Илтимосимга император сал дудмалроқ жавоб қилди. Мен унинг гапларида, менинг озод қилинишим учун давлат кенгашининг розилиги зарурлигини ва энг аввало, мен «люмоз кельми пессо деемарлон Эмпозо», яъни у ва унинг империяси билан урушмаслигим, тинч-тотув яшашим ҳақида қасамёд қилишим лозимлигини аранг билиб олдим. Бироқ, менинг озод этилишим шароитга боғлиқ эканлигини, шу вадан сабр-қаноат қилишни, ўзининг ҳам, фуқароларининг ҳам кўз ўнгида яхши ном қозониш учун хизмат қилишимни писанда қилиб қўшиб қўйди.

Кунларнинг бирида у, алоҳида амалдорларга мени тинтув қилиш учун буйруқ берса буни ҳақорат деб билмаслигимни илтимос қилди. Улкан гавдамга яраша ўта хавfli қурол тақиб юришимга унинг ишончи қониқмиш. Мен олий ҳазратларидан бу хусусда кўнгли тўқ бўлишини илтимос қилдим ҳамда унинг кўз олдида ҳамма чўнтакларимни ағдариб кўрсатишга тайёр эканлигимни айтдим. Ўз фикримни қисман сўзлар, қисман имо-

ишора билан уқтирдим. Император империя қонунига биноан тинтув иккита амалдор томонидан ўтказилишини айтди.

«Қонуннинг бу талаби сизнинг розилигингизсиз ва ёрдамингизсиз бажо келтирилмайди, албатта,— деди у.— Лекин, сизни ўта мурувватли, адолатли киши деб билганим учун манови амалдорларни бамайлихотир қўлингизга топшираман. Биз олиб қўйган буюмлар мамлакатимиздан кетаётганингизда қайтарилиб берилади ёки уларга қанча нарх қўйсангиз шунча ҳақ тўланади».

Мен ҳар иккала амалдорни қўлимга олдим-да, камзулимнинг чўнтагига солиб қўйдим. Улар бу чўнтакни текшириб бўлишгач, бошқаларига солдим. Мен уларга иккита соат ҳамда ўзимдан бошқа ҳеч кимга керак бўлмайдиган майда-чуйда сақланадиган яширин чўнтагимдан бошқа ҳаммасини кўрсатдим. Соат чўнтақларимдан бирида кумуш соат, бошқасида бир неча дона олтин танга солинган ҳамён бор эди. Амалдорлар қўлига қоғоз, қалам ва сиёҳ олиб, нима топган бўлишса ҳаммасини рўйхатга олишди*. Рўйхат тузиб бўлингач, улар мендан пастга тушириб қўйишни илтимос қилишди. Улар ўз рўйхатларини императорга топширишди. Кейинроқ бу ҳужжатни инглиз тилига таржима қилдим. Унинг сўзма-сўз мазмуни қуйидагича:

«Улкан одам («Куннбус Флестрин» сўзини шундай таржима қилдим) камзулининг ўнг чўнтагидан бир бўлак катта дағал матони топдик, уни олий ҳазратлари саройининг кираверишдаги залига гилам қилиб тўшаса ҳам бўлади. Чап чўнтакда жуда катта кумуш сандиқ бор экан, қопқоғи ҳам кумушдан. Уни ўрнидан қўзғата олмадик. Бизнинг сўровимизга кўра Улкан Одам сандиқни очди. Биримиз сандиқ ичига тушдик, у тиззасигача аллақандай чангга ботиб кетди. Чанг ҳавога кўтарилиб, икковимизни ҳам бир неча бор қаттиқ акса урдирди.

Нимчасининг ўнг чўнтагидан битта қилиб тахланган, пишиқ арқон билан боғланган бир даста катта юпқа оқ варақларни топдик. Варақлар қандайдир қора белгилар билан тўла. Бизнинг камтарона тахминимизга кўра, бу белгилар ёзув бўлса керак; ҳар бир ҳарф катталиги кафтимиз ярмича келади. Нимчанинг чап чўнтагида махсус бир асбоб бор экан. Асбобга узун-узун йигирмата қозиқ ўрнатилган, улар олий ҳазратлари саро-

Йи қаршисидаги панжара деворни эслатади. Фикримизча, Улкан Одам бу асбоб билан сочларини тараса керак, лекин бу бизнинг тахминимиз, холос. Биз Улкан Одамни саволга тутишдан қочдик, чунки у билан сўзлашиш биз учун анча қийин.

Улкан Одамнинг ўрта ёпигининг («р а н ф у л о» сўзини шундай таржима қилдим, улар бу сўз орқали «шим» демоқчи) ўнг томонидаги катта чўнтагида одам бўйи келадиган ичи қавак темир устунни кўрдик. Бу устун ўзидан ҳам йўғонроқ қаттиқ ёғоч парчасига маҳкамлаб қўйилган; устуннинг бир томонида ғалати шаклдаги катта темир парчаси диккайиб турибди, унинг вазифаси нима эканлигини билолмадик. Ана шунақа машина чап чўнтагидан ҳам топилди. Ўнг томондаги кичкина чўнтакда оқ ва қизил металлдан ясалган ва катталиги ҳар хил бир неча сип-силлиқ гардишлар бор экан. Оқ гардишларнинг баъзилари шунақаям катта ва оғирки, икковимиз уларни аранг кўтардик. Булар кумушдан ясалган бўлса керак.

Чап чўнтакдан шакли нотекис икки қора колоннани топдик. Чўнтак тубида туриб қўл чўзганимизда, унинг учига аранг етди. Ҳар бир колоннага жуда катта пўлат тахта қўйилган. Бу жуда хавфли қурол бўлса керак деб ўйлаб, уни қандай ишлатилишини Улкан Одамдан талаб қилдик. У ҳар иккала қуролни ғилофдан чиқариб, ўз мамлакатига буларнинг бирида соқол қиришларини, бошқасида эса гўшт кесишларини айтди.

Бундан ташқари, Улкан Одамда яна иккита чўнтак бор экан, уларнинг ичига кира олмадик. Улкан Одам уларни соат чўнтак деб айтди. Булар унинг ўрта ёпигининг юқори қисмига жойлашган, кесиб ҳосил қилинган кенг ёриқлар бўлиб, қорнининг қисмида ёпилиб қолибди. Чап чўнтакдан катта кумуш занжир пастга осилиб турибди; у чўнтак тубидаги ажиб бир машинага уланган. Биз машинани бу ёққа олишни буюрдик; у шарсимон бир нарса экан; унинг ярми кумушдан, бошқа томони қандайдир тиниқ металлдан ясалган. Шарнинг шу томонидаги қандайдир ғалати белгиларни кўриб, уларни ушлаб кўрмоқчи бўлдик; бармоқларимиз ўша тиниқ нарсага тиралиб қолди. Улкан Одам машинани қулоқларимизга тутди, биз сув тегирмоннинг парраги овозини эслатувчи узлуксиз шовқинни эшитдик. Фикримизча, бу ё бизга номаълум бир ҳайвон ёки улар сиғинадиган худо бўлса

шундоғам тушуниб турган бўлса керак. Уларнинг ҳамма тахминлари ҳақиқатдан анча йироқ эди.

Кейин кумуш ва мис тангаларимни, ўнта йирик ҳамда майда олтин тангалар солинган ҳамёнимни, пичоқ, устара, тароқ, кумуш тамакидон, рўмолча ва ён дафтарларимни ҳам топширдим. Қилич, тўппончалар, ўқ ва порох солинган сумка аравага юкланди ва олий ҳазратларининг қуролхонасига жўнатилди. Император бошқа буюмларни менга қайтариб беришни амр қилди.

Амалдорларга яширин чўнтагимни кўрсатмаганимни олдин айтгандим. Унда кўзойнак, чўнтакда олиб юриладиган дурбин ва яна бир қанча майда-чуйда нарсалар бор эди. Бу нарсалар императорда ҳеч қандай қизиқиш туғдирмасди, бунинг устига уларни ташиётганда бузиш, синдириш ёки ишдан чиқариб қўйиш мумкин, шу ваздан, ўз ваъдамни бузмасдан, уларни император амалдорларидан яширишни маъқул кўрдим.

УЧИНЧИ БОБ

АВТОР УСТАЛИК БИЛАН ИМПЕРАТОР, САРОЙ ХОНИМЛАРИ ВА КАВАЛЕРЛАРИНИНГ КУНГИЛЛАРИНИ ОВЛАЙДИ. ЛИЛИПУТИЯ САРОЙИДАГИ КУНГИЛ ОЧИШНИНГ ТАЪРИФИ. АВТОРГА МАЪЛУМ ВАҚТЛАРДА ОЗОДЛИК БЕРИЛАДИ.

Ўзимни мўмин-қобил тутишим император, сарой, армия ҳамда бутун халқ олдида эътиборимни ошириб юборди, энди озод этилишимга умид боғласам ҳам бўлади. Мен ўз ҳақимдаги мақбул фикрларни мустаҳкамлашга жон-жаҳдим билан интилдим. Баъзида ерга ётиб, беш-олти лилипутнинг кафтимда рақсга тушишига ҳам йўл бердим. Бора-бора болалар сочларим орасида беркинмачоқ ўйнашга ҳам ботина оладиган бўлиб қолишди. Мен уларнинг тилида бемалол гаплашадиган ва уларни тушунадиган бўлдим.

Бир куни императорнинг миясига акробатик томоша кўрсатиш билан менинг кўнглимни хушнуд этиш фикри келиб қолди. Лилипутлар бунақа томоша кўрсатишда ўзларининг эпчил-чаққонликлари билан мен билган ҳамма халқлардан устун тури-

шади. Айниқса, уларнинг дорбозлик санъати мени ҳайратга солди. Дорбозлик ердан ўн икки дюйм баландликда тортилган, узунлиги икки фут келадиган ингичка, оқ ип устида намойиш этилар экан. Бу, томоша хусусида батафсилроқ тўхталиб ўтман, китобхонлардан сабр-қаноат қилишларини ўтиниб сўрайман.

Арқон устидаги ўйинларни фақат юқори лавозимга номзоди кўрсатилган ва саройдан мурувват кутаётган шахсларгина ижро этишади. Улар ёшликданоқ дорбозлик санъатини ўрганишади, лекин ҳаммалари ҳам олий насл-насабли, маълумотли одамлар бўлмайди. Бирорта амалдор вафот этса ёки императорнинг ғазабига учраса (бу тез-тез бўлиб туради), юқори лавозимга даъвогар бўлганлардан беш-олти киши олий ҳазратлари ва бутун сарой аҳлини хушнуд этиб дор ўйнаб бериш учун императордан изн сўрашади. Қимки арқондан қуламай, ҳаммадан баландга сакраса, бўш ўрин ўшаники бўлади. Ҳатто министрлар ҳам ўз эпчилликларини, айти пайтда дор ўйнашга бўлган ўз қобилиятларини йўқотмаганликларини намойиш этиш учун тез-тез императордан буйруқ олиб туради. Хазинахона канцлери Флимнап сакрашда алоҳида доврўғ таратган*. У таранг тортилган арқон устида империя амалдорларига нисбатан бир дюйм юқорига сакраган. Мен уни қалинлиги инглиз канопидек дор арқонига боғлаб қўйилган кичкинагина тахта устида боши билан бир неча бор умбалоғ ошганини кўрдим. Менинг дўстим, махфий кенгашнинг бош котиби Рельдресель — борди-ю, унга кўнгил боғлашим мени эсанкиратиб қўймаса — хазинахона канцлеридан кейин иккинчи ўринда туради.

Бошқа амалдорлар ўз эпчилликлари билан бир-бирларидан унча фарқ қилмайдилар.

Бу томошалар кўпинча бахтсиз ҳодисалар билан тугайди. Юқори лавозимга умидворлардан икки-учтасининг майиб бўлганини ўз кўзим билан кўрдим. Министрлар ўз эпчиллигини кўрсатиши учун императордан буйруқ олганда хавф баттар кучайиб кетади. Улар ўзларини кўрсатиш учун шунақаям жон куйдиришадик, натижада дордан камдан-кам одам йиқилмай қолади. Менга, бу ёрга келишимдан бир ёки икки йил илгари Флимнап бўйинини синдириб олишига сал қолганлигини уқти-

ришди. Бахтига, кимдир ерга қўйиб қўйган ёстиқ устига йиқи-
либди, шу вайдан ўлмайд қолибди.

Баъзан саройда алоҳида томошалар ҳам бўлади, унда фа-
қат император, унинг хотини ва бош министр қатнашади. Им-
ператор стол устига мовий, қизил, яшил — ҳар бирининг узун-
лиги олти дюймли учта ингичка ипак ип қўяди. Император бу
ипларни ўз илтифотини қозонишда алоҳида намуна кўрсатган
кишиларга мукофот тариқасида беради. Маросим олий ҳазрат-
ларининг тахти қўйилган катта залда ўтказилади. Бу ерда му-
кофот талаблар эпчилликда алоҳида синовлардан ўтказилади,
бунақа чаққонликни эски дунёю янги дунё мамлакатларида
ҳам кўрилмаган. Император қўлидаги таёқни горизонталь ҳо-
латда ушлаб туради, эпчиллигини намойиш қилувчилар навбат-
ма-навбат таёқ устидан ирғишишади, таёқни баланд ё паст ту-
тиб турилганига қараб, унинг остидан эмаклаб ҳам ўтишади.
Гоҳида таёқнинг бошқа учини биринчи министр, баъзан эса та-
ёқни министрнинг ўзи ушлаб туради. Ана шу машқларни энг
ўринлатиб бажарган чаққонга мовий ип, иккинчи ўриндагисига
қизил, учинчисига яшил ип берилади. Тақдим этилган ипларни
белларидан икки марта айлантириб, белбоғ қилиб боғлаб юри-
шади. Саройда ана шундай белбоғ боғлаганлар жуда кўп.

Отбоқарлар ҳар куни теграмдан полк ҳамда қирол отхона-
ларидаги отларни айлантира бошлашди. Шунинг учун ҳам от-
лар мандан ҳуркимайдиган, ҳатто оёғимнинг тагигача келадиган
бўлиб қолишди. Кўпинча қўлимни ерга қўярдим, чавандозлар
эса отларини қўлим устидан сакраб ўтишга мажбур қилишади,
бир сафар императорнинг шикор беги савлатликкина отда ко-
вушли оёғим устидан сакраб ўтди. Бу чинакам, том маънодаги
сакраш бўлди.

Мен императорнинг кўнглини хушнуд қиладиган ажойиб
нарса ўйлаб топдим. Мен ундан узунлиги икки фут, йўғонлиги
оддий қамиш поядай келадиган бир неча дона таёқ топиб бе-
ришини илтимос қилдим. Олий ҳазратлари бош ўрмончига те-
гишли кўрсатмалар беришни амр этди, эртаси куни эрталаб
етти ўрмончи мен талаб қилган ходаларни саккиз от қўшил-
ган олти аравада етказиб келди.

Мен тўққизта калтакни олиб, ерга тўрт бурчак шаклида

маҳкам қилиб қоқдим, ҳар бир томоннинг узунлиги икки ярим фут бўлди; ана шу тўққизта калтакка рўмолчамни таранг қилиб тортдим, устидан тўртта калтакни ерга параллел қилиб, тўрт бурчак четига маҳкамлаб боғладим. Бу калтаклар, рўмолча устидан беш дюймча кўтарилиб, тўртбурчакнинг тўрттала томонидан ўзига хос тўсиқ ҳосил қилди.

Бу ишларни тугатгач, ўзим қурган майдон устида машқ қилиш учун йигирма тўртта энг яхши отлиқ аскарлардан отряд тузишни императордан илтимос қилдим. Олий ҳазратлари таклифимни қувватлади. Чавандозлар келишганда уларни биринкетин кўтариб, рўмолча устига қўйдим. Сафга тизилишгач, улар иккита отрядга бўлинишди ва маневрларни бошлаб юборишди: бир-бирларига тўмтоқ ўқлар отишди, қилич яланғочлаб бир-бирларига ҳамла қилишди; гоҳ қочишди, гоҳ бир-бирларини таъқиб этишди, гоҳ ҳужумга ўтиб, гоҳ чекинишди. Шу билан улар энг яхши ҳарбий таълим олишганини намойиш қилишди. Тўсиқ қилиб қўйилган калтаклар чавандозларни ҳам, отларни ҳам пастга йиқилиб тушишидан сақлаб турди. Император шунақаям суюниб кетдики, ана шундай кўнгил очишларни бир неча кунгача сурункасига такрорлашга мени мажбур этди, бир кунни ўзи ҳам майдонга кўтарилиб, маневрларга шахсан раҳбарлик қилди. Император хотинининг томошани яхшироқ кўриши учун ёпиқ креслода майдондан икки ярд тепада ушлаб туришга мени аранг кўндирди. Бахтимга бу машқларнинг ҳаммаси яхши ўтди. Фақат бир сафар офицерлардан бирининг ўйноқи оти туёғи билан рўмолчамни тешиб қўйди, от қоқилиб, йиқилди, эгасини кўтариб урди. Мен дарҳол уларга ёрдамга шошилдим. Бир қўлим билан тешикни беркитиб, ҳамма отлиқларни ерга туширдим. Йиқилган отнинг олдинги оёғи чиққан бўлса-да, чавандоз шикастланмаган эди. Рўмолчани ҳафсала билан ямадим, лекин ўшандан бери бунақа хавфли машқлар пайтида рўмолчанинг пишиқлигига ишонмай қўйдим.

Бир кунни — бу воқеа озод қилинишимга икки-уч кун қолганда юз берди — сарой аҳлини турли ғалати ўйинлар билан димоғини чоғ қилиб тургандим. Тўсатдан олий ҳазратларининг ҳузурига чопар хабар олиб келди; мени топиб олишган жойда бир неча киши ажиб нусхали улкан қоп-қора нарса турганини

кўришибди. Унинг ўртаси одам бўйи келармиш, четлари анча паст ва кенг эмиш. У олий ҳазратларининг ётоқхонаси кенглигидаги жойни эгаллаб турганмиш. Аввалига улар, бу кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган бир ҳайвон бўлса керак, деб ўйлашибди. Лекин кўп ўтмай бу фикрларидан қайтишибди. У нарса ўт-ўлан устида мутлақо қимирламай тураверибди, унинг атрофидан бир нарса бор айланишибди. Улар бир-бирларининг елкаларига чиқишиб, ғалати нарсанинг тепасига кўтарилишибди; тепаси сип-силлиқмиш. Оёқлари билан роса тепкилашиб, унинг ичи ғовак эканлигига ишонч ҳосил қилишибди. Охирида хабар келтирувчилар одоб билан, бу нарса Улкан Одамники эмасмикан, деган тахминни айтишди, уни фақат бешта от ёрдамида бу ерга келтиришга тайёр эканликларини изҳор этишди.

Мен гап нима ҳақда кетаётганлигини дарҳол фаҳмладим ва бу хабардан жуда севиниб кетдим. Чамаси, кема ҳалокатидан кейин соҳилга чиқиб олгач, кўнглим вайрон бўлиб кетганидан, шляпам қаёққа учиб кетганини пайқаман эканман. Қайиқда ўтирганимдаёқ шляпа боғини иягимга танғиб боғлаган, сувга ағдарилиб тушганимда эса бостириб кийиб олгандим. Соҳилга чиққанимда шунақаям чарчаган эдимки, шляпани бутунлай унутиб қўйгандим. Боғ ечилиб, шляпа бошимдан тушиб кетган, мен эса уни тўлқинлар ичида қолган, деб ўйлагандим.

Олий ҳазратларига унинг нима эканлигини уқтирдим, шляпани дарҳол пойтахтга келтириш ҳақида фармойиш беришини илтимос қилдим. Эртаси кунни шляпани келтиришди. Бироқ олиб келувчилар шляпамга нисбатан шафқатсиз муносабатда бўлишибди. Улар унинг айвонидан тешиб, арқон ўтказишибди, унинг бир учини отларнинг абзалига боғлашибди, шу алфозда ярим милягача судраб келишибди.

Бахтимга, бу мамлакат ери ниҳоятда текис, силлиқ бўлганидан, шляпам кутганимдан кўра озроқ шикастланибди.

Баён қилинган воқеадан кейин икки ҳафта ўтгач, император пойтахт ва унинг атрофига жойлашган армияларга отланмиш ҳақида буйруқ берди. Олий ҳазратлари антиқа кўнгил очишни тусаб қолди. У иложи борича оёқларимни кенг кериб, Колосс Родосский* ҳолатида туришимни истади. Кейин олий бош қўмондонга (энг кекса, тажрибали ҳарбий саркарда, менинг зўр

ҳомийимга) қўшинларни зич ҳолда сафга тизиш ва оёқларим орасидан тантанали маршлар билан, барабанларни чалиб, байроқларни баланд кўтариб, пиёдаларни йигирма тўрт, кавалерияни ўн олти қатордан қилиб ўтказиш ҳақида буйруқ берди. Армия уч минг пиёда, минг кавалериядан иборат эди. Парад жуда чиройли ўтди, олий ҳазратлари роса ҳузур қилди.

Императорга менга озодлик беришини сўраб бир неча марта илтимоснома ҳамда ёзишмалар бердим, ниҳоят, олий ҳазратлари бу масалани олдин мишистрлар, кейин давлат кенгаши муҳокамасига қўйди. Кенгашда менинг озод бўлишимга фақат битта рақиб — Скайреш Болголам қарши чиқди, мен томонимдан ҳеч қандай хусумат бўлмаса-да, у ашаддий душманимга айланди. Аммо, унинг оёқ тирашига қарамай, масала менинг фойдамга ҳал бўлди. Болголам г а л ь б е т а, яъни қирол флотининг адмирални лавозимини эгаллаган бўлиб, император олдида катта ишончга эга эди: у ўз ишининг зўр билимдони, лекин қаҳри қаттиқ ва ушлаган жойидан кесадиған киши эди. Охири уни розилик билдиришга кўндиришди, бироқ у менга бериладиган озодлик шартларини ўзи тузажағини қаттиқ туриб талаб қилди. Скайреш Болголамнинг шахсан ўзи шартларни менга икки котиб ҳамда бир неча амалдор кузатувида олиб келди. Уни ўқиб бўлишгач, шартларни бузмаслик ҳақида менга онт ичдиришди. Қасамёд аввало ўз юртим удумига, кейин эса маҳаллий қонунқондаларга кўра амалга оширилди. Қасамёд қилаётганда ўнг оёғимни чап қўлим билан ушлаб туришим, бир вақтнинг ўзида ўнг қўлим ўрта бармоғини миямга, бошмалдоғимни эса ўнг қулоғим учига қўйиб туришим керак эди. Ўз зиммамга олган мажбуриятларим билан танишиш, эҳтимол, китобхон учун анча қизиқ туюлар. Шунинг учун ушбу ҳужжатни тўла ва аниқ таржимаси билан келтираман.

«Лилипутиянинг қудратли императори, мулки ер куррасининг четигача беш минг блестрег (айланасига ўн икки миляга яқин)ни эгаллаган, жаҳоннинг қувончи ва даҳшати, подшоларнинг подшоси, инсониятнинг энг улуг фарзанди, боши қуёшга етган, бир имоси билан жаҳон шоҳларининг тиззаси қалтираган, баҳордай сўлим, ёздай ҳимматли, куз сингари тўкин, қиш сингари қаҳрли Гольбасто Момарен Эв-

лем Гердайло Шефин Молли Олли Гу. Олий ҳазратлари яқинда самовий мамлакатимизга келган Улкан Одамга қўйидаги шартларни қўяди, Улкан Одам уларни ба-жариш учун тантанали қасамёд қилади.

1. Катта муҳр босилган ижозат ёрлиғимизсиз мамлакатимиздан кетишга Улкан Одамнинг ҳаққи йўқ.

2. У бизнинг алоҳида фармойишимизсиз пойтахтдан чиқмайди, борди-ю, чиқадиган бўлса, аҳоли уйларига яшириниб олиши учун икки соат илгари огоҳлантирилиши керак.

3. Улкан Одам деб номланувчи фақат катта йўллардагина сайр қилиш билан кифояланиши зарур. Унинг ўтлоқ ва далаларда айланишга ҳамда ёнбошлашга ҳаққи йўқ.

4. У сайр қилаётганда марҳаматли фуқароларимизни ёки уларнинг от-уловларини босиб олмаслик учун оёғи остига диққат билан қараши, фуқароларни уларнинг розилигисиз қўлига олмаслиги лозим.

5. Борди-ю, империянинг бирор узоқроқ шаҳарига чопарни тезроқ етказиш лозим бўлиб қолса, Улкан Одам — ҳар қамар йилида фақат бир марта — чопарни от-поги билан кўтариб, олти кунлик йўлга элтиб қўйишга мажбур; агар талаб қилинса, ўша чопарни император ҳазратлари ёнига соғ-саломат олиб келади ҳам.

6. У бизга душман бўлган Белефуску ороли билан уруш олиб боришимизда иттифоқдош бўлиши, бизга ҳужум қилиш учун ҳозир қурулланаётган* душман флотини яксон этишда бутун куч-ғайратини сарфлаши лозим.

7. Юқорида номи зикр қилинган Улкан Одам бўш вақтларидея ишчиларимизга катта парк деворларини тиклашда, шунингдек, бошқа биноларни қуришда ёрдам беради.

8. Юқорида номи зикр қилинган Улкан Одам икки қамар йили ичида мамлакатимизни айланасига аниқ ўлчаб чиқиши, ҳамма соҳилларни айланиши, қўйилган қадамнинг қанчалигини санаши лозим.

9. Улкан Одам деб номланувчи белгиланган шартларга қаттиқ риоя қилиши ҳақида тантанали равишда қасамёд қилиши зарур. Бунинг эвазига Улкан Одам ҳар куни фуқароларимиздан 1728 кишига етадиган овқат ва ичимлик олади,

аркони давлатимиз ҳузурига эркин киришига ва бошқа марҳаматларимизга эга бўлади. Ушбуни Бельфаборакета, саройимизда, подшолигимизнинг тўқсон биринчи қамар йили, ўн иккинчи кунда берилди».

Мен зўр мамнуният билан қасамёд қилдим, гарчи бу шартларнинг баъзилари унчалик обрўли бўлмаса-да, остига имзо чекдим. Буларнинг ҳаммаси олий адмирал, Скайреш Болголамнинг қора нияти билан ёзилган эди. Қасамёд қилиб бўлишим биланоқ, оёғимни занжирлардан бўшатишди, мен тўлиқ озодлик олдим.

Император шунақаям марҳаматли эдики, у озод бўлишим маросимида шахсан қатнашди. Мен миннатдорлик изҳор қилиб, олий ҳазратлари оёқлари остига юз тубан йиқилдим, бироқ император ўрнимдан туришга буюрди. У менга қарата раҳм-шафқат, марҳаматга тўла нутқ сўзлади ва гапининг охирида наф келтирувчи хизматкор бўлишимга, ҳозиргача кўрсатган ва бундан кейин ҳам кўрсатадиган марҳаматига лойиқ одам бўлишимга катта ишонч билдирди.

Китобхон шартнинг охириги бандида император менга ҳар куни 1728 лилипутга етадиган овқат ва ичимлик беришга ваъда қилганлигига эътиборни қаратсин. Мени бунақа аниқ рақам қандай қилиб белгилангани қизиқтириб қолди ва бир куни сарой амалдори бўлмиш дўстимдан бу ҳақда сўрадим. У олий ҳазратларининг математиклари квадрант¹ ёрдамида менинг бўйимни аниқлаб, лилипутлардан ўн икки баравар баланд эканлигимни билиб, танам ҳажми 1728 лилипут танаси ҳажмига тенглигини, у шунча кўп овқат талаб қилишини ҳисоблаб чиқишганини айтди. Бу мисол лилипутларнинг ўта топқирлигидан, уларнинг подшолари эса донишманд ҳисобдон эканлигидан далолат бериб турибди.

---

¹ Квадрант — самовий жисмларнинг (асосан Кўёшнинг) баландлигини белгилайдиган қадимий астрономик асбоб.

ТҮРТИНЧИ БОБ

ЛИЛИПУТИЯ ПОЙТАХТИ МИЛЬДЕНДО ВА ИМПЕРАТОР САРОИНИНГ ТАЪРИ-
ФИ. АВТОРНИНГ БОШ КОТИБ БИЛАН ДАВЛАТ ИШЛАРИ ХУСУСИДА СУХБАТ-
ЛАШУВИ. АВТОР ИМПЕРАТОРГА УНИНГ ОЛИБ БОРАЕТГАН УРУШИДА УЗ
ХИЗМАТИНИ ТАКЛИФ ҚИЛАДИ.

Озодлик олгач, энг аввало мамлакат пойтахти Мильдендони томоша қилиш учун ижозат сўрадим. Император пайсалга солмай дарҳол ижозат берди, лекин аҳолига ҳам, уларнинг уйларига ҳам ҳеч қандай зиён-заҳмат етказмаслигимни қаттиқ тайинлади. Шаҳар айланиш ниятим борлиги ҳақида варақа тарқатилиб, аҳолини хабардор қилинди.

Пойтахт баландлиги икки ярим фут, эни камида ўн бир дюйм келадиган девор билан қуршалган. Девор устидан иккита от қўшилган карета бемалол юриши мумкин. Бири иккинчисидан ўн фут масофада жойлашган, кўкка бўй чўзган мустаҳкам миноралар шаҳар остоналарини мудофаа қилади.

Ғарбий дарвоза устидан ҳатлаб ўтиб, иккита катта кўчадан ёнлаб, секин-секин, юрдим. Этагим уйларнинг том ва бўғотларига зиён етказишидан қўрқиб, кафтанимни илгарироқ ечиб қўйдим. Уйларга яшириниб олиш ва ҳеч қаёққа чиқмаслик ҳақида фармон берилганига қарамай, аҳоли кўчаларда бемалол айланиб юарди. Шунинг учун жуда эҳтиёткорлик билан юриб, улардан бирортасини босиб олмасмиканман, деб оёғим остидан кўз узмадим. Юқори қават деразалари ва уйларнинг томига одам тўлиб кетганди. Умрим бино бўлиб бунчалик кўп одам тўпланганини кўрмаган бўлсам керак.

Шаҳар тўғри тўрт бурчак шаклида, шаҳар деворининг ҳар томони беш юз фут. Ҳар бирининг эни беш фут келадиган икки катта кўча тўғри бурчак ҳосил қилиб кесишади ва шаҳарни тўртта кварталга бўлади.

Ён кўча ва тор кўчаларга киролмадим, уларни тепа томонидан кўрдим. Уларнинг эни ўн иккидан ўн саккиз дюймгача.

Шаҳар ўзига беш юз минг кишини сиғдира олиши мумкин. Уйлар уч ва беш қаватли. Дўкон ва бозорлар молларга тўла.

Император саройи шаҳар марказида, катта кўчалар кесишган жойда. Иккита ичкари ҳовлиси бор катта бино кенг майдон

Ўртасида қад кўтарган, деворларининг баландлиги икки фут. Майдон шу қадар кенги, олий ҳазратларининг ижозати билан, унга бемалол ҳатлаб ўтдим ҳамда саройни ҳамма томондан томоша қилдим. Императорнинг хоналари иккинчи ички ҳовлида экан. Мен уларни жуда кўргим келди-ю, бироқ бу истагимни рўёбга чиқариш қийин бўлди, чунки бир ҳовлини иккинчиси билан туташтирадиган катта дарвозаларнинг бўйи ўн саккиз, эни эса етти дюйм экан, холос.

Ташқари ҳовли деворларининг баландлиги бошқа томондан камида беш фут келади, шу сабабли, гарчи деворлар қалинлиги тўрт дюймли тошлардан урилган ва мустаҳкам бўлишига қарамай, улардан иморатларга зиён етказмасдан ҳатлаб ўтолмасдим. Айни пайтда, император ҳашаматли саройини менга жуда кўрсатгиси келарди.

Бироқ орадан уч кун ўтгач — тайёргарлик ишларини тугатгач, умумий истагимизни амалга оширишга муваффақ бўлдим.

Шаҳардан юз ярд йироқдаги император хиёбонида қаламтарошим билан бир неча энг йўғон дарахтларни кесдим ва улардан баландлиги уч фут келадиган, мени бемалол кўтара оладиган иккита курси ясадим. Сўнг, аҳоли яна огоҳлантирилгач, қўлимга иккита курсини ушлаб, шаҳар ичидан сарой томон йўл олдим. Саройга майдон томондан яқинлашиб, курсилардан бири устига чиқдим, бошқасини томдан ошириб, кенглиги саккиз фут келадиган биринчи ички ҳовлига астагина қўйдим. Кейин бир курсидан иккинчи бино оша осонгина ҳатлаб ўтдим-да, биринчи курсини учи илмоқли таёқча билан ичкарига олдим. Худди ана шундай ҳийла билан иккинчи ички ҳовлига ҳам кирдим.

Уша ерда ёнбошлаб, юзимни ўрта қават деразаларига яқинлаштирдим; шундай қилиб, фақат тасаввур қилиш мумкин бўлган ўта ҳашаматли қасрларни томоша қилиш имкониятига эга бўлдим. Мен маликани ва ёш шаҳзодаларни мулозимлар қуршовида кўрдим. Ҳазрати олиялари менга ширин табассум қилиб, назокат билан қўлини узатди, мен унинг қўлини ўпдим.

Саройни роса айланиб, ҳалиги курсилар ёрдамида сарой майдонига чиқиб олдим ва эсон-омон уйимга қайтдим.

Бир кун эрталаб, озод бўлганимга икки ҳафта бўлганида,

ҳузуримга махфий ишлар бўйича бош котиб (уни шундай ун-вон билан чақиришади) Рельдресель келди. У кучерига четроққа бориб туришни буюриб, ўзини қабул қилишимни илтимос қилди. Мен унинг лавозими ва шахсий обрўйига ҳурмат билан қараганим учун бунга бажону дил рози бўлдим. Бундан ташқари, у саройда менга кўпгина яхшиликлар ҳам қилган. Мен ерга ётишга шай эканлигимни айтдим, лекин у суҳбатлашаётганимизда ўзини кафтимда туришини афзал деб билди.

Авалло, у мени озод бўлишим билан табриклади, албатта, унинг аралашувисиз бунга эришолмасдим. Бироқ, унинг гапларига қараганда, озод бўлганим учун воқеалар оқимидан мамнун бўлишим керак экан.

«Мамлакатимиздаги умумий аҳвол,— деди у,— хорижий одамга жуда яхшига ўхшаб кўринади. Лекин бу тасаввур хато. Ватанимиз бошига иккита зўр, даҳшатли мусибат тушиб турибди. Етмиш қамар йил муқаддам империяда бир-бирига душман Тремексенлар ва Слемексенлар деган ном билан машҳур бўлган иккита партия вужудга келган. Биринчилари баланд пошна тарафдорлари, иккинчилари паст пошна тарафдорлари*.

Тремексенлар, баланд пошналар қадимий давлатимиз тузилишига мос келади, деб таъкидлашади, бироқ олий ҳазратлари паст пошна тарафдори, у барча ҳукумат ва сарой маҳкамалари хизматчилари фақат паст пошна пайафзалда юришсин, деб фармойиш чиқарди. Сиз бу нарсага эътибор берган бўлсангиз керак. Эҳтимол, олий ҳазратлари ковушининг пошнаси бошқа ҳамма сарой амалдорлариникидан бир дрерр паст эканлигини ҳам сезгандирсиз (дрерр дюймнинг ўн тўртдан бирига тенг).

Ҳар иккала партия ўртасидаги адоват ва душманлик шу даражага етиб борадики, бир партиядининг аъзолари бошқа партия аъзолари билан биргаликда емайди ҳам, ичмайди ҳам, гаплашмайди ҳам. Тремексенлар ёки Баланд Пошналар сон жиҳатдан биздан анча кўп деб ҳисоблаймиз, лекин ҳокимият бутунлай ўз қўлимизда. Аммо хавфсирашга асосимиз бор, тожи-тахт вориси император олий ҳазратларининг Баланд Пошналарга анча мойиллиги бор. Унинг бир пошнаси сал баланд, шу вайдан олий ҳазратлари бир оз оқсайди*.

Давлатимизни ана шундай низолар қийнаб турган бир пайтда, олий ҳазратларининг империясидек зўр ва қудратли Блефуску буюк империяси бизга ҳужум қилмоқчи. Тўғри, сиз дунёнинг бошқа жойларида ўзингизга ўхшаш улкан одамлар яшайдиган давлат ва қиролликлар борлигини айтдингиз. Бироқ, файласуфларимиз бунга ҳеч ишонгилари келмаяпти. Улар сизни ой ёки қандайдир бир юлдуздан тушганингизга кўпроқ ишонишади. Сиздай одамлардан юзтаси қисқа муддат ичида олий ҳазратлари қўли остидаги мамлакатнинг мева-чева ва ҳайвонларини еб қўйишига ҳеч қандай шак-шубҳа йўқ. Бундан ташқари, бизда йилнома бор. Йилномада олти минг қамар йил вақт ичида юз берган воқеалар васф қилинган, лекин унда Лилипутия ва Блефуску сингари буюк империядан бошқа ҳеч қанақа мамлакат ҳақида гап юритилмайди.

Мана, ўттиз олти қамар йилдан бери бу буюк давлатлар ўзаро қаттиқ уруш олиб боради. Бунга қўйидаги воқеа сабабчи бўлган. Ҳаммага маълумки, қадим замонлардан бери пишган тухумларни пойнак томонидан синдириш расм бўлиб қолган. Нима бўлади-ю, ҳозирги императоримизнинг бобоси ҳали гўдак пайтида унинг нонуштасига пишган тухум беришади. Бола тухумни қадимий одатга кўра синдираётиб, бармоғини кесиб олади. Ушанда унинг отаси — император ўз фуқароларига, акс ҳолда қаттиқ жазо беражagini эслатиб, тухумни уч томонидан синдириш ҳақида фармон беради*.

Бу фармон аҳолининг шунақаям ғазабини қўзғатганки, йилномаларда ёзилишича, етти марта қўзғолон кўтарилган, натижада бир император ўлган, бошқаси тожидан маҳрум бўлган. Блефуску ҳукмдорлари бу қўзғолонларни авж олдиришган, қўзғолон қатнашчиларини ўз мамлакатларида яширишган*. Тухумни учидан синдиришдан бош тортганлиги учун ўн бир минг фанатик ўлим жазосига ҳукм қилинган. Мана шу масалага бағишлаб, юзларча том китоблар ёзилган. Бироқ пойнакчилар тарафдорларининг китоблари аллақачонлар ман этилган, партия эса давлат лавозимларини эгаллашдан маҳрум этилган.

Блефуску императорлари ўз элчилари орқали бизни бир неча бор огоҳлантиришди. Улар бизни черков соҳасида парчаланишда, улуғ пайғамбаримиз Люстрогнинг Блундекралнинг

(бу асар лилипутларнинг Қуръони) эллик тўртинчи бобида баён қилинган асосий ақидаларини бузишда айблашади. Лекин уларнинг бу даъвоси ақлга сиғмайди. Ақиданинг асл текстида: «Барча ҳақиқий диндорлар тухумни ўзига қулай томонидан синдирадилар» дейилади. Тухумнинг қайси томони қулай — уч ёки пойнак томоними — бу, менимча, ҳар бир диндорнинг ўз шахсий иши*. Ҳеч бўлмаганда бу масалани ҳал этишни императорнинг олий судига ошириш мумкин.

Нима бўлса ҳам, сургун қилинган пойнакчилар Блефуску империясида ишончли бошпана топишди. Бора-бора улар императорга шундай таъсир ўтказишдики, у бизнинг давлатимизга уруш эълон қилишгача бориб етди. Уруш ўттиз олти қамар йилдан бери давом этмоқда, аммо бир-бирига душман томонлардан биронтаси ҳам узил-кесил галаба билан мақтана олмайди. Шу муддат ичида биз қирқта катта ҳарбий кема ва ўттиз минг энг яхши денгизчилари билан жуда кўп майда кемаларни йўқотдик. Айтишларича, душман биздан ҳам кўра кўпроқ талофат кўрган. Бироқ, шунга қарамай, душман янги флотни шайлади, бизнинг территориямизга десант туширишга ҳозирлик кўрмоқда. Шунинг учун ҳам олий ҳазратлари, сизнинг куч ва жасоратингизга тўлиқ ишонган ҳолда, мамлакатимиздаги ҳақиқий аҳволни сизга баён қилишни менга топширди».

Гарчи мен хорижий киши сифатида маҳаллий партиялар ўртасидаги низоларга аралашмаслигим керак бўлса-да, халос бўлишим ва озод этилишимда император олдида ўта қарздорлигим важдан, унинг давлатини душман ҳужумидан жонимни аямай ҳимоя қилишга тайёр эканлигимни император ҳазратларига маълум қилиб қўйишини котибдан ўтиниб сўрадим.

БЕШИНЧИ БОБ

АВТОР УТА АНТИҚА УНИ ТУФАЙЛИ ДУШМАН ҲУЖУМИНИНГ ОЛДИНИ ОЛДИ. УНГА ЮКСАН УНВОН БЕРИШАДИ. БЛЕФУСКУ ИМПЕРАТОРИНИНГ ЭЛЧИЛАРИ КЕЛИБ, СУЛҲ ТУЗИШНИ СУРАШАДИ.

Блефуску империяси Лилипутиянинг шимоли-шарқидаги оролларга жойлашган. Ҳар иккала давлатни унча чуқур бўлмаган ва эни саксон ярд келадиган бўғоз бир-биридан ажратиб туради.

Ўша ороллар кўриниб турган соҳилда ҳеч ҳам бўлмаганман. Эндиликда эса ўша жойларда бўлишни ўзимга эп кўрмадим.

Уруш эълон қилинган пайтдан бошлаб ҳар иккала империя ўртасидаги алоқалар ман этилганди, алоқа қилган кишини ўлим жазоси кутарди. Бизнинг император бунга ҳам қаноат ҳосил қилмай, Лилипутия гаванидан барча кемаларнинг чиқишини тўхтатиб қўйди. Шунинг учун ҳам блефускуликлар менинг лилипутлар орасида экинлигимни хаёл-хотирларига ҳам келтиришмасди. Бу душман флотини қўққисдан эгаллаб олишдек режамга жудаям мос тушарди, шу сабабли, душманлар мени кўриб қолиши мумкин бўлган соҳилда кўринмасликка ҳаракат қилдим.

Разведкачилар Блефуску флоти бўғоздаги гаванлардан бирида турганлигини, йўлдош шамол эсиши биланоқ елканларни кўтаришга шай эканлигини хабар қилишди. Мен император билан кенгашиб, ўз ниятларимни амалга оширишга аҳд қилдим.

Авалло, денгизчилардан бўғознинг чуқурлигини сўраб олдим. Улар сув кўпайганда ҳам бўғознинг чуқурлиги етмиш г л ю г л е ф ф (европача олти фут)дан ошмаслигини маълум қилишди. Шундан кейин Блефускунинг рўпарасига жойлашган шимоли-шарқий соҳилга эҳтиёткорлик билан бориб, тепалик орқасига ёнбошладим, дурбинимни лангарда турган душман флоти томонига қаратдим. Элликта жанговар кема ва кўпгина бошқа транспортларни кўрдим.

Уйга қайтгач, энг йўғон арқон ва кўпгина темир тўсинлар топиб беришларини илтимос қилдим. Чилвир йўғонлигида арқонлар, йўғонлиги тўқув игнасидай келадиган тўсинлар топилди. Арқонлар пишиқ бўлсин учун уларнинг учтасини битта қилиб эшдим, тўсинларнинг ҳам учтасини бир қилиб, учларини қармоқ сингари қайириб қўйдим. Элликта илгакни арқонларга боғлаб, шимоли-шарқий соҳилга қайтиб келдим, эгнимдаги кафтанимни, оёғимдаги ковуш ва пайпоқларимни ечдим, сув кўпайишидан ярим соат олдинроқ чарм камзулдагина сувга тушдим. Аввало сувни кечиб бордим, кейин то саёз жойга етгунга қадар ўттиз ярдча жойдан сузиб ўтдим. Бу ишларни жуда теч бажардим, ярим соат ўтмай душман кемалари турган гаванини етиб бордим.

Душманлар мени кўриб, шунақаям қўрқиб кетишдики, ўзларини сувга шоп-шоп ташлаб, ўттиз мингдан ортиқ одам тўпланиб турган соҳил томонга қараб сузишди. Мен эса ўзим тайёрлаган илмоқларни ҳар бир кема тумшугига илиб, арқонларнинг учини битта қилиб тугдим. Бу ишларни қилаётганимда душман устимга ўқ ёмири ёғдирди; ўқларнинг кўпи қўл ва юзларимга санчилди. Ўқ санчилган жойлар жуда қаттиқ азоб берди, ишлашга қўймади. Ҳаммасидан ҳам кўзимдан қўрқдим. Агар ҳимоя воситасини ўйлаб қўймаганимда кўзимдан ажралиб қолишим ҳеч гап эмасди. Зарур буюмлар қаторида яширин чўнтагимда кўзойнагимни ҳам сақлардим. Мен кўзойнагимни тақиб, маҳкамлаб боғлаб қўйдим. Энди бемалол ишни давом эттиришим мумкин. Ўқлар кўзойнакка тез-тез тегиб турди, лекин менга зиён етказмади.

Ҳамма илгаклар кемаларга илиб бўлингандан кейин арқонларнинг учидан ушлаб, кемаларни судрадим, лекин битта ҳам кема ўрнидан қимирламади: улар лангарда маҳкам турарди. Ўта хавфли ишга қўл уришга тўғри келди. Кемаларни айланиб ўтиб, пичоқ билан лангар арқонларини кесиб юбордим; бу пайтда юз ва қўлларимга икки юзтача ўқ қадалди. Сўнг яна илмоқларга боғланган арқонларни ушлаб, душмanning энг йирик элликта ҳарбий кемасини судраб кетдим.

Саросимага тушган блефускуликлар анчагача ниятимга тушуниб етишмади. Лангар арқонларини кесаётганимда, у кемаларни шамол ихтиёрига қўйиб юборса керак ёки бир-бири билан уриштира керак, деб ўйлашди. Бироқ бутун флотни судраб кетаётганимни кўришиб, улар таърифга сизмас изтиробга туришди, борлиқ аянчли оҳ-воҳларга тўлиб кетди. Уларнинг узган ўқлари менгача етмайдиган масофага бориб олиб, қўл ва юзларимга санчилган ўқларни суғуриб ташладим, яраланган жойларимга малҳам қўйдим. Кейин кўзойнагимни ечиб, суз пасайишини бирор соатча кутдим, бўғозни кечиб ўтиб, ўз юкларим билан Лилипутиянинг император портига эсон-омон етиб олдим.

Император ва барча сарой амалдорлари, бу буюк ташаббуснинг оқибати нима билан тугаркин деб, кутиб туришган экан. Бўғоз ўртасида сув бўғзимгача етганидан улар мени кўриша

олмабди. Фақат, кенг ярим доира ясаб қирғоққа яқинлашаётган кемаларни кўришибди. Император мени чўкиб кетган, душман флоти эса ёвуз ният билан яқинлашиб келяпти, деб ўйлабди. Бироқ кўп ўтмай унинг шубҳалари тумандай тарқалиб кетди. Қадам-бақадам бўғоз саёзлашиб борди, мен эса сувда рўй-рост кўрина бошладим. Қирғоққа овозим эшитиладиган даражадаги масофага келгач, кемалар боғланган арқонлар учини баланд кўтардим ҳамда: «Яшасин Лилипутиянинг қудратли императори!»— деб қичқирдим. Соҳилга чиққанимда улуғ шаҳаншоҳ мени мақтовларга кўмиб ташлади ва шу заҳотиёқ менга ушбу давлатдаги энг юксак унвон — нардак унвонини берди.

Бироқ подшоларнинг шуҳратпарастлигига таъриф йўқ. Олий ҳазратлари душманнинг қолган кемаларини ҳам эгаллашимни хоҳлаб қолди. Чамамда, у Блефуску империясини бутунлай забт қилиб олмоқчи эди шекилли. Блефускуни ўз ҳокими орқали идора қилиб, у ерда ўз тартиботини ўрнатиши: яшириниб юрган пойнакчиларни қириб ташлаб, барча блефускуларни тухумни уч томонидан чақишга мажбур қилиши мумкин. Ана ўшанда у дунёнинг ҳокими мутлоқи бўлиб қолади*. Лекин мен императорни бу ниятидан қўлимдан келганича қайтардим. Сийсий мулоҳазаларим ҳамда адолатлилигимга таяниб, жуда кўп далиллар келтирдим. Гапимнинг охирида жасур ва озод халқни қулликка солиш қуроли бўлишга асло рози бўлмаслигимни қатъий қилиб айтдим.

Менинг дадил ва ошкора фикрим император ҳазратларининг шуҳратпарастлик орзуларига тамоман зид эди. У ўз режаларининг амалга ошувига ҳамкор бўлмаганимни ҳеч қачон кечиролмасди. Император давлат кенгаши йиғилишида ҳам буни чиройли қилиб эслатиб ўтди. Кенгаш аъзоларининг энг донишмандлари, гарчи индамасалар-да, мен томонимда эдилар. Лекин менинг яширин душманларим қулай фурсатдан фойдаланишга ошиқишди, менга қарши қаратилган бир қанча мулоҳазаларни изҳор қилишди. Шундан бошлаб олий ҳазратлари ва менга душман бўлган министрлар менга қарши ёвуз фитна уюштира бошладилар. Орадан икки ой ўтар-ўтмас эса, ўз найранглари билан мени ҳалок этишларига сал қолди. Ана шунақа, ҳатто ҳукмдорларга қилинган улуғ хизматлар ҳам уларнинг ҳавас-

ишқивозлигига эид эркалик қилиб қўйсангиз тош босмай қолади.

Юқорида баён этилган жасорат юз берганидан уч ҳафта ўтгач, Блефуску императоридан сулҳ тузишни таклиф этиб, дабдабали элчилар келишди. Элчилар ҳар қандай шартларга рози бўлишди, бир неча кундан кейин императоримиз учун ҳаддан ташқари фойдали сулҳ шартномаси тузилди.

Элчихона олти элчи ва беш юзга яқин мулозимлардан иборат эди. Уларнинг келиши ўта дабдабалилиги билан ажралиб турарди, ҳукмдорнинг улуғворлиги ва миссиянинг муҳимлигига мос тушарди. Мен сулҳ музокараларида қисман қатнашдим. Чинданми ёки менга шундай туюлдими, ҳар қалай, саройдаги таъсирим шарофати билан элчиларга кўпгина хизмат кўрсатишга муяссар бўлдим. Элчилар музокаралар тамом бўлгандан кейин, уларга ён босганим вазидан, менинг ҳузуримга ҳам ташриф буюришди. Улар кўрсатган жасоратим ва олижаноблигим хусусида анчагина ёқимли гапларни айтишди, уларнинг мамлакатига ташриф буюришим учун ўз императорларининг таклифини топширишди. Гапнинг охирида, жуда кўп ҳикояларда тилга олинаётган менинг зўр куч-қудратимдан айрим намуналар намойиш этишимни илтимос қилишди. Мен уларнинг хоҳишини бажаришга бажону дил рози бўлдим, бир неча ажойиб фокуслар кўрсатдим, бундан улар жудаям ҳайратга тўшишди.

Хайрлашаётганда, жасорати ҳақли равишда оламга машҳур бўлган ҳукмдорлари — олий ҳазратларига менинг унга бўлган чуқур иззат-эҳтиромимни маълум қилишларини, ўз юртимга қайтиш олдидан унинг ҳузуринида бўлишга қатъий ваъда берганлигимни айтиб қўйишларини элчилардан илтимос қилдим.

Императоримиз билан бўлган дастлабки алоҳида суҳбатда ёқ Блефуску ҳукмдори ҳузуринида бориб келишга рухсат сўрадим. Император рухсат берди-ю, лекин менга нисбатан ўта совуқ муносабатда бўлди. Гап нимадалигини эътиборли зотлардан бири уқдирмагунча, бу совуқ муносабат сабабини тушунмадим. Маълум бўлишича, Флимпан ҳамда Болголам элчиларга нисбатан бўлган муносабатимни императорга мен учун расво томонга буриб чақишипти. Уларнинг ғирт ёлғон гапларни чақишганлиги ўз-ўзидан равшан. Император олдида менинг виждоним

пок эди.* Мен худди шу лаҳзада, гарчи тўлиқ бўлмаса-да, министрлар ва сарой ҳаётини тушуна бошладим.

Шуни таъкидлаш лозимки, элчилар мен билан таржимон ёрдамида гаплашишган эди. Европалик икки халқ тили бир-биридан қанчалик фарқ қилса, блефускуликлар тили лилипутлар тилидан шунча фарқ қилади. Лекин ҳар иккала миллат ўз тилларининг қадимийлиги, гўзаллиги, бурролиги билан фахрланишади, қўшнилариининг тилига ошкора нафрат билан қарашади. Императоримиз душман флотини эгаллаб, қулай вазиятга эга бўлиб қолганимиздан фойдаланиб, ишонч ёрлиқлари ва музокаралар лилипут тилида бўлишига Блефуску элчихонасини мажбур қилди.

Яна шуни ҳам айтиш керакки, ҳар иккала давлат ўртасидаги қизғин савдо муносабатлари, Лилипутияда ҳам, Блефускуда ҳам сургун қилинганларга кўрсатиладиган меҳмондўстлик, шунингдек аслзода ёш бойваччаларни дунё кезиб, кишиларнинг ҳаёти ва урф-одатлари билан танишиш учун сафарга юборилиши туфайли бу ерда ҳар икки тилни билмайдиган маълумотли дворянни, денгизчи ёки денгиз ортидан келган савдогарни жуда оз учратасиз. Бир неча ҳафтадан сўнг Блефуску императорига ҳурмат эҳтиромимни изҳор қилиш учун унинг ҳузурига борганимда бунга ишонч ҳосил қилдим.

Бир неча вақтдан кейин маълум бўлишича, душманларим менга жуда катта айбларни қўйиб турган бир пайтда ўша мамлакатга ташриф буюришим менга зўр наф келтирди. Лекин бу ҳақда кейинроқ гапираман.

ОЛТИНЧИ БОБ

ЛИЛИПУТИЯНИНГ АҲОЛИСИ, УЛАРНИНГ ФАНИ, ҚОНУНЛАРИ, УРФ-ОДАТЛАРИ ҲАҚИДА; УЛАРДАГИ БОЛА ТАРБИЯЛАШ СИСТЕМАСИ. АВТОРНИНГ ШУ МАМЛАКАТДА КЕЧИРГАН ҲАЁТИ. АСЛЗОДА БИР ХОНИМНИНГ АВТОРНИ ОҚЛАШИ.

Лилипутиянинг тўлиқ таърифига алоҳида тадқиқот ёзиш ниятидаман. Лекин ушбу мамлакат ва у ерда яшовчилар ҳақида баъзи маълумотларни хабар қилишни зарур деб ҳисоблайман.

Маҳаллий халқнинг ўртача бўйи олти дюймдан ошмайди. Ҳайвонлар ва ўсимликларнинг катталиги ҳам халқнинг бўйбастига муносиб: масалан, ҳўкиз ва отларнинг бўйи тўрт ёки

беш дюймдан ошмайди, қўйларнинг бўйи бир ярим дюйм; ғозлар бизнинг чумчуғимиздай келади. Майда ҳайвонлар, қуш ва ҳашаротлар кўзимга илашмади ҳам. Бироқ табиат лилипутларни атрофдаги мавжудотларни кўриш қобилиятига эга қилиб яратган: улар жуда яхши кўришади, лекин яқиндан кўришади, холос. Уларнинг кўриш қобилияти нақадар ўткирлигига бир мисол: катталиги бизнинг пашшамиздай келадиган турна патини юлаётган ошпазнинг, кўзга кўринмас игна тешигидан ипакли ип ўтказган қизнинг ишини кузатиб жуда завқландим. Лилипутиядаги энг баланд дарахтлар ҳам етти футдан ошмайди: мен қирол паркидаги улкан дарахтларни назарда тутяпман, унинг учига қўлимни узатсам аранг етди. Қолган ўсимликларнинг бўйи ҳам ўзига яраша; лекин уларнинг катта-кичиклигини ҳисоб-китоб қилишни китобхоннинг ўзига ҳавола қиламан.

Энди бу халқнинг барча соҳага оид илғор фани ҳақида қисқача тўхталиб ўтаман. Уларнинг антиқа ёзувларига диққатни жалб этаман; лилипутлар европаликлар сингари чапдан ўнгга қараб ҳам:

Inmutablement. Incomparablement

араблар сингари ўнгдан чапга қараб ҳам:

لو يعلم الذين كذبوا حن لا تكفون عن وجوههم النار ولا عن ظهورهم ولا هم بمصرفون

хитойларга ўхшаб:

頭	西
內	域
屬	同
史	交
嗣	志

пастга қаратиб ҳам эмас, балки инглиз хонимларидай, саҳифа-нинг бир бурчагидан бошқа бурчагига қаратиб ёзишади.

Лилипутлар ўлганларни бошини пастга қилиб кўмишади. Улар ўн бир минг қамар йил ўтгандан кейин марҳумларнинг қайта тирилишига қаттиқ ишонишади, чунки бунгача лилипутлар теп-текис деб ўйлаган ер тўнтарилади, шунда ўлганлар оёқда тик турган ҳолда тирилишади. Олимлар бу ақиданинг бемаънилигини эътироф этишмоқда. Лекин оддий халқ орасида бу урф-одат ҳозиргача сақланиб келмоқда.

Бу империяда ўта ўзига хос қонун ва урф-одатлар бор. Агар улар менинг севикли ватаним қонун-қоидалари ва урф-одатларига зид келмаганда эди, уларни ҳимоя қилишга тайёр эдим. Ишда уларга қатъий амал қилинса айни муддао бўларди. Энг аввало чақимчилар ҳақидаги қонунни гапирай. Давлатга қарши барча жиноятлар одатдан ташқари қаттиқ жазоланади; борди-ю, айбланувчи судда ўзининг айбсиз эканлигини исбот қила олса, айбловчини дарҳол шармандали жазога маҳкум этилади, ундан айбсиз одам фойдасига жарима ундириб берилади. Бу жарима йўқотилган вақт, хавф-хатарга мубтало бўлгани, қамоқда ётган пайтида ҳамма нарсадан маҳрум бўлгани, ўзини ҳимоя қилишга сарфланган ҳаражатлар учун ундирилади. Жарима тўрт баравар ортиғи билан олинади. Борди-ю, даъвогарнинг мол-мулки жарима тўлаш учун етмаса, етмай қолган суммани давлат хазинасидан берилади. Бундан ташқари, император озод бўлган кишини тумонат одам олдида ўз марҳаматидан баҳраманд этади, бутун мамлакат бўйича унинг айбсиз эканлиги эълон қилинади.

Лилипутлар ўғриликдан кўра қаллобликни кўпроқ таъқиб қилишади. Шунинг учун баъзи ҳоллардагина қаллобликка ўлим жазоси берилмайди. Киши эҳтиёткор, ҳушёр, озми-кўпми — бир чимдим ақли бўлса, деб фикр юритишади улар, ўз мол-мулкни ўғридан қўриқлаб олиши мумкин. Лекин эпчил қаллобдан қутулиб бўлмайди. Бунинг устига савдо савдо қилувчиларнинг ўзаро ишончига асосланган. Шунинг учун ҳам қонун алдамчилик ва савдо ишларидаги ҳар қандай қаллобликни таъқиб қилиши керак. Акс ҳолда ҳалол савдогар ҳаминша зарар кўради, қаллоб билан товламачи эса фойдани уриб кетади.

Бир куни ҳукмдордан бир жиноятчининг гуноҳидан ўтишини сўрадим. У хўжайинидан ишонч қоғози орқали каттагина пул олиб, уни ўзлаштиришда ва қочиб кетишда айбланарди. Унинг қисматини юмшатишни сўрай туриб, императорга бу ўринда фақат ишонч суиистеъмол қилинганини кўрсатиб ўтдим. Император, ишонччи йўқотишдек ўта оғир жиноят содир бўлиб турган бир пайтда айбдорни ҳимоя қилишимни ақлга сиғмас нарса деб билди. Иқрор бўлишим керак, бунга қарши ҳеч қандай эътироз билдира олмадим, турли халқларда турлича урф-одатлар бор, дейиш билан кифояландим, холос. Шундай дедим-у, жуда хижолат тортдим.

Гарчи биз оддий мукофотлаш ва жазолашни ҳукумат машинасини ҳаракатга келтирувчи асосий куч десак-да, бу нарса фақат Лилипутиядагина қатъий амалга оширилади. Қимки етти қамар йил мобайнида мамлакат қонунларини аниқ бажарганлигини исбот қила олса, у маълум имтиёзларга эга бўлади. Давлат маблағларидан унга пул мукофоти тўланади. Бунинг устига с н и л ь п е л а, яъни қонунлар нозирини унвонини олади. Бу унвон унинг фамилиясига қўшиб айтилади, лекин авлод-аждодига ўтмайди. Мен лилипутларга бизда граждандар томонидан қонунлар фақат жазо олиш хавфи туфайлигина бажарилишини, қонунларга қатъий риоя қилганлик учун мукофот берилмаслигини айтганимда, улар буни бизнинг давлатни идора қилиш усулимиздаги жуда катта нуқсон деб аташди. Шунинг учун ҳам бу ердаги суд муассасаларида адолатли судни олти кўзли аёл сифатида тасвирлашади: аёлнинг икки кўзи олдида, иккитаси орқасида ва икки чеккасида биттадан. Унинг ўнг қўлида олтин тўла оғзи очиқ қоқ, чап қўлида эса қинли қилич — бу жазолашдан кўра мукофотлаш мақбулроқ деган маънони билдиради*.

Ҳар қандай лавозимга номзод кўрсатишда ақлий истеъдоддан кўра кўпроқ ахлоқ сифатларига эътибор берилади. Ўртача ақлий ривожланишга эга бўлган кишилар, деб таъкидлайди лилипутлар, у ёки бу лавозимга лаёқатли бўлишади. Ахир олдиндан кўра билиш жамият ишларини бошқаришни, қандайдир, ҳар асрда нари борса учтагина туғиладиган доҳиларнинггина ақли етувчи ўта теран ва мураккаб бир сирга айлантиришни

назарда тутмайди. Аксинча, лилипутларнинг фикрича, тўғрилиқ, бир меъёрда иш кўриш ва бошқа оддий саховатликлар тажриба ҳамда яхши ниятлар билан қўшилиб, ҳар бир кишини ўз ватани учун хизмат этишига яроқли қилиб қўяди. Бундай одам, махсус билимларни билишни тақозо этадиган лавозимдан ташқари истаган лавозимини эгаллаши мумкин. Уларнинг фикрича, энг юксак ақлий истеъдодлар ҳам ахлоқий фазилатлар ўрнини боса олмайди. «Муҳим лавозимларни истеъдодли одамларга ишониб топширишдан ҳам хавфлироқ нарса йўқ,— дейишади улар.— Яхши ниятларни амалга ошириш учун нодонлик қилиб, хатога йўл қўйилса, уни ҳамма вақт тўғрилаш мумкин. Лекин ёмон одатлари бор, ўз қусурларини яшира оладиган ҳамда уларга ҳирс қўядиган кишилар жамият фаровонлиги учун жуда катта хавф-хатар туғдиради».

Ушбу баёнимда ўта қадимий, азалдан яшаб келаётган урф-одатлар ва мамлакат қонунларини назарда тутяпман. Уларнинг кўпчилиги ҳозирги пайтда унутилган. Бошқа кўпгина давлатлардаги каби Лилипутияда ҳам ҳозирги пайтда урф-одатлар айнаб кетяпти — бу эса, ахлоқий томондан тубанлашув нишонасидир. Масалан, дор устида моҳирлик билан рақс тушадиган кишиларни энг юқори давлат лавозимларига кўтариш ёки ёғоч устидан чаққонлик билан сакрайдиган, ёинки унинг остидан ўтадиганларга орденлар бериш каби шармандали одатларни олайлик, бу урф-одатларни ҳозир ҳукмдорлик қилиб турган императорнинг бобоси жорий этган.

Лилипутлар ношукурчиликни ҳаётга ва мол-мулкка нисбатан қилинган жиноят деб билишади. Лилипутлар: «Ҳатто яхшилик қилган кишига ёмонликни раво кўрадиган одам, ўзига илтифот кўрсатмаган бошқа одамларни душманам деб билади. Шунинг учун ундай одам ўлимга маҳкум»,— дейишади.

Уларнинг оилага, ота-она ва болалар ўртасидаги муносабатларга нисбатан қарашлари, ҳам бизникидан тубдан фарқ қилади. Лилипутлар бола тарбияси жамият ва давлат зиммасига юклатилиши лозим, деб ҳисоблашади. Шунинг учун ҳар бир шаҳарда алоҳида тарбияхоналар қурилган, ҳамма ҳам, боласи йигирма қамар ёшига етиши биланоқ шу ерга бериши керак.

Бу мактабларда тарбия ва ўқитиш ишлари ўқувчилар составига қараб турлича олиб борилади. Болалар ва қизлар мактаби бор, бой-бадавлат одамларнинг болалари учун ҳамда ҳунарманд ва камбағал шаҳарликлар болалари учун мактаблар бор. Мактабларга тажрибали ва маълумотли кишилар мудирлик қилишади. Улар болаларни уларнинг ота-оналари жамиятда эгаллаб турган мавқега ҳамда болаларнинг ўз қобилияти ва мойиллигига яраша фаолиятга тайёрлашади.

Аввало мен ўғил болалар тарбияхоналари, кейин қизлар тарбияхоналари ҳақида бир неча оғиз гапираман.

Зодагон ва насл-насабли кишилар боласи ўқийдиган ўғил болалар тарбияхоналарига нуфузли ҳамда маълумотли педагоглар раҳбарлик қилишади. Болаларнинг кийими ва овқати камтароналиги билан ажралиб туради. Улар ор-номусли, адолатли, ботир қилиб тарбияланади; уларда камтарлик, шафқатлилик, илоҳий сезгилар ва ватанга муҳаббат туйғулари ривожлантирилади. Улар ҳамиша банд бўлишади: овқатланиш ва ухлаш учун уларга жуда оз вақт ажратилади; дам олиш ва бадан тарбия учун бир кунда атиги икки соат вақт берилади. Қолган вақт фақат ўқишга сарфланади. Тўрт ёшгача болаларни кийинтириш ва ечинтириш хизматкорлар зиммасида, шу ёшдан бошлаб бу ишларни уларнинг ўзлари бажаришади. Дам олиш пайтларида улар ҳамиша тарбиячи ёки унинг ёрдамчиси назоратида бўлишади. Шундай қилиб, улар ҳар қандай гийбат, аҳмоқона уйдирмалар, бемаъни таъсир кўрсатишлардан ажратиб қўйилган. Ота-оналарга бир йилда бир марта ўз болаларини кўришга рухсат берилади; ҳар бир учрашув бир соатдан ошмайди. Болаларни ўпишга учрашганда ва хайрлашгандагина рухсат этилади. Учрашув пайтида тарбиячи ҳозир бўлади. Улар ота-оналарнинг болалар билан шивирлашмаслигини, уларга ширин-шакар сўзларни айтмаслигини, ўйинчоқлар, ширинликлар ва бошқа нарсалар бермаслигини назорат қилиб туришади.

Ўрта дворянлар, савдогар ва ҳунармандларнинг болаларни учун очилган тарбияхоналарда ҳам иш юритиш юқоридагидай тартибда. Фарқ шундаки, ҳунарманд бўлиши лозим бўлган болаларга ўн ёшидан бошлаб ҳунар ўргатилади, зодагонларнинг болалари эса умумий маълумот эгаллашни ўн беш ёшга кир-

гунча давом эттираверади. Шуни таъкидлаш керакки, катта ёшдаги тарбияланувчиларга қаттиқ мактаб режими бир оз юмшатилади.

Насл-насабли, одамларнинг қизлари учун очилган тарбияхоналарда ҳам тарбия ўғил болалар тарбияхоналаридаги сингари олиб борилади, фақат уларни хизматкорлар эмас, балки хуш ахлоқли энагалар кийинтиришади ва ечинтиришади. Бундай пайтда тарбиячи аёл ёки унинг ёрдамчиси албатта бўлади. Қизларга қандайдир ваҳимали ёки бемаъни эртақлар айтиб бериш, ё уларни аҳмоқона қилиқлар билан эркалатиш энагаларга қатъий ман этилган. Ана шу ман этилган қондани кимда-ким бузса, у кўпчилик олдидан уч марта қамчи билан саваланади, бир йил қамаб қўйилади, кейин мамлакатнинг кимсасиз жойига сургун қилинади. Мана шундай тарбия системаси шарофати билан Лилипутиядаги ёш хонимлар эркақлар қатори қўрқоқлик ва бемаънилик қилишдан уялишади, ҳар қандай безакларга нафрат билан қарашади, лекин одоблилик ва покизаликка қаттиқ амал қилишади. Мен ўғил болалар ва қизлар тарбияси ўртасида ҳеч қандай фарқ йўқлигини фаҳмладим. Фақат қизлар учун бадан тарбия машқлари анча енгилроқ, билим эгаллаш курси ҳам унча кенг эмас, бироқ уларга уй-рўзгор ишлари ўргатилади. Чунки Лилипутияда, олий табақадаги аёл эркақ кишининг доно ва ёқимли умр йўлдоши бўлиши керак, дейишади. Қизлар ўн икки ёшга кирганда, ўша ерликларнинг ҳисобига кўра, у куёвга чиқиш ёшига етади, ота-оналари ёки васийлар уни уйга олиб кетишади, ёш қиз дугоналари билан хайрлашаётганда кўз ёши тўкилмайди.

Қуйи табақа қизлари учун очилган тарбияхоналарда қизларни турли ишларга ўргатилади. Ҳунар билан шугулланадиган қизлар етти ёшгача, қолганлари эса ўн бир ёшгача тарбияхонада сақланади.

Деҳқонлар ва қишлоқ ишчилари ўз болаларини уйда тарбиялашади. Улар ерга ишлов беришга машғул бўлганликларни учун давлат уларнинг маълумот олишларига унча эътибор бермайди. Бемор ва қариялар худойихоналарда яшашади, гадойлар империяда йўқ.

Менинг бу мамлакатда қандай яшаганим, нима билан шу-

фулланганимга, эҳтимол, китобхон қизиқар. Ахир бу ерда тўққиз ойю ўн уч кун бўлдим-да.

Мен ҳамиша қўл меҳнатига меҳр қўйдим. Дурадгорлик соҳасидаги кўникмаларим эндиликда хизматни катталаштириб юборди: қирол хиёбонидаги улкан дарахтлардан ўзимга қулайгина стол ва стуллар ясаб олдим.

Икки юз чевар мамлакатдаги энг пишиқ ва дағал матодан менга қўйлак, кўрпа-ёстиқ тикиб бериш учун буюртма олди. Бироқ бу мато энг юпқа докадан ҳам юпқа бўлиб чиқди. Шу сабабли, чеварлар зарур матони ҳосил қилиш учун улардан бир қанчасини бир-бирига улаб тикишди. Матонинг энг катта парчаси узунлиги уч фут, эни эса уч дюйм келарди. Чеварлар мендан ўлчов олиши учун ерга ётдим. Таранг тортилган арқон учини ушлаб, чеварлардан бири бўйним олдида, бошқаси тиззам устида турди; учинчи чевар эса бир дюйм келадиган жазвар билан арқонни ўлчади. Кейин улар ўнг қўлимнинг бош бармоғини ўлчади. Қўл панжаси айланаси бош бармоқ айланасидан икки баравар, бўйним айланаси панжа айланасидан икки марта катталигини билган ҳолда, улар бўйимга яраша қўйлак-лозим тикишди. Ерга яхшилаб ёйиб қўйилган эски қўйлагим андаза вазифасини ўтади.

Шундан кейин уч юз чевар мен учун костюм тикишга буйруқ олди. Мен чўккалаб турдим. Чеварлар танамга нарвон қўйишди; улардан бири нарвон орқали елкамга чиқди ва ёқамдан этагимга режа туширди, кафтаннинг узунлигини аниқламоқчи бўлди. Енг ва белларимни ўзим ўлчаб бердим. Шаҳарда костюмим лахтаги ёзилса бўладиган бирорта ҳам уй топилмади. Шунинг учун ҳам чеварлар мен яшаётган қасрда ишлайдиган бўлишди. Костюм ташқи кўринишидан инглиз хонимлари қуроқлардан тайёрлайдиган кўрпага ўхшарди. Лекин бу ерда қуроқлар ранги бир хил эди.

Менга уч юз ошпаз овқат пиширарди. Улар оила аъзолари билан уйим рўпарасига қурилган кичкинагина, қулай баракларда истиқомат қилишар ва нонуштам, тушлигим ҳамда кечки овқатим учун икки хил таом пишириб беришга мажбур эдилар. Мен йнгирмата малайни кўтариб, стол устига қўярдим; уларнинг юзлаб ўртоғи пастда хизмат қиларди: бири таом, бошқаси

елкасида вино тўла бочка ва бошқа ичимликларни ташиб келтирарди. Стол устидаги малайлар буларнинг ҳаммасини, Европада пақирни қудуқдан чиқаргандай, эпчиллик билан юқорига тортиб олишарди; ҳар бир таомни оғзимга бир марта олиб ютардим, ҳар бочка винони бир ҳўплашда тамомлар эдим. Бу ердаги қўй гўшти бизникичалик мазали эмас, лекин мол гўштининг таърифи беқиёс. Бир сафар жудаям катта биқин гўшти рўпара келиб қолди, уни уч бўлакка ажратиб едим, аммо бу камдан-кам учрайдиган ҳодиса эди. Мулозимлар мол гўштини, тўрғай гўштини егандай, суягига қўшиб ейишимни кўриб ҳайратга тушишарди. Бу ернинг ғози ва куркасини бир ямлаб ютиб юбораверардим. Шунисига тан бериш керакки, бу ернинг қушлари бизникидан анча мазалироқ. Майда қушларнинг йигирма-ўттизтасини пичогимнинг учига санчиб олаверардим.

Император ҳазратлари менинг ҳаёт кечиришимни эшитиб, бир куни ўзи, хотини, шаҳзода ва маликалар билан биргаликда тушлик овқатни баҳам кўрса беҳад бахтиёр (шундай дейиш унга анча қулай эди) бўлажagini айтди. Келишганда уларни рўпарамга — ҳашаматли курсиларга ўтқаздим, ён томонларига соқчиларини қўйдим. Меҳмонлар орасида қўлига оқ ҳасса ушлаган хазинахона лорд-канцлери¹ Флимнап ҳам бор эди. У менга ёв қараш қилди, лекин мен буни сезмагандай ўтиравердим, жонажон юртим шуҳрати ҳамда сарой аҳлини ҳайратга солиш учун одатдагидек бемалол овқатлана бердим. Олий ҳазратларининг бу ташрифи Флимнапга императорнинг кўз олдида менинг обрўйимни тўкишга баҳона бўлди, деб ўйлашга асосим бор. Флимнапдан ҳар балони кутиш мумкин эди, аммо у, гарчи доний душманим бўлса-да, мен билан муомаласи яхши эди. У давлат хазинасида аҳвол танглигини императорга яққол кўрсатиб қўйди. «Биз,— деди у,— катта процентлар эвазига қарз олишга мажбур бўлмоқдамиз. Бизнинг банкотларимиз жуда арзон баҳоланяпти. Улкан одамни боқиш олий ҳазратларига бир ярим миллион спругга (лилипутлардаги энг йирик ол-

---

¹ Хазинахона лорд-канцлери — молия министри.

тин танга — кичкина пистондай келади) тушди». У сўзининг охирида, агар қулай фурсат туғилиши билан, император мени империядан ташқарига чиқариб юборса анча оқилона иш қилган бўларди, деб қўшиб қўйди.

Зиммамда мен туфайли азобга мубтало бўлган тамомила бегуноҳ муҳтарам бир хонимнинг шаънини оқлаш вазифаси туради. Хазинахона канцлери миясига ўз хотинини мендан рашк қилишдек хом хаёл келиб қолди. Ифвогарлар унинг гўзал муҳтарамаси мени ақлдан бегона бўлгудай даражада яхши кўриб қолганлиги ҳақида гап тарқатишди. Аёлнинг ҳузуримга яширинча келиб-кетиши ҳақидаги миш-миш саройда катта шовшувга сабаб бўлди. Лекин бу уччига чиққан ифво эканлигини тантанали равишда маълум қиламан. Чиндан ҳам у муҳтарам аёлнинг менга илтифоти зўр эди, бир неча бор ҳузуримга ҳам келган. Лекин у ошкора келиб-кетган, каретада — унинг ёнида учта хоним: синглиси, қизи ва дугонаси бўлган. Бошқа сарой хонимлари ҳам менинг ҳузуримга ана шундай ташриф буюришган. Бунга ўз хизматкорларим ҳам гувоҳ: майли, улардан бирортаси эшигим олдида ичида ким борлиги номаълум бўлган каретани кўрдими-йўқми, айтсин. Карета мен яшаётган уйга яқинлашганда хизматкорим ким келганлигини дарҳол менга маълум қиларди. Мен ўша заҳоти ташқарига чиқардим. Келган одам билан унинг иззат-ҳурматини жойига қўйиб сўрашар, қўш отли каретани стол устига қўярдим. Борди-ю, каретага олти от қўшилган бўлса, форейтор ундан тўртта отни чиқарарди. Бахтсиз ҳодиса юз бермаслиги учун дарҳол стол четларига баландлиги беш дюймли кўчма панжаралар ўрнатардим. Кўпинча столим устида башанг кийинган хонимлар ўтирган тўртта карета турарди. Узим креслога ўтириб, уларга энгашардим. Бир каретада ўтирган хонимлар билан суҳбатлашаётганимда бошқа кареталар столим устида айланиб юрарди. Тушлик овқатдан кейинги вақтни хонимлар билан ширин суҳбатда ўтказардим. Флимнап ҳам, унинг иккита айғоқчиси Клестриль ва Дренлолар ҳам (қўлларидан келганини қилишсин, уларнинг номини айтавераман) ҳеч ким ҳузуримга инкогнито келганлигини исбот этиша олмайди. Фақат бир марта давлат секретари Рельдресель ҳузуримга яширинча ташриф буюрган. Лекин, юқорида

баён этганимдек, у император олий ҳазратларининг махсус топшириғи бўйича ҳаракат қилган.

Эҳтимол, бу беҳуда эпизод устида эзилиб ўтиришнинг ҳожати йўқ эди. Лекин бу ишга олий насабли бир хонимнинг номуси масаласи аралашиб қолди. Бунинг устига, яхши номимни пок тутиш ҳам азиз нарса. Ахир, мен ҳатто хазинахона канцлери ҳам эга бўлмаган нардак унвонига эгаман. Ҳаммага маълумки, у фақат г л ю м - г л ю м; маркиз унвони герцог унвонидан қанча паст бўлса, бу унвон ҳам меникидан шунча паст. Аммо лекин у эгаллаган лавозим уни мендан анча юқори қўйишини тан оламан. Нима бўлса ҳам, бу иғволарнинг ҳаммаси Флиманнинг қулоғига бориб етди, вақтинча эр-хотин ўртасида гап қочди, менга нисбатан бўлган ундаги адоват кучайди. У кўп ўтмай хотини билан ярашиб кетди, чунки миш-мишларнинг ёлғонлигига ишонч ҳосил қилди, лекин мен унинг илтифотидан бутунлай маҳрум бўлдим. Кўп ўтмай, императорнинг ҳам менга муносабати жуда ёмонлашганлигини сездим. Бунинг ажабланидиган жойи йўқ эди, чунки олий ҳазратлари ўз арзандасининг таъсирига жуда берилиб кетганди.

ЕТТИНЧИ БОБ

АВТОР УЗИНИ ДАВЛАТГА ХИЕНАТ ҚИЛИШДА АЙБЛАШГА ШАЙЛАНАЕТГАНЛАРИНИ БИЛАДИ. У ВЛЕФУСКУГА ҚОЧИБ КЕТАДИ. У ЕҚДА УНИНГ КУТИБ ОЛИНИШИ.

Энди бу мамлакатни қандай тарк этганимни ҳикоя қиламан. Лекин мен, аввало, икки ой мобайнида менга қарши олиб борилган махфий фитналарни ўқувчига маълум қилишни ўринли деб ҳисоблайман.

Лилипутияга келиб қолмасимдан илгари мендай камтарин, фақир бир киши қироллар саройида ҳеч қачон бўлмаган. Тўғри, улуғ ҳукмдорларнинг феъл-атворлари ҳақида кўп эшитганман, ўқиганман. Бунинг устига, мана шундай йироқ бир мамлакатда ҳукмдорлар феъл-атвори давлат ишларининг боришига бунчалик зўр таъсир кўрсатади, деб ўйламагандим. Наза-

римда, мамлакатда Европадагига мутлақо ўхшамаган бошқариш усуллари ҳокимдай эди.

Мен Блефуску императори ҳузурига жўнашга ҳозирлик кўрардим. Тўсатдан оқшом пайтида саройдаги эътиборли амалдорлардан бири келиб қолди. Бир вақтлар император ҳузурига унинг ёнини олиб, унга катта яхшилик қилгандим. У ёпиқ портшезда¹ яширин келиб, номини айтмасдан, ўзини қабул қилишимни илтимос қилди. Мен замбил кўтариб келганларни қайтариб юбордим, портшезни олий жаноблари билан бирга чўнтагимга солдим, садоқатли хизматкорларимдан бирига тобим қочиб қолганини ҳаммага маълум қилишини тайинладим. Сўнг эшикни маҳкам беркитдим, портшезни стол устига қўйдим-да, ўзим унинг рўпарасидаги стулга ўтирдим. Олий жаноблари портшезни очди, биз салом-алик қилишдик. Мундоқ қарасам, меҳмонимнинг жуда ҳам таъби тирриқ, дарҳол бунинг сабабини сўрадим. Олий жаноблари сабр қилишимни, нима гапирса диққат билан қулоқ солишимни илтимос қилди. Унинг гапларига қараганда, гап менинг ор-номусим, ҳаётим ҳақида бораркан. Ўз-ўзидан маълумки, мен у гаприб бўлгунча лом-мим демандим, у ҳузуримдан кетиши биланоқ, гапларини ён дафтаримга ёзиб қўйдим. У шундай деганди:

«Шуни сизга айтиб қўйишим керак,— деб гап бошлади у,— кейинги кунларда советнинг махсус комиссиялари ўта махфий кенгашлар ўтказди», уларда сизнинг тақдирингиз масаласи муҳокама қилинди. Бундан икки кун муқаддам олий ҳазратлари узил-кесил қарорга келди. Бу ерга келган дастлабки кунларингиздаёқ гальберт Скайреш Болголам ашаддий душманингизга айланганлиги сизга маълум бўлса керак. Бу душманлик қандай, нега пайдо бўлганлигини билмайман, лекин Блефуску устидан қозонган улкан ғалабангиздан кейин ундаги нафрат янада кучайиб кетганлигини биламан. Ўз жасоратингиз билан адмиралнинг шуҳратини сўндирдингиз. Бу амалдор хотини туфайли Сизга нисбатан хусумати бор хазинахона канцлери Флимнап, генерал Лимток, обергофместр Лелькин ва олий

---

¹ Портшез — зодагонларни кўтариб юриладиган ёпиқ замбил.

судья Бельмаф билан биргаликда сизни давлатга хиёнат қилишда ва бошқа оғир жиноятларда айблайдиган доклад тайёрлади...»

Бу гаплар мени ҳаяжонга солди. Мен тўлиқ айбсизлигимни, хизматларимни чуқур ҳис этардим. Камоли ғазабланганимдан унинг гапини бўлиб қўйишимга сал қолди. Лекин у жим ўтиришимни илтимос қилди ва гапда давом этди:

«Менга кўп яхшиликлар қилдингиз, шу сабабли ҳаётимни таҳлика остида қолдириб бўлса-да, айбноманинг иккинчи нусхасини қўлга киритишни ўз бурчим деб билдим. Уни сизга топшираман».

КУИНБУС ФЛЕСТРИНГА — УЛКАН ОДАМГА ҚУЙИЛГАН АЙБНОМА

§ I.

Юқорида номи зикр қилинган Куинбус Флестрин Блефуску императори флотини асирга олиб, император портига етказиб келгач, олий ҳазратларидан мазкур Блефуску империясининг қолган кемаларини ҳам эгаллаш ҳақида фармойиш олди. Фармойиш олий даражадаги давлат манфаат-мақсадларини, яъни: бу империяни бизнинг ҳокимимиз идора қиладиган вилоятга айлантиришни, яшириниб юрган пойнакчиларни жазолашни, умуман пойнакчилар бидъатини тамомила йўқ қилишни назарда тутарди. Бироқ юқорида номи зикр этилган Флестрин, ашаддий хоин сингари, марҳаматли ва шавкатли император олий ҳазратларидан мазкур фармойишини бажаришдан уни — Флестринни халос этишни илтимос қилди. Виждонга зид ўлароқ зўравонлик қилиш ва гуноҳсиз халқ эркини поймол этишни истамаслигини айтди.

§ 2.

Блефуску саройидан олий ҳазратларининг саройига сулҳ сўраб элчихона келганида юқорида номи зикр этилган Флестрин, ашаддий хоин сингари, улар яқиндагина олий ҳазратларининг ошкора душмани бўлганини ва шу империя билан ошкора уруш олиб борганини била-қўра туриб, мазкур элчиларга ёрдамлашди, уларни қўллаб-қувватлади, руҳлантирди, кўнглини кўтарди.

§ 3.

Эндиликда юқорида номи зикр этилган Куинбус Флестрин ўзининг содиқ фуқаролик бурчига зид ўлароқ, Блефуску империяси ва унинг саройига саёҳат қилишга ҳозирлик кўрмоқда. Ана шу саёҳатга у император олий ҳазратларининг фақат оғзаки рухсатини олган, холос. Лекин Флестрин, олий ҳазратларининг рухсатини пеш қилиб, яқиндагина император ҳазратларининг собиқ душмани бўлган ва у билан ошкора уруш олиб борган Блефуску императорини руҳлантириш ва қўллаб-қувватлаш учун дарҳол йўлга равона бўлиш ниятида.

Мен айбномадаги энг асосий моддаларни келтирдим, холос. Унда яна кўпгина муҳим нарсалар бор эди*.

«Шуни эътироф этиш керакки,— деб гапини давом эттирди амалдор,— мана шу айбнома хусусида бошланган узундан-узоқ музокараларда олий ҳазратлари сизга нисбатан катта мурувват кўрсатди. У хизматларингизни кўп марта тилга олди ва жиноятингизни енгиллаштиришга интилди. Хазинахона канцлери билан адмирал сизни шармандаларча қийнаб ўлдириш фикрига ёпишиб олишди. Улар кечаси уйингизни ёндириб юборишни, қўшинлар қўмондонига уй атрофини йигирма минг кишилик қўшин билан қуршаб олиб, қўлингиз ва юзингизга заҳарли ўқлар узишга буйруқ беришни таклиф қилишди. Бошқача таклиф ҳам бўлди: кўйлак ва чойшабларингизни сизга сездирмай заҳарли шира билан намлаб қўйишни хизматкорларингизга буюришмоқчи бўлишди. Ана шу заҳар таъсирида сиз

ўз танангизни азоблаб, шилиб, даҳшатли азоб-уқубатда ўлиб кетган бўлардингиз.

Қўшинлар қўмондони бу таклифга қўшилди.

Кенгашдагилар анчагача сизга қарши туришди. Лекин олий ҳазратлари иложи борича ҳаётингизни сақлаб қолишга интилди. Ниҳоят у ўз томонига обер-гормейстрни оғдириб олди.

Музокаралар авжига чиққан бир пайтда, ўзини сизга ҳақиқий дўст деб билиб юрган махфий ишлар бўйича бош котиб Рельдресель ўз нуқтаи назарини баён қилиш учун император ҳазратларидан изн сўради. Рельдресель олий ҳазратлари ҳақидаги яхши фикрларингизни исботлаб берди. У жиноятларингиз жуда оғирлигини эътироф этди. Лекин улар ҳукмдорлар марҳамати ва саховатидан бебаҳра қолдиришни тақозо этмаслигини, бу фазилат эса олий ҳазратларига ҳусн бўлиб тушишини айтди. «Флестрин билан дўстлигим,— деди у,— ҳаммага маълум: шунинг учун ҳам олий мартабали анжуман бу фикримни, эҳтимол, тарафкашлик деб билар. Бироқ мен, олий ҳазратларининг фармойишларига итоат этган ҳолда, ўз фикримни ошкора айтишни ўз бурчим деб биламан. Агар олий ҳазратлари маъқул деб топса, Куинбус Флестриннинг хизматларини инobatга олиб, ўзига хос юмшоқ кўнгиллик билан унинг ҳаётини сақлаб қолади ва унинг ҳар иккала кўзини ўйишга фармон бериш билан кифояланади,— деди Рельдресель,— менимча, бундай жазодан озми-кўпми одил суд ҳам қаноат ҳосил қилади. Шундай қилинса бутун олам қойил қолади. Ҳамма ҳукмдоримизнинг меҳру шафқатлилигини, унинг ёнидаги маслаҳатчиларнинг олижаноблигини зўр хурсандлик билан таъриф-тавсиф қилади». Шунинг ҳам эътиборга олиш керакки, кўздан маҳрум бўлиш жисмоний кучингизга — олий ҳазратларига яна даркор бўлишингиз мумкин — ҳеч қандай халал етказмайди; кўр кишига хавф-хатар кўринмайди, ботирлигингизга ботирлик қўшилади; душман флотини эгаллаб олишингизда ҳам кўздан маҳрум бўлиб қолиш хавфи асосий тўсиқ бўлди; кейин ҳамма нарсага министрлар кўзи билан қарасангиз ҳам бўлаверади, чунки, ҳатто энг улуғ ҳукмдорлар ҳам бу билан кифояланади-ку.

Бу таклиф олий мартабали анжуманга мутлоқ мақбул бўлмади. Адмирал Болголам совуққонлигини сақлай олмади. У

қутуриб, ўрнидан ирғиб турди, котибнинг хоин ҳаётини сақлаб қолиш ҳақида дам урганлигидан ҳайрон эканлигини, сиз томонингиздан кўрсатилган хизматлар жиноятингизни янада қўрқинчли ва хавфли қилиб юборишини айтди. Ахир, душман флотини эгаллаб олишга имкон берган ўша куч-қудрат, ўзингизни озор чеккан ёки хўрланган деб ҳис этишингиз биланоқ, шу флотни орқага қайтариб олиб кетишга имкон беради-да. Бунинг устига, сиз юрак-юрагингиздан пойнакчисиз — шундай дейишга асос бор. Хоинлик амалда қилингунига қадар кишининг кўнглида пайдо бўлади, шу важдан, Болголам сизни хоинликда айблади ва қатл этилишингизни қаттиқ талаб қилди.

Хазинахона канцлери ҳам шу фикрда бўлди. У йиғилганларга сизни боқиш хазинага жуда қимматга тушаётганини, ҳа демай хазина бўшаб қолишини маълум қилди. Котибнинг кўзингизни ўйиб олиш ҳақидаги таклифи олий ҳазратларини бу балодан сақлаб қололмайди, балки буни баттар газак олдиради. Тажрибадан маълумки, баъзи уй қушлари кўр бўлиб қолгач, кўп овқат ейди ва дарҳол семириб кетади.

Шундай қилиб, агар олий ҳазратлари ва кенгаш аъзолари ўз виждонларига назар ташлаб, сизни айбдор деб топишадиган бўлса, бас, шунинг ўзи етарли — қонун талаб этгандай, расмий далилларни ахтариб, қийналиб ўтирмай сизни ўлимга ҳукм қилиш мумкин.

Бироқ император олий ҳазратлари ўлим жазосига қатъиян қарши чиқди. У ўта назокат билан, агар кенгашнинг фикрича кўз ўйиш жуда енгил жазо бўлса, ҳамма вақт бошқа оғирроқ ҳукм чиқаришга ҳам фурсат бўлади, деб гап қистирди. Шунда котиб дўстингиз одоб билан императордан хазина канцлерининг сизни боқиш учун ҳаддан зиёд кўп харажат қилинаётгани ҳақидаги эътирозларига жавоб беришга ижозат сўради. У олий ҳазратларининг даромадлари бутунлай канцлер ихтиёрида эканлигини айтди. Шу туфайли, у сизни боқиш учун харажатларни секин-аста камайтириш тадбирларини кўриши мумкин. Овқатни оз олган сарингиз дармонсизланиб, озасиз, иштаҳангиз бўғилади, бир неча ой ичида тарашадек қотиб қоласиз. Бундай йўл тутишнинг яна бир нафи бор, жасадингизнинг сасиши унчалик хавфли бўлмайди, чунки гавдангиз икки баравар кич-

райиб кетади. Шу туфайли, сиз ўлишингиз биланоқ, олий ҳазратларининг беш ёки олти минг фуқароси икки ё уч кун ичида этингизни суягингиздан ажратишади, уни араваларга юклаб, шаҳардан ташқарига олиб чиқишади ва касаллик тарқалмаслиги учун кўмиб ташлашади, скелетингиз эса авлодларни ҳайратга солиш учун сақлаб қўйилади.

Шундай қилиб, ҳар икки томонни мамнун этадиган фикр топилгани учун, котибнинг дўстона илтифоти олдида қарздорсиз. Сизни секин-аста оч қолдириб ўлдириш режасини сир тутиш буюрилган; кўзингизни ўйиш ҳақидаги ҳукм эса аллақачон китобга қайд этилган. Бу қарор бир овоздан қабул қилинди. Фақат маликанинг гумаштаси адмирал Болголамгина ўз фикрида қолди. Ҳазрати олияларининг астойдил қутқуси таъсири остида у, сизни ўлдирилсин, деб оёғини тираб туриб олди. Ҳазрати олиялари эса саройда тарқалган ҳар хил гийбатлар важдан сизни ёмон кўриб қолган: сарой хонимларидан баъзи бирлари, уларга нисбатан эътиборли бўлмаганингиз учун, аллақачон маликага сизни ёмонлашган.

Яна уч кундан кейин, олий ҳазратларининг буйруғига биноан, айбномани ўқиб бериш учун котиб дўстингиз келади. У олий ҳазратлари ва давлат кенгашининг сизга илтифот ва марҳамати қанчалик зўрлигини уқтиради. Бор-йўғи сизни кўр қилишга аҳд қилинган, холос. Шунинг учун ҳам олий ҳазратларининг бу ҳукмга сизнинг ғоят итоаткорлик, мамнуният билан бўйсунингизга ишончи комил. Олий ҳазратларининг йигирмата хирургии бу операциянинг ижро этилишини кузатиб туради. Сиз ерга ётасиз, энг моҳир мерганлар кўз косангизга ёйлардан жудаям ингичка ўқлар отишади.

Шу билан маълумотим тамом. Айни пайтда, қандай йўл тутишни ўзингизга ҳавола қиламан. Мен эса, шубҳа туғдирмаслик учун, дарҳол кетишим керак».

Шу гапларни айтди-ю, олий жаноблари ҳузуримдан кетди, мен эса азоб берувчи шубҳа ва иккиланишлар ичида ёлғиз қолдим.

Менга айтишларича, ҳозирги император ва унинг министрлари лилипутлар орасида илгари ҳеч қачон бўлмаган урф-одатларни жорий этишибди. Ҳар сафар, севиклисининг ғазабига уч-

раган кишини кекчи ҳукмдор ёки суд қаттиқ жазога ҳукм қилса, император давлат кенгаши йиғилишида албатта нутқ сўзлайди. Ана шу нутқда олий ҳазратларининг илтифот ва марҳамати бўрттириб кўрсатилади. Нутқ дарҳол бутун империя бўйича эълон қилинади. Ҳеч нарса халқни император марҳаматини мақтаб сўзланган нутқчалик даҳшатга сололмайди, чунки у қанчалик узун ва дабдабали бўлса, жазо ҳам шунчалик ваҳшиёна ва қурбон шунчалик бегуноҳ бўлади*. Бу хусусда ўта хом судья эканлигимни тан оламан. Туғилишда ҳам, тарбия олишда ҳам сарой амалдори ролини бажариш пешанамга ёзилмаган. Шунинг учун ҳам менга чиқарилган ҳукмдан ҳеч қандай шафқат ва марҳамат нишонасини кўрмадим. Масалан, мен (гарчи адолатсиз бўлса ҳам) бу жазони юмшоқ эмас, балки шафқатсиз жазо деб ҳисоблайман. Миямга судга бориб, ўзимни ҳимоя қилиш фикри ҳам келди. Тўғри, айбномада баён қилинган фактларни рад этолмайман, лекин улар мен учун анча фойдали изоҳ беришса керак, деб умид қилардим. Аммо мен жуда кўп сиёсий суд процесслари таърифини ўқиганман, уларнинг ҳаммаси ҳам судьялар қандай хоҳласа шундай ҳал қилинган. Шу сабабли ўз қисматимни мана шундай қудратли душманлар қўлига ишониб топширишга журъат этолмадим. Қаршилик кўрсатиш нияти ҳам юрагимни бир жизиллатиб қўйди. Озодликда эканман, империянинг бутун куч-қудрати мени енга олмаслигини яхши тушунардим. Мен пойтахтни тошбўрон қилиб, вайронага айлантиришим жуда осон. Бироқ императорга қасамёд қилганимни, унинг менга илтифот кўрсатиб, нардак унвонини берганини хотирлаб, бу ниятимдан жирканиб, ундан воз кечдим.

Миннатдорчиликка сарой аҳлига хос қараш менга ёт эди, олий ҳазратларининг ҳозирги шафқатсизлиги мени унга нисбатан ҳар қандай мажбуриятдан озод этади, деган фикрга ҳеч ўзимни ишонтира олмасдим.

Ва ниҳоят, мени ҳамма қоралашга арзидиган бир тўхтама келдим. Ҳақ гапни айтиб қўя қолай: кўзимни, озодлигимни сақлаб қолганлигим учун шошма-шошарлигим ва тажрибасизлигимдан миннатдор бўлишим керак. Чиндан ҳам, агар ўшанда мен, бошқа давлатлар ҳаётини кейинчалик кузатиб билиб олганимдек, ҳукмдор ва министрлар одатини яхши билганимда

эди, бундай енгил жазога зўр хурсандлик билан, бажону дил кўнган бўлардим. Лекин мен ёш, қизиққон эдим. Олий ҳазратлари Блефуску императори ҳузурига бориб келишга рухсат ҳам берган эди. Шунинг учун уч кунлик муҳлатни кутиб ўтирмай, дўстим бўлмиш котибга мактуб йўлладим: хатимда императорнинг рухсати билан Блефускуга жўнаётганимни маълум қилдим.

Жавоб келишини кутмай, ўша тонгдаёқ, флотимиз лангар ташлаб турган денгиз соҳилига жўнадим. У ерда катта бир ҳарбий кемани эгаллаб, тумшугига арқон боғладим, лангарни кўтардим. Сўнг ечиниб кўйлагимни, орқалаб олган кўрпа-ёстиғимни кемага юкладим-да, уни судраганимча йўлга равона бўлдим. Гоҳида сузиб, гоҳида сув кечиб, аҳоли аллақачонлардан бери мени орзиқиб кутаётган жойга*— Блефускунинг қирол портига етиб келдим. Менга иккита йўл бошловчи қўшиб беришди ва Блефуску пойтахтига йўллашди, пойтахт ҳам давлат номи билан аталар экан. Йўлбошчиларни қўлимда кўтариб кетдим. Шаҳар дарвозасига икки юз ярд қолганда уларни ерга қўйдим, келганимни маълум қилишни ва унинг фармойишини муштоқ бўлиб кутаётганимни олий ҳазратларига айтишни давлат секретарларидан бирига илтимос қилдим.

Орадан бир соат ўтгач, олий ҳазратлари гўзал муҳтарама-си ва олий насабли сарой амалдорлари билан ҳузуримга пешвоз чиқиш учун отлангани ҳақида хабар келди. Мен юз ярдга яқин ерга яқинлашиб бордим. Император ва унинг аркони давлати отлардан сакраб тушишди, малика ва сарой хонимлари кареталардан чиқишди, уларда қўрқиш ёки саросимага тушишдан заррача нишон йўқ эди. Мен император ва маликанинг қўлини ўпиш учун ерга ётдим. Мен олий ҳазратларига ваъдамга биноан ҳамда ҳукмдорим императорнинг рухсати билан, қудрати оламга машҳур император билан дийдор кўришгани, унга ўз хизматимни — агар у Лилипутияга садоқатли бўлишдек бурчимга зид бўлмаса — таклиф қилгани келганимни айтдим. Менга нисбатан кўрсатилган шафқатсизлик ҳақида лом-мим демедим. Кенгаш қарори ҳақида билдириш қоғози олмасдан туриб, менга қарши қандай ғаразли ният борлигини билмайман-да. Иккинчи томондан, император унинг фуқаролигидан чиқиб кет-

ганлигимни эшитиб, менинг жазоланишимни ошкора қилмайди, деган ўйда эдим. Бироқ кўп ўтмай тахминларим мутлақо хато эканлигига ишондим.

Блефуску императори саройида қандай кутиб олинганимни барча тафсилоти билан баён қилиб, китобхонни толиқтирмайман. Қабул маросими бу қудратли ҳукмдорнинг сахийлигига яраша бўлди. Узимга муносиб бино ва кўрпа-ёстиқ бўлмаганлиги туфайли, ноқулай аҳволда қолганлигим хусусида ҳам гапириб ўтирмайман: кўрпамни ёпинганча қуруқ ерга ётиб ухладим.

САККИЗИНЧИ БОБ

**АВТОР ҚУЛАЙ ФУРСАТ ШАРОФАТИ БИЛАН БЛЕФУСКУНИ ТАРК ЭТИШ ИМ-
КОНИГА ЭГА БУЛАДИ ВА БИР ҚАНЧА ҚИЙИНЧИЛИКЛАРДАН КЕЙИН ЭСОН-
ОМОН УЗ ВАТАНИГА ҚАЙТИБ КЕЛАДИ.**

Блефускуга келганимнинг учинчи куни оролнинг шимоли-шарқ томонини томоша қилишга жўнадим. Саёз жойларда сайр қилиб юриб, ярим лига¹ наридаги тўнтарилган қайиққа ўхшаш нарсага кўзим тушиб қолди. Мен ковуш ва пайпоқларимни ечиб, икки ёки уч юз ярд масофани кечиб ўтдим, қарасам, кўтарилган сув ҳалиги нарсани соҳил томонга суриб келяпти. Орадан бир неча дақиқа ўтгач, у довул пайтида аллақандай кемадан узилиб қолган каттагина эшкакли қайиқ эканлигига ишонч ҳосил қилдим.

Мен ўша заҳоти шаҳарга қайтиб келдим, император олий ҳазратларидан менга энг катта кемалардан йигирмата, шунингдек, уч минг матрос ва жуда кўп миқдорда арқонлар беришни илтимос қилдим. Арқонлар пишиқ бўлсин учун учтасини битта қилиб эшдим. Флот орол айланаси билан йўлга чиқди, мен эса қайиқ турган жойга ошиқдим.

Кўтарилган сув қайиқни соҳилга яқин келтириб қўйибди. Кемалар яқинлашгач, ечиниб, қайиқ томон бордим. Олдин сувни кечиб бордим, юз ярдча масофани эса сузиб ўтдим. Кемалардан биридаги матрослар менга арқон ташлашди. Мен уни

---

¹ Лига — 4,83 километрга тенг узунлик ўлчови.

қайиқнинг тумшуқ томонидаги ҳалқага боғладим; арқоннинг бошқа учи кеманинг қуйруғига боғланганди, у қайиқни қирғоқ томон судрай бошлади. Лекин бундан унча иш чиқмади. Шундан кейин қайиқнинг қуйруқ томонига ўтиб, уни бир қўлим билан итара бошладим. Сув кўтарилиши анча қўл келди, роса чарчаб, ниҳоят оёқда тикка турадиган саёз жойга етиб олдим. Сув томоғимдан келарди. Бир неча дақиқа нафасимни ростлаб олгач, сув қўлтиғимга тушгунча яна қайиқни итара бошладим.

Ишнинг энг қийин қисми тугалланди. Кемалардан бирига тахлаб қўйилган бошқа арқонларни ҳам олдим, уларни қайиқнинг тумшуғига боғлаб, бошқа учини кузатиб келаётган тўққизта кемага уладим. Ҳамроҳ шамол эса бошлади, матрослар қайиқни судрашди, мен орқасидан итардим, кўп ўтмай қирғоққа қирқ ярд яқинлашиб келдик. Худди шу ерда сув камайишини кутиб тўхтадим. Сув орқага қайтганда, қайиқ соҳилнинг саёз жойида турарди. Арқон ва чиғириқлар билан қуролланган икки минг киши ёрдамида қайиқни тўнтариб, унинг сув ости қисмини кўздан кечирдим. Унчалик зиён-заҳмат етмабди.

Энг дастлабки ишим эшкак яшаш бўлди. Бу ишга ўн кун вақтим кетди. Кейин қайиқни эшкаклар ёрдамида Блефускунинг император портига келтириш ҳам анча қийин бўлди. Бу ерда эса, умрида кўрмаган бунақа баҳайбат кемани томоша қилиш учун тумонат одам йиғилди. Мен императорга ватанимга қайтиш учун бу кемани тасодифий омад юборганини айтдим. Олий ҳазратларидан кемани ускуналаш учун менга зарур материаллар беришни ҳамда юртимга кетишга рухсат этишини илтимос қилдим. Аввалига император, шу ерда қол деб мени роса қистади, лекин бу уринишидан ҳеч нарса чиқмаслигини билиб, охири жавоб берди.

Мени ҳайратга солган нарса шу бўлдики, шу ўтган муддат ичида Блефуску саройига бизнинг императоримиздан мени сўроқлаган ҳеч қандай хат-хабар келмади. Нега шундай бўлганлигини кейинроқ тушунтириб беришди. Император олий ҳазратлари ўзининг нияти менга маълум эканлигига заррача шакшубҳа қилмаган экан, шунинг учун ҳам Блефускуга жўнашимни элчиларга берган ваъдамни бажариш, деб тушунибди. Қабул қилиб олишга алоқадор иззат-икромлар тугагач, уйга қай-

тишимга унинг ишончи комил экан. Хуллас, узоқ бедарак кетганим уни ташвишга сола бошлабди. Хазинахона канцлери ва менга душман бўлган тўда аъзолари билан кенгашиб, Блефуску саройига амалдорлардан бирини айбноманинг иккинчи нухаси билан юборибди. Бу элчи Блефуску ҳукмдорига ўз подшосининг менга кўрсатган улуғ илтифотини, оғир жиноятим учун енгил жазога ҳукм этилганимни маълум қилиш ҳақида буйруқ олган экан. Бундан ташқари, унга мен адолатли суддан қочиб кетганлигимни, агар икки соат ичида қайтиб бормасам нардак унвонидан маҳрум этилишимни ва хоин деб эълон қилинишимни айтиш ҳам топширилган экан. Олий ҳазратлари, деб гапини давом эттирипти элчи, оғаси — Блефуску императори — хоинлигим эвазига жазога маҳкум этиш учун қўл-оёғимни боғлаб, мени Лилипутияга юборишга буйруқ беради, деб умид билдиради.

Блефуску императори уч кун кенгашгандан кейин, сон-саноксиз узрлар сўраб, чиройликкина жавоб мактуби йўллади. Мактубда менинг қўл-оёғимни боғлаб Лилипутияга юборишнинг ҳеч иложи йўқлигини; бунинг устига сулҳ тузиш музокараларида унга анча нафим текканлигини писанда қилди. Хатда ҳадемай иккала ҳукмдорнинг эркин нафас олиши — соҳилда улкан бир кемани топиб олганим, унда ўз юртимга жўнашим хусусида, у ўз фуқароларига кемани жиҳозлашга буйруқ берганлиги, бир неча ҳафтадан кейин ҳар иккала империя ҳам ниҳоят бундай оғир кулфатдан* халос бўлиши ҳақида ҳам ёзилди.

Элчи ана шу хат билан Лилипутияга қайтди, Блефуску подшоси бу ҳақда менга маълум қилди. У ниҳоятда махфий равишда, агар унинг хизматида қолсам, зўр ҳомийлик ва илтифот кўрсатишини айтди. Гарчи императорнинг таклифи сидқидилдан эканлигини ҳис этсам-да, подшоларга ортиқ ишонмасликка аҳд қилдим, ахир уларсиз ҳам кун кўриш мумкин-ку. Шу вадан менга кўрсатган илтифоти учун миннатдорчилик билдирдим, олий ҳазратлари мени афв этишини илтимос қилдим. Сўнг бахтимгами ё шўр пешаналигим учунми тақдир менга анови кемани насиб этганини, икки қудратли подшо ўртасидаги низога сабабчи бўлгандан кўра, ўзимни океан ихтиёрига топширганим маъқул эканлигини айтдим. Назаримда, жавобимдан им-

ператорнинг ҳафсаласи пир бўлмади, аксинча, ўзининг бошқа кўпчилик министрлари сингари менинг азму қароримдан мамнун бўлди; буни тасодифан фаҳмлаб қолдим.

Бу ҳол мени тезроқ жўнашга ундади. Мамлакатларини тезроқ тарк этишим учун сарой аҳли қайиқни тузатишга ҳар томонлама кўмаклашишди. Беш юз одам менинг раҳбарлигимда пишиқ-пухта матоларни ўттиз қават қилиб тикиб, иккита елкан тайёрлади. Турли ускуна ва арқонлар тайёрлашни ўз зиммамга олдим. Энг йўғон, пишиқ арқонларнинг ўнта, йигирмата ва ўттизтасини бир қилиб эшдим. Соҳилдан топиб олган каттақон тош лангар вазифасини ўтади. Қайиқни ёғлаш ва бошқа мақсадлар учун менга уч юз сигирнинг ёғини беришди. Мачта ясаш учун, зўр қийинчилик билан, бир нечта баланд, қурилишбон дарахтларни кесдим; мачта ясашда олий ҳазратларининг кема-соз усталари катта ёрдам беришди, улар мен сал-пал текислаб кетган ходаларни рандалаб, силлиқлашди.

Бир ой муддат ичида ҳамма ишлар битди. Шунда олий ҳазратларининг буйруғини олиш ва хайрлашиш учун пойтахтга жўнадим. Император гўзал муҳтарамаси билан саройдан чиқди; унинг назокат билан узатилган қўлини ўпиш учун ерга ётдим; малика ва шаҳзодалар ҳам қўлларини туттишди. Олий ҳазратлари ҳар бирига икки юз спругдан солинган элликта ҳамён ҳамда ўзининг бўйи баравар тушган портретини совға қилди; мен портретни эҳтиётлаб асраш учун ўша заҳотиёқ қўлқопим ичига яшириб қўйдим.

Қайиққа юзта ҳўкиз ва уч юзта қўй гўшти, тегишли миқдорда нон, ичимлик ҳамда тўрт юзта ошпаз қовуришга улгурган гўштларни юкладим. Бундан ташқари, юртимга келтириш ва кўпайтириш учун ўзим билан бирга олтита тирик сигир, иккита буқа ҳамда шунча қўй ва қўчқорларни олдим. Ҳайвонларни боқиш учун анча-мунча хашак, бир қоп дон олдим. Ўзим билан бирга бир неча ўнлаб маҳаллий аҳолидан ҳам олиб кетгим бор эди-ю, лекин бунга император рози бўлмади. Чўнтақларимни яхшилаб кўриб чиқиш билан ҳам кифояланмай, олий ҳазратлари, гарчи фуқаролари рози бўлган тақдирда ҳам, уларни олиб кетмаслик учун мендан чин ваъда олди.

Шундай қилиб, саёҳатга ҳозирлик кўрдим ва 1701 йил 24

сентябрь куни эрталаб соат 6 да йўлга чиқдим. Жануби-шарқий шамол билан тўрт лигага яқин йўл юрганимдан кейин, кечқурун соат олтиларда шимоли-ғарб томонда, ярим лига масофа нарида, унча катта бўлмаган оролга кўзим тушди. Орол томон йўл олдим, шамол эсадиган томонга лангар ташладим. У, киши оёғи етмаган орол экан. Озгина овқатланиб, дам олиш учун ёнбошладим. Ўз тахминий ҳисобимга кўра, олти соат ширингина ухладим, чунки уйқудан турганимда тонг отишига икки соат қолган экан. Тун ёп-ёруғ эди. Нонушта қилдим, тонг отмасдан лангарни кўтардим, чўнтак компасимдан фойдаланган ҳолда, кечаги йўлим бўйича равона бўлдим. Ҳамроҳ шамол эсиб турарди. Ниятим, ўз тахминим бўйича, Вандимен Ерининг шимоли-шарқ томонига жойлашган ороллардан бирига чиқиб олиш эди. Шу куни диққатга сазовор ҳеч қандай воқеа рўй бермади. Бироқ эртаси куни пешинларда — соат учларга яқин жануби-шарқ томон кетаётган елканни кўриб қолдим. Мен эса тўғри шарқ томонга кетаётган ва, ўз ҳисобимга кўра, Блефускудан йигирма тўрт миля узоқда эдим. Мен кемага қараб бор овозим билан қичқирдим, аммо жавоб эшитмадим. Кўп ўтмай шамол тинди, қарасам, кемага етиб олишнинг иложи бор. Ҳамма елканларни кўтардим, орадан ярим соат ўтгач, кемадагилар мени кўришди, байроқ кўтаришиб, тўплардан ўқ узинди.

Кутилмаганда жонажон юртим ва юрагимга яқин қадрдонларим билан яна дийдор кўришиш умиди туғилганидан қанчалик теримга сиғмай севинганимни таърифлаш амри маҳол. Кема елканларини камайтирди, 26 сентябрь куни кеч соат олтида кемага етиб олдим. Инглиз байроғини кўриб, севинчдан юрагим тарс ёрилай деди. Сигир ва қўйларни чўнтакларимга солиб, унча катта бўлмаган юкларим билан кемага чиқдим.

Бу инглиз савдо кемаси эди. У Япониядан қайтиб келаётганди. Унинг капитани мистер Жон Бидл Дептфорддан бўлиб, ўта илтифотли ва ажойиб денгизчи экан. Бу пайтда биз жанубий кенгликнинг 30° да эдик. Кема экипажи эллик кишидан иборат экан. Уларнинг орасида эски қадрдоним Питер Вильямс-ни учратиб қолдим, у капитанга мен ҳақимда яхши гапларни айтди. Капитан менга зўр илтифот кўрсатди ва қаердан келаётганим, қаёққа кетаётганимни сўради.

Мен саргузаштларимни қисқача ҳикоя қилиб берганимда у, бошига тушган қулфатлар туфайли бу одам ақлдан озиб қолган бўлса керак, деб ўйлади. Шунда чўнтагимдан сигир ва қўйларни олдим. Уларни кўриб жуда ҳайрон қолди, гапларимнинг ростлигига ишонди. Кейин унга Блефуску императори берган олтинларни, олий ҳазратларининг портретини ва бошқа антиқа нарсаларни кўрсатдим. Мен ҳар бирига икки юз спруг солинган иккита ҳамённи капитанга бердим, Англияга етиб борганимиздан кейин унга биттадан бўғоз сигир ва қўй беришга ваъда қилдим.

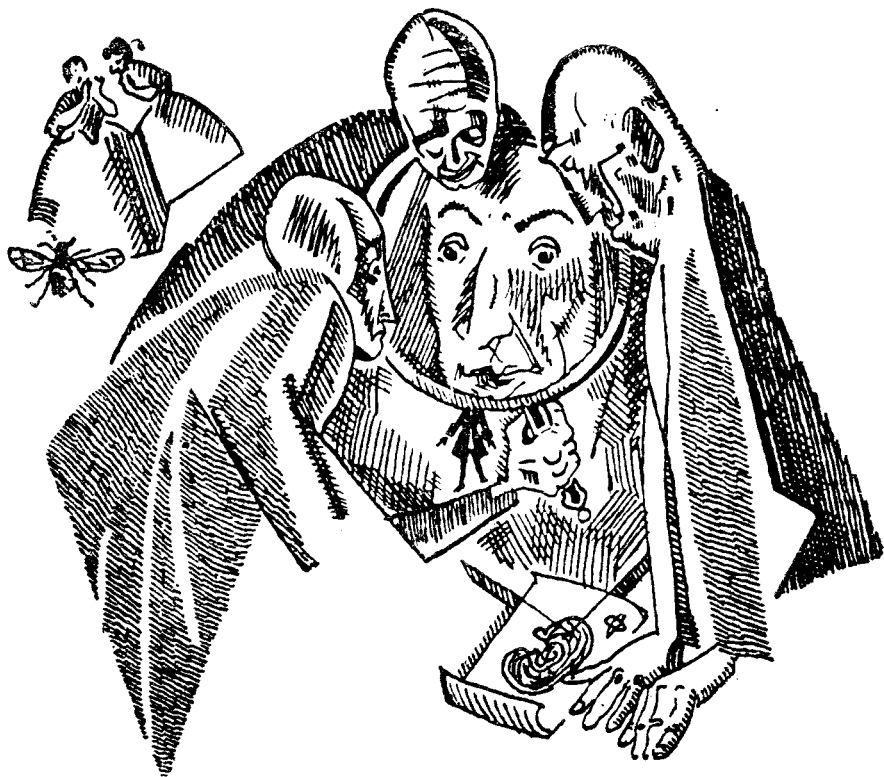
Саёҳат тафсилотини баён қилиб, китобхонни толиқтириб ўтирмайман, сафар яхши ўтди. Биз 1702 йил 13 апрель кунини Даунсга етиб келдик. Йўлда мен учун битта кўнгилисиз ҳодиса юз берди: кема каламушлари қўйлардан бирини еб қўйди. Мен каламуш инини, кемирилган қўй суяқларини ўз кўзим билан кўрдим. Қолган ҳайвонларни соғ-саломат қирғоққа етказиб келдим, уларни Гринвичда ўтлоққа қўйиб юбордим: майин майса мен кутгандан ҳам яхшироқ озуқа бўлди. Агар капитан узоқ сафар пайтида менга қотган нонларни бермаганида, уларни сақлаб қололмасдим. Мен бу қотган нонларни талқон қилиб, сувга ивитиб, ўз ҳайвонларимни боқдим. Англияда бўлган қисқа муддатлик пайтимда ана шу ҳайвонларни одамларга кўрсатиб анчагина пул ишлаб олдим. Иккинчи саёҳатим олдидан ана шу жажжи ҳайвонларни олти фунтга сотдим. Кейинги сафардан Англияга қайтиб келсам, улар анча кўпайиб кетишибди: айниқса қўйлар жуда кўпайибди, умид қиламанки, улар ўзларининг майин жуллари билан* мовут саноатига катта наф келтиради.

Мен хотиним ва бола-чақаларим билан икки ойча бирга яшадим. Кейин ортиқ уйда ўтиролмай қолдим: ўзга мамлакатларни кўришга бўлган ҳавас-орзуим менга тинчлик бермасди. Хотинимга бир ярим минг фунт пул қолдирдим, Редриф шаҳридан унга яхшигина бир уйни ижарага олиб бердим. Қолган мол-мулкимни бир қисмини пул, бошқа қисмини мол сифатида, ўз бойлигимни орттириш мақсадида олиб кетдим. Катта тоғам Жон ҳар йили ўттиз фунт даромад берадиган Уоппинг яқинидаги мулкни менга васият қилиб қолдирди, узоқ муддатга

ижарага олган Феттер — Лейндаги собиқ «Қ о р а б у қ а» номли ошхонамдан ҳам шунча даромад қилардим. Шундай қилиб, оилам даромад важдан қийналишидан унча қўрқмасдим. Ўғлим Жон — унга тоғамнинг номини қўйганмиз — грамматика мактабига қатнар, у энг яхши ўқувчилардан бири ҳисобланарди. Қизим Бетти (ҳозир у куёвга чиққан, бола-чақаси бор) чеварлик ҳунарини ўрганарди. Хотиним, қизим, ўғлим билан хайрлашдим, иккала томон озгинадан кўз ёши ҳам қилиб олдик; уч юз тонна юк кўтарадиган «А д в е н ч е р» савдо кемасига ўтирдим. Кема Сурат томон йўл олди, унинг капитани Жон Николес Ливерпуль шаҳридан. Бу саёҳатнинг тафсилоти китобнинг иккинчи қисмидаги ёзишмаларимда.

Иккинчи қисм
БРОБДИНГНЕГГА САЁХАТ

БИРИНЧИ БОБ

КУЧЛИ ДОВУЛ ТАФСЛОТИ. ИЧИМЛИК СУВ КЕЛТИРИШ УЧУН КАТТА ҚАЙИҚ-НИНГ ЖУНАТИЛИШИ. АВТОР АНА ШУ ҚАЙИҚДА МАМЛАКАТНИ ТЕКШИРИШ УЧУН ЖУНАЙДИ. УНИ СОҲИЛДА ҚОЛДИРИБ КЕТИШАДИ; УНИ УША ЕРЛИК БИР ОДАМ ОЛИБ КЕТАДИ ВА ФЕРМЕРГА ЭЛТИБ БЕРАДИ. АВТОРНИНГ ФЕРМАДА ҚАБУЛ ҚИЛИНИШИ ВА У ЕРДА ЮЗ БЕРГАН ТУРЛИ ҲОДИСАЛАР. МАҲАЛЛИЙ АҲОЛИНИНГ ТАЪРИФИ.

Шундай қилиб, табиатан ва тақдири азалдан тиниб-тинчимас, бесаранжом ҳаёт кечиришга одатланганимдан, яқин қадрдонларимни қолдириб, яна денгиз сафарига отландим.

Яхши Умид бурунигача ҳамроҳ шамол билан бордик. Бу ерда тоза сув ғамлаб олиш учун лангар ташладик. Бироқ кемамиз тешилиб қолди. Юкларни тушириб, кеманинг тешик-ёриқларини ямашга тўғри келди. Бу орада капитан безгакка мубтало бўлди. Яхши Умид бурунида қишлаб қолдик. Фақат март ойининг охирларида елканларни кўтариб, Мадагаскар бўғозидан¹ эсон-омон ўтдик. Биз шимолга йўл олдик, тахминан жанубий кенгликнинг 5° да бир меъёрдаги шимол ва ғарб шамоллари бизга ҳамроҳ бўлди, одатда бундай шамоллар декабрнинг охиридан, май ойининг бошларигача эсади. Лекин 19 апрелда ҳаво айниди: ғарб томондан ҳаддан ташқари кучли, довулсимон шамол эсди, у йиғирма кунгача тинмади. Бу муддат ичида шамол бизни Молукк оролларида шарқ томонга ва экватордан уч градус шимолга суриб кетди. 2 май кундаги капитаннинг ҳисоб-китоби ана шундай эди. Уша кун ичида шамол тинди ва мени ниҳоятда хурсанд қилган тўлиқ сукунат бошланди. Бироқ бу денгизларда сузиб, иссиқ-совуқни бошидан кечирган капитан ҳаммани бўронга шай бўлиб туришга буюрди. Чиндан ҳам эртаси кун муссон деб номланадиган жудаям кучли жануб шамоли кўтарилди. Бора-бора у довулга айланди.

Шамол кучаяётганини кўриб, дарҳол блиндни йиғиштирдик, гит фок-зейлга олишга ҳозирландик. Бироқ ҳаво баттарлашгандан баттарлашди. Замбаракларнинг яхшигина боғлаб қўйилганини кўздан кечириб, бизанни ҳам олиб қўйдик. Кема шамол остида қолди, биз ҳамма елканларни йиғиштириб дрейфда тургандан кўра, шамол кучи билан йўлда давом этишни маъқул кўрдик. Биз фок елканларини кичрайтирдик ва кўтариб қўйдик; фокашкотни кема тумшугига маҳкамлаб боғладик. Руль шамолга тўғрилаб қўйилди. Кема руль бошқарувчига ювошгина бўйсунди. Фоканиралдаги рифни тортдик, бари бир елканлар йиртилди. Шунда реяни тушириб, ундан елканларни ва бошқа асбоб-ускуналарни олдик. Бўрон жуда даҳшатли бўлиб, тўлқинлар терак бўйича кўтариларди. Руль бошқарувчига осон бўлсин учун румпелни таля билан маҳкамладик. Стеньгани туширмай, ҳамма ускуналарни қолдирдик, чунки кема шамол

¹ Мадагаскар бўғози — Мадагаскар оролини Африканинг жануби-шимол соҳилидан ажратиб турадиган Мозамбек бўғози.

билан ҳаракат қилар, қаршимизда эса очиқ денгиз ястланиб ётарди. Бўрон пасая бошлаганда грот ва фокларни кўтардик, кема дрейфга тушди. Сал фурсат ўтгач, бизанни, катта ва кичик марселларни кўтардик. Биз шимоли-шарқ томон борардик; шамол жануби-ғарбдан эсарди. Галсларни штирборт бўйича чўқтирдик, шамол ураётган томондаги брас ва тоненантларни бўшатдик, шамолга тескари томондагиларни эса тортиб қўйдик. Бу линияни тортиб, маҳкамладик. Кемани ҳаракат қилдириш бизань ёрдамида бўлди; ҳамма вақт шамолни сақлаб туришга ва кема мачталари қанча елканга бардош берса*, ўшанча елканни ушлашга интилдик.

Менинг ҳисобимга кўра, ана шу бўрон пайтида кемамиз ҳеч бўлмаганда шарққа беш юз лига силжиди. Энг кекса ва тажрибали денгизчилар ҳам дунёнинг қаерида эканлигимизни айтиб беришолмади. Озиқ-овқатимиз мўл-кўл, кемамиз бинойидек, экипаж соғ-саломат эди. Фақат ичимлик сувнинг танқислиги бизни ташвишлантирарди. Биз эски йўлимиздан боришни ва шимолга бурилмасликни маъқул кўрдик. Агар шимолга юрадиган бўлсак Буюк Татариянинг¹ шимоли-ғарбий вилоятларига ёки Муз денгизига бориб қолардик.

1703 йил 16 июнь куни кемада навбатчилик қилиб турган ёш матрос ерни кўриб қолди. 17 июнда унга яқинлашдик. Бу ернинг оролми, қитъами эканлигини билмадик. Жануб томондан денгизга тил чиққан бўлиб, қўлтиқ ҳам кўриниб турарди, бироқ у жуда кичкина эди, унга юз тонна юк кўтарадиган кема аранг сиғарди. Биз ана шу қўлтиқдан бир лига берироқда лангар ташладик, капитан соҳилга ўнта яхши қуролланган одам билан катта қайиқ юборди. Улар сув топилса олиб келармиз, деган умидда бочка ҳам олишди. Капитандан улар билан бирга боришга ижозат сўрадим. Мен ҳозиргача нотаниш бўлган ана шу ерни имкони борича текширгим келди.

Қирғоққа чиққан жойимиз яқинида дарё ҳам, булоқ ҳам учратмадик. Улка саҳрога ўхшарди; тирик жондан ном-нишон йўқ эди. Матрослар ичимлик сув топиш илинжида соҳил бўйлаб тарқалишди, ёлғиз ўзим бошқа томонга йўл олдим. Бир

---

¹ Буюк Татария — Осиё қитъасининг Мўғулистон ва Хитой жойлашган қисмининг қадимий номи.

миляча юриб, қизиқтирадиган ҳеч нарсани кўрмадим. Чор атроф ҳамон гиёҳсиз, нуқул тошлардан иборат саҳро эди.

Чарчаганимни сезиб, орқага қайтдим, аста-секин қўлтиқ томон юра бошладим. Қаршимда бепоён денгиз намоён бўлди. Тўсатдан матросларимиз қайиққа ўтиришиб, жон-жаҳдлари билан кема томонга эшкак эшиб кетишаётганини кўриб қолдим. Уларни чақирмоқчи бўлган ҳам эдимки, бирдан уларни жудаям баҳайбат, ҳаддан ташқари баланд бўйли бир одам қуваётганини пайқадим. Денгиз суви унинг тиззасидан аранг келарди, у жуда катта қадам ташларди. Аммо қайиқ ундан ярим лига узоқлашиб кетганди. Денгиз катта-катта ўткир қояларга тўла бўлганлиги учун, улкан махлуқ қайиқни қувиб етолмади. Бунинг ҳаммасини менга кейин айтиб беришди. Бу таъқибнинг охири нима билан тугагини кўришга менда юрак йўқ эди. Мен ҳозиргина кўрфазга қайтаётган йўлимдан, жонимни ҳовучлаб, орқамга қочдим. Нафасим тиқилиб, атрофни кузатса бўладиган бир тепалик устига тарлашиб чиқдим. Атрофдаги ҳамма ерлар ҳайдалганди, аммо мени ўт-ўланларнинг баландлиги ҳайратга солди: уларнинг бўйи йигирма футча келарди.

Арпазорнинг ўртасидан кесиб ўтган катта йўлга чиқдим, эҳтимол, бу йўл шу ерликлар учун сўқмоқдир. Анча вақтгача икки томонимдан ҳеч нарса кўрмадим, чунки ўрим вақти яқинлашиб қолганидан арпаларнинг бўйи қирқ футча ўсиб кетганди. Орадан бир соат ўтгач, шу даланинг четига чиқдим, у баландлиги юз йигирма фут келадиган девор билан ўралганди. Дарахтлар шунақаям улканки, уларнинг баландлигини аниқлай олмадим. Бир даладан бошқасига ўтиш учун тўртта зинадан кўтарилиб, яна жуда катта тошдан ҳам ҳатлаб ўтиш керак эди. Бунга қурбим етмасди. Ҳар бир зинанинг баландлиги олти, ҳалиги катта тошнинг баландлиги йигирма фут келарди.

Нариги далага ўтиш учун бирор ерда тешик-мешик йўқмикан деб излаб юриб, қайиғимизни қувлаган одамга ўхшаш яна бир улкан кишининг зинага яқинлашаётганини кўриб қолдим. Унинг бўйи бутхона баландлигича, ҳар қадами, тахминимча, ўн ярдга тенг келарди*. Мен ҳайрат ва қўрқув ичида ўзимни арпазорга урдим. Яшириниб ётган жойимдан улкан одамнинг

зинадан тепадаги тош устига чиққанини, атрофга назар ташлаганини, рупордан чиққан овоздан ҳам ваҳималироқ, баландроқ товуш билан аллакимни чақирганини кузатдим. Товуш шунчалик баланддан эшитилдики, аввалига бу момақалдироқмикан, деб ўйладим. Унинг чақиршига шу заҳотиёқ, қўлига бизникига қараганда олти баравар катта ўроқ ушлаган, ўзига ўхшаш етти улкан одам пайдо бўлди. Бу одамлар олдингисига қараганда фақирона кийинган эди; чамаси улар бунинг хизматкорлари ёки ходимлари бўлса керак. Хўжайин уларга бир нима деган эди, мен яшириниб олган дала арпасини ўришга тушишди.

Мен улардан узоқроққа қочишга интилдим, бироқ олдинга юриш минг машаққат эди, арпа жуда қалин бўлиб, уларнинг пояси орасидан зўрға қисилиб ўтардим. Даланинг шамол ва ёмғир арпани ағанатиб юборган қисмига бориб қолиб тўхташга мажбур бўлдим: арпапоялар бир-бирига шундай киришиб кетиптики, уларнинг орасидан ўтишнинг ҳеч иложи йўқ, йиқилган бошоқларнинг қилтириғи шунақаям қаттиқ ва ўткир эдики, кийимини тешиб ўтиб, баданимга санчиларди.

Бутунлай ҳолдан тойиб, умидсизликка тушиб, эгат ичига ётдим, бутун вужудим билан ҳаётдан кўз юмгим келди. Тул қолган хотиним, егим болаларимни ўйлаб йиғладим. Қариндош-уруғ ва дўстларимнинг маслаҳатига зид ўлароқ мени иккинчи марта саёҳат қилишга ундаган ақлсизлигимдан аччиқ-аччиқ нолидим.

Юрагимни ғам босди. Бейхтиёр Лилипутияни хотирладим. Ўша мамлакат аҳолиси менга дунёнинг мўъжизаси деб қарарди. У ерда бир қўлим билан бутун император флотини судрашим, бошқа бир қанча қаҳрамонликлар кўрсатишим мумкин эди. Жасоратларим ўша империя йилномаларида абадийлаштирилган бўлур эди. Шу лаҳзадаёқ, бу ерлик халқ ўртасида кўрадиган хўрлик-зорликларимни тасаввур қилдим. Орамизга тушиб қолган ҳар қандай лилипут қанчалик ожиз ва аҳамиятсиз бўлса, бу ерда мен ҳам ана шундай бўламан-да. Ҳозирги бахтсизлик ҳолва бўлиб, энг даҳшатли кўргиликлар ҳали олдинда эканлигига шубҳаланмасдим. Кузатишлар шундан далолат берадики, кишининг бўйи ўсиши билан ундаги шафқатсизлик ва қўрслик ортиб боради. Бўйи теракдан ҳам баланд бу ваҳшийлар-

дан нима ҳам кутардим? Кимки мени биринчи бўлиб тутиб олса, ўша заҳоти еб қўйса керак. Файласуфлар, улкан одам билан кичик одам тушунчаси — нисбий тушунча, деб ҳақ гапни айтишади. Эҳтимол, менга нисбатан лилипутлар қанча кичкина бўлса, улар ҳам ўзларидан шунча кичкина одамни учратсалар тақдир тўғри иш қилган бўларди. Ким билсин, балки дунёнинг бирор бир бурчагида анови улканлардан ҳам баланд одамлар бордир.

Мен ана шу ўй-хаёлларга берилиб ўтирарканман, ўроқчилар бора-бора менга яқинлашиб келишарди. Тўсатдан улардан бири мен ётган эгатга ўн ярд яқинлашди. Яна бир қадам юрса ё ўроқ солса, мени босиб олиши ёки ўроқ билан иккига бўлиб юбориши турган гап эди. Мен даҳшат ичида, жон-жаҳдим билан бақриб юбордим. Улкан одам тўхтади, эгилиб, оёғининг тагига узоқ тикилди ва ниҳоят мени кўрди. Нотаниш йиртқични кўриб қолиб, тимдалаб ёки тишлаб олмасин, деб ҳадиксирган пайтимизда қандай қиёфага тушсак, у ҳам худди шундай журъатсизлик билан бир дақиқа менга тикилиб қолди. Ниҳоят, улкан одам дадилланиб, мени орқа томонимдан бош ва кўрсаткич бармоғи билан ушлади. Мени яхшироқ кўриш учун кўзига яқинроқ олиб борди. Қўлидан сирғаниб тушиб кетишимдан қўрқиб, қовурғаларимни қаттиқ огритиб, маҳкам ушлаб олди. Бахтимга, унинг ниятини дарҳол фаҳмладим, фаросатимни ишлатдим, мени ердан олтмиш фут юқорида ушлаб турганида ҳам ҳеч қандай қаршилиқ кўрсатмадим. Мен журъат этган нарса қуёшга боқиш, қўлимни ялинганнамо қовуштириб, жиддий ва ғамгин оҳангда бир неча сўз айтиш бўлди.

Жирканч майда жониворни оёғимиз билан эзгилаб ташлашга чоғланиб, уни ерга ташлагандай, улкан одам ҳам мени оёқ остига улоқтириб юборармикан, деб жуда қўрқдим. Бироқ, — бахтимдан ўргилай — чамаси овозим, имо-ишораларим улкан одамга ёқиб қолди. У менга диққат билан тикилди, маъноси тушунарли бўлмаса-да, аниқ гапларимдан ҳайратга тушди. Лекин, унинг бармоқлари менга чидаб бўлмас даражада азоб берарди, инграш ва йиғлашдан ўзимни тия олмадим. Қобирғаларимни жуда қисиб юборганини турли имо-ишоралар билан уқтирдим. У буни тушунди шекилли, камзулининг этагини қа-

йириб, унга мени авайлаб қўйди-да, далада биринчи кўрган кишим — хўжайини — фермернинг олдига чопиб кетди.

Фермер ходимидан мени қаердан топиб олганини батафсил сўраб олгач, бизнинг қамиш йўғонлигидаги сомон чўпи билан кафтанам этакларини кўтара бошлади: у кийим-кечагим табиат инъом қилган жунли тери бўлса керак, деб ўйлади шекилли. Кейин юзимни дурустроқ кўриш учун сочларимни пуфлади. У батракларини чақириб, далада менга ўхшаган бошқа жониворчаларни кўрган-кўрмаганликларини суриштирди — буни кейинроқ билиб олдим. Кейин у мени ерга икки қўл, икки тиззам билан авайлабгина қўйди. Мен ўша заҳоти ўрнимдан туриб кетдим, заррача бўлсин қочиш ниятим йўқлигини бу одамларга кўрсатиш учун у ёқ-бу ёққа юра бошладим.

Хатти-ҳаракатларимни дурустроқ кўриш учун улар давра қуриб ўтиришди. Мен шляпамни олиб, фермерга тавозе билан таъзим қилдим. Кейин тиз чўкиб туриб, осмонга қарадим, қўлимни оғзимга карнай қилиб, имкони борича баланд товуш чиқариб, бир неча сўз айтдим. Чўнтагимдан олтин тўла ҳамённи чиқариб, итоаткорлик билан хўжайинга узатдим. У ҳамённи кафтига қўйиб кўзига яқин олиб борди. Кейин ёнидан тўғнағич олиб, ҳамёнга бир неча марта суқди. Лекин бундан ҳеч нарса чиқмади: бари бир у бунинг нима эканлигини билмади. Шундан ундан кафтини ерга қўйишни имо билан илтимос қилдим, ҳамённи олиб очиб, унинг кафтига ҳамма олтин тангаларни тўқдим. Ҳамёнда ҳар бири тўрт пистолли олтига испан тилласи, йигирма ё ўттизта майда тангалар бор эди. У жимжилоғининг учини хўллаб, катта тангалардан бирини, кейин бошқасини кўтарди, бари бир буларнинг нима эканлигини билолмади. У имо-ишора билан тангаларни ҳамёнга, ҳамённи эса чўнтакка солишни буюрди. Ҳамённи унга совға қилаётганимни уқтириш учун бир қанча муваффақиятсиз уринишлар қилиб, охири унинг буйругини бажаришга мажбур бўлдим.

Бора-бора фермер ақли расо жониворча билан муомала қилаётганига ишонди. У мен билан тез-тез мулоқотда бўлди, лекин унинг овози, гарчи мингиллаб гапирса-да, сув тегирмоннинг шовқинидан ҳам ўтиб тушар, қулоғимни батангга келтирарди. Мен унга турли тилларда иложи борича баланд товуш

билан жавоб қайтарардим, у кўпинча мени қулоғига икки ярдга яқин келтирар, аммо бундан ҳеч иш чиқмасди: биз бир-биримизни мутлоқ тушунмасдик. Ниҳоят фермер ходимларини ишга тушишга буюрди, ўзи эса ўтириб, кафтини тепага қилиб чап қўлини ерга қўйди, кафтига рўмолчасини тахлаб, устига чиқишга имо қилди. Чиқиш унча қийин эмасди. Чунки бармоғининг йўғонлиги бир футдан ошмасди. Бўйсунини оқилона иш деб билдим, йиқилиб кетмаслик учун рўмолча устига ётдим. Фермер эҳтиёт юзасидан мени кўрпага ўрагандай рўмолчага ўради, шу алфозда уйига олиб кетди. Уйга келгач, хотинини чақирди ва мени унга кўрсатди. У бўлса, бақа ёки ўргимчакни кўриб қолган инглиз хонимларидай чинқириб, ўзини орқага ташлади. Бироқ менинг одобим, фермернинг ҳамма имо-ишораларига тўлиқ итоат этишим кўп ўтмай уй бекасига таскин берди, менга меҳрибончиликлар кўрсата бошлади.

Туш пайти эди; хизматкор тушлик овқат келтирди: у диаметри йигирма тўрт фут келадиган идишдаги каттагина мол гўшти бўлагига эди. Дастурхон атрофига фермер, унинг хотини, учта боласи ва кампир бувиси ўтирди. Фермер мени ўз олдига — баландлиги ердан ўттиз фут баланд стол устига қўйди. Шунчалик баланд жойдан йиқилиб тушмай деб, ўртароққа сурилдим. Фермернинг хотини бир кесим гўшт кесди, ликопга нон майдалаб, олдимга қўйди. Мен унга таъзим қилдим, ёнимдан вилка ва пичоқ чиқариб, овқатни тушира кетдим, бундан улар жудаям мамнун бўлишди. Уй бекаси хизматкор хотинга икки галлон¹ сиғадиган ликёр рюмкаси келтиришни буюрди, унга аллақандай ичимлик қўйди. Мен рюмкани икки қўллаб аранг олдим, уни уй бекасининг саломатлиги учун назокат билан ичдим. Бу қилигим ўтирганларнинг шунақаям завқини келтирдик, қаҳқаҳ уриб кулиб қулоғимни кар қилиб қўйишларига сал қолди. Ичимлик олма виносига ўхшаган бўлиб, мазаси жуда ширин эди.

Хўжайин мени ўз тарелкаси томон имлаб чақирди. Стол устида кетаётиб нон увоғига қоқилиб, йиқилиб тушдим. Бахтимга ҳеч қаерим лат емади. Мен дарҳол ўрнимдан турдим;

¹ Галлон — 4,5 литрга тенг.

Йиқилиб тушганим бу саховатли одамларни ташвишга солганини кўриб, шляпамни қўлимга олдим (тарбияли одамларга хос бўлгандек, шляпамни қўлтиғимга қисиб юрардим) уни бошим узра силкитиб, ҳамма иш жойида деган маънони билдириш учун уч марта «ура» деб қичқирдим. Лекин хўжайинга (бундан бу ёғига уни шундай деб атайман) яқинлашганимда унинг ёнида ўтирган ўн ёшли шўхи жафо ўғли шартта оёғимдан ушлаб, баландга кўтарди, қўрқувдан юрагим орқамга тортиб кетди. Бахтимга отаси мени ўғлининг қўлидан тортиб олди ва унга шунақаям тарсаки туширдик, бу тарсаки Европанинг бутун бир кавалерия эскадронини отдан қулатган бўларди. Унинг жуда жаҳли чиқиб кетди, ўғлини дастурхон ёнидан туришга буюрди. Лекин мен боланинг дили оғримаслигининг, менга нисбатан кек сақламаслигининг тарафдори эдим. Шу пайт болаларимизнинг кўпинча чумчуқ, қуён, мушук ва кучук болаларни қандай қийнашларини хотирладим. Мен тиз чўкдим, бармоғим билан болани кўрсатиб, ўғлини авф этишини сўраётганимни тушунтира бошладим. Отанинг кўнгли юмшади, бола яна ўз жойига келиб ўтирди. Мен унга яқинлашиб, қўлидан ўпдим. Хўжайин кулиб, ўғлининг қўлини ушлади ва у билан мени силай бошлади.

Тушлик овқат пайтида уй бекасининг тиззасига унинг яхши кўрган мушуги ирғиб чиқди. Орқамда станокларда ўнларча тўқувчилар ишлаётганга ўхшаган шовқин эшитдим. Орқамга ўгрилиб, уй бекаси қорнини тўйғазиб, орқасини силаб ўтирган — хуриллаётган мушукка кўзим тушди. Қалласи ва панжаларига қараганда мушук бизнинг хўкизларимиздан уч марта катта эди. Мен столнинг нариги четида, мушукдан эллик фут йироқда эдим. Уй бекаси мушук менга ташланиб қолишидан қўрқиб, уни маҳкам ушлаб ўтирарди. Ҳар ҳолда бу йиртқич махлуқни кўрган заҳоти ўзимни бутунлай йўқотиб қўйдим. Лекин ҳадиксирашларим ўринсиз эди: хўжайин мени мушукка уч ярд яқин олиб борди, у менга заррача бўлсин эътибор бермади. Саёҳатларим пайтида, йиртқич ҳайвондан қочиш ёки унинг олдида қўрқувдан титраб-қақшаб туриш унинг ҳужумга ташланишига йўл очиб беришини кўп марта бошимдан кечирганман. Шу вадан миқ этмай туравердим. Мен беш-олти марта

мушукнинг нақ тумшуғи олдига келдим, у ўзини орқага ташлади, чамаси, мендан кўра ортиқроқ қўрқди, шекилли. Тушлик овқат охирлаб қолганда хона ичига учтами-тўртта ит чошиб кирди. Лекин улардан унчалик қўрқмадим. Уларнинг бири овчи ит бўлиб, катталиги бизнинг тўртта филимизга тенг келарди, яна бири този бўлиб, олдингисидан бўйи баландроқ, ингичкароқ эди.

Бир оздан кейин бир яшар болани кўтариб энага кирди. Гўдак мени кўриши биланоқ, болаларга хос нотиқлик қондасини ишлатиб, шунақаям осмонни бошига кўтариб йиғладики, агар у Чеслида бўлганида Лондон кўпригида турганлар ҳам унинг овозини эшитарди; у мени ўйинчоқ деб ўйлади. Уй бекаси онага хос меҳрибонлик билан мени қўлига олди ва боланинг олдига қўйди. У эса шартта белимдан чангаллаб, бошимни оғзига олиб борди. Мен жон аччиғида додладим, бола эса қўрққанидан мени ташлаб юборди. Бахтимга уй бекаси фартуғини тутишга улгурди. Бўлмаса пачоғим чиқиб, ўлишим ҳеч гап эмасди.

Болани юпатиш учун энага шиқилдоқни шиқиллата бошлади. Бу шиқилдоқ ичига тош солинган бочкани эслатарди, унинг белига арқон билан боғлаб қўйилганди. Энага болани юпатаркан, менга яқинроқдаги пастаккина курсига ўтирди, унинг юзини бемалол кузатиш имконига эга бўлдим. Унинг юзи ниҳоятда хунук эди. Териси қандайдир ғадир-будир, ўйдимчуқурларга, доғ ва йўғон-йўғон жунларга тўла эди. Лекин у узоқдан кўзимга анча истараси иссиқ кўринганди. Бу ўринда инглиз хонимлари юзининг силлиқлиги ва тиниқлиги хусусида ўй-хаёлларга берилиб кетдим. Улар кўзимизга, бўй-бастимиз тенг бўлгани учун ҳам чиройли кўринади, уларнинг юзидаги майда нуқсонларни пайқамаймиз. Ҳар қандай мулойим, тиниқ юздаги нуқсонни, унга қалин қилиб упа-элик суркалганлигини лупа кўрсатиб беради, холос.

Лилипутияда бўлган пайтларимда, менга мана шу митти одамлар юзи рангини табиат ниҳоятда чиройли қилиб яратгандай туюларди. Мен мана шу мавзуда энг яқин дўстим бўлмиш лилипут олимига гап очгандим, у юзим унга узоқдан анча чиройли кўринишини айтганди. Уни даставвал қўлимга олиб,

юзимга яқинлаштирганимда жуда қўрқиб кетганини очиқ ош-
кора тан олганди. Унинг гапларига қараганда, юзимдаги га-
дир-будирларни бемалол кўриш мумкин эмиш; ранги бошқа
ранглар билан аралаш-қуралаш бўлиб кўримсиз кўринармиш,
соқол толаларим эса тўнғизнинг жунидан ўн баравар йўғон-
миш. Шунини таъкидлашим лозимки, ҳусним ватандошларимни-
кидан қолишмайди, саёҳатларда кўп юришимга қарамай юзим
деярли қорайгани йўқ. Бошқа томондан эса, олим суҳбатни
давом эттириб, анови хонимнинг юзи сепкилли, анависининг
эса оғзи ҳаддан ташқари катта, бошқасининг бурни бесўна-
қай дерди, лекин мен бунинг биронтасини пайқамасдим. Ал-
батта, бу мулоҳазалар янгилик эмас. Мен бу гапларни шунинг
учун ҳам эслатиб ўтяпманки, китобхонлар улкан одамларни
жуда бадбашара деб ўйлашмасин. Аксинча, ҳақ гапни айтган-
да, улар жуда чиройли ирқдан экан.

Тушликдан кейин хўжайин ишчилар ёнига жўнади, кетаё-
тиб хотинига алланарсаларни уқтирди, унинг гапи ва қўл ҳа-
ракатлари менга ғамхўрлик кўрсатилиши лозимлигидан дало-
лат бериб турарди. Мен жуда чарчагандим, уйқум келаётган-
ди. Буни пайқаган уй бекаси мени ўз ўрнига ётқизди ва устимга
топ-тоза рўмолчасини ёпиб қўйди, у ҳарбий кема елканидан
ҳам катта ва қалин эди.

Мен икки соатча ухладим; тушимда уйимда, оила аъзола-
рим орасида юрганмишман. Уйқудан уйғонгач, ўзимни эни ик-
ки ё уч юз фут, баландлиги икки юз фут келадиган ҳайҳотдай
хона ичида, эни йигирма ярд келадиган каравотда ётган ҳолда
кўриб, кўнглим баттар вайрон бўлиб кетди. Хўжайинимнинг
хотини иш билан бир ёққа кетибди, ўзимни ёлғиз қамаб қўйиб-
ди. Каравот ердан саккиз ярд баланд эди. Ҳожат чиқариш
илинжида пастга тушмоқчи бўлдим. Одам чақиргани истиҳола
қилдим. Бари бир, бунинг фойдаси йўқ эди: ошхонада ўтирган
оила аъзолари менинг ожиз овозимни қаёқдан эшитишсин!
Нима қилсам экан, деб тургандим, пардага тармашиб, кўрпа
устига иккита каламуш чиқди, улар мени искай бошлашди.
Улардан бири тумшугимга яқин келди. Мен даҳшат ичида ўр-
нимдан сапчиб турдим ва ханжаримни яланғочладим. Бу яра-
мас ҳайвонлар менга икки томондан ҳужумга ўтишди. Бири

олдинги оёқлари билан ёқамга тармашди. Яхшиямки, у менга зиён-заҳмат етказмай туриб, унинг қорнини чавоқлаб ташладим. У оёғим остига йиқилди, бошқаси эса шеригининг аҳволи войлигини кўриб, жуфтакни ростлаб қолди. Кетаётганида унинг елкасига ханжар суқишга улгурдим, у орқасидан қонли из қолдириб қочиб кетди. Ана шу жасоратдан кейин, нафасимни ростлаб олиш учун, каравот устида у ёқ-бу ёққа юра бошладим. Қаламушлар кўппак итдай келарди-ю, аммо улар ўта эпчил ва баттарин эди. Борди-ю, ётиш олдидан ханжаримни ечиб ётганимда эди, улар мени чавақлаб еб қўйишарди. Мен ўлдирилган каламушнинг думини ўлчадим, у бир дюйми кам икки ярд экан. Бироқ каламушни кўрпа устидан пастга улоқтиргани юрагим бетламади.

Кўп ўтмай хонага уй бекаси кирди. Мендаги қон доғларини кўриб, шоша-пиша мени қўлига олди. Мен ўлиб ётган каламушга ишора қилиб, ўзим ярадор эмаслигимни уқтиришга интилдим. Уй бекаси бу ишимдан жуда севиниб кетди. У хизматкор чақириб, каламушни оташкурак билан қисиб, деразадан улоқтириб юборишни буюрди, ўзи эса мени стол устига қўйди. Шунда қонга бўялган ханжарни унга кўрсатдим, кафтаним пешига қонни артиб, ханжарни қинига солдим. Ҳожат чиқариш зарурати мени қийнай бошлади. Шунинг учун ҳам уй бекасига пастга тушишим жуда зарурлигини турли йўллар билан уқтирдим. Истагим бажо келтирилгандан кейин эса, пастга тушишим сабабини тушунтиришга уят йўл қўймади, эшик томонни қўлим билан кўрсатиб, бир неча бор таъзим қилиш билан кифояландим. Аёл гап нимадалигини аранг тушунди. У мени қўлига олди, боққа элтиб, ерга қўйиб юборди. Икки юз ярдча нарига боргач, мен томонга қараманг деган маънода ишора қилдим, икки дона шовил япроғи орасига кириб, ҳожатимни чиқардим.

Ана шу хилдаги тафсилотларга берилиб кетганим учун илтифотли китобхонлар мени авф этишади, деган умиддаман. Ақли норасо кишиларгина буни ўринсиз ва арзимас нарса деб билишади. Лекин ҳақиқий файласуф бундан жамият равнақи ҳақида ўйлаш учун анча озиқ топади. Ҳозирги ва бундан кейинги саёҳатларимни чоп этишдан бирдан-бир мақсадим, ана шу

равнаққа ғамхўрлик этишнинг бир намунасиدير. Мен ё маълумотим, ё гапга чечанлигимни кўрсатишга эмас, ҳақ гапни кўпроқ айтишга интилдим. Ушбу саёҳат пайтидаги саргузаштларим менда шунчалик чуқур таассурот, хотирамда шунчалик ўчмас из қолдирдики, бўлган воқеаларни қоғозга қайд қиларканман, бирорта тафсилотни ҳам қолдириб кетолмадим. Лекин қўлёзмамни диққат билан кўздан кечираётганимда, китоб зерикарли ва бачкана бўлиб қолишидан қўрқиб, ундаги кўпгина майда-чуйда нарсаларни ўчириб ташладим. Ана шу майда-чуйдалар учун ҳам китобхонлар сайёҳларни кўпинча асоссиз айбласалар керак.

ИККИНЧИ БОБ

ФЕРМЕРНИНГ ҚИЗИ. АВТОРНИ ҚУШНИ ШАҲАРГА, СЎНГ ПОЯТХТГА ОЛИБ КЕТИШАДИ. САЕҲАТ ТАФСИЛОТИ.

Бекамнинг тўққиз яшар қизи бор эди. Қизча бичиш-тикиш ишларига эпчил бўлиб, қўғирчоғини жуда безаб ташлаганди. У кун сайин улғайиб, камолга етиб борарди. У ҳар куни ётар пайтда онаси билан биргаликда менга қўғирчоқнинг бешигига ўрин солиб берарди. Бешикни қутича ичига солишар, қутичани эса, мени каламушлардан ҳимоя қилиш мақсадида, шипга илиб қўйишарди. Фермерникида яшаган пайтларимда нуқул шу қути ичида ухладим. Лекин уларнинг тилини тушуниб, менга нима зарурлигини тушунтира олганим сайин, ётадиган ўрним тобора қулайлашиб борди. Қизча жуда топқир, доно чиқиб қолди, ечинаётганимни бир-икки марта кузатибоқ, мени ўзи кийинтириб, ўзи ечинтирадиган бўлди. Бироқ мен ҳеч қачон унинг хизматига қараб қолмадим, ҳамма ишни ўзим қилишни афзал кўрдим, бунга қизчани ҳам кўндирдим. У энг юпқа матолардан — муболағасиз айтганда, улар бизнинг энг дағал матодан ҳам қалин эди — менга кўйлақлар ва бошқа нарсалар тикиб берди, у ҳамшиша бу кийимларни ўз қўли билан ювиб берарди. Қизча менинг муаллимим ҳам эди, у менга ўз тилини ўргатди. Мен қўлим билан бирор нарсани кўрсатардим, у эса унинг но-

мини айтарди, орадан бир неча кун ўтгач, ўзимга керак нарсаларни сўрай оладиган бўлиб қолдим. У ажойиб феъл-атвор эгаси эди, ўз ёшига қараганда бўйи унчалик баланд эмасди — бўйи аранг қирқ фут келарди. У менга Грильдрик деб ном қўйди. Бу «одамча», «пакана» маъносини билдирарди.

Ушбу мамлакатда бошимга тушган синовлар туфайли ўлиб қолмаганим учун ана шу қизчадан миннатдорман. Мен ўша ерда бўлганимда ундан ҳеч ажралмадим. Мен уни ўзимнинг Глюмдалъкличим, яъни энагам деб атадим, Глюмдалъкличининг менга кўрсатган гамхўрликларини ҳамда менга жуда суяниб қолганлигини бу ерда эслаб ўтмасам онкўрлик бўлур эди. Мен унинг хизматлари учун яхшилик қайтаришни юрак-юрагимдан истардим. Бунинг ўрнига, уни қирол газабига дучор қилишда беихтиёр айбдор бўлиб қолдим.

Мен пайдо бўлганимдан кейин кўп ўтмай қўни-қўшнилар орасида хўжайиним даладан катталиги сплекнок (узунлиги олти фут келадиган шу ернинг чиройликкина ҳайвончаси)дай келадиган, бироқ одамга жуда ўхшаб кетадиган ғалати ҳайвонча топиб олгани ҳақида миш-мишлар тарқалди. Уларнинг айтишича, бу ҳайвонча одамларнинг ҳамма қилиқларига тақлид қилармиш, ҳатто ўз тилига ҳам эгамиш, маҳаллий тилдан ҳам бир неча сўзни ўрганиб олганмиш. У икки оёқда юрармиш, қўлга ўргатилганмиш, унга нима буюришса ҳаммасини бажарармиш, итоаткормиш. Чақирса югуриб борармиш, унинг тана тузилиши жуда нозикмиш, юзи бўлса уч яшар дворян қизчаникидан ҳам мулойиммиш.

Хўжайинимнинг энг яқин қўшниси ва қадрдонларидан бири бўлмиш фермер миш-мишларнинг рост-ёлгонлигини билиш учун келди. Мени дарҳол олиб чиқишиб, стол устига қўйишди; мен олдинга, орқага юрдим, команда бўйича ханжаримни яланғочладим ва яна қинига жойладим, хўжайинимнинг меҳмонига таъзим қилдим, ундан ҳол-аҳвол сўрадим, уни кўрганимдан беҳад хурсанд эканлигимни айтдим, хуллас, энагам нималарни ўргатган бўлса, ҳаммасини бажо келтирдим.

Мени яхшироқ кўриш учун, кексайиб, кўзи ожизланиб қолган фермер кўзойнагини тақди. Унга қараб туриб, ўзимни кулгидан тия олмадим, чунки унинг кўзойнак орасидан боқиб тур-

ган кўзлари тунда иккита деразадан хонага нур таратаётган тўлин ойга ўхшарди. Уй ичидагилар нега кулаётганимни пайқаб, жилмайишди. Чол эса шу қадар бефаросат эканки, уларнинг кулганидан анча ранжиди.

У донг таратган хасис экан; бахтга қарши, бу ном унинг исми-жисмига лойиқ экан. У ўша заҳоти хўжайинимга мени яқинроқдаги шаҳар одамларига антиқа бир нарса сифатида кўрсатишдек ўларча бемаъни маслаҳатни берди. Биз турган уйдан ўша шаҳаргача ярим соатлик, яъни йигирма икки миляга яқин йўл экан. Чол мени кўрсатиб, хўжайинимга алланарсаларни шивирлай бошлаганда, унинг ёмон бир нияти борлигини фаҳмлаб қолдим. Шунчалик даҳшатга тушдимки, ҳатто бир неча сўзнинг маъносини ҳам уққандай бўлдим. Энагам Глюм-дальклич онасидан гап ўғирлабди, эртаси куни эрталаб нима гап ўтганини менга айтиб берди. Бечора қизча мени бағрига босганича уят ва аламдан йиғлаб юборди. У қўпол, тўнкамижоз одамлар менга зиён-заҳмат етказишидан қўрқарди. Ахир, улар мени қўлларига олиб, бўғиб қўйишлари ё майиб қилишлари ҳеч гап эмас-да. Бошқа томондан, қизча мендаги табиий камтарликни ҳамда ор-номус бобида ўта нозик табиатлилигимни биларди, одамларни кулдириш учун мени пулга кўрсатишсалар, буни ўзим учун ор деб билишимдан ҳадиксирарди.

«Ойим билан дадам,— деди қиз,— Грильдригни менга совға қилишга ваъда беришганди, энди билсам, ўтган йилдаги сингари йўл тутишяпти, ўшанда менга қўзичоқ ҳадя қилишганди, у семириши биланоқ қассобга сотиб юборишган».

Тўғриси айтсам, бу хабарни энагам сингари кўнглимга унча яқин олмадим. Бир кун эмас бир куни озодликка чиқишга умидим зўр эди, ана шу умид ҳамиша менга ҳамроҳ бўлди. Албатта, ҳаммага кўз-кўз қилиб кўрсатиладиган антиқа бир нарсанинг ролини бажариш анча эриш туюлади. Лекин мен бу мамлакатда ўзимни мутлоқ бегона деб билдим, борди-ю Англияга қайтиб боргундай бўлсам, бошимга тушган бу бахтсизлик учун ҳеч кимнинг менга таъна қилишга ҳаққи йўқ, деб ўйладим. Ҳатто Буюк Британиянинг қироли ҳам менинг ўрнимда бўлса, мана шундай таҳқирланишга мажбур бўларди.

Ўз дўстининг маслаҳатига амал қилган хўжайиним бозор

кунларининг бирида мени қутига солиб, қўшни шаҳарга олиб борди. У энагамни ҳам эгарнинг орқасига ўтқазиб, ўзи билан олиб кетди. Қутининг ҳамма томони берк эди; унда менинг кириб-чиқишим учун унча катта бўлмаган эшик, ҳаво кирадиган тешиклар бор эди. Қизча шунчалик меҳрибон эдики, қути ичига чўзилиб ётсам бўладиган қилиб, қўғирчоғи каравотидан олинган қавилган кўрпачани ҳам тўшаб қўйибди. Сафаримиз ярим соатга чўзилса-да, силкинишлар энка-тинкамни қуритди. Отнинг ҳар бир қадами тахминан қирқ футга тенг эди. У йўрғалаб борарди, унинг ҳаракати довул пайтида гоҳ тепага кўтарилиб, гоҳ пастга шўнғиб тебранаётган кема ҳаракатига ўхшарди. Биз босиб ўтган йўл Лондон билан Сент-Ольбанс оралигидаги масофага тенг келарди. Хўжайин ҳар сафар тўхтайдиган жойида — меҳмонхона олдида отдан тушди. У меҳмонхона эгаси билан маслаҳатлашиб, грулътруд, яъни жарчи ёллади. Бу жарчи барча шаҳар аҳлига меҳмонхонада: «Сплекнок одамга жуда ўхшайди, бир неча сўзни талаффуз эта олади ва турли эрмаклар кўрсатади»,— деган вивеска остида одатдан ташқари ғалати жонивор кўрсатилишини эълон қилиши керак эди.

Мени меҳмонхонадаги энг катта — катталиги уч юз квадрат фут келадиган хона ичидаги стол устига қўйишди. Энагам мени қўриқлаш ва менга турли кўрсатмалар бериш учун стол ёнидаги курси устида турди. Тиқилинч бўлмаслиги учун хўжайин хона ичига ўттиздадан ортиқ одам қўймади. Қизчанинг командасига кўра мен стол устида олдинга, орқага юриб турдим; у менга саволлар берар, мен эса баланд овоз билан жавоб қайтарардим. Мен гоҳ иззат-икром кўрсатиб, гоҳ уларни яна кўриш иштиёқини билдириб, тўпланганларга бир неча бор мурожаат қилдим. Мен Глюмдальклич узатган, ичига вино тўлдирилган, қадаҳ хизматини ўтаган ангишвонани олдим, тўпланганларнинг саломатлиги учун ичдим. Қўлимга ханжаримни олиб, уни Англиядаги қиличбозлар устози сингари силкитдим. Энагам қўлимга сомон чўпи берди, мен у билан найзабозлардек машқ қилдим. Ёшлигимда мени найзабозликка дурустгина ўргатишганди. Ҳар куни ҳузуримга ўн икки тўп одамлар томошага киришди, ҳар сафар олдинги эрмакларни такрорлашга тўғри кел-

ди. Бу ишлар ниҳоятда меъдамга тегди ва ўларча ҳолдан тойдирди. Томошани кўриб чиққанлар мен ҳақимда шунақаям ажойиб нарсаларни тўқишдики, халойиқ меҳмонхонага дарёдай оқиб кела бошлади. Хўжайиним ўз нафини кўзлаб, қизидан бошқа ҳеч кимнинг менга қўл тегизишига йўл қўймади; эҳтиёт шартдан мен турган стол томошабинлардан анча узоққа қўйилганди. Шундай бўлса ҳам мактаб ўқувчиларидан бири менга ёнғоқ отди. Ёнғоқ бизнинг ошқовоқдай келарди. Бахтимга, бола мўлжални тўғри ололмади, бўлмаса нақ бошимни мажақларди. Шўх болани дўппослашиб, залдан ҳайдаб чиқаришди, хўб кўнглимдагидай ишни қилишди.

Хўжайиним келгуси бозор куни мени яна кўрсатажагини бутун шаҳарга эълон қилди. Бу орада у мен учун анча қулай сафарбоп уйча тайёрлади. Мен ана шунақа уйга жуда муҳтож эдим. Дастлабки саёҳат ва саккиз соатлик томоша кўрсатиш мени ўлгудай чарчатди. Мен оёғимда аранг турардим, бир оғиз гап айтишга ҳам дармоним етмасди. Дам олиб, ўзимга келиш учун уч кун вақт керак бўлди, бунинг устига уйда ҳам бир лаҳза ором нималигини билмадим. Менинг дарагимни эшитган қўшни дворянлар, хўжайинимнинг ҳузурига антиқа жониворни кўриш учун бетўхтов келиб туришди. Ҳар куни камида ўттиз киши хотин ва бола-чақаси билан ҳузуримда бўлди. Хўжайиним шу йўл билан анча пул ишлаб олди, гарчи мени бир онла томоша қилса ҳам, хўжайиним улардан бир зал одамнинг томоша ҳақини талаб қиларди. Шундай қилиб, кейинги бир неча ҳафта ичида (уларнинг якшанбаси-чоршанбадан ташқари) мени шаҳарга олиб боришмаса ҳам ҳордиқ нималигини билмадим.

Хўжайиним унга катта наф келтиришимни кўргач, мени қиролликнинг энг йирик шаҳарларига олиб боришга жазм этди. Узоқ сафар учун керакли барча нарсани ҳозирлаб, ўз хўжалигидагиларга баъзи топшириқларни бериб, хотини билан хайрлашди. 1703 йилнинг 17 август куни, яъни мен бу ерга келганимдан икки ой ўтгач, уйимиздан уч минг миля наридаги — мамлакатнинг деярли қоқ ўртасига жойлашган пойтахт сари йўл олдик. Хўжайин қизи Глюмдальклични орқасига мингаштирди. Қиз мени тиззасига ўрнаштириб, ушлаб кетди. Мен қути нчига жойланган эдим, қути эса қизнинг белига боғлаб қўйил-

ганди. Қизча қути деворларига иложи борича юмшоқ матоларни қоплади, тагига кигиз солди, унинг устига мен учун мўлжалланган қўғирчоғининг каравотини қўйди, мени зарур чойшаб, кўрпа-тўшақлар билан таъминлади, ишқилиб, менга қулай бўлиши учун жон куйдирди. Бизни отига лаш-лушлар ортган бир ходим кузатиб борди.

Хўжайиним мени йўлимиздаги барча шаҳар аҳолисига кўрсатди. Баъзан у асосий йўлдан эллик, ҳатто юз миля четдаги қандайдир қишлоққа ёки кўпроқ пул ишлаб олиш имкони бўладиган бирор зодагон одамнинг мулкига ҳам бурилиб кетаверди. Биз ҳар куни бир юз қирқ ё бир юз олтмиш милядан йўл босдик, чунки Глюмдальклич, менга ғамхўрлик қилиб, ҳадеб отлич юраверсак чарчаб қолишимни пеш қилиб зорланди. У истагимга кўра, мени соф ҳаводан нафас олдириш учун қутидан ташқарига олар ва атрофни томоша қилдирарди. Бундай пайтларда у елкамдан оширилган тасмадан маҳкам ушлаб оларди. Биз Нил ва Ганг дарёларидан ҳам бир неча баробар кенг ва чуқур беш ё олтита дарёдан кечиб ўтдик. Йўлда Лондон кўприги остидан ўтадиган Темзачалик бирорта дарёчани учратмадик. Йўлда ўн ҳафта бўлдик. Шу муддат ичида сон-саноксиз қишлоқлар ва хусусий уйлардан ташқари, ўн саккизта катта шаҳарга ташриф буюрдик.

25-октябрь куни Лорбрульгруд ёки Жаҳоннинг Фаҳри деб номланадиган пойтахтга етиб келдик. Хўжайиним қирол саройидан унча узоқ бўлмаган катта кўчада тўхтади ва менинг таъриф-тавсифим ҳамда истеъдодимни ўзида аниқ акс эттирувчи афишалар тарқатди. У эни уч юз ёки тўрт юз фут келадиган катта зални ижарага олди, залга диаметри олтмиш футли стол қўйди; столнинг атрофини, мени қулашдан сақлаш мақсадида, баландлиги уч футли панжара билан ўради. Мен стол устида турли машқларни намойиш қилишим керак эди. Кишилар мамнун бўлиши ҳамда қойил қолиши учун мени ҳар куни ўн мартадан кўрсатишди. Бу муддат ичида уларнинг тилида анча дуруст гапирадиган ва берилаётган саволларни яхши тушунадиган бўлиб қолдим. Бунинг устига алифбени ҳам ўрганиб, унча-мунча жумлаларни ўқийдиган бўлдим. Бунинг учун Глюмдалькличдан ўта миннатдорман, у уйда, сафарда менга савод ўргатди. У ўзи би-

лан қизлар учун христиан диний ақидалари савол-жавоб тарзида қисқа баён қилинган китобчани ҳам олиб олган эди. У ана шу китоб бўйича менга алифбени ва ўқишни ўргатди.

УЧИНЧИ БОБ

АВТОРНИ САРОЙГА ТАЛАБ ҚИЛИШАДИ. МАЛИКА УНИ ФЕРМЕРДАН СОТИБ ОЛАДИ ВА ҚИРОЛГА КУРСАТАДИ. АВТОР ОЛИЯ ҲАЗРАТЛАРИНИНГ ЭНГ МАШҲУР ОЛИМЛАРИ БИЛАН МУНОЗАРА ҚИЛАДИ. УНИ САРОЙДАГИ БИР ХОНАГА ЖОЙЛАШТИРИШАДИ. У МАЛИКАНИНГ ЖУДА КАТТА ИЛТИФОТИГА САЗОВОР БУЛАДИ. У ЎЗ ВАТАНИНИНГ ШАРАФИНИ ҲИМОЯ ҚИЛАДИ. УНИНГ МАЛИКАНИНГ ПАКАНАСИ БИЛАН ЖАНЖАЛЛАШУВИ.

Қаторасига бир неча ҳафтага чўзиладиган, ҳар куни намоён қилинадиган томошалар саломатлигимга путур етказди. Хўжайиним фойдани кўп кўрган сари хасислиги ошиб борди. Иштаҳам бўғилиб, эгим суягимга ёпишиб кетди. Кўп ўтмай ўлиб қолишимга ақли етган фермер мендан имкони борича фойдаланиб қолишга аҳд қилди. Худди шу кунларда бизникига с л а р д р а л—қирол адъютанти келиб, малика ҳамда сарой хонимларини хурсанд қилиш учун мени дарҳол саройга етказиб боришни талаб қилди. Сарой хонимларидан баъзилари мени кўришга муяссар бўлишган ва менинг ғоят гўзаллигим, чиройли муомалаларим ва зийраклигим ҳақида ажойиб миш-мишлар тарқатишга улгуришган эди. Саройга келишим ҳазрати олиялари ва унинг мулозимларининг зўр хурсандчилигига сабаб бўлди. Мен тиз чўкиб, маликанин оёқларидан ўпишга изн сўрадим, лекин у илтифот билан жимжилоғини узатди, мен уни иккала қўлим билан қучоқлаб, тавозе билан лабимга олиб бордим. Малика менга ўз мамлакатим ва саёҳатимга тааллуқли бир неча саволлар берди. Саволларга аниқ ва қисқа жавоб қайтардим. Кейин у, саройда олиб қолсақ хурсанд бўласанми, деб сўради. Мен маликага таъзим қилиб туриб, одоб билан, ўз хўжайинининг қули эканлигимни, ўз тақдиримни ўзим ҳал қиладиган эркин одам бўлганимда бутун умримни ҳазрати олиялари хизматига сарфлашга бажону дил рози бўлишимни айтдим. Шунда малика хўжайинимдан, мени мўмайгина пулга сотишга рози бўлиш-

бўлмаслигини сўради. Хўжайиним мендан қутулишига имкон туғилганидан жуда севиниб кетди. Чунки у, мени бир ой ҳам умр кўрмайди, деб қўрқарди. У менинг учун минг тилла сўради, бу пулни ўша заҳоти унга тўлашди. Буни инглиз пулига чаққанимизда, у бир минг гинейга тенг келади. Битим тузилгач, маликага илтимос билан муружаат қилдим.

«Эндиликда,— дедим,— сиз ҳазрати олияларининг содиқ вассалингиз сифатида, менга алоҳида илтифот кўрсатилишини сиздан илтимос қилишга журъат этаман. Энагам Глюмдальклич ҳамиша менга раҳмдил, ғамхўр эди. У феъл-атворимни яхши билади, мени яхши парвариш қилади. Шунинг учун ҳам сиз ҳазрати олияларидан уни саройга хизматга олишингизни илтимос қиламан, у аввалгидай менинг энагам ҳамда мураббиям бўлиб қолаверсин».

Малика илтимосимга рози бўлди. Қизчанинг отаси фарзандининг саройга ишга жойлашганидан мамнун бўлди, Глюмдалькличнинг эса севинчи ичига сиғмай кетди. Шундан сўнг, аввалги хўжайиним менга муваффақият тилаб жўнаб қолди. У мени ажойиб хизматга қолдираётганини ҳам айтди. Мен унга жавобан лом-мим демадим, фақат салгина таъзим билан кифояландим.

Малика муносабатимдаги совуқликни пайқади, фермер ҳашаматли уйни тарк этгандан кейин, бунинг сабабини сўради. Ҳазрати олияларига батафсил жавоб қайтаришга юрагим дов берди.

«Мендай ожиз махлуқни далада топиб олишганда бошимни янчиб ташлашмаганлиги учун бу одам олдида умрбод қарздорман,— дедим.— Лекин фермер бу хайрли иши учун роса ишлаб олди. У мен туфайли шунақаям кўп пул топдики, жуда бой одам бўлиб кетди. Аммо унинг қўлида жуда ҳароб яшадим. Бундай ҳаёт кечиришга ҳар қандай ҳайвон ҳам бардош беролмасди. У эрта тонгдан то қоронғи тунгача мени бекорчиларга томоша кўрсатишга мажбур қилди. Бундан саломатлигимнинг мазаси шунақаям қочдики, фермер соғ қолишимга шубҳа билан қарай бошлади. Шунинг учун ҳам мени арзон-гаровга сотиб юборди. Бироқ, мен ишонаманки, унинг шубҳалари ўринсиз. Сиздай улуг ва марҳаматли, табиатнинг безаги, жаҳон-оламнинг меҳру му-

ҳаббати, ўз фуқароларининг ҳузур-ҳаловати, феникс* мўъжизаси бўлмиш хонимнинг раҳнамолигида ҳеч ким менга ёмон муносабатда бўлмайди, ҳа демай тузалиб кетишимга эса шубҳа қилмайман. Ҳазрати олияларини кўрибоқ, ўзимни анча бардам ва яхши ҳис этяпман».

Гапимнинг мазмуни, умуман, ана шундай эди. Нутқим анча тўмтоқ эди, уни анча дудуқлана-дудуқлана изҳор этдим. Сўзимнинг охирида бу ердаги муҳтарама хонимларга айтиладиган бир неча гапларни ҳам қистириб ўтдим. Буларни менга Глюмдальклич ўргатган эди.

Малика тил билмаслигимни кечирди. Мендай кичкина бир маҳлуқда шунчалик ақл, соғлом фикр борлигига жуда ҳайрон қолди. У мени қўлида кўтарганича, қирол кабинетига олиб кетди. Подшо олий ҳазратлари анча қатъиятли, виқорли экан, у менга кўз қирини ташлаб, маликадан совуққина қилиб, қачондан бери сплекнокларга кўнгил қўйиб қолганлигини сўради. Мен маликанинг ўнг қўлида мукка тушиб ётардим, назаримда, у мени бирорта жонивор деб ўйлабди. Ақл-заковатли ва ҳушчақчақ табиатли малика мени ёзув столи устига қўйди-да, саргузаштларимни олий ҳазратларига айтиб беришимни буюрди. Мен юз берган воқеаларни қисқача баён қилдим. Ичкарига киришга ижозат олган Глюмдальклич ҳам гапларимни тасдиқлади.

Қирол мамлакатдаги пешқадам олимлардан бири бўлиб, фалсафани, айниқса математика фанини чуқур эгаллаганди. У мени диққат билан кўздан кечирди. Икки оёқда тик юришимни кўриб, аввалига мени аллақандай кашфиётчи уста томонидан ясалган, соат механизмлари билан ҳаракат қиладиган қўғирчоқ одам, деб ўйлади. Лекин гапларимни эшитиб, сўзларим мантиқан тўғрилигига ишонч ҳосил қилгач, ҳайратини яшира олмади. У ҳикоямнинг ҳеч бир сўзига ишонмади. Чамаси, бу ҳикояларни Глюмдальклич ва унинг отаси мени каттароқ пулга сотиш учун мажбуран ўргатган, деб ўйлади. Шу муносабат билан у менга бир неча саволлар берди, саволларига оқилона жавоблар олди. Нутқимдаги бирдан-бир нуқсон гализ талаффуз, тил билмаганликдан далолат берувчи ноўрин жумлалар тузишим эди. Бундан ташқари, мен саройда фермер оиласида эшитиб юрган бир неча ўринсиз халқ ибораларини ҳам айтиб юбордим.

Бу мамлакат удумига кўра, саройда ҳамиша олимлар навбатчилик қилишар, ҳар ҳафтада бир-бирларини алмаштиришар экан. Олий ҳазратлари дарҳол уларни ўз ҳузурига чақирди.

Бу жаноблар ташқи қиёфамни узоқ ва синчиклаб ўрганишди, бир-бирига зид хулосаларга келишди. Улар фақат бир хусусда ҳамфикр эдилар. Уларнинг фикрича, мендай бир махлуқ табиатнинг оддий қонунарига кўра дунёга келмаслигим керак, чунки мен ўз-ўзимни ҳимоя қилиш қобилиятидан маҳрумман: тез чопа олмайман, дарахтга чиқолмайман ё ер ковлаб ин қуролмайман. Олимлар тишларимни роса текшириб, мени гўштхўр ҳайвон деган хулосага келишди. Лекин ўзимга қандай қилиб овқат топишимга тушуниб етишмади, чунки тўрт оёқлиларнинг кўпчилиги мендан анча кучлироқ, дала сичқони ва бошқа жониворлар ўзларининг эпчил-чақонлиги билан ажралиб туришади. Аввалига улар мени шиллиқ қурт, турли ҳашаротларни ейди деган фикрда бўлишди, лекин жуда кўп олимона мулоҳазалар ва тортишувлардан кейин бу тахминлар бутунлай рад этилди.

Донишмандлардан бири, мени эндигина пайдо бўлаётган ёки чала пушт, деган фикрни айтди. Лекин қолган икки олим танамдаги барча аъзолар яхши тараққий қилганлигини, кўп йиллардан бери яшайётганлигини, бунга лупа орқали кўришайётган соқолларим гувоҳлик бераётганлигини рўкач қилиб, бу фикрни рад этди. Улар мени оддий пакана одамлар тоифасига ҳам қўшиша олмасди, чунки жуссам жуда кичкина эди. Мамлакатнинг энг кичкина одами, маликанинг эркатой паканасининг бўйи ҳам ўттиз фут келарди.

Кўпгина тортишувлардан кейин мени р е л ь п л ю м с к о л ь к а т с, яъни *Iusu naturae* (табиат ўйини) деган хулосага келишди. Бу таъриф ҳозирги замон Европа фалсафасига жуда мос тушади. Маълумки, файласуфларимиз табиатда учрайдиган қийинчиликларни ҳал этишда ана шу ажойиб, бироқ мужмал ҳодисага кўпроқ таянишади. Бунда, шубҳасиз, инсоният билимининг улуғ тараққиёти ўз ифодасини топган*.

Ана шу оқилона хулосани эшитгач, бир неча оғиз гапиришга ижозат сўрадим. Мен қиролга мурожаат қилиб, олий ҳазратларига миллионларча бўйи бўйимга тенг одамлар яшайдиган мамлакатдан келганлигимни, ундаги ҳайвонлар, дарахтлар, бинолар

бу ердагига қараганда анча кичик эканлигини айтдим. Шунинг учун, олий ҳазратлари фуқаролари сингари, ўз юртимда мен ҳам ўзимни ҳимоя қилишга ва овқат топишга қодир эканлигимни ҳам писанда қилдим. Шу ваздан олимларнинг фикри асоссиз, дедим.

Бу фикримга қарши улар заҳархандалик билан: фермер уни роса ўқитибди-да, дейишди. Бу олимлардан анча билимдон бўлган қирол уларнинг кетишига рухсат берди ва фермерни ай-тиб келишга одам юборди. Бахтимга у ҳали шаҳардан жўнаб кетмаган экан. Олий ҳазратлари аввало ёлғиз гаплашиб, ундан у-бу нарсани сўради, кейин мени фермер ва унинг қизи билан юзлаштирди, мен гапирган гапларнинг ҳаммаси ҳақиқатга, тўғри эканлигига ишонч ҳосил қила бошлади. У маликанинг менга алоҳида ғамхўрлик кўрсатишини истади. Глюмдалькличнинг ҳам саройда қолишига розилик билдирди, чунки ҳар иккаламизнинг ўртамиздаги яқинликни дарҳол фаҳмлади.

Саройда қиз учун алоҳида уй ажратишди; унга, фақат уни тарбия қилиш билан шуғулланадиган иккита мураббия, уни кийинтирадиган оқсоч хотин, бошқа хизматларни бажарадиган яна иккита чўри тайинлашди. Менга қараш эса бутунлай Глюмдалькличнинг зиммасига юкланди.

Малика сарой дурадгорига менга ётоқхона вазифасини ўтайдиган қути ясашни буюрди. Дурадгор қўли гул уста эди: у уч ҳафта ичида менинг кўрсатмаларим бўйича узунлиги ўн олти фут, эни ва баландлиги ўн икки фут келадиган, пастга тушириладиган деразали, эшик ва иккита шкафли ёғоч уй қуриб берди. У наҳ Англиядаги ётоқхоналарнинг ўзи бўлди-қолди. Уйнинг шипини ҳам очиб-ёпиладиган қилиб қурилди. Бу Глюмдалькличга ҳар куни хонани шамоллатиш ва йиғиштириш имконини берарди.

Қиролнинг мебель қопловчиси менга ажойиб каравот ясаб берди, энагам ҳар куни эрталаб уни ташқарига олиб чиқар, кўрпа-ёстиқларни йиғиштирар, кечқурун яна ўз жойига қўйиб қўярди. Майда-чуйда бежирим безаклар ясайдиган бошқа бир уста фил суягига ўхшаган нарсадан орқа ва ён суянчиги бор иккита кресло, иккита стол ва пастаккина жавон ясади. Хонамнинг деворлари, шипи, поли кигиз билан қопланди. Буларнинг ҳаммаси уйимни бошқа ёққа кўчирганда бахтсиз ҳодиса юз

бермаслиги, файтонда кетаётганда силкиниш қувватини пасайтириши учун қилинди.

Мен хонамга каламуш ва сичқонлар кирмаслиги учун эшикка қулф ясаб беришни илтимос қилдим. Слесарь анча урингандан кейин, бу ерда энг кичкина деб ҳисобланган, аммо мен Англиядаги зодагонларнинг бири дарвозасида бир мартагина кўрган улкан қулфдай келадиган жажжигина қулфча ясади. Глюмдальклич калитни йўқотиб қўйишидан чўчиб, уни ҳамиша ўзимнинг ёнимда олиб юрдим.

Малика, иложи борича энг юпқа ва нафис ипак матодан менга костюм тикишга буюрди. Лекин бу материал инглиз адёлидан қалинроқ чиқиб қолди, то кўниккунимга қадар костюм мени анча безовта қилди. Костюм ҳам эрон, ҳам хитой кийимига ўхшаган маҳаллий модада тикилди: у анча одми ва чиройли эди.

Малика мен билан бўлишини шунақаям ёқтириб қолдики, менсиз томоғидан ҳеч луқма ўтмасди. Ҳазрати олиялари столга ўтирганда, унинг чап тирсаги ёнига менинг стол ва стулимни қўйишарди. Глюмдальклич эса ёнгинамда курси устида тик турарди: у овқатланишимга кўмаклашар, овқатдан кейин столимни йиғиштирарди.

Менинг товоқ, ликоп ва бошқа идишлардан тўла-тўкис кумуш сервизим бор эди; маликанинг идиш-товоқларига таққослаганда, меникини бемалол Лондоннинг ўйинчоқ магазинларидаги болаларнинг қўғирчоқ сервизи дейиш мумкин эди. Энагам сервизимни кумуш қутичага жойлаб, чўнтагида олиб юрарди; тушлик овқат пайтида нима лозим бўлса, шуни стол устига қўяр, тушликдан кейин эса уларни ювиб, тозаларди.

Маликадан ташқари, унинг столи ёнида иккита қизи—ёш маликалар ўтиришиб, овқатланишарди; уларнинг тўнғичи ўн олти ёшда, кенжаси эса ўн уч ёшу бир ойлик эди. Ҳазрати олиялари мол гўшти бўлакларини идишимга солиб қўярди; уларни ўзим кесиб, майдалардим. Овқат ейишим ҳамда зиғирдай овқат улусимни томоша қилиб ўтириш унга беҳад хурсандчилик бахш этарди. Малика оғзига бир марта солган гўшт парчасига инглиз фермерларидан бир тўдаси бемалол тўяди.

Дастлабки пайтларда унинг овқатланишидан жирканиб юрдим. У катталиги бизнинг куркаميزдай келадиган турна гўшти-

ни суягию қанотлари билан бирга ямламай ютарди, унинг бир тишлам нони бизнинг ҳар бири ўн икки пенни келадиган иккита катта думалоқ нонимиздай келарди. Бизнинг бочкамиздай келадиган олтин қадаҳдаги винони эса бир кўтаришда сипқорарди. Овқат маҳалида ишлатадиган пичоғи, чалғи ўроғимизни тўғриласак, ўшандан икки баробар узун эди. Қошиқ ва вилкалар ҳам шунга яраша катталиқда эди. Бир куни Глюмдальклич, ана шундай қошиқ ва вилкалардан ўн-ўн иккитасини кўрсатиш учун мени ошхонага олиб борди. Назаримда мен бундай ваҳимали манзарани ҳеч қачон кўрмаганман.

Ҳар чоршанба куни (бу ерда чоршанба байрам куни ҳисобланаркан) қирол, малика ва уларнинг болалари—ҳаммалари жам бўлиб, олий ҳазратларнинг хонасида овқатланишарди. Бундай зиёфатларда менинг стол ва стулимни олий ҳазратларнинг чап қўл томонига қўйишарди, чунки мен у кишининг арзандасига айланиб қолгандим.

Подшо мен билан бажону дил суҳбат қуради. У мендан Европа, маҳаллий қонун-қоидалар, дин, таниш-билишлар, маориф ва бошқа нарсалар ҳақида сўради, мен эса қўлимдан келганича бу хусусда батафсил маълумот берардим. Қирол ақл-заковатининг равшанлиги, мушоҳадасининг аниқ ва теранлиги билан ажралиб турарди, мен айтган маълумотлар хусусида ўта оқилона, чуқур маъноли эътирозларни ҳам билдирарди. Бир сафар қирол ўзини тута олмади. Мен ўзимнинг жонажон юртим, савдо-сотиғимиз, қуруқлик ва денгизда олиб бориладиган урушлар, диний парокандалиқ ва сиёсий партиялар ҳақида тўлиб-тошиб узоқ гапирдим. Қирол диққат билан қулоқ солди, ниҳоят ундаги тарбияга оид бидъат уйғонди. У мени ўнг қўлига олди, чап қўли билан силаб-сийпаб, хандон ташлаб кулганича, мендан кимсан, вигмисан ё тори, деб сўради. Кейин қирол шу ерда турган, узунлиги инглиз кемаси «Монарх»нинг грот мачтасидай келадиган оқ ҳасса ушлаган биринчи министрига мурожаат қилиб, мен сизгари майда ҳашаротлар унга тақлид қилиб ўрганадиган бўлса, нисон улуғворлиги нақадар бачканалашиб кетишини айтди. «Гаров бойлаб айтаманки,— деб давом этди у,— бу мавжудотларнинг унвон ва орденлари ҳам бор, улар кийим-кечаклари, сафарлари билан керилишади, уяча ҳамда ишлари қуриб оли-

шиб, уни уй ва шаҳар деб айтишдан ҳам тап тортишмайди; улар ҳам севишади, жанг қилишади, мунозаралар олиб боришади, ифво тарқатишади, хоинлик қилишади».

У ана шу мавзуда анча гапирди, юзларим ғазабланганимдан жуда қизариб кетди. Илм ва санъат макони бўлган, жангларда ғолиб, Европадаги ҳакамлар судида Франциянинг офати, саховат ва покдомонлик, шараф ва ҳақиқат кони, жаҳоннинг фахри ва орзу-умиди бўлмиш олижаноб ватаним ҳақида айтилган ана шу жирканч гапларни эшитиб, аламдан ўзимни қўярга жой тополмай қолдим.

Бироқ дурустроқ мулоҳаза юритиб, ўзимни хафа бўлган деб ҳисоблаш тўғрими, деб шубҳалана бошладим, ҳозирги аҳволимда эса хафа қилишга хафа қилиш билан жавоб беролмайман. Бу мамлакатда бир неча ой бўлиб, уларнинг ташқи кўринишлари ва суҳбатларига кўникиб қолдим. Бунинг устига атрофдаги ҳамма нарса уларнинг улкан бўй-бастига мос тушарди. Бора-бора улар менда даҳшат туғдирмайдиган бўлиб қолди. Назаримда, ўзимни байрам кийимларига бурканган инглиз лордлари ва хонимлари, уларнинг виқорли юриш-туришлари, таъзим бажо келтиришлари ва бемаъни сафсатабозликлари орасида юргандай ҳис эта бошладим. Гапнинг тўғриси баъзан қирол ва унинг амалдорлари менга қараб туриб қандай кулишса, мен ҳам улардан шундай кулгим келиб кетарди. Малика мени тик тош ойна олдига олиб бориб, унда икковимиз бор бўйимиз билан кўринганимизда ҳам ўзимни кулгидан тия олмасдим. Баъзан эса, гўё улар улкан одамлар эмас, балки ўзим бир неча бараварга кичрайиб кетган бўлсам керак деб ўйлардим.

Бошқалардан кўра маликанинг паканаси мени кўпроқ хўрлар ва азоблар эди. Унинг бўйи ўттиз футга ҳам етмасди. Мен бу ерда пайдо бўлмасимдан илгари бутун мамлакатда энг кичкина одам шу эди. Ўзининг бўйидан бир неча баробар паст жониворни кўриб, унинг виқор билан гердайишига ҳамда малика олдига мен билан учрашганда сурбетларча бақрайиб туришига ажабланмаса ҳам бўлади.

Стол устида тик туриб, сарой мулозимлари билан суҳбатлашаётганимда пакана кўпинча бўйим ва ташқи кўринишимдан кулиб, албатта, ҳазил билан чандиб оларди. Ундан ўч олиш мақ-

садида уни ўзимнинг акам деб атардим ёки уни яккама-якка баҳслашувга ундардим; хуллас, сарой маҳрамлари орасидаги барча ҳийла-найрангларни ишлатардим.

Бир куни тушлик овқат маҳалида ана шу ёвуз итвачча менинг қандайдир танбеҳимга шунақаям аччиқландики, асти қўяверинг, олий ҳазратлари креслосининг оёғидан тармашиб юқорига чиқди ва белимдан ушлаб, қаймоқ тўла кумуш коса ичига ташлаб юборди. Қаймоққа бошим билан шўнғиб тушдим. Яхшиямки, сузишни дуруст биламан. Бўлмасам ҳолимга вой эди. Бу пайт Глюмдальклич хонанинг нариги бурчагида эди, малика ўзини шунчалик йўқотиб қўйдик, менга ёрдам ҳам беролмади. Ниҳоят, энагам чопиб келиб, мени коса ичидан олди. Лекин мен икки пинтча қаймоқни ютишга улгурган эдим. Мени ўринга ётқизишди. Бахтимга ҳамма иш бехатар бўлди. Аммо кийим-кечагим ишдан чиқди, уни ташлаб юборишга тўғри келди. Паканани роса савалашди, боз устига уни мен чўмилиб чиққан косадаги ҳамма қаймоқни ичишга мажбур қилишди. Ушандан бошлаб пакана маликанинг илтифотидан бутунлай маҳрум бўлди. Орадан бир оз вақт ўтгач, малика уни аслзода хонимлардан бирига ҳадя қилиб юборди, у билан бошқа дийдор кўришмадим. Бунга бениҳоя суюндим. Бу ёвуз махлуқ яна нималарни ўйлаб чиқарардидек, буни айтиш қийин.

Илгари ҳам у менга қўпол ҳазил қилган эди. Қунларнинг бирида, тушлик овқат пайтида ҳазрати олиялари суякдаги иликни қоқиб олдида, уни яна товоққа қўйди. Глюмдальклич буфетга кетиши биланоқ пакана пайт пойлаб туриб, энагам менинг овқатланишимни тик туриб кузатадиган курси устига ирғиб чиқди-да, мени иккала қўли билан маҳкам ушлади, оёқларимни қисиб, ярим белимгача илиги қоқилган суяк ичига тикди. Бировни ёрдамга чақиришни ўзим учун ор деб билдим, бу бемаънигарчилик юз берганидан кейин ҳеч қанча вақт ўтмай буни пайқаб қолишди ва мени асирликдан озод қилишди. Чамаси, жуда кулгили аҳволга тушиб қолган бўлсам керак. Саройда иссиқ таомларни камдан-кам тортилади. Шу ваздан суяк ичига тиқилган оёқларим куймай қолди, лекин пайпоқларим ва шимим расво бўлди. Гарчи малика аҳволимни кўриб, ўзини кулгидан тия олмаган бўлса-да, пакананинг бу қилигидан қаттиқ аччиқланди. Фа-

қат менинг ҳомийлигим шарофати билангина пакана саройдан қувилмай қолди.

Малика кўпинча қўрқоқлигимдан кулар ва ватандошларнинг ҳам шунақа қўрқоқми, деб сўрарди. Маликанинг кулишларига мана бу воқеа сабаб бўлган эди. Ёзда бу ерда пашша жуда кўпайиб кетади. Бу лаънати ҳашаротларнинг ҳар бири энг йирик турнадай келади, овқат маҳалида улар менга ҳеч тинчлик беришмас эди. Улар кўпинча овқатимга қўнишар, ўзларининг жирканч нажаслари ё тухумларини қолдиришар, буларни мен ўз кўзим билан бемалол кўрар эдим. Баъзан эса пашшалар бурним ё пешонамга қўниб, қон чиққунча сўришарди. Улардан кўнгил айнатувчи ҳид келиб турарди. Уларнинг оёқларида, натуралистларимиз айтгандек, ҳашаротларнинг шип бўйлаб бемалол ўйнаб юришларига имкон берадиган ёпишқоқ модданинг изларини кўрдим. Бу ярамас махлуқлардан ўзимни ҳимоя қилиш анча қийин эди. Пакананинг энг севган эрмаги, мактаб ўқувчилари қилганидек, ҳовучига бир неча пашшани қамаб олиш ва уларни бехосдан тумшугим тагидан қўйиб юбориб, мени қўрқитиш эди. Пашшалардан ўзимни ҳимоя қиладиган бирдан-бир қуролим узун ханжарим эди, пашшалар мен томон учиб келганида уларни ханжар билан бўлиб ташлайверардим. Чаққон ҳаракатим билан ҳамманинг завқини келтирардим.

Ҳаво очиқ кунларда Глюмдальклич ҳар куни эрталаб соф ҳаводан нафас олишим учун қутимни дераза токчасига қўярди. Шунини таъкидлаб ўтишим керакки, мен қутимни Англиядаги қуш қафаслари сингари дераза ташқарисига осиб қўйишларига ҳеч қачон рози бўлмадим. Бир куни эрталаб у қутини қўйиб, ўзи бир ёққа кетгани ҳамон эсимда. Мен деразани очиб, столга ўтирдим, ширин пирог билан нонушта қила бошладим. Тўсатдан шира ҳидини сезган йигирматача ари хона ичига ёпирилиб учиб кирди. Хона ичи, бирваракайига йигирмата волинка чалингандай, гўнғиллаган овозга тўлиб кетди. Ариларнинг баъзилари пирогимга ташланиб, уни уқалаб ташлай бошлашди, бошқалари эса қулоғимни қоматга келтирадиган даражада гўнғиллаб чарх урар, найзалари билан менга даҳшат соларди. Мен ханжаримни яланғочлаб, уларга қарши дадил жангга киришдим. Уларнинг тўртгасини ўлдирдим, қолганлари учиб кетишди, мен дарҳол

дерзани ёпиб олдим. Улдирилган ариларнинг найзасини суғурдим. Уларнинг узунлиги нақ бир ярим дюйм бўлиб, игнадай ўткир эди. Ҳар тўрттала найзани эҳтиётлаб сақладим ва кейинроқ Европада бошқа нодир нарсалар билан бирга уларни одамларга кўрсатдим. Англияга қайтганимдан кейин найзаларнинг учтасини Грешэм-коллежга бердим, биттасини ўзимда олиб қолдим.

ТЎРТИНЧИ БОБ

МАМЛАКАТ ТАЪРИФИ. АВТОР ТАКЛИФИ БУЙИЧА ГЕОГРАФИЯ ХАРИТАСИГА ТУЗАТИШ КИРИТИШ. ҚИРОЛ САРОЙИ. ПОЙТАХТ ҲАҚИДА БИР-ИНКИ ОҒИЗ СУЗ. АВТОРНИНГ ҚАНДАЙ САЁҲАТ ҚИЛГАНИ. БОШ ИБОДАТХОНА ТАЪРИФИ.

Энди мен мамлакатнинг, тўғрироғи, ўз сафарларим пайтида кўришга мўяссар бўлган қироллик пойтахти Лорбрульгруд атрофидаги икки минг миля масофани эгаллаган қисмининг таърифини баён этмоқчиман. Бу сафарлар маликаниннг ҳамроҳлигида ўтди, чунки у пойтахтдан узоқроққа ҳеч қачон қадам ранжида қилмаган; ҳатто қирол саёҳатга чиққанда ҳам уни кузатиб бориб, у билан узоқроққа кетмаган, ўша жойда тўхтаб, олий ҳазратларининг қайтишини кутган. Бу ҳукмдор мамлакатининг узунлиги олти минг миля, эни эса уч мингдан беш минг миляча келади. Шу ваздан, менимча, географларимиз Япония билан Калифорния ўрталигида океан бор*, деган тахминни айтишиб катта хато қилишади. Мен ҳамиша, бу ерда улкан Татария қитъасига қарама-қарши турган ер бор, деган фикрда бўлганман. Менимча, улар ўз хариталарига ўзгартиш киритишлари ва унда мана шу улкан мамлакатни кўрсатишлари лозим. Мен эса уларга бажону дил кўмаклашаман.

Мен таъриф қилаётган мамлакат шимоли-шарқ томонидан баландлиги ўттиз миля келадиган тоғ тизмалари билан қуршалган ярим оролдан иборат. Бу тизмалардан мутлақо ўғиб бўлмайди, чунки унинг ҳамма чўққилари ёниб турган вулқоннинг ўзи. Тоғнинг нариги томонида кимлар яшашини ва яшаш мумкин ё мумкин эмаслигини энг машҳур олимлар ҳам билмайди. Мамлакатнинг бошқа уч томони океан билан қуршалган. Лекин

мамлакатнинг ҳеч қаерида порт учун қулай жой йўқ. Дарёлар денгизга қуйиладиган жойлардаги соҳилларда ўткир қоялар сероб. Қоялар оралиғида ҳамиша тўлқинлар ўкириб қутуради. Хуллас, денгиз соҳилига энг кичкина қайиқнинг яқинлашуви ҳам амри маҳол. Аммо дарёлар сон-саноқсиз кемаларга ва балиқларга бой. Улар денгиз балиғини камдан-кам тутишади, чунки уларнинг катталиги Европадаги балиқлардай келади, шунинг учун ҳам бу балиқлар уларга кичиклик қилади.

Табиат ҳайвонлар ва ўсимликларни шунчалик катта қилиб яратгани билан, уларнинг фақат шу қитъада ёйилишинигина таъминланганини китобхон кўриб турибди. Бу ҳодисанинг сабабини излаб топишни файласуфларимизга ҳавола қиламан. Баъзида довуллар ҳам китларни соҳил қояларига улоқтириб туради; бу ерликлар кит овлаб, уларнинг гўштини жон-жон деб ейишади. Бир кун бир одам елкасида аранг кўтариб кетаётган китни ҳам кўрдим, Баъзида китларни антиқа нарсадек саватга солишиб, Лорбрульгрудга ҳам олиб келишади. Бир кун қирол дастурхони устида баҳайбат бир китни кўриб қолдим; уни нодир таом сифатида тортишди, лекин унинг қиролга ёққанини сезмадим. Назаримда, кит авлодидан бўлган бу улкан нарсага у жирканиб қаради.

Мамлакат аҳолиси зич. Мамлакатда эллик битта катта шаҳар, тошдан қурилган юзга яқин қалъа, жуда кўп миқдорда қишлоқлар бор. Шаҳарлари қанақа бўларкан деган китобхонларнинг қизиқсинишларига Лорбрульгруд шаҳрини таърифлаб ўтиш билан кифояланаман. Шаҳар уни тенг иккига бўлиб турган дарёнинг икки соҳилига жойлашган. Шаҳарда саксон мингдан ортиқ уй ва олти юз мингга яқин аҳоли бор. Узунлиги уч г л ю н г л ю н г а (беш юз инглиз милясига яқин), эни эса икки ярим г л ю н г л ю н г а. Буни мен қиролнинг фаромойишига биноан тузилган, эллик квадрат фут келадиган пландан ўлчаб билдим. Плани мен учун атайлаб ерга ёйишди. Мен ковушимни ечиб, планичига кирдим, унинг диаметри ва айланасини бир неча бор қадамлаб ўлчадим. Шундан кейин масштаб бўйича шаҳарнинг аниқ ҳажмини осонликча аниқлаб олдим.

Қирол саройи тартибсиз қурилган, айланаси етти миля масофани эгаллаган бинолар группасидан иборат. Кўча томондан

кириладиган залларнинг баландлиги икки юз қирқ фут, узунлиги ва эни ҳам бўйига яраша.

Мен ва энагам учун карета берилганди. Глюмдальклич мураббия кузатувида тез-тез шаҳар айлангани ёки харид қилгани борарди. Ана шу сайр-томошаларда мен ҳам бирга бўлардим, қутимда ўтирардим. Илтимосимга кўра, қиз кўпинча мени қути ичидан олар, кўчалардан ўтиб бораётганимизда уйлар ва одамларни яхшироқ кўришим учун қўлида ушлаб кетарди. Назаримда, каретамиз Вестминстер Голлдай¹ келар, лекин унчалик баланд эмас эди. Бир куни мураббия каретани дўкон олдида тўхтатишни буюрди. Бундан фойдаланган гадойлар каретанинг икки томонини қуршаб олишди. Бу ўрганмаган европаликларга хос кўзим учун даҳшатли манзара эди. Гадейлар орасида кўкрагига яра тошган бир аёл ҳам бўлиб яралари кўзи шу қадар катта эдики, унинг ичига ғорга киргандай бемалол сиғиш ва яшириниш мумкин эди. Бошқа бир гадейнинг катталиги бешта жун тойдай келадиган буқоғи бор эди. Яна бири баландлиги йигирма фут келадиган қўлтиқ таёққа суяниб турарди. Бироқ энг жиркантирадиган нарса уларда ўрмалаб юрган битлар эди. Бу битларни ўз кўзим билан Европа битларини микроскопда кўрганимиздан ҳам кўра яхшироқ кўрдим. Ҳатто бечораларнинг териларини чўчқалардай ковлаштираётган тумшуқларини ҳам равшан кўрдим. Бунақа антиқа жониворларни умрим бино бўлиб энди кўришим эди. Гарчи кўнглимни жуда айнитса ҳам, улардан бирини зўр ҳафсала билан ёриб кўргим келди. Бироқ менда жарроҳлик асбоблари йўқ эди: бахтга қарши, улар кемада қолганди.

Мен истиқомат қилаётган катта қути сафар учун анча ноқулай эди, у Глюмдалькличнинг тиззасига аранг жойлашар, каретанинг анча жойини эгалларди. Шунинг учун ҳам малика олдингисидан кичикроқ, узунлиги ўн икки фут келадиган махсус сафар қути ясашга заказ берди. Кейинги—иккинчи қути менинг кўрсатмаим бўйича, олдинги уста томонидан ясалди. У квадрат шаклида бўлиб, уч томондаги деворларига биттадан дераза қўйилганди; сафар вақтидаги ҳар хил кўнглисиз ҳодисалардан

---

¹ Вестминстер-Голл — олий суд мажлиси ўтказадиган Лондондаги бино.

сақланиш учун деразаларга ичкаридан темир сим тутилганди. Тўртинчи томонга эса иккита мустаҳкам ҳалқа ўрнатилганди; борди-ю, отда сайр қилмоқчи бўлсам, от минган киши ҳалқалардан қайиш ўтказиб, қутини белига боғлаб оларди. Бунақа сайрларда тез-тез бўлиб турардим. Баъзан қирол билан маликани сафарга кузатиб қўярдим, баъзида эса хиёбон ва боғларни айланиб келгани борардим, ҳатто сарой хонимлари ва министрлар ҳузурига ҳам ташриф буюрардим. Шунини таъкидлаш лозимки, қисқа вақт ичида энг олий мартабали амалдорлар билан танишиб олдим. Уларнинг ҳаммаси менга зўр иззат-эҳтиром билан муносабатда бўлишарди, албатта, бу эҳтиромлар менинг шахсий фазилатим учун эмас, балки, олий ҳазратларининг илтифотига мушарраф бўлганим учун ҳам кўрсатиларди.

Агар узоқ саёҳатларда каретада юриш мени толиқтириб қўйса, от миниб кетаётган мулозим қутимни белига қайиш билан боғлаб олар ва уни олд томонидаги ёстиқ устига қўярди. Шундай қилиб, деразадан ташқарини томоша қилиб бориш имконига эга бўлардим. Қутида менинг сафарбоп кўрпа-ёстиқларим, ашёларим — шипга илинган беланчагим, полга маҳкамлаб қўйилган стол ва стулим бор эди, от ёки карета ҳаракат қилаётганда улар қимирламасди. Мендек кекса денгизчини йўлдаги силкитишлар—баъзан булар жуда кучли бўлади—унчалик қаттиқ безовта қилмасди.

Қачон менда шаҳарни кўриш истаги туғилса, сафар кабинетига кирардим, Глюмдальклич уйимни тиззасига қўяр, ўзи очиқ портшезга ўтирар ва бизни, шу мамлакат урф-одатига биноан, тўрт киши маликанинг икки камер-малайи кузатувида кўтариб кетишарди. Менинг дарагимни эшитган халойиқ ҳамиша портшез атрофида куймаланишарди. Шунда қизча бизни кўтариб бораётганларга тўхташни буюрар ва қизиқсинувчилар яхшироқ кўрсин учун мени қўлига оларди.

Мен бош ибодатхонани, айниқса, қиролликда энг баланд ҳисобланган унинг устидаги минорани бориб кўргим келди. Қуларнинг бирида энагам билан бирга энг юқорига кўтарилдик. Лекин шунини очиқ эътироф этишим керакки, уйга ҳафсалам пир бўлиб қайтдим. Минора пойдеворидан то учигача аранг уч минг фут келарди. Борди-ю, Европадаги ва шу ердаги минораларни

таққослайдиган бўлсак, унинг баландлигига ажабланмаса ҳам бўлади. Қамтарона қилиб айтганда, бу минора Солсберидаги собор қўнғироқхонасидан ҳам паст эди*— албатта, бу ерда у ёки бу бионинг баландлиги қурувчилар бўйига мутаносиб эканлигини назарда тутилади. Бироқ мен ўзим ўта миннатдор бўлган миллат истеъдодини камситишни истамайман. Шунинг учун ҳам қувонч билан айта оламанки, бу миноранинг пастаклигини унинг ғоят чиройлилиги ва мустаҳкамлиги ювиб кетади. Унинг деворлари тарошланган тошлардан урилган, қалинлиги юз футга етади. Деворларда токчалар бор, токчаларга эса худолар ва императорларнинг ҳайкаллари қўйилган. Минора олдида уюлган ахлат ичидан ҳайкаллардан бирининг синиб тушган жимжилогини топиб олдим. Уни ўлчаб кўрсак узунлиги тўрт фут-у бир дюйм экан. Глюмдальклич жимжилоқни рўмолчасига ўраб, чўнтагига солиб қўйди. Бошқа болалар сингари у ҳам ҳар хил майда-чуйда безакларни яхши кўрар ва ҳавас билан тўплар эди.

Қирол ошхонаси—гумбазининг баландлиги олти юз футча келадиган баҳайбат бино эди. Катта ўчоғининг узунлиги авлиё Павел гумбази* энидан ўн қадам кам холос, буни Англияга қайтаётганимда атайлаб ўлчаб кўрдим. Бироқ мен рашпер¹ларни, баҳайбат кўза ва қозонларни, бошқа улкан ошхона ашёларини таъриф-тавсиф қилсам ҳеч ким менга ишонмаса керак, деб ўйлайман. Талабчан танқидчилар мени бошқа саёҳатчилардай кўп нарсаларни кўпиртиряпти, дейишлари мумкин. Шунинг билан бирга, кўпиртиришдан қочиб, бошқа бир мушкул аҳволга тушиб қолмасам, деб қўрқаман. Эҳтимол, бу ёзаётган китобим қачонлардир бробдингнег (Бробдингнег шу қиролликнинг номи) тилига таржима қилинар, мен қирол ва унинг фуқаролари ўз мамлакатлари ҳақида ёлғон ва камайтириб кўрсатилган тасаввурлар берганим учун мендан хафа бўлишларини асло истамайман.

Олий ҳазратлари ўз отхоналарида олти юздан ортиқ отни камдан-кам ушлаб туради. Отларнинг бўйи эллик тўрт футдан олтмиш футча. Тантанали юриш пайтларида қиролни олти юз чавандоздан иборат гвардия кузатиб боради. Анча вақтгача, ма-на шу тантанали юришдан ҳам улугвор ва ҳашаматли нарса

---

¹ Р а ш п е р — гўшт пишириладиган оташдон.

бўлмаса керак, деб юрдим. Бироқ қирол армиясини тўлиқ жанговар ҳолда кўрганимда, олдинги фикрларим пучлигига ишонч ҳосил қилдим.

БЕШИНЧИ БОБ

АВТОРНИНГ ТУРЛИ САРГУЗАШТЛАРИ. АВТОР УЗИНИНГ ДЕНГИЗДА СУЗИШ БУЙИЧА МАҲОРАТИНИ НАМОЙИШ ҚИЛАДИ.

Агар бўйим туфайли турли кулгили аҳволга тушмасам ва алам қиладиган саргузаштларни бошимдан кечирмасам, ўта бахтиёр ҳаёт кечирган бўлур эдим. Ана шу саргузаштлардан баъзиларини китобхонга ҳикоя қилишни ўзимга эп кўраман.

Глюмдальклич сафар қутисиди мени тез-тез боққа олиб чиқарди. Баъзан у мени қутидан олиб, қўлида ушлаб турар ёки ерга қўйиб юборар эди. Ҳали пакана саройда яшаётган пайтларда сайрга чиққанимизда, у орқамиздан изма-из борарди. Энагам мени пастаккина олма дарахти олдида ерга қўйди. Шу ерда пакана ҳам тўхтади. Буни пайқадим-у, унга дарахт билан унинг бўйи тенг эканлигини писанда қилиб, ҳазил гап отишдан ўзимни тия олмадим. Ёвуз масхарабоз мендан ўч олиш мақсадида пойлаб туриб, олма дарахти тагидан ўтиб кетаётганимда уни силкитиб юборди. Ҳар бири бочкадай келадиган ўнларча олма устимга тўкилди; олмалардан бири елкамга келиб тушди ва мени ерга қулатди. Ерга чалпак бўлиб ётиб қолдим. Яхшиямки, ҳеч қандай лат емадим. Пакапанинг бу шўхлиги жазосиз қолди. Мен биринчи бўлиб унинг жиғига тегдим, шунинг учун ҳам уни авф этишларини илтимос қилдим.

Бошқа бир сафар Глюмдальклич мураббияси билан қаёққадир кетди, мени эса боғдаги ўтлоқда қолдирди. Шунда тўсатдан қаттиқ дўл ёғиб қолди. Мен ўша заҳоти ерга йиқилиб тушдим, чунки ҳар бири тухумдай келадиган дўл мени саваларди. Мен эмакляб юриб, аранг зира экилган эгатга етиб олдим ва бошпана топдим. Лекин, дўлда шунақаям дабдалам чиққан эдики, ўн кунгача кўрпа-ёстиқ қилиб ётдим, бунга ажабланмаса ҳам бўлади. Ахир, бу ердаги ҳар бир дона дўл Европадагига қараганда бир минг саккиз юз марта катта-да. Буни ўзим ўтказган тажри-

бага асосланиб тасдиқлайман, чунки қизиқсиниб дўл доналаридан бирини тарозида тортиб кўрганман.

Худди шу боғда бундан ҳам даҳшатлироқ саргузашт бўлиб ўтди. Кўпинча, ўз ўйларим ва хотираларимга бемалол берилиб, ёлғиз юришни ёқтириб қолдим. Шундай пайтларда энагамдан мени боғнинг тинч, бехатар жойида ёлғиз қолдиришини илтимос қилардим. Бир куни Глюмдальклич мени боққа олиб чиқди, менга тўлиқ эркинлик бериб, мураббияси ва бошқа таниш хонимлар билан боғнинг овозим етмайдиган бошқа бир бурчагига қараб кетди. У йўқлигида боғбонлардан бирига қарашли оқ спанель¹ тўсатдан боққа югуриб кирди ва мен ётган жой яқинидан ўтиб қолди. Ҳидимни билиб, ит мен томон яқинлашди, мени тишлаб, эгасининг олдига олиб борди, думини ликиллатиб, авайлаб ерга қўйди. Яхшики, ит ўргатилган бўлиб, мени жуда эҳтиётлаб олиб кетди, этимга тиши ўтиш у ёқда турсин, ҳатто кийимларимни ҳам йиртмади. Бечора боғбон мени яхши танирди, аҳволни кўриб, қўрқувдан ўтакаси ёрилиб кетди. У мени авайлаб қўлига олди, мендан ҳол-аҳвол сўради. Бироқ, кутилмаган ҳодисадан нафасим ичимга тушиб кетганидан, бир оғиз ҳам гапиролмадим. Орадан бир неча дақиқа ўтгач, ўзимга келдим, боғбон мени соғ-саломат энагамга элтиб берди. Энагам бўлса ҳалиги жойга қайтиб келиб, зўр ташвишда мени ахтараётган ва ҳа деб чақираётган экан. У ит боққани учун боғбонни роса койиди. Лекин бу воқеа ҳақида ҳеч кимга индамадик. Глюмдальклич маликанинг газабидан қўрқди, мен бўлса, очигини айтсам, саройда анча шов-шувга сабабчи бўладиган ҳодисани ёйгим келмади.

Ана шу воқеадан кейин Глюмдальклич мени сайр пайтларида бир лаҳза ҳам ёлғиз қолдирмасликка қаттиқ аҳд қилди. Мен, у шундай қилса керак, деб анчадан бери ҳадиксираб юрардим, шу ваздан у йўқлигида юз берган баъзи арзимас саргузаштларимни ундан яширардим. Бир куни боғ устида учиб юрган калхат менга ташланиб қолди. У мени чангаллаганича олиб кетиши мумкин эди. Бироқ ханжаримни дадил суғуриб, ўзимни мудофаа қилганча, қуюқ ўсган дарахтлар остига кириб олдим. Бош-

---

¹ С п а н е л ь — овчи ит зотларидан бири.

қа бир сафар кўрсичқон уйган тупроқ устига чиқиб, унинг инига йиқилиб тушдим. Кийимимнинг нега бир ҳолатда эканлигини уқтириш учун, ҳозир такрорлашга арзимайдиган бир баҳонани айтдим. Бир куни боғ йўлкасида шўрлик Англиямни ўйлаб кетаётиб, шиллиқ қурт чиғаноғига қоқилиб кетдим ва ўнг оёғимни синдириб олдим.

Боғ ичида ёлғиз сайр қилиб юрган пайтларимда қаноат ҳосил қилдимми ё таҳқирландимми—буни айтолмайман. Ҳатто энг митти қушчалар ҳам мени кўрганда қўрқиш нималигини билишмасди. Улар мендан бир ярдча нарида бемалол ўйноқлаб, яқинларида ҳеч ким йўқдай, қурт-қумурсқаларни териб еб юришаварди. Бир сафар сайроқи ўрмон қушчаси жудаям инсофсизлик қилди. Глюмдалъклич нонушта ўрнида қўлимга берган пирогни тортиб олди. Бирорта қушни ушламоқчи бўлсам, улар дадил менга ўгирилишар ва бармоқларимни чўқишга ҳозирланишар эди, кейин эса ҳеч нарса бўлмагандай қурт-қумурсқа териб ейишда давом этишарди. Бироқ кунларнинг бирида қўлимга катта таёқни олдим-да, бор кучим билан тоғ чумчуққа қараб отдим. Мўлжал яхши олинганди, қуш ўша заҳоти тил тортмай ўлди. Шунда иккала қўлим билан унинг бўйнидан ушладим-да, тантанавор суратда энагам томон чопдим. Аммо қуш ўлмаган, балки ҳушидан кетган экан, у ўзига келиб, қўлимда жон-жаҳди билан типирчилай бошлади. У бошим ва танамга қанотлари билан шунақаям қаттиқ урдик, уни қўлимдан чиқариб юборишимга сал қолди. Бир хизматкор ёрдамга етиб келди ва қушнинг бўйинини қайирди. Эртаси куни маликанинг буйруғи билан ана шу тоғ чумчуқни менга тушликка пишириб беришди. Агар хотирам хато қилмаса, у бизнинг оққушдан каттароқ эди.

Малика, ватанини жуда соғиниб қолмадимикан, деган ўйда ташвиш тортиб, ҳар бир қулай пайтда бирор эрмак топиб, мени юпатарди. Денгиз саёҳатлари ҳақидаги ҳикояларимни эшитган малика бир куни мендан елкан ва эшкаклар билан муомала қилишни билиш-билмаслигимни, эшкак эшиш саломатлигимга зиён келтириш-келтирмаслигини сўраб қолди. Мен елканларни бошлаб бошқара оламан, яхши эшкак эшаман, деб жавоб қайтардим. Яна, энг хатарли дақиқаларда кемада кибрланиш ярмайди, гарчи касбим врач бўлса-да, оддий матрос бурчини ҳам

ўтаганман, дедим. Лекин маликанинг истаги қандай бажарилар экан, деб жуда ҳайратда эдим. Бу мамлакатдаги энг кичик қайиқ ҳам бизнинг биринчи класс кемамиздан каттароқ. Бунақа қайиқни бошқариш мен учун мушкул, бу ердаги ҳар қандай дарё уни оқим кучи билан оқизиб кетади. Бироқ, ҳазрати олиялари, менинг раҳбарлигимда сарой дурадгори менбоп қайиқ ясаб бериши мумкинлигини, қайиқ сузиши учун эса алоҳида ҳовуз қурдиражагини айтди. Қўли гул дурадгор, менинг кўрсатмаларимга биноан, ўн кун ичида барча асбоб-анжомлари билан митти қайиқ ясади. Бу қайиққа европаликлардан саккиз киши бемалол сиғиши мумкин эди. Қайиқ битгач, маликанинг севинчига чек бўлмади, ўша заҳотиёқ қайиқни қиролга кўрсатгани олиб кетди. Қирол синаш учун уни тоғора тўла сувга туширди. Бироқ тоғора сал торлик қилди, эшкак эшишим қийин бўлди. Лекин маликанинг миясида бошқача ўй бор эди. У дурадгорга узунлиги уч юз, эни эллик ва чуқурлиги саккиз фут келадиган тоғора ясашни буюрди. Ундан сув сизиб чиқмаслиги учун тубига яхшилаб сақич суртишди ва уни саройдаги хоналардан бирининг девори ёнига қўйишди. Тоғоранинг тубида туриб қолган сувни оқизиб юбориш учун жўмрак ҳам қўйилди, икки хизматкор ярим соат ичида уни яна тўлдириши мумкин эди. Ана шу тоғора ичида ҳам ўзимни овутиб, ҳам қобилиятим ва эпчиллигимга тасанно ўқиётган малика ҳамда бошқа хонимларни хушнуд этиб сузиб юрaverдим. Баъзан елканни кўтарардим, хонимлар эса елпигичларини елпиб, шамол ҳосил қилишарди. Улар чарчаб қолишганда елканларни маҳрамлар пуфлашарди, мен ҳақиқий денгизчилардай шамолга қарши юрардим ёки ён шамол билан ҳаракат қилардим. Сайр-томошадан кейин Глюмдальклич қайиқни хонасига олиб кетар ва қуритиш учун уни қозиққа олиб қўярди.

Ана шундай машқлардан бирида ҳаётимни таҳлика остида қолдирган бир ҳодиса юз берди. Маҳрам қайиқни тоғорага туширганда, Глюмдалькличнинг мураббияси мени қайиққа ўтқизиш учун назокат билан авайлаб кўтарди. Лекин мен унинг бармоқларидан негадир сирғаниб кетдим; қирқ фут баландликдан ерга шалоплаб тушардим-у, аммо омадим юришиб, тирик қолдим. Тепадан қулаётиб, ана шу хонимнинг корсажига қадалган тўғнағичга илиниб қолдим. Тўғнағичнинг учи қўйлагим ва ши-

мимнинг камарини тешиб ўтди, мен осмонда осилиб қолдим. Шу заҳотиёқ Глюмдальклич менга ёрдамга етиб келди.

Бошқа бир сафар, ҳар уч кунда тоғора сувини алмаштириб турадиган хизматкор пақирдаги сув билан каттагина бир бақа тоғорага тушиб қолганини сезмабди. Бақа тоғоранинг тубига яшириниб олибди. Мен қайғим билан сувнинг ўртасига боришим биланоқ у қайиққа тармашиб чиқди, қайиқ бир томонга қийшайиб кетди. Қайиқ тўнтарилиб кетмаслиги учун бақанинг қарши томонидаги бортга оғирлигимни солдим. Бақа бошим узра у скамейкадан бу скамейкага сакраб, юз ва кийимларимга сассиқ шиллиқ зарраларни сачрата бошлади. У кўзимга дунёдаги энг бадбашара махлуққа ўхшаб кўриниб кетди. Уни бир ёқлик қилишни ўзимга қўйиб беришни Глюмдалькличдан илтимос қилдим. Уни эшкак билан бир неча марта яхшигина туширган эдим, қайиқдан қулади.

Қиролликда энг даҳшатли саргузаштларимдан бири қирол ошхонасига қарашли маймун билан ўтган саргузашт бўлди.

Глюмдальклич мени ўз хонасида қолдириб, меҳмонга ё бошқа иш билан бирор ёққа кетганди. Кун ниҳоятда иссиқ эди, катта уй-қутимнинг эшик ва деразалари каби хонанинг ҳам деразалари очиқ эди. Мен ўйга толганимча столда ўтирдим, кимдир дераза орқали Глюмдалькличнинг хонасига шипиллаганича кириб олганини пайқаб қолдим. Жуда қўрқиб кетдим лекин деразам орқали қарашга журъат этдим.

Маймунга кўзим тушди: у хона ичида ирғишлаб, шўхлик қилиб, айланиб юрарди. У қутим олдига келди-да, унинг эшик ва деразаларини зўр қизиқиш билан кўздан кечира бошлади. Бу қўрқинчлик махлуққа кўзим тушгач, қўрқанимдан хонамнинг энг узоқ бурчагига қисилиб олдим. Ўзимни шу қадар йўқотиб қўйибманки, ҳатто каравот остига яшириниб олиш ҳам хаёлимга келмабди. Ҳа демай маймун мени пайқаб қолди. У афтини бужмайтириб, хур-хур овоз чиқариб, қўлини эшикка тикди ва мени ушлаб олмоқчи бўлди. Мен ундан қутулиш учун у бурчакдан-бу бурчакка беҳуда қочардим. У пишиқ ипак матодан тикилган кафтанимдан дарровгина ушлаб, мени ташқарига олди. У ўнг қўли билан энага сингари мени бағрига босди. Ўз юртимда маймунлар мушукларни худди шундай алфозда бағрига босганини

кўрганман. Мен қаршилик кўрсата бошлаган эдим, шунақаям маҳкам қисдики, итоат этиш энг оқилона иш эканлигига фаҳмим етиб қолди. У мени маймун боласи деб ўйлади шекилли, шу ваддан бўш қўли билан юзларимни силай бошлади. Эшикнинг шарақлаб очилиши бу меҳрибончиликка барҳам берди. Маймун ўзини дарҳол деразага урди, у ердан тарновга тармашиб, қўшни бино томига чиқиб олди. Маймун мени олиб кетаётган пайтда Глюмдалькличнинг бақирганини эшитиб қолдим. Бечора қизнинг ақлдан озишига сал қолди; бутун сарой оёққа турди, хизматкорлар нарвон олиб келиш учун чопиб кетишди. Бу ерга ҳар томондан юзларча одамлар келишди, томнинг қирғоғига ўтириб олган маймунни томоша қила бошлашди. Маймун бир қўлида худди болани ушлагандай, мени ушлаб турар, бўш қўли билан қоплардан турли таомларни олиб оғзимга тиқарди. Борди-ю, овқатни емасам, у мени бошлаб тарсақларди. Пастдагилар эса буни кўриб, ичаклари узилгундай кулишарди. Менимча, уларнинг кулганига хафа бўлиш ўринсиз. Бу томоша мenden бошқа ҳаммани чиндан ҳам кулдирадиган томоша эди. Оломон ичидан баъзилар маймунни томдан ҳайдаш мақсадида унга тош ота бошлашди. Бироқ сарой полицияси тошлардан бирортаси менга тегиб кетишидан ҳадиксираб, бунга йўл қўймади.

Томга нарвонлар қўйилди, бир печа одам юқорига чиқа бошлади. Маймун ўзининг қуршаб олинганини кўриб, мени том четига зийнат учун қўйилган отчага миндириб, ўзи жуфтакни ростлаб қолди. Мен ҳар лаҳзада ўзимни шамол учириб кетишини ёки отча устидан ўмбалоқ ошиб қулаб тушишимни кутиб, ердан уч юз ярд тепада муаллақ туриб қолдим.

Бахтимга энагамнинг қўрқмас бир хизматкори томга чиқди, мени шимининг чўнтагига солиб, эсон-омон пастга олиб тушди.

Маймун оғзимга тиқиб юборган ҳар хил ҳаром-хариш нарсалардан ўлар ҳолатга келдим. Энагам игна билан оғзимни тозалаб ташлади, қайд қилиб ташлаганимдан кейингина ўзимни анча енгил ҳис қилдим. Аммо жирканч ҳайвон мени шунчалик эзгилаган эдики, ўн беш кунгача кўрна-ёстиқ қилиб касал бўлиб ётдим.

Қирол, малика ва сарой аҳли ҳар куни саломатлигимдан бохабар бўлиб туришди. Қасал ётган кунларим олий ҳазратлари

мени бир неча бор кўриб кетди. Маймунни ўлдиришди, саройда ана шундай ҳайвонларни боқишни ман этиб фармойиш берилди.

Тузалишим биланоқ қирол ҳузурига келиб, зўр илтифот кўрсатганлиги учун миннатдорчилик билдирдим. Олий ҳазратлари бошимга тушган саргузаштни пеш қилиб, кўп ҳазиллашди. У мендан маймуннинг қўлига тушиб қолганимда миямга қандай фикрлар келганини, маймуннинг таомлари ва меҳмон қилиши ёққан-ёқмаганлигини, томдаги соф ҳаво иштаҳамга қандай таъсир қилганини сўради. Олий ҳазратлари, борди-ю, ўз юртимда ҳам бошимга шундай кулфат тушса қандай йўл тутишимни ҳам сўради. Олий ҳазратларининг бу саволларига: маймунлар Европада бўлмайти, уларни антиқа нарса сифатида бошқа мамлакатлардан олиб келинади, улар жуда майда бўлишади, мабодо улар менга ҳужум қилгудай бўлишса, бир тўдасини ҳам саранжом қилишга қурбим етади, деб жавоб бердим. Агар даҳшатга тушмаганимда ва ўзимни йўқотмаганимда яқинда менга ҳужум қилган махлуқни (маймун филдек келарди) ҳам бир ёқлик қилардим. Бу даҳшатли нарса қўлини хонам ичига суққанда ханжар билан шундай яралар эдимки, у тезроқ қочиб қолганига хурсанд бўларди. Мен ана шу гапларни айтиб бўлгач, ҳарбийлардай гоз турдим ва мардлик кўрсатишига шубҳа туғдирмайдиган киши ҳолатига кириб, ханжаримнинг сопидан тутдим. Бу гапларим саройдагиларнинг гуррос кулгусига сабаб бўлди. Олий ҳазратларини чуқур ҳурматлашса-да, улар ўзларини тута олмадилар. Бу ҳол менда, ўзимиздан анча юқори турган одамлар олдида ҳурмат орттиришга бўлган ҳамма интилишлар беҳуда, деган ғамгин фикрни туғдирди. Бироқ, Англияга қайтганимдан кейин, хулқ-атвори улканлар мамлакатида юрган пайтимдаги феъл-атворимга ўхшаб кетадиган одамларни кўплаб учратдим. Ҳеч қандай хизмат кўрсатмаган, на ақли ва на равшан фикри бўлмаган қандайдир бачкана, муттаҳам одамлар бурниларини кўтаришади, ўзларини давлатнинг улуғ одамлари билан тенглаштирадилар.

Ҳар куни саройдагиларни кулдириб турдим. Глюмдальклик менга жуда ҳам суяниб қолишига қарамай, олий ҳазратларини кулдирадиган бирорта қилиқ қиладиган бўлсам дарҳол бу ҳақда маликага маълум қиларди. Бир куни қизчанинг тоби қочиб

қолди, мураббияси уни саройдан ўттиз миля наридаги жойга соф ҳаводан нафас олсин учун олиб кетди. Карета далани кесиб ўтган сўқмоқда тўхтади. Глюмдальклич сафар уйчамни ерга қўйиб, сайр қилгани кетди. Йўл ўртасида сигир тезаги турган экан, мен ўзимнинг эпчил ва чаққонлигимни намойиш қилиш учун ундан ирғиб ўтмоқчи бўлдим. Югуриб келиб сакрадим, аммо бахтга қарши бу қисқа сакраш бўлганидан тезакнинг ўртасига тушиб, тиззамгача ботиб қолдим. У ердан аранг чиқиб олдим. Малайлардан бири рўмолчаси билан кийимларимни яхшилаб тозалади, Глюмдальклич то уйга қайтгунимизга қадар мени уйчамдан чиқармади.

Малика дарҳол бу ҳодисадан хабардор қилинди, малайлар эса сарой бўйича гап тарқатишди, бир неча кунгача ҳаммага кулги бўлиб юрдим.

ОЛТИНЧИ БОБ

ҚИРОЛ ВА МАЛИКАНИНГ КЎНГЛИНИ ХУШНУД ЭТИШ УЧУН АВТОРНИНГ ТУРЛИ ЭРМАКЛАРНИ УЙЛАБ ТОПИШИ. У УЗИНИНГ МУЗИКА ЧАЛИШДАГИ ҚОБИЛИЯТИНИ НАМОЙИШ ЭТАДИ. ҚИРОЛ ЕВРОПАНИНГ ИНЖИМОИЙ ТУЗИЛИШИ БИЛАН ҚИЗИҚАДИ. АВТОРНИНГ АЙТГАНЛАРИГА ҚИРОЛНИНГ ЭЪТИРОЗЛАРИ.

Қиролнинг ўзига оро беришини ва сартарош унинг соч-соқолларини қандай қиришини ҳафтада бир ёки икки марта томоша қилардим. Аввалига бу менда катта қўрқув туғдирди, чунки унинг устарасининг узунлиги бизнинг ўроқларга қараганда икки марта катта эди. Бир кун сартарошдан совун кўпикларини тўплаб беришни илтимос қилдим, кўпик ичидан қирқ-элликта энг йўғон мўйларни тортиб олдим. Кейин юпқагина пайраха топдим, Глюмдалькличдан олган энг ингичка игна билан унинг бир неча жойидан тешдим. Мўй толаларининг учларини қаламтарашим билан қирқиб, тарошлаб, ингичкалаштириб ҳалиги тешикларга ўрнаштирдим. Қарабсизки, ажойиб, пишиқ-пухта тароқ тайёр бўлди. Бу кашфиётим иш бериб қолди, чунки тароғимнинг тишлари тўкилиб кетганди, бу ердаги усталарнинг қўлидан эса тароқ ясаб бериш келмасди.

Шу муносабат билан миямга ажойиб бир фикр келди. Уни

рўёбга чиқариш учун кўп меҳнат ва вақтим кетди. Мен маликанинг оқсочидан олий ҳазратларининг мўйларини сақлаб қўйишни илтимос қилдим. Бора-бора менда анчагина мўй тўпланиб қолди. Шунда меҳнинг ҳар қандай майда-чуйда буюртмаларимни сўзсиз бажариш тайинланган дурадгор оғайнимдан ётоқхонамда турган стулларимдай келадиган иккита стул ясаб, суянчиғи ҳамда ўтирадиган жойларидан ингичка бигиз билан тешикчалар очиб беришишни илтимос қилдим. Ана шу тешикчалардан энг йўғон мўйларни ўтказдим, қамиш стулларни ясагандаги сингари уларни эшдим. Ишни тугаллаб, стулларни маликага ҳадя қилдим. Малика уларни будуари устига қўйди ва уни ҳаммага нодир нарса сифатида кўрсата бошлади. Малика стуллардан бирини да ўтиришимни илтимос қилиб қолди, бироқ мен бу илтимосни қатъий рад этдим. Ўлсам ўламанки, аммо бир вақтлар олий ҳазратларининг муборак бошининг кўрк-чиройи бўлиб турган қимматбаҳо сочларга ўтирмайман, дедим. Худди ана шу сочлардан узунлиги беш футга яқин ва ҳазрати олияларининг вензели олтин ҳарфлар билан тикилган кичкина, чиройликкина ҳамён ҳам тўқидим. Маликанинг розилиғи билан уни Глюмдалькличга совға қилдим. Ростини айтсам, ҳамён хўжа кўрсинга ясалган эди. Уни ишлатиб бўлмасди, чунки у тапгаларнинг оғирлиғига чидаш беролмасди. Шунинг учун Глюмдальклич унинг ичига фақат қизчаларга ёқадиган майда-чуйда безакларнигина соларди.

Қирол музикани яхши кўрарди, саройда тез-тез концертлар ҳам бўлиб турарди. Қути уйчамни концерт залига келтириб, стол устига қўйишарди. Бироқ оркестр шунақаям қулоқни қоматга келтириб гумбурлардики, кўйни аранг фарқлаб олардим. Мен шунга аминманки, борди-ю, Англия армиясидаги ҳамма ногорачилар ва карнайчилар бараварига музика чалганда ҳам бунчалик шовқин ҳосил қила олмайдилар. Концерт маҳалида ижрочилардан анча нарига жойлашишга интилардим, уйимнинг дераза ва эшикларини ёпиб, дераза пардаларини туширардим. Ана шундагина уларнинг музикасидан бир оз баҳра олардим.

Ёшлигимда спинет чалишни ўргангандим. Худди шунга ўхшаш музика асбоби Глюмдалькличнинг хонасида ҳам турарди.

Ҳафтада икки марта, музика ўргатиш учун, унинг ҳузурига ўқитувчи келарди. Бу музика асбоби худди спинетни чалгандек

чалинади, шунинг учун ҳам уни спинет деб номлаяпман. Миямга ана шу музыка асбобида инглиз куйларидан чалиб, қирол ва маликани хурсанд қилиш фикри келди. Бироқ бу жуда оғир ва қийин бўлди. Музыка асбобининг узунлиги олтмиш фут, ҳар бир клавишининг эни бир фут келарди. Ҳар иккала қўлимни ёйганимда ҳам аранг бешта клавишини қамраб олардим, клавишни босиш учун эса уни жон-жаҳдим билан муштлашим керак эди. Бундай шароитда ниҳоятда чарчашдан бошқа ҳеч қандай натижага эриша олмаслигим равшан. Шунга ақл югуртириб, учлари йўғон иккита таёқ тайёрладим; клавишларга текканда чиқадиган таёқ овозини йўқотиш ва клавишларга зиён етказмаслик мақсадида уларнинг учларига сичқон терисини қопладим. Спинет олдига клавиатурадан тўрт фут пастроқ скамейка қўйиб беришди. Мен ана шу скамейка устида у ёққа-бу ёққа югуриб, клавишларга таёқ билан урардим. Шундай қилиб, олий ҳазратларини ниҳоятда хушнуд этиб, жигани¹ чалиб бердим. Бироқ бу бошимга тушган энг толиқтирувчи жисмоний машқлардан бири эди. Ҳар қанча чирансам ҳам аранг ўн олтига клавишни чалолдим, холос. Бир вақтнинг ўзида ҳар иккала сарпардада, бас ва дискантда ўйнаш анча мушкул эди, бу ҳол музикани қойиллатиб ижро этишимга халақит берарди.

Илгари қайд этиб ўтганимдек, қирол ўта ақлли, билимга қизиқувчи киши эди. У мени тез-тез ҳузурига йўқлаб турарди. Кейин у менга уйчамдан стул олишни буюрарди, ўздан уч ярд наридаги бўйи тенгги комод устига ўтқизарди ва мен билан суҳбатлашарди. Бир кун олий ҳазратларига, унинг Европа ва бошқа оламдагиларга нафрат билан қараши қиролнинг олижаноб ақлига соя ташлайди, дейишга ҳам юрагим дов берди. Ахир, ақлий қобилият тана ҳажмига қараб мутаносиб ривожланмайди-да. Аксинча, бизнинг мамлакатимизда энг новча одамлар бошқалардан унча ақлли эмас, дедим. Сўзимда давом этиб, асалари ва чумолиллар кашфиётчиликлари, моҳир ва зийракликлари билан машҳур. Ваҳоланки, улар унча йирик мавжудотлар эмас. Менга келганда эса, қиролнинг назарида қанчалик кичик ё ожиз бўлсам ҳам, эртами ё кечми олий ҳазратларига муҳимроқ бир

---

¹ Ж и г а — инглиз матрослари рақси.

хизмат кўрсатаман деган умиддаман, деб айтдим. Қирол гапларимни эътибор билан тинглади. Умуман, ана шундай суҳбатлардан кейин олий ҳазратларининг мен ҳақимдаги фикри яхши томонга ўзгарди. Кунларнинг бирида у, Англия қандай қонунлар асосида бошқарилишини батафсилроқ айтиб беришимни илтимос қилиб қолди. «Гарчи подшолар ўз мамлакатларининг урф-одатларига қаттиқ амал қилса-да,— деб давом этди у,— бошқа давлатлардан тақлид қилишга арзийдиган нарсаларни топиб олсам ўзимни бахтиёр деб биламан».

О, шу пайтда менга азиз, қадрдон бўлган ватанимни, унинг ўзига хос улуғворлигини ва қудратини улуғлаш учун Демосфен ёки Цицерон* сингари гапга уста нотиқ бўлгим келиб кетди!

Аввало олий ҳазратларига давлатимиз иккита оролга жойлашганини, у битта қиролга бўйсунадиган учта қудратли қиролликдан¹ иборат эканлигини, бунинг устига Америкада мустамлакаларимиз ҳам борлигини айтдим. Мен ерларимизнинг серунумлилиги ва иқлимимиз мўътадил эканлиги ҳақида узоқ гапирдим. Кейин икки палатадан иборат парламентимиз тузилиши борасида батафсил тўхталиб ўтдим.

Шавкатли пэрлар палатасида* келиб чиқиши олий насабдан бўлган шахслар, қадимий ва бепоён ота мерос мулк эгалари кенгашади. Қирол ва қиролликнинг туғма маслаҳатчилари бўлиш бўлғуси пэрларни, қонун чиқаришда қатнашувчиларни, ҳукми устидан ариза берилмайдиган олий суд аъзоларини, ўз подшоси ҳамда ватани ҳимояси учун биринчи бўлиб отилиб чиқадиган олижаноб ва садоқатли ҳарбийларни тарбиялаш ҳамда ўқитишга жуда зўр эътибор берилишини тавсифладим.

Бу одамлар, деб давом этдим, қиролликнинг безаги ва таянчи. Улар ўз ота-боболарининг муносиб меросхўрлари, ота-боболари ўз жасоратлари билан қандай ҳурмат ва эҳтиромга эга бўлишган бўлса, булар ҳам бундан баҳраманддирлар. Ана шу олий кенгаш составига епископ унвонидаги руҳоний зотлар ҳам киради. Уларнинг вазифаси динга путур етказмаслик ва халққа динни тарғиб қилувчилар ишини кузатишдан иборат. Қирол ва унинг маслаҳатчилари епископликка авлиёликда танилган, ўта

---

¹ Англия, Шотландия ва Ирландия.

олим руҳоний шахсларни сайлашади: шунинг учун ҳам улар ҳамма руҳонийлар ва халқнинг падари бузруквори ҳисобланишади.

Парламентни бошқа бир қисми,— деб давом этди,— вакиллар палатаси деб аталадиган мажлисни ташкил этади. Бу биринчи даражали жентельменлар мажлиси бўлиб, улар халқ томонидан ана шу эътиборли ва бадавлат табақадан эркин равишда сайланади.

Халқ уларни катта қобилиятлари ва жонажон юртларига меҳри беқийёслиги учун ўзларида бутун миллатнинг донишмандлигини намоён этади, деган умидда сайлаши ўз-ўзидан маълум. Шунинг учун ҳам ҳар иккала палата Европада энг улуғ мажлис ҳисобланади. Уларга қирол билан биргаликда қонун чиқариш иши топширилган.

Кейин ҳақиқий донишманд ва қонунларни тушунтирувчи, зиммаларига мушкул ишларни ҳал этиш, иллатларни бартараф қилиб, айбсизликни ҳимоя қилиш вазифаси юкланган муҳтарам судьяларимиз раҳбарлик қилаётган суд палаталаримиз ишини тушунтиришга ўтдим. Мен молиявий маблағларни тежаб-тергаб сарфлаш ва қўшинларимизнинг ҳам денгизда, ҳам қуруқликдаги жасоратлари ҳақида ҳикоя қилдим. Ҳар бир диний мазҳабда ва ҳар бир сиёсий партиядан неча миллиондан одам борлигини эслаб туриб, мамлакатимиз умумий аҳолиси сонини ҳам ҳисоблаб чиқдим. Шунингдек, инглизларнинг ўйинлари, кўнгил очишлари ҳақида ҳам эслатиб ўтдим, умуман, ватанимнинг обрўйини кўтарадиган бирор нарсани эътибордан қочирмай гапириб бердим. Ўз ҳикоямни кейинги юз йил ичидаги Англия тарихини қисқача обзор қилиб бериш билан якунладим.

Ушбу ҳикояларимни олий ҳазратларига бешта суҳбатда айтиб тугатдим, ҳар бир суҳбат бир неча соатга чўзилди. Қирол гапларимга диққат билан қулоқ солди, кўп нарсаларни ёзиб олди. Менга бермоқчи бўлган саволларини белгилаб қўйди.

Узундан-узоқ ҳикоямни тугаллаганимдан кейин, олий ҳазратлари олтинчи суҳбатимизда мен тилга олиб ўтган мавзулар бўйича ўзининг айрим нарсаларга ишончсизлик билан қараганини айтди ва бир қанча саволлар берди. Улар қуйидагилар: аслзода ёшларни ҳам жисмоний, ҳам маънавий томондан камолга етқа

зиш учун нималар қилинади, ёшлар мактабда ўқиган йилларини қандай ўтказишади, турли таъсир ва ўғитларга кишилар қачон осонроқ берилади? Аслзода насаблар вакилидан охиргиси вафот этса лордлар палатасида унинг ўрни қандай тўлдирилади? Кимларга ва қандай хизматлари учун лорд унвони берилади? Лорд унвонини беришда қирол инжиқлик қилганми ёки қандайдир сарой министрлари ва хонимларига ўз вақтида эпчиллик билан пул қистирилганми, ва ниҳоят, умумдават зарарини кўзлаб маълум бир партия манфаатларини кучайтиришга интилиш бўлганми? Ана шу лордларнинг ўз мамлакати қонунларини яхши билишлари ва муҳим давлат ишларини бажариш қобилиятига эга бўлишлари ростми? Уларнинг ҳаммаси ҳам пора, хушомад, тор партиявий мулоҳазалар олдида ўзини тутиб туришда мустақилми, холиси ва беғаразми? Лорд-епископлар олий мартабага эришганлари учун диний таълимотни чуқур билишларидан ва руҳонийчасига ҳаёт кечиришдан доимо мамнунми? Наҳотки улар орасидан бирорта ҳам, айтايлик, оддий руҳонийлик пайтида, осойишта умр кечирувчи аслзодаларнинг бекорчи ҳаёти манфаатлари йўлида иш тутмаган киши бўлмаса?

Сўнг қирол, мен вакиллар палатаси аъзолари, деб номлаган депутатларни сайлашда қандай система қўлланишини билгиси келди. Маҳаллий манфаатларга бефарқ бўлган келгинди бир одам пул тўла ҳамён ёрдамида ўша ерлик аҳолидан муносиб номзод ўрнига ўзини сайлашга ишонтира олмайдами? Бу унвон шунчалик катта харажатларни талаб қилиб, бутунлай хонавайрон бўлишга олиб келса, на мояна, на пенсия билан тақдирланмаса, нима учун парламент аъзоси бўлишга жон-жаҳдлари билан интилишади? Бундай холисоналик кишидан жуда катта гражданлик жасорати талаб қилишини назарда тутиб, олий ҳазратлари бунинг самимийлигига шубҳа билан қаради. У қуйидаги нарсаларни аниқлаб олмоқчи бўлди: халқ вакили бўлишнинг ана шу ашаддий мухлислари бўлган кишиларда тортган ташвишлари ва сарфлаган харажатлари учун жамият манфаатларига зидлигини била-кўра туриб, бўшанг ва ярамас ҳукмдорнинг ҳамда унинг разолатга ботган министрларининг хоҳишига қараб, ўзини мукофотлаш умиди йўқми? Қирол ана шу саволларни менга бераркан, йўл-йўлакай бир қатор танбеҳлар ҳам

берди, бу танбеҳларни такрорлашни ўринсиз ҳамда номақбул деб ҳисоблайман*.

Шундан кейин олий ҳазратлари судларимиз фаолияти ҳақида тўлиқ маълумот олмоқчи бўлди. Бу масалада унинг қизиқишини қондириш мен учун унча қийин эмасди. Бир вақтлар олий суд мажлисининг чўзилиб кетиши туфайли хонавайрон бўлишимга сал қолган. Яхшиямки, ўшанда ютиб чиққанман, суд пайтидаги харажатлар менга қайтарилган. Қирол қуйидагиларни сўради: ким ҳақ, ким айбдорлигини аниқлаш учун судга қанча вақт керак бўлади, у қанақа харажатларни талаб қилади? Адолатсиз ҳамда қонунсиз ишлар бўйича адвокатга ва рўзғор ишларини олиб борувчи ходимга ҳимоячи бўлиш учун йўл қўйиладими? Судланувчиларнинг диний мазҳаб ва сиёсий партияларга мансублиги суд қарорларига таъсир кўрсатадими? Адвокатларнинг махсус юридик билим олиши шартми ёки уларнинг ўша ернинг провинциал ва миллий урф-одатлари билан танишуви етарлими? Ана шу адвокатлар, шунингдек судьялар, ўзлари изоҳлайдиган, шарҳлаб бериш ўзларига топширилган қонунларни тузишга қатнашадиларми? Бир иш процессининг ўзида, аввал қораловчи бўлиб қатнашган шахсларнинг кейин ҳимоячи бўлиш ҳоллари ҳам юз берганми? Улар берган маслаҳатлари ва судда олиб борган ишлари учун қандай тақдирланадилар? Ана шу одамлар қуйи палата аъзолари бўла оладими?*

Кейин қирол молиявий ишларимизга эътиборини қаратди. Давлат даромадлари ва харажатлари бўйича тилга олган рақамларимни хато деб топди. Чунки мен даромад йилига беш ё олти миллион бўлади дегандим, унинг фикрича, менинг гапимга кўра, даромад икки баравардан ҳам зиёд ошиб кетармиш. Қирол молиявий ишларимиз бўйича айтганларимни ҳафсала билан ёзиб олди, чунки у молия системамиз билан танишиб, ўз фойдасига бирор нарса чиқариб олмоқчи бўлди. Шунинг учун ёзиб бораётган нарсаларининг ноаниқ бўлишига йўл қўймади. Лекин, модомики, айтган рақамларим тўғри экан, давлатнинг хусусий одамдай ортиқча харажатларга бунчалик кўп йўл қўйишига қирол ҳеч тушунолмасди. У, қўшимча маблағлар ва қарзларни тўлаш учун пулни қаердан олинади, деб сўради. У узлуксиз ҳамда жуда қимматга тушадиган урушлар ҳақидаги ҳикояларимни

тинглаб, жуда ҳайрон қолди. Унинг назарида биз ё ўзи жанжалкаш, ё атрофимизни бемаъни қўшнилар қуршаб олган одамлардай эдик. У, генералларинг қиролдан ҳам бой бўлса керак, деди. У оролларимиздан ташқарида савдодан, дипломатик алоқа ва соҳилларимизни флот ёрдамида ҳимоя қилишдан ташқари яна қандай ишлар борлигини сўради. Айниқса, биздай эркин халқ учун кураш бўлмаган тинч пайтларда ёлланма армиянинг зарур бўлиши қиролни ҳайратга солди. Қирол, сизларда ўз-ўзини идора қилиш бор экан, яна кимлардан қўрқасиз ва ким билан жанг қиласиз, деб ҳайрон бўлди. У мендан: хўжайин бола-чақалари ва уй ичлари билан ўз уйини кўчадан ёлланган бир тўда товламачилардан кўра яхшироқ ҳимоя қилолмайдимиз?— деб сўради.

Биздаги мавжуд диний мазҳаблар ва сиёсий партияларга эргашувчилар миқдорини жамлаб туриб, аҳолининг миқдорини ҳисоблаб чиқарсам, бу ғалати арифметика (шундай дейиш унга қулайроқ бўлди) устидан роса кулди.

Зодагонларимиз ва дворянларимизнинг кўнгил очадиган ўйинларидан бири қимор эканлиги қиролни ажаблантирди. Бу машғулот қайси ёшдан бошланиб, қачонгача давом этишини у жуда билгиси келди. Ута қизиқиб қимор ўйнаш мол-мулкдан ажралишга олиб келмайди, деб сўради. Унингча инсофсиз одамлар бу ўйинларнинг энг нозик томонларини билиб олиб, бунинг ёрдамида кўп бойлик тўплайдилар ва жамиятда нуфузли ўринга эга бўладилар. Зодагон ва эътиборли одамлар эса қиморбозлар орасига кириб, аста-секин ёмон йўлга киришади ва ютқизиқларини қоплаш ёки ютиб олиш учун турли хил алдамчилик йўлига ўтишади.

Мамлакатимизнинг кейинги юз йиллик тарихий очерки ҳақида айтганларим қиролни жуда ҳайратда қолдирди. Унинг фикрича, бу тарих очкўзлик, иккиюзламачилик, ваҳшийлик, зулм, қутуриш, тентаклик, нафрат, ҳасад туғдирган фитна-фасод, ғалаён, қотиллик, калтаклашлар, қўрслик ва шуҳратпарастлик йиғиндидан бошқа нарса эмас.

Олий ҳазратлари гапининг охирида мендан эшитганларининг ҳаммасини қисқача ифодалаб ўтди. Кейин мени қўлига олди, аста эркаталиб туриб, менга қуйидагиларни айтди, мен бу гапларни ҳеч қачон унутмайман:

«Жажжи дўстим Грильдриг, ўз ватанингизни хўб мақтадингиз. Жоҳиллик, ялқовлик ва иллатлар қонун чиқарувчилар учун наф келтирувчи фазилат эканлигини очиқ-ошкор исбот этдингиз; кимки қонунларни бузиш, чалкаштириш ва четлаб ўтиш қобилиятига эга ва ундан манфаатдор бўлса, қонунларни яхшироқ тушунтиради, маънисини айтиб беради ва амалда қўллай олади. Сизларнинг урф-одат ва қонунларингиздаги баъзи нарсаларни озми-кўпми оқилона ва мақсадга мувофиқ дейиш мумкин. Бироқ буларнинг ҳаммаси шунақаям бузилган, булганган, ва ниҳоят кишини ғазабини келтирувчи тушунтириш ва уйдирмалар билан ифлосланганки, ундан ҳатто ном-нишон ҳам қолмаган. Айтганларингиздан шу нарса маълумки, юқори мартабага эришувингиз учун қандайдир обрўнинг бўлиши шарт эмас. Кишилар ўз қобилиятлари ва жасоратлари учун юксак унвонга эга бўлганликларидан шикоят қилишгани сезилмайди, шунингдек, руҳонийлар тақводорлиги ва олимлиги учун ҳарбийлар мардлиги ва олижаноб хулқ-атворлари учун, судьялар порага учмаслиги сенаторлар ватанига садоқати учун, давлат маслаҳатчилари эса донишмандлиги учун юқори мартабага эришгани ҳам кўринмайди. Ўзингизга келсак,— деб давом этди қирол,— сиз умрингизнинг анчасини саёҳатларда ўтказгансиз. Менимча, сиз мамлакатингиздаги анчагина иллатлардан нарида юрибсиз. Сиз айтганлардан ҳамда сиздан аранг суғуриб олинган жавоблардан аниқлаган фактларим, ватандошларингизнинг кўпчилиги қачонлардир ерда ўрмалаб юрган, энг зарарлилардан ҳам зарарли бўлган жудаям майда, жирканч қабиҳ туркумга киради, деган хулосага олиб келади».

ЕТТИНЧИ БОБ

АВТОРНИНГ ЎЗ ВАТАНИГА БУЛГАН МЕҲРИ. У ҚИРОЛГА ФОЙДАЛИ БИР ТАКЛИФНИ ҚИЛАДИ, ЛЕКИН ҚИРОЛ УНИ РАД ЭТАДИ. ҚИРОЛНИНГ СИЁСАТ СОҲАСИДАН МУТЛАҚО ХАБАРСИЗЛИГИ. БУ МАМЛАКАТДАГИ ИЛМ-МАЪРИФАТ. УНИНГ ҚОНУНЛАРИ, ҲАРБИЙ ТАЪЛИМ ВА ПАРТИЯЛАР.

Ҳақиқатга бўлган қизғин муҳаббатимгина ҳаётимдаги ана шу воқеани яширишимга халақит берди. Ғазабланиш ва қаҳрланиш ўринсиз эди: менинг ғазабланишим фақат уларнинг кул-

гисини қистатарди, холос. Шунинг учун ҳам олижаноб, буюк муҳаббат билан севган ватаним ҳақида таҳқирловчи гапларни хотиржамлик, сабр-қаноат билан эшитишга мажбур бўлдим. Бошимга ана шундай ролни бажариш тушганига чинакамига ачинаман. Бироқ бу ҳукмдор шунақаям ҳар нарсага қизиқувчан эдики, давлатимиз ҳаётига доир тафсилотларни мендан билиб олишга чунонан интилардики, миннатдорчилигим ҳам, одоблилигим ҳам унинг қизиқувчанлигини қондиришдан бош тортишга имкон бермасди. Ўзимни оқлаш учун шу нарсани эътироф этишим керакки, қиролнинг кўпгина саволларини усталик билан жавобсиз қолдирдим, ҳар ҳолда, ўз жавобларимда ҳақиқат талабларига тўғри келишига қараб, оламдаги ҳамма нарсани анча фойдали деб кўрсатишга интилдим. Мен ҳамиша ўз юртимни шавқ-завқ билан таърифладим. Ватаним ҳаётидаги салбий ва ярамас ҳодисаларни яширгим, унинг гўзаллиги ва саховотини оламда ҳамма нарсдан чиройли қилиб кўрсатгим келарди. Худди ана шу ният бу қудратли ҳукмдор билан қилган суҳбатларимда ҳар доим ҳамроҳ, мадакдор бўлди, аммо интилишларимнинг зое кетганлиги менинг айбим эмас.

Хўш, бошқа оламлардан бутунлай узилган, бошқа халқларнинг урф-одатлари ҳақида ҳеч қандай тасаввурга эга бўлмаган қиролдан нимани ҳам умид қилиш мумкин? Ана шундай беҳабарлик ҳамиша фикр доирасининг торлигига олиб келади, анчагина бидъатларни туғдиради, маърифатга эришган биз европаликлар эса бундан мутлоқ холисмиз. Мана шундай қолоқ ҳукмдорнинг яхшилик ва ёмонлик ҳақидаги тушунчаларини инсониятга намуна қилиб кўрсатсак бемаъни иш бўлур эди.

Айтганларимни тасдиқлаш ҳамда маълумотнинг етарли бўлмаслиги нималарга олиб келишини кўрсатиш учун бир воқеани эслатиб ўтаман. Қиролнинг миннатдорчилигига сазовор бўлиш умидида, бундан уч ё тўрт аср муқаддам ихтиро қилинган махсус порошок (порох) ҳақида ҳикоя қилдим. Қиролга шундай деб баён қилдим: бу порошок сал-пал учқундан ҳам бир зумда аланга олади, момақалди роқ сингари гулдураб, ҳамма ёқни ларзага келтиради. Агар мис ёки темир труба ичига ана шу порошокдан солинса, ўт олиш жараёнида у трубадан темир ёки қўрғошин шарларни ҳам улоқтиришга қодир. Бу шар шунақаям тез

ва куч билан учадики, ҳеч нарса унинг зарбасига бардош бера олмайди. Ана шунақа шарлардан энг катталари бир саф аскарни ҳалок қилади, энг мустаҳкам деворларни ҳам пойдевори билан кўтариб ташлайди, минглаб киши тушган кемаларни сув тубига чўктиради, мачта ва ускуналарни пачоқлайди, киши танасининг дабдаласини чиқаради, ҳамма ёқни қийратиб, вайрон қилади. Баъзида биз ана шу порошок билан улкан темир шарлар ичини тўлдирамиз, махсус асбоблар воситасида мазкур шарларни қамал қилинган шаҳарларга отамиз. Шарлар шаҳарни вайрон қилади, кўприкларни бузади, уйларнинг кулини кўка сокуради, ёндиради, портлатиб, ҳар ёққа парчаларини улоқтиради, бу парчалар яқинроқда турган одамларнинг пешанасини ҳам пачоқлаши мумкин. Гапимда давом этиб, менга ана шу порошокнинг состави маълум, уни тайёрлаш учун зарур моддалар унча қиммат эмас, уларни ҳамма ёқдан топса бўлади, дедим. Олий ҳазратларининг усталарини шар улоқтирадиган металл трубалар яшашга ўргатишни таклиф қилдим. Ана шундай трубалардан йигирма ёки ўттизтаси бир неча соат ичида, агар аҳолиси қаршилик кўрсатса, унинг мамлакатигаги энг катта шаҳарнинг қалъа деворларини яксон қилиш ва пойтахтни харобазорга айлантириш қудратига эга. Мен олий ҳазратларининг кўрсатган беҳад илтифот ва марҳаматлари эвазига унга бу соҳадаги ўз арзимас хизматимни аямаслигимни айтдим.

Қирол гапларимни эшитиб даҳшатга тушди. У мендай ожиз ва кичкина ҳашарот (у мени шундай деб атарди) ўзида бу қадар инсонга хос бўлмаган фикрларни яшириб қолмасдан, балки уларни оқилона ва табиий деб ҳисоблаганидан жуда ҳайрон қолди. Мана шу яксон қилувчи машина воситасида юз берадиган қон тўкиш ва вайронгарчиликларнинг даҳшатли манзарасини бамайлихотир тасвирлаб беришимдан у қаттиқ ғазабланди. Қирол, бундай нарсаларни инсон зотининг душмани бўлган ёвуз бир доҳий кашф этиши мумкин, деди. У яна илмий кашфиётлардан ўта мамнун бўлишини айтиб, сен айтган кашфиётни билгандан кўра қироллигимнинг ярмидан воз кечганим маъқул, деди. Гапининг охирида, агар ҳаётингдан умидинг бўлса, минбаъд бу ҳақда гап очма, деб маслаҳат берди.

Калтафаҳмлилик ва маълумотнинг чегараланган бўлишининг

таъсири ана шунақа бўлади! Бу ҳукмдор ўз фуқароларининг меҳрини, ҳурмат ва эътиборини қозониш учун барча фазилатларга эга. У ғоят ақл-заковатли, олим, давлатни бошқаришда зўр истеъдодга эга. Аммо европаликларга маълум бўлмаган ҳаддан ташқари инжиқлиги туфайли, бу донишманд ҳукмдор ўз халқининг ҳаёти, эркинлиги ва мол-мулки устидан тўлиқ ҳуқуқли хўжайин бўлиш имкониятини қўлдан бой беряпти. Шундай дейиш билан, бу ажойиб қиролнинг саховатлилигини ерга урмоқчи эмасман, бироқ мазкур ҳикоям англиз китобхони назарида унинг қадрини анча пастга тушириб юборишини сезиб турибман. Мен бу хилдаги ожизлик сиёсат биздаги сингари фан даражасига кўтарилмаган мамлакатдаги халқнинг жоҳиллиги туфайли бўлса керак, деб ҳисоблайман.

Бир уни қирол билан суҳбатлашиб ўтириб, мамлакатни бошқариш тўғрисида мингларча китоблар ёзилганини айтдим. Бироқ мен кутган натижага зид ўлароқ, бу айтганим қиролда бизнинг ақлий қобилятимиз ҳақида бўлмағур фикрлар уйғотди. У сиёсатчиларимизнинг барча усталиклари ва ҳийла-найрангларидан ҳам, давлат ишларидаги махфийлик ва фитналардан ҳам қаттиқ нафратланди. Давлат сири душман ёки душман миллатга таалуқли бўлмаган нарса эканлигини у ҳеч ҳам тушуниб етмади. Унинг фикрича, давлатни дурустроқ бошқариш учун соғлом ақл, адолат, беғаразлик ва яхшилик кифоя қилармиш. У кимки бир далада битта бошоқ ёки битта поя ўрнига иккита бошоқ ё поя етиштира олса, ундай одам сиёсатдонларга қараганда инсониятга ва ўз ватанига катта хизмат қилган бўлади, деб ҳисоблайди.

Бу халқнинг ақлий талаблари анча чегараланган. Бу ерда фақат ахлоқ, тарих, шеърят ва математикани ўрганишади. Аммо шу фанлар соҳасида катта камолотга эришганликларини тан оламан. Бу ерда математика чинакам амалий характерга эга. Унинг асосий вазифаси деҳқончилик ҳамда техниканинг турли тармоқларини такомиллаштиришдан иборат. У бизда юксак баҳо олмаслиги ўз-ўзидан аён. Мавҳум ғоялар ва турли фалсафий нозик фикрларга келсак, булар ҳақида сал-пал маълумот беришга бўлган интилишим ҳам беҳудага кетди.

Бу мамлакатда ҳар бир қонун алфавитдаги ҳарфлар сони-

дан ортиқ сўзга эга бўлмайди, алвафитларида эса атиги йигирма иккита ҳарф бор, холос. Бироқ бунчалик узундан-узун қонунларни камдан-кам учратасиз. Ҳар бир қонун энг аниқ ва содда иборалардан тузилган. Яна шуни ҳам айтишим керакки, бу одамлар қонундан бир қанча маънолар чиқариш каби ўткир ақлга ҳам эга эмас, қонунни изоҳлаш уларда жиноят ҳисобланади.

Китоб босиш бу ерда, хитойлардаги сингари, азалдан бор экан. Аммо уларнинг кутубхоналари унчалик катта эмас. Масалан, мамлакатда энг катта ҳисобланган қирол кутубхонасида узунлиги бир юз йигирма фут келадиган галереяга жойлашган минг томдан ортиқроқ китоб бор. Менга ана шу кутубхона китобларидан бемалол фойдаланиш ҳуқуқи берилди. Маликанинг дурадгори Глюмдалькличнинг хоналаридан бирида баландлиги йигирма беш фут келадиган ёғоч станок ясаб берди. Бу станок ҳар бир зинасининг узунлиги эллик фут келадиган нарвонга ўхшарди. Станок шундай ўрнаштирилардики, унинг қуйи зинаси хона деворидан ўн фут нарида турарди. Уқимоқчи бўлган китобимни деворга суяб қўйишарди; мен нарвоннинг энг юқори поғонасига чиқиб китобга қараганча, зинанинг ўнг томонидан чап томонига сурилиб, тепадан пастгача ўқиб тушардим. Кўзим рўпарасидаги сатргача ўқиб келгач бир зина пастга тушардим, саҳифани ўқиб тугатгунимча шундай қилаверардим. Сўнг нарвондан яна юқорига кўтарилиб, навбатдаги саҳифани ўқишга бошлардим. Китоб варақаларини иккала қўлим билан очардим. Бу унчалик қийин эмасди, чунки унинг қоғози бизнинг картсидан қалин эмасди, энг катта китобнинг узунлиги ўн саккиз футдан йигирма футгача борарди.

Бу одамларнинг гап услуби аниқлиги, дадиллиги ва оддийлиги билан алоҳида ажралиб туради. Улар ортиқча ибора ва дабдбали сўзлардан қочишади. Мен тарих ва ахлоққа оид кўпгина китобларни ўқиб чиқдим. Айниқса менга ахлоқий ва диний мавзуларда кўп китоб ўқиган, ёши бир жойга бориб қолган мураббия хонимнинг Глюмдалькличнинг ётоқхонасидаги қадимий жажжигина трактати жуда ёқиб қолди. Олимлар бу китобни унча қадрлашмайди. Бироқ инсон зотининг камолга етмаганлиги ҳақидаги бу китоб аёллар ва оддий халқ ўртасида катта шуҳрат қозонган. Ана шу мавзу хусусида маҳаллий ёзувчи қандай фикр-

далиги мени қизиқтириб қолди. У европалик одоб ўргатувчиларнинг одатдаги фикрларини такрорлади, инсон ўз табиати билан жирканч, ожиз ҳайвон эканлигини, у шафқатсиз иқлимнинг таъсири ҳамда йиртқич ҳайвонларнинг ҳужумидан ўзини ҳимоя қилиш қобилиятидан маҳрумлиги; бу ҳайвонларнинг ўндан бирлари кучлилиги билан, бошқалари эпчиллиги, учинчилари эҳтиёткорлиги, тўрттинчилари заҳматкашлиги билан устун туришини кўрсатиб ўтди. У кейинги юз йил ичида табиат қадимий замонларда яшаган одамларга нисбатан чала, ноетук мавжудотларни етиштириши мумкинлигини исботлайди. Унинг фикрича, қадим замонларда улкан одамлар яшаган, деб ўйлашга асос бор. Бу ҳақда тарих ҳам, халқ афсоналари ҳам гувоҳлик бериб турибди; буни қироликнинг турли ерларидан топилаётган жуда улкан суяклар ва бош суяклари ҳам тасдиқлаб турибди: улар ўз ҳажми бўйича ҳозирги ўта майдалашиб кетган одамлардан анча катта. Автор ана шу фикрлардан кундалик ҳаётда нафи тегадиган бир неча ахлоқий қоидаларни чиқаради, уларни бу ерда такрорлаш арзимади.

Ана шу китобни ўқиб чиққач, нега одамлар ахлоқий мавзуларда ўғитномалар ёзишга берилиб кетган, стихия билан курашишда нега ўз ожизлигидан зорланади ва шикоят қилади, деган фикрлар устида беихтиёр ўйланиб қолдим. Менимча, бу масалани чуқур ўрганиш ўзимиздаги сингари мазкур халқ шикоятлари ҳам бутунлай хато эканлигини исбот этади.

Бу ерликлар қирол армиясининг миқдори билан фахрланишади, қирол армиясида бир юз етмиш олти минг пиёда аскар ва ўттиз икки минг отлиқ аскар бор эди. Шаҳарларда савдогарлардан, қишлоқларда эса фермерлардан тузилган халқ лашкарларини ҳам армия дейиш керакми-йўқми — билмадим. Бу лашкарларга амалдорлар ёки майда дворянлар қўмондонлик қилади. Лекин қирол армияси етарли даражада яхши таълим олган, ўта интизомлилиги билан ажралиб туради. Бунга ажабланмаса ҳам бўлади. Шунини эътиборга олиш керакки, ҳар бир фермер ўз помешчиги, ҳар бир шаҳарлик эса шаҳардаги энг бообрў одам қўмондонлиги остида. Бунинг устига ҳамма бошлиқлар, Венециядаги сингари, овозга қўйиш орқали сайланади.

Мен шаҳардан унча узоқ бўлмаган, катталиги йигирма миля

квадрат келадиган майдонда ҳарбийларнинг машқ ўтказишини бир неча марта томоша қилдим. Гарчи майдонда йигирма беш минг пиёда аскар ва олти минг суворий машқ қилса-да, мен уларни ҳеч санай олмадим, ахир армия ҳаддан ташқари кенг масофани эгаллаганди-да. От устида ўтирган ҳар бир суворий баландлиги юз футга яқин келадиган колоннани эслатарди. Суворийларнинг бир вақтнинг ўзида қилич яланғочлашганини ва ҳавода ўйнатишганини кўп кўрдим. Бундан ҳам улуғвор, кишини ҳайратга соладиган тасаввурни ўйлаб топиш қийин. Назаримда, бу пайтда осмон чеккасида бирданига ўн мингта яшин чақнагандай бўларди.

Подшо қандай қилиб армия ташкил этгани ва ўз халқини ҳарбий интизомга ўргатгани мени қизиқтириб қолди. Ахир, унинг мамлакати бошқа ҳеч қандай давлат билан чегарадош эмас-ку. Бировларнинг ҳикояларидан, тарихий китоблардан эса қуйидагиларни билиб олдим.

Мамлакат бир неча асрлардан буён бошқа кўпгина давлатлар мубтало бўлган касалликка дучор экан. Дворянлар ҳокимиятни қўлга олиш учун интиланган, халқ эса ўз озодлигини ҳимоя қилган, қирол эса мутлоқ ҳокимлик учун курашган. Ана шу заминда юз берган бош-бошдоқликлар граждан урушини келтириб чиқарган. Ана шундай урушлардан сўнггиси ҳозир подшолик қилаётган ҳукмдорнинг бобоси замонда силлиққина тамомланган, ҳамма партияларнинг бир битимга ва ўзаро бир-бирларига йўл беришига олиб келган. Шунда ҳамманинг розилиги билан ҳамиша тартиботни сақлаб турадиган халқ лашкарлари тузилган.

САККИЗИНЧИ БОБ

ҚИРОЛ БИЛАН МАЛИКА ДАВЛАТ ЧЕГАРАСИ ТОМОН САЕХАТГА ОТЛАНИШАДИ. АВТОР УЛАРНИ КУЗАТИБ БОРАДИ. АВТОР МАМЛАКАТНИ ҚАНДАЙ ТАРК ЭТГАННИНГ БАТАФСИЛ БАЕНИ. У АНГЛИЯГА ҚАЙТИБ КЕЛАДИ.

Эртами-кечми озодликка чиқишимни олдиндан кўнглим сезиб юрарди. Бироқ бу қандай рўй беришини ҳам, ўзимни озод этишнинг дурустроқ режасини тузишни ҳам билмасдим. Мени

бу ерларга келтириб ташлаган кема шу соҳилларда кўринган энг дастлабки кема эди. Қирол қўриқчиларга яна бирор кема пайдо бўлгундай бўлса уни албатта эгаллаб олиш ва бутун экипажи билан, бирга аравага солиб, Лорбрульгрудга келтиришни қаттиқ тайинлаган эди. Қирол менга мос келадиган бирорта аёл топишни жуда-жуда истарди. У биздан бола-чақалар тарқалишини орзу қиларди. Бироқ мен болаларим канарейка сингари қафасларда сақланишини, вақти келиб уларни олий табақа одамларнинг кўнглини хушлаш учун нодир жонворлардай сотилишини кўз олдимга келтирганимда ғазабдан титраб кетардим. Тўғри, менга каттаилтифот кўрсатишарди: мен қудратли қирол ва маликанинг арзандаси, бутун сарой аҳлининг назарида эдим, бироқ уларнинг менга нисбатан муомаласида инсонлик қадр-қимматимни ерга урадиган қандайдир нарса бор эди. Мен ўз юртимда қолган оила аъзоларимни унута олмасдим. Ўз тенгим бўлган одамлар билан бирга ўлишга ташна эдим. Мен бақа ёки кичкина кучук бола сингари оёқ остида топталишдан қўрқмай кўча ва далаларда кезиб юргим келарди.

Менинг озодликка чиқишим эса, ўзим кутганимдан анча эртaroқ одатдан ташқари бир вазиятда юз берди. Мен бу ажойиб воқеани бутун тафсилоти билан баён қиламан.

Бу мамлакатга келиб қолганимдан бери икки йил ўтди. Учинчи йилнинг бошларида Глюмдальклич билан биргаликда қирол ҳамда маликани қиролликнинг жанубий соҳилларига саёҳатга кузатиб боришга тўғри келди. Мени ҳар сафаргидек сафар қутисида олиб юришди. Қути мен учун жуда ҳам қулай хона бўлиб, эни ўн икки фут келарди. Хона ичига пишиқ-пухта ипак арқондан ўзимга каттагина беланчак осишни буюргандим. Беланчак мени силкинишлардан сақлар, саёҳат пайтларида эса мен анчагина мизғиб олардим. Қутининг тоmidан, беланчакнинг қоқ тепасидан, менинг хоҳишимга кўра, дурадгор жазирама кунларда тоза ҳаво кирсин учун бир фут квадрат кенгликда қопқоқ очиб берган эди. Мен истаган пайтимда тирқиш бўйлаб ҳаракат қиладиган тахта воситасида қопқоқни очиб-ёпиб қўярдим.

Саёҳат қиладиган жойга етганимизда, қирол денгиз соҳилидан ўн саккиз инглиз миляси берида жойлашган Фленфласник

шаҳри яқинидаги ўзига қарашли қалъада бир неча кун турмоқчи бўлди. Глюмдальклич икковимиз узоқ саёҳат туфайли анча толиқдик. Мен сал тумовга чалиндим, бечора қизча эса қаттиқ бетоб бўлиб қолганидан ўз хонасидан чиқолмасди. Мен океанни жудаям кўргим келди. Қачонлардир эркинликка чиқиш менга насиб қилса, бу эркинликни фақат океангина бериши мумкин эди. Мен ўзимни олдингидан ҳам баттарроқ касалликка солдим, мусаффо денгиз ҳавосидан нафас олишим учун мени маҳрам билан ташқарига чиқаришларини илтимос қилдим. Маҳрамни жуда яхши кўрардим, мени у билан бир неча марта сайр қилиб келишга чиқаришган. Лекин Глюмдальклич бунга истар-истамас рози бўлганлигини ҳеч қачон унутмайман. У нима юз беришини олдиндан билгандай кўз ёши қилиб, маҳрамдан мени кўз қорачиғидай эҳтиётлашни узоқ илтимос қилди.

Мен ичидаги беланчақда ётган қутини маҳрам кўтариб олди, ярим соатлардан кейин қояли денгиз соҳилига етдик. Унга қутини шу ерга қўйишни буюрдим, деразамни очиб океан сувларига қайғу билан тикилдим. Ўзимни нохуш сездим, маҳрамга бир оз ухлаб олмоқчи эканлигимни айтдим. Шундай қилсам енгил тортаман, деб ўйладим. Мен ётдим, маҳрам шамол кирмасин учун деразаларни зичлаб ёпди. Кўп ўтмай уйқуга кетдим. Кейин нима бўлганини билмайман. Маҳрам мени узоқ вақт пойлаб ўтирмаган бўлса керак. Эҳтимол, ухлаб ётганимда менга ҳеч нарса бўлмайди деб, қуш уяларини излаб топиш учун қоялар томонга кетган бўлса керак. Унинг қоя ёриқларидан қуш уяларини топиб, тухумларини олганини дераза орқали кўри марта кузатганман. Нима бўлган бўлса ҳам, мен тўсагдан қаттиқ силкинишдан уйғониб кетдим, кимдир қутим қопқоғига қоқиб қўйилган ҳалқани куч билан тортди. Қутим осмону фалакка кўтарилганини, юракни орзиқтирувчи тезликда учиб бораётганини пайқадим. Дастлабки силкинишда беланчақдан тушиб кетишимга сал қолди, бироқ кейинчалик ҳаракат анча силлиқлашди. Мен бор овозим билан бир неча бор бақирдим, лекин фойдаси бўлмади. Деразадан қараб, булут ва осмондан бошқа ҳеч нарсани кўрмадим. Бошим устида қуш қанотининг шовқинига ўхшаш товуш эшитдим, бора-бора авҳолимнинг нақадар хавфли эканлигини тушуна бошладим. Афтидан, бургут қутим

ҳалқасидан тумшуғи билан тишлаб олиб осмонга кўтарилганга, у ердан мени қояларга ташлаб, тахталар орасидан жасадимни олмоқчига ўхшайди. Бу зийрак қушлар тошбақаларнинг косасини синдириш, сўнг уларнинг гўштини ейиш учун ана шундай йўл тутишади.

Орадан бир неча дақиқа ўтди, шовқин зўрайганини, қанот қоқиш тезлашганини сезиб қолдим. Бирдан қутим, шамол кучайганда симёғочдаги вивеска қандай чайқалса, худди шундай чайқала бошлади. Бошим узра даҳшатли қур-қурлаш ва қандайдир зарба овозларини эшитдим. Тўсатдан шувиллаганимча пастга қулаётганлигимни билиб қолдим, юрагим орзиқиб кетди. Ваҳимали шовиллаш юз берди. Шовиллаш овози Ниагар шалоласининг шовиллашидан ҳам кучли бўлиб, қулоғимни батангга келтирди. Бир зум қоронғи ўпқонга чўкиб кетдим; сўнг қутим аста-секин юқорига кўтарила бошлади, деразанинг юқори томонидан нур тушди. Шунда ўзимнинг денгизда эканлигимни пайқадим. Чамаси, мени олиб кетаётган бургутга унинг ўлжасини тортиб олиш учун икки-учта бургут ташланган. Олишув пайтида бургут қутимни тушириб юборган. Қути тубига қоқилган вазмин темир тахталар у пастга қулаётганда мувозанатни ҳам, уни сув устида пачоқланиб кетишдан ҳам сақлаб қолди. Қутининг деворлари тахтаси бир-бирига зич киритилган, эшиклари эса ошиқ-мошиқли бўлмай, балки кўтарма деразалар сингари кўтарилар ва туширилар эди. Хуллас, хонам зич беркитилганди, ундан сув сал-пал сизиб ўтарди. Мен беланчакдан зўрға тушиб, тоза ҳаво кирсин учун томдаги қопқоқни озгина силжитишга жазм этдим, чунки ҳаво етишмаётганидан нафасим бўғилаётган эди.

Худди шу лаҳзаларда азизим Глюмдальклич ёнида бўлиш хоҳиси бир неча бор туғён қилди! Ундан жудо бўлганимга атиги бир соат бўлди, аммо орамизда гўё катта жарлик пайдо бўлгандай эди. Ҳар томондан менга таҳдид қилаётган хавф-хатар бутун диққат-эътиборимни қамраб олди. Шундай бўлса-да, бечора энагамни, бу жудолик туфайли унинг бошига тушадиган ғам-ғуссани, орзуларининг чипакка чиқишини, маликанинг норозилигини ўйлаганимда кўз ёшларимни тия олмадим. Саёҳатчилардан ҳеч ким мен сингари қийин ва умидсиз аҳволга

тушмагандир. Ҳар лаҳзада қутимнинг пачоқ бўлишини ҳамда уни шамол ағдариб юборишини кутиш мумкин эди. Дераза ойналаридан бири синиб қолса ҳам ўлишим муқаррар эди. Дераза ойналари эса енгил-елпи темир панжаралар билан тўсиб қўйилган, холос. Кичик тирқишлардан сув сизиб кираётганини кўриб, қўлимдан келганича ўша жойларни беркитдим. Қутим қопқоғини кўтаришга кучим етмасди, бўлмаса очиб, ташқарига чиқиб олган бўлур эдим. Ташқарида мана бу кема тубида (агар шундай дейиш жоиз бўлса) ўтиргандан кўра бир неча соат кўпроқ жон сақлардим. Барибир қутим денгизда бир-икки кун шикастланмай юганда ҳам, очликдан ва совуқдан ўлишим муқаррар эди. Ҳар дақиқада ҳалокатни кутиб, ҳатто хоҳлаб, тўрт соатча вақтни ўтказдим.

Илгари айтганимдек, қутимнинг яланг деворига иккита мустаҳкам ҳалқа ўрнатилганди, мени отда кўтариб юрадиган хизматкор ана шу ҳалқалардан қайиш ўтказиб, белига боғлаб оларди. Қўққисдан ана шу ҳалқалар атрофида қитир-қитир овоз эшитилди, шундан кейин қутим денгиз бўйлаб судраб кетилаётгандай бўлди. Гоҳ-гоҳ қутини силтаб тортилганини ҳам пайқадим. У сув тубига ботиб кетди, хонам ичига қоронғилик тушди. Буларнинг ҳаммаси, ёрдам қаердан келишини билмасам ҳам, юрагимда қутулиш умидини туғдирди. Полга маҳкамланган стулларимдан бирини чиқариб олишга жазм этдим, уни яқиндагина сал силжитилган тепадаги қопқоқ остига бир амаллаб ўрнатдим. Стул устига чиқиб, бор овозим билан ёрдамга чақира бошладим. Кейин ёғоч учига рўмолчамни боғладим, уни қопқоқдан чиқардим-да, кема ёки қайиқлар шу ўртада бўлса, уларнинг диққатини жалб этиш, матросларга эса шу қути ичида бир бечора одам қамалиб ётганини билдириш учун рўмолчани ҳилпирата бошладим.

Аммо бу сигналларга ҳеч қандай жавоб ололмадим. Қутининг эса ҳамон олдинга кетаётганини сезиб турардим. Орадан бир соатча ўтди. Бирдан қутининг ҳалқа ўрнатилган девори қаттиқ бир нарсага урилди. Мен бу қоя эмасмикан, деб қўрқиб кетдим, чунки қути олдингидан анча қаттиқ чайқаларди. Хонам томида тепадан туширилган арқон ва енгилгина ёжиллаш овози эшитилди, ҳалқадан арқон ўтказилгандай бўлди. Шундан ке-

йин қутини тепага кўтаришаётганини сезиб қолдим. Мен учига рўмолча боғланган таёқни яна кўтардим, то овозим хириллаб қолгунча бақиравердим. Бунга жавобан уч марта баланд хитоб овозини эшитдим. Бошидан меникидай мудҳиш саргузашт-ни кечирган одамгина ўша пайтдаги севинчимни тушуна олади. Бошим узра оёқ товушларини, кимнингдир инглиз тилида «Пастда ким бўлса, бирор нарса десин!» деганини эшитдим. Мен ўзимнинг инглиз эканимни, ёвуз тақдир бошимга зўр му-сибатларни солганини, бундай кулфатлар ҳеч бир тирик зот бошига тушмаганини айтиб, зиндон хонамдан мени қутқариб олишларини ялиниб сўрадим. Бунга жавобан, мен хавфсизлик-да эканлигимни, қутим кемага боғлаб қўйилганини, ҳа демай дурадгор қутим томидан мени суғуриб оладиган каттагина те-шик очишини айтишди. Мен эса, бу беҳудага вақт ўтказиш, хо-лос, экипаж аъзоларидан бирортаси қути ҳалқасига бармоғини солиб, сувдан кўтариб олсин ҳамда капитан каютасига қўйсин, дедим. Бу гапларимни эшитган баъзи бир матрослар мени жин-ни деб ўйлашди, бошқалари эса хандон ташлаб кула бошлаш-ди. Мен бўлса кучда ва бўйда ўзим билан тенг одамлар ораси-да эканлигимни бутунлай унутиб қўйибман, Дурадгор келиб бир неча дақиқада тўрт квадрат фут келадиган тешик очди; хонам ичига унча катта бўлмаган нарвон туширишди, ундан юқорига чиқдим. Чиқдим-у, бутун вужудим бўшашиб кетди, палубага мени қўлларидан кўтариб боришди.

Ҳайратга тушган матрослар менга савол ёғдиришди, лекин уларга жавоб қайтаришга жуда қийналдим. Мен бир тўда митти одамларни кўриб, ўзимни бутунлай йўқотиб қўйгандим. Чунки мен улкан одамлар ва буюмлар орасида юришга ўрганиб қолганимдан жуссаси пакана одамлар кўзимга аллақандай кўрimsиз маҳлуқларга ўхшаб кўринарди.

Ниҳоят кема капитани, пропширлик, муҳтарам мистер То-мас Вилькокс ҳушдан кетадиган аҳволда эканлигимни кўриб, мени ўз каютасига олиб кирди, менга қувватлантирувчи дори ичкизиб, ётиб дам олишни маслаҳат берди. Бу мен учун жуда зарур эди. Уйқуга ётишдан олдин капитанга қутимда йўқотиш алам қиладиган қимматбаҳо буюмлар борлигини айтдим. У ерда ажойиб беланчак, сафар кўрпа-тўшаги, иккита стул, стол

ва комод бор эди. Хона ичидаги деворлар ипак ва қоғоз газла-
ламалар билан қопланганди. Капитандан қутини матрослардан
биронтаси унинг каютасига олиб кириб қўйишини илтимос қил-
дим. Шу ерда қутини очиб, ўз бисотимни унга кўрсатажагимни
айтдим. Бу бемаъни гапни эшитган капитан мени алаҳляпти,
деб ўйлади. Лекин у мени овунтириш учун айтганларимни ба-
жаришга ваъда берди. Шундан сўнг у палубага чиқиб, бир
неча матросга хонам ичига тушишни буюрди. Улар у ердан
буюмларимни олиб чиқишди, деворлардаги газламаларни сиди-
риб олишди. Афсуски, стуллар, комод ва кўрпа-ёстиқ — тўша-
гимга анча зиён етипти: улар полга қадалганини пайқаб, мат-
рослар уларни суғуриб олишибди. Қутидан ўзларини қизиқтир-
ган ҳамма нарсани олишиб, кемада иш берадиган бир қанча
тахталарни суғуришиб, унинг таг қисмини денгизга улоқтири-
шибди. Қути бир зумда сувга тўлиб, чўкиб кетипти. Бу воқеа
юз берган пайтда ўзим бўлмаганимдан жуда мамнунман. Чун-
ки, бу манзара таъбимни тирриқ қилишига ишончим комил эди,
кейинги йилларда тортган азобларимни эсимга соларди.

Мен бир неча соат ухладим. Бироқ уйқум бесаранжом бўл-
ди: тушимга яқинда бўлган воқеалар ва хавф-хатарлар кирди.
Ҳар ҳолда дамимни олиб, ўзимни анча бардам сездим. Кеч соат
саккизлар эди. Капитан мени анчадан бери оч бўлса керак деб
ўйлаб, дарҳол кечки овқатни келтиришни буюрди. Кўзимда
маъносиз ифодадан из ҳам қолмаганига ва гапларим ҳам маъ-
нолилигига ишонч ҳосил қилгач, мени завқ билан сийлай бош-
лади. Ёлғиз қолганимизда саргузаштларимни ва қандай қилиб
анови антиқа қутига тушиб қолганимни айтиб беришни илтимос
қилди. У қутини туш пайтида дурбин орқали кўрибди. Аввали-
га, бу елкан бўлса керак, деб ўйлабди. Елкан кемаси юриб
бораётган йўл томонда бўлгани учун бир оз сухари сотиб олиш
умидада унга яқинлашибди. Чунки ўзларида сухари оз қолган
экан. Яқинлашгандан кейин, адашганлигини сезибди ва бу ни-
ма экан деб, унга қайиқ юборибди. Матрослар кўрқиб орқага
қайтишибди, сузувчи уйни кўрдик, деб онт ичишибди. Капитан
улардан кулиб, қайиққа ўзи тушибди, матросларга иккита ба-
қувват арқон олишни буюрибди.

Денгиз осойишта бўлганлигидан қути атрофини бир неча

марта айланибди, ундаги темир панжарали деразаларни кўрибди. Қутининг яланг деворидаги иккита мустаҳкам ҳалқага кўзи тушибди. Капитан ана шу ҳалқалардан арқон ўтказиб, сандиғимни (уйимни шундай деб атабди) кема томонга судраб боришни буюрибди. Бу иш бажо келтирилгандан кейин капитан бошқа арқонни қутининг томидаги ҳалқадан ўтказишни ва сандиқни палубага олишни буюрибди, аммо сандиқ вазмин бўлганидан бутун команда уни икки-уч фут юқорига кўтарибди, холос. Капитан мен тешиқдан чиқарган таёқ ва рўмолчани кўрганлигини ҳам айтди, сандиқ ичига бирорта одам қамаб қўйилган деб ўйлашибди.

Мен капитандан қутим кўринган жойда бирорта улкан қушни кўрдингизми, деб сўрадим. Бу саволимга у матрослардан бири шимол томонга учиб кетаётган, ўзимизникидан унча катта бўлмаган учта бургутни кўрганлигини айтди; қушлар жуда баландда учганлигидан шундай кўрингандир. Мен нега бунақа савол берганимни капитан тушунмади. Кейин, ерга ҳали узоқми, деб сўрадим. У бўлса, энг яқин соҳилгача юз лигадан мўлроқ йўл бор, деди. Мен адашяпсиз деб, уни бунга ишонтирмоқчи бўлдим, чунки сувга тушмасимдан икки соатгина илгари ўзим яшаган мамлакатни тарк этгандим-да.

Шунда капитан жиддий қиёфага кирди, мени ўзимга ажратилган каютага бориб, яхшигина ухлаб олишимни маслаҳат берди. Кейин, тортган кулфатларим миямни айнитиб қўйганини писанда қилди. Хўжайинимни, мени зўр илтифот билан қарши олганлиги туфайли ўзимни яхши ҳис қилаяпман, деб ишонтирдим.

Шунда у очиқ-ошкора гапиришни илтимос қилди. Мен бунга розилик билдирдим, албатта. Капитан бир оз ўй суриб туриб, мана шу сандиққа тушишимга с•бабчи бўлган даҳшатли жиноят виждонимни азоблашидан ақлим ўтмаслашиб қолган-қолмаганлигини сўради. Баъзи мамлакатларда энг ашаддий жиноятчиларни шарти кетиб, парти қолган эски кемаларга ўтказиб, денгизга қўйиб юборишлари унга маълум экан. Капитан ўзи билан ҳеч нарсани яширмасдан, ошкора гаплашаверишим лозимлигини қўшиб қўйди. Кемага мендай жиноятчини олганидан ўзини ҳеч қачон кечирмасмиш, лекин бўлар иш бўлганмиш, мени яқинроқдаги портга соғ-саломат етказиб борармиш.

Мен ўз навбатида капитандан сабр-қаноат билан ҳикоямни эшитишни илтимос қилдим. Мен Англиядан чиққанымдан бошлаб, то у менинг қутимни кўргунга қадар бўлган ҳамма саргузаштларимни, тортган кулфатларимни виждонан айтиб бердим. Ҳақиқат ҳамиша ақлли ва мулоҳазали одамнинг онгига йўл топади. Зўр ақл ва маълумот эгаси бўлган бу эътиборли жентельменнинг айтганларимнинг ҳаммаси самимий ва тўғри-лигига ишониши табиий эди. Ундаги сўнги шубҳаларни ҳам тарқатиб юбориш истагида, капитандан комодимни олиб келишларини илтимос қилдим, унинг калити чўнтагимда эди. Комодни очиб, ўзим ғалати усулда тарк этган мамлакатда тўплаган — унча катта бўлмаган нодир коллекциямни олдим. Бу ерда қирол соқолидан ясалган тароқ, олий ҳазратлари бошмалдоғининг тирноғидан ясалган стул суйанчиғи бор эди. Шунингдек, узунлиги бир футдан ярим ярдгача келадиган игна ва тўғнағичлар коллекцияси; малика соч тараганда мен йиғиштириб олган бир тутам соч; малика жимжилоғидан олиб, менга ҳады қилган ва маржон ўрнида бўйнимга тақиб қўйган олтин узук ҳам бор эди. Мен капитандан менга кўрсатган хизмати учун миннатдорчилик белгиси ўрнида шу узукни қабул этишини илтимос қилдим, бироқ у илтимосимни бутунлай рад этди. Мен унга бир фрейлиннинг оёғи панжасидан ўзим кесиб олган қадоқни ҳам кўрсатдим; қадоқнинг катталиги росмана олмадай келарди, у шу қадар қаттиқ эдики, Англияга қайтганимдан кейин унинг ўртасини ўйиб, усти ёпиқ идиш ясадим, уни кумуш гардиш билан ўрадим. Ниҳоят, капитандан сичқон терисидан тикилган шимимга назар солишини сўрадим.

Капитан зўр қизиқиш билан томоша қилаётган сарой майлининг тишини мендан совға тариқасида қабул этишга уни аранг кўндирдим. Капитан арзимаган ушбу совгани зўр мамуният билан қабул қилди. Унча тажрибаси йўқ жарроҳ бу тишни Глюмдалкличнинг тиш оғриғидан азоб чекаётган хизматкорларидан бирининг оғзидан адашиб суғуриб олган эди. Тиш мутлақо соппа-соғ эди. Мен уни тозалаб, антиқа нарса сифатида комод ичига беркитиб қўйгандим. Унинг узунлиги бир футга яқин, диаметри тўрт дюйм келарди.

Капитан ўта табиий ҳикоямни эшитиб роса ҳузур қилди.

Англияга қайтганимдан кейин буларнинг ҳаммасини ёзма равишда баён этишимга, китоб қилиб бостиришимга катта умид билдирди. Унинг фикрича, бу ишим билан инсониятга жуда катта хизмат кўрсатармишман. Саргузаштларим эътиборга сазовор бўлармиди¹ деб, капитанга эътироз билдирдим. Ҳозирги пайтда китобхонни ажаблантириш анча қийин, дедим. Чунки кўпгина авторлар ҳақиқат учун эмас, балки ўзларининг шуҳратларини ёйиш учун жон куйдиришади, нодон китобхонларни ғалати уйдирмалари билан овутмоқчи, хушнуд этмоқчи бўлишади. Уларнинг ривоятлари олдида менинг китобим зерикарли, суюқ бўлиб қолиши, биров унга эътибор ҳам бермаслиги мумкин. Ҳар ҳолда, мен капитаннинг бу ҳақдаги мақтовли фикри ва маслаҳати учун унга миннатдорчилик билдирдим.

Капитан нима учун бунчалик бақириб гапиришимга қизиқиб қолди, сиз истиқомат қилган ўша мамлакатнинг қироли ва маликаси кар эмасмиди, деб сўради. Бу — улканлар мамлакатида кўп вақт бўлганимнинг касри, деб тушунтирдим. Улар билан гаплашиш учун қўнғироқхона устида турган одам билан гаплашгандай гаплашиш керак, дедим.

Ўз навбатида унинг гапларига қулоқ солиб ўтириб, гўё у шивирлаб гапираётгандай бўлганини ҳам эътироф этдим. Мен унга бошқа бир таассуротимни ҳам гапириб бердим: кемага чиққанимдан кейин матрослар атрофимни қуршаб олгач, улар бўй-бастлари жуда кўримсиз махлуқлар бўлиб кўринди. Кўзим ниҳоятда баҳайбат нарсаларни кўришга ўрганиб қолганидан ўзимни ойнага солиб қаролмасдим, чунки бу нарса ҳам менинг кўримсизлигим ҳақида кўнгилсиз фикр туғдириши мумкин эди.

Капитан, кечки овқат пайтида ҳар бир буюмга ажабланиб қараганимни, кулгидан ўзимни зўрға тийиб ўтирганимни пайқганини айтди. Бу ғалати қилигимнинг сабабини тушуна олмай, бечоранинг ақли сал-пал кирди-чиқди бўлиб қолибди-да, деб ўйлабди.

Мен унинг кузатувлари мутлақо тўғри эканлигини тан олдим, ахир унинг ўзи ҳам бир ўйлаб кўрсин, уч пенс катталикидаги идиш-оёқларни, бир мартада тушириш мумкин бўлган сон гўштини, ёнғоқ пўчоғидай келадиган қадаҳларни ва бошқаларни кўрганда кулмай бўладими.

Капитан ҳазилимни яхши тушунди, бунга: кўзингиз ошқозонингиздан катта,— деган инглиз мақоли билан жавоб қилди, кун бўйи туз тотмаганлигимга қарамай иштаҳамнинг мазаси йўқлигини ҳам сезибди. У кулишда давом этиб, бургут қутимни тумшугида кўтариб борганини ва шундай баландликдан пастга ташлаб юборганини бир мириқиб кўрса юз фунт беришга ҳам тайёрлигини айтди. Чамаси, бу келгуси авлодларга ҳам баён қилса арзигудай антиқа томоша бўлса керак.

Капитан Тонкида¹ бўлди, Англияга қайтишда кема шимолишарқ томонга сурилди, у 44 градус шимолий кенгликда ва 143 градус шарқий узунликда эди. Мени бортга олишгандан кейин икки кун ўтгач, пассат шамолига дуч келдик ва жануб томонга анча юрдик; Янги Голландиядан ўтиб, ғарб-жануб-ғарб томон, кейин жануби-ғарб томон йўл олдик ва ниҳоят, Яхши Умид бурунини айланиб ўтдик. Сафаримиз бехатар бўлди, уни тавсифлаб китобхоннинг меъдасига тегмайман. Капитан сув ҳамда озиқ-овқат учун бир-икки марта портларда тўхтади. Мен то Даунсга боргунча кемадан бир марта ҳам ташқарига чиқмадим. Бу озод бўлганимдан кейин тўққиз ой ўтгач, яъни 1706 йил 3 июнда юз берди. Мен капитанга кемада келганим учун ўзимдаги ҳамма нарсани бермоқчи бўлдим, лекин у мендан бир фартинг ҳам шилишга унамади. Биз дўстона хайрлашдик, ундан меникига — Редрифга ташриф буюриши ҳақидаги ваъдасини олдим. Капитандан олган беш шилингга от ва йўл бошловчи ёлладим.

Уйга қайтаётиб, жудаям майда уй ва дарахтларни, одамлар ва ҳайвонларни кўриб, ўзимни Лилипутияда юргандай тасаввур қилдим. Мен йўлда дуч келган йўловчиларни босиб олишдан қўрқиб, йўл беришларини сўраб, ҳа деб «пўшт-пўшт»лаб бақиравердим. Бу қўполлигим қимматга тушишига сал қолди: тош отиб, пешанамни ёриб қўяй дейишди. Азалдан таниш жойларни зўрға танидим, уйимга борадиган йўлни сўрашга тўғри келди. Хизматкор эшикни очди. Остонадан ҳатлаётиб, бошимни (ғоз дарвоза тагидан ўтаётгандай) пастга эгдим: бошимни кесакига уриб олишдан қўрқдим. Хотиним пешвоз чиқиб,

¹ Тонкин — Ҳинди-Хитойдаги шаҳар.

мени қучоқламоқчи бўлди. Бироқ мен унинг тиззасидан ҳам паст эгилдим: қучоқлаганда бўйи юзимга етмайди деб шундай қилдим. Қизим дуо қилишимни кутиб тиз чўкди. Лекин улканлар билан гаплашавериб, бошимни юқорига кўтаришга шунчалик ўрганиб қолибманки, унинг тиз чўкканини пайқамабман. Хизматкорга, уйимда бўлган икки-уч танишимга, улкан одам паканага қарагандек тепадан қарадим. Хотинимга, пулни тежаб-тергаб сарфлаганинг учун ўзинг ҳам, қизим ҳам аллақандай нимжон одамларга ўхшаб қолибсизлар, деб таъна қилдим. Хуллас, ўзимни шунақаям ғалати тутдимки, яқинларим бу одам ақлдан озиб қолмадимикан, деб шубҳаланишди. Мен буларни одат ҳамда нотўғри фикрнинг кучи нақадар зўрлигини кўрсатиш учун эслатиб ўтяпман.

Кўп ўтмай оила аъзоларим ва бошқа дўстларим билан ўзим ўртамдаги англашилмовчиликлар барҳам топди, лекин хотиним эндиликда ҳеч ҳам денгиз юзини кўрмаслигимни қатъиян айтиб қўйди. Аммо ёвуз тақдир бошқача йўл тутди, ва (китобхон буни ҳа демай билиб олади) ҳатто хотиним ҳам мени ўз юртимда ушлаб қололмади. Шу билан бахтсизликларга тўла саёҳатимнинг иккинчи қисмини тугаллайман.

Учинчи қисм
ЛАПУТУ, БАЛЬНИБАРБИ,
ЛАГГНЕГГ, ГЛАББДОБРИБ
ВА ЯПОНИЯГА САЁХАТ

БИРИНЧИ БОБ

АВТОР УЧИНЧИ САЁХАТГА ОТЛАНАДИ. У ҚАРОҚЧИЛАР ҚУЛИГА ТУШАДИ.
ЕВУЗ ГОЛЛАНДИЯЛИК. АВТОР ОДАМ ЯШАМАЙДИГАН ОРОЛДА. АВТОРНИ
ЛАПУТУГА ҚАБУЛ ҚИЛИШАДИ.

Уйга қайтганимдан кейин ўн кун ўтгач, уйимга уч юз тонна
юк кўтарадиган «Яхши умид» номли катта кеманинг капитани

корнуэлслик Вильям Робинсон ташриф буюрди. Бир замонлар унинг Левантга қатнайдиган кемасида хирург бўлиб ишлаган эдим. У билан ака-укадай бўлиб қолгандик, у менга ҳеч қачон ўз қўли остидаги одам деб қарамасди. Унинг бу ташрифи эски қадрдони билан дийдор кўришиш истаги натижаси бўлса керак. Дастлабки учрашувимизда узоқ айрилиқдан кейин дўстлар ўртасида қанча гап бўлса, шундан ортиқ гаплашмадик. Кейин у бизникига тез-тез келадиган бўлди, мени соғ-саломат кўраётганлигидан хурсанд бўлганини изҳор қилди. Англияни тарк этмасликка узил-кесил қарор эгтан-этмаганимни сўради, икки ойдан кейин Шарқий Ҳиндистонга жўнаш нияти борлигини айтди. Ниҳоят, жуда кўп афв сўрашлар ва изоҳ-шартлардан кейин мени ўз кемасига хирургликка таклиф қилди. Капитан, ёрдамчим — иккинчи хирург ҳам бўлишини, икки баробар ошиқ маош олишимни айтди. Гапининг охирида, у билан баб-баравар кемага қўмондонлик қилиш қўлимдан келишини қистириб ўтди.

Капитан ширин-шакар сўзларни шунчалик тизиб ташладики, асти қўяверинг, у анча бамаъни одам бўлганидан унинг таклифини рад эта олмадим. Бошимга шунча кулфатлар тушганига қарамай, оламни кўриш иштиёқи олдингидан ҳам баттар зўрайиб кетди. Битта мушкул иш қолганди — хотинимни кўндиришим керак эди. Саёҳат бола-чақаларимизга қандай наф келтиришини айтиб, ҳар қалай унинг розилигини олдим.

Биз 1706 йилнинг 5 августида сафарга отланиб, 1707 йилнинг 11 апрелида Сен-Жорж Фортига¹ етиб келдик. У ерда уч ҳафта қолиб кетдик. Матросларимиз орасида беморлар кўп бўлганидан экипажни тўлдиришимиз керак эди. У ердан Тонкинга жўнадик. Тонкинда капитан анча тўхтаб қолди, чунки унга керакли молларни тайёрлаш ва кемага топшириш ишини бир неча ой ичида тугаллаб бўлмасди. Кема тўхтаб тургандаги харажатларни қоплаш учун капитан шлюпка сотиб олди, унга турли бозоргир молларни ортиб, менинг раҳбарлигим остида қўшни оролларга юборди. Менга у Тонкинда ўз ишларини тугатганига қадар ана шу молларни сотиб келиш топширилди.

Шлюпкада мендан ташқари команданинг ўн тўрт одами

---

¹ Сен-Жорж Форти — Ҳиндистондаги Мадрас шаҳрининг қадимий номи.

бўлиб, уларнинг учтаси ерли, маҳаллий халқдан эди. Йўлга чиққанзимизга уч кун бўлгани йўқ эдики, бирдан кучли бўрон кўтарилди. Бешафқат шамол беш кун давомида аввал шимоли-шарқ, кейин эса шарқ томонга ҳайдаб борди. Шундан кейин, гарчи кучли ғарб шамоли эсиб турса-да, ҳаво очилиб кетди. Унинг кун орқамиздан қароқчиларнинг икки қайғи қувлай бошлади. Шлюпкамизнинг юки оғир бўлганидан тез суза олмасдик, кўп ўтмай улар бизни қувиб етишди.

Қайғимиз қароқчилар чангалига тушди, ҳар иккала кема капитанлари ўз одамлари билан бир вақтнинг ичида шлюпкага бостириб киришди. Ҳар қандай қаршилиқ кўрсатиш бефойда эканлигига ақлим етиб, командага юз тубан ётишга буйруқ бердим. Шунинг шарофати билан қон тўкилмади. Қароқчилар қўл-оёғимизни маҳкам боғлаб, ёнимизга соқчилар қўйган ҳолда кемамизни тинтув қилиш билан кифояланишди.

Қароқчилар орасида бир голландиялик ҳам борлигини пайқаб қолдим. Гарчи у командир бўлмаса-да, обрўйи анча яхшига ўхшаб кўринди. У ўша заҳотиёқ бизнинг инглиз эканлигимизни билиб қолди ва роса ҳақоратлаб, бир жуфт, бир жуфт қилиб, орқама-орқа боғлаб денгизга улоқтираман*, деб қасамёд қилди. Мен унга мурожаат қилиб, ҳаммамиз христиан ва протестантлар эканлигимизни; унинг ватанига қўшни бўлган дўст мамлакат фуқаролари эканлигимизни эътиборга олишини илтимос қилдим. Шунинг учун ҳам бизга дўқ урмасдан, балки, аксинча, командирлари олдида бизни ҳимоя қилиши лозимлигини айтдим. У дўқ уришда давом этди, ўз ўртоқларига бурилиб, чамаси япон тилида, ниманидир куйиб-пишиб уқтира бошлади, гап орасида тез-тез «христианос» сўзини такрорлади.

Каттароқ кеманинг командири япон бўлиб, унча-мунча голландчани биларкан. У менга яқинлашди, саволлар берди, унга одоб билан жавоб қайтардим, у бизни ўлдирмасликка ваъда берди. Мен капитанга эгилиб таъзим бажо келтирдим, голландга мурожаат қилиб, христиан оғамизга қараганда мажусийларда шафқат зўрроқ экан, дедим. Бу бетга чопарлигимдан кўп ўтмай пушаймон едим. Бу ярамас мени денгизга улоқтириш лозимлигини капитанларга ҳа деб уқтиравергач, ниҳоят мени ўлимдан ҳам баттар бир жазога маҳкум этишди. Одамларимни тенг

иккига бўлишиб, ҳар иккала қароқчилар кемасига ўтқизишди. Мени эса унча катта бўлмаган елканли қайиққа ўтқазиб, тўрт кунлик овқат солиб, шамол ва тўлқинлар ихтиёрига топширишга қарор беришди. Япон капитан анча саҳий одам экан, ўз запасидан овқатларни икки баравар кўпайтирди, мени тинтув қилишни ман этди. Қайиққа тушаётганимда голландиялик палубада туриб олиб, бисотидаги бор сўкиш ва ҳақоратларга мени кўмиб ташлади.

Қароқчилар билан учрашганимиздан кейин бир соатча ўтгач, ҳисоб-китоб қилиб кўриб, 46° шимолий кенлик ва 183° шарқий узунликда эканлигимизни аниқладим. Қароқчилар кўздан ғойиб бўлгач, дурбинимни қўлга олиб, уфқ томонни обдон кўздан кечирдим: жануби-шарқ томонда бир неча оролларни кўрдим. Елканни кўтариб, ўша ёққа йўл олдим. Ҳамроҳ шамол эсиб турарди, уч соатлардан кейин ороллардан бирига етиб бордим. Қоялардаги сон-саноқсиз қуш уяларига кўзим тушди, ҳаял ўтмай анчагина тухум йиғиштириб олдим. Ёнимда чақмоқтош ва пилик бор эди. Пиликни ўт олдириб, қуруқ арчагул ва йўсинлардан гулхан ёқиб, тухум пиширдим. Кечки овқатим шу бўлди, чунки ёнимдаги овқатларимни имкони борича қора кунга сақлаётган эдим. Кечаси олдинга туртиб чиққан қоя тагида остимга йўсин тўшаб, мириқиб ухладим.

Эртаси кун бошқа оролга, ундан учинчи ва тўртинчисига ўтдим. Фақат бешинчи кун деганда, зерикарли ва толиқтирувчи саёҳатдан кейин, ниҳоят, ана шу оролларнинг энг шарқ томонидагисига етиб бордим. У денгизнинг анча ичкарисиди экан, унга ўтиш учун беш соат вақтим кетди. Унинг соҳилларига ҳеч йўлаб бўлмас экан, анча уринишлардан кейин қайиқ тўхтатадиган жойни зўрға топдим. Бу менинг қайиғимга ўхшаш қайиқлардан икки-учтаси аранг жойлашадиган кичкинагина кўрфаз эди. Оролнинг тупроғи тошли, гиёҳсиз эди. Фақат унда-бунда қоялар оралиғида нимжон буталар ва хушбўй ўсимликлар кўзга ташланарди.

Овқатимдан олиб, оз-моз тамадди қилдим. Қолганини тунамоқчи бўлган жойимдаги — соҳил қоялари оралиғидаги форга эҳтиётлаб яшириб қўйдим. Қоялар устидан анчагина тухум йиғиб олдим, сўнг фор ичига бир-икки боғ қуруқ ўт ва йў-

синларни келтирдим — нонуштамга тухум пишириб емоқчи бўлдим.

Ўт-ўлан ва йўсинлар менга яна кўрпа-тўшак бўлди. Лекин жуда ёмон ухладим. Чарчаганлигимга қарамай, ташвишли ўйлардан уйқум ўчиб кетди. Мен халос бўлишимга умид озлиги ҳақида ўйлаб, қайғули кечишимни кўз олдимга келтирдим. Бу мени шунчалик эздик, ўрнимдан туришга асло қурбим етмади.

Фордан ташқарига чиққанамда кун ёришиб кетганди. Қоялар орасида бир оз кезиб юрдим. Осмон мусаффо, қуёш омонсиз олов пуркарди. Бирдан ҳамма ёқ қоронғилашиб кетди, лекин бу қуёш булутлар орасига кирганда бўладиган қоронғиликка ўхшамасди. Тепага қараб, ердан икки миля баландликда орол томон силжиб келаётган каттагина қора жисмни кўрдим. Худди шу нарса қуёш юзини бир неча дақиқага тўсиб қўйди. Лекин мен ҳавонинг совиганини ҳам, осмоннинг қоронғилашганини ҳам пайқамадим. Мен қоя соясида қолгандай эдим. Ана шу жисм яқинлашганда мундоқ қарасам, у қандайдир қаттиқ моддадан иборат экан. Унинг ер томонга қараган ост қисми силлиқ ва текис эди; у қуёш нурида товланган денгиз сингари жилоланарди. Мен соҳилдан икки юз ярд наридаги баланд қоя устига чиқиб, бу улкан жисм пастга тик оғиб тушаётганини кўрдим. Жисм билан менинг оралиғим бир инглиз милясича келарди. Кўзимга дурбин тутиб, жисмнинг нишаб томонларида тепага чиқиб, пастга тушиб юрган одамларни кўрдим. Лекин уларнинг нима қилишаётганлигини фарқлай олмадим.

Тўсатдан севинганимдан теримга сиғмай кетдим. Менда бу саргузаштим халос бўлиш ва эркинликка чиқишга имкон беради, деган умид туғилди. Лекин шу билан бирга (китобхон буни осонгина фаҳмлайди) ўзида одамлар яшайдиган, ана шу одамларнинг истаги билан ҳаракат қиладиган — осмонда учиб юрган оролга таърифга сиғмас бир ҳайрат билан тикилардим. Аммо бу дақиқада ана шу мавзуда файласуфона фикр юритишдан анча йироқ эдим. Мени кўпроқ оролнинг қаёққа қараб силжиётгани қизиқтирарди. У, назаримда, осмонда муаллақ туриб қолгандай эди. Лекин бир неча дақиқадан кейин у яна ҳаракатга тушди ва менга шу қадар яқинлашиб келдики, ундаги нарсаларни бемалол кўра олдим.

Оролнинг четлари бўйлаб бир-бирининг устига мингашган, поғона бўлиб жойлашган кенг галереялар чўзилганди. Нишаб нарвонлар уларни бир-бири ҳамда орол чўққиси билан туташтириб турибди. Энг қуйи галереяда тикка турган ва ўтирган бир неча киши бор эди; уларнинг баъзилари узун қармоқ билан балиқ тутяпти, бошқалари эса буни томоша қилишяпти. Мен тунги қалпоғимни силкита бошладим (шляпам аллақачонлар эскириб кетганди), орол қояга жуда яқинлашиб қолганда эса бор овозим билан бақаришга тушдим. Бир неча минутдан кейин, оролнинг менга қараган томонида одамлар тўпланаётганлигини сездим. Одамлар бармоқлари билан мени кўрсатишар, қўллари билан қизгин имо-ишоралар қилишарди. Гарчи бақаришларимга жавоб қайтаришмаса-да, улар мени кўришганини англадим. Бирдан оломондан тўрт ё беш киши ажралиб чиқди ва шошганча нарвонлар орқали оролнинг юқори томонига қараб кетди. Улар кўзимга кўринмай қолишди. Бу одамлар қандайдир муҳтарам бир зотнинг буйруғини олиш учун кетишганига ақлим етди.

Оломон кўпайгандан кўпаяверди. Орадан ярим соат ўтар-ўтмас оролнинг, қуйи галереясини мен турган қоя чўққисига юз ярд масофага яқинлаштирилди. Мен ялиниб-ёлворувчи киши ҳолатига кирдим, ёрдам беришларини ўтиниб сўрай бошладим. Аммо ялинишларим оқибатсиз қолди. Бошқаларга нисбатан менга яқинроқ турган одамлар, кийим-бошларига қараганда, зодагонлар эди. Улар мен томонга тез-тез кўз ташлаб, алланарса ҳақида қизгин баҳслашишарди.

Ниҳоят улардан бири оҳанги итальян тилини эслатувчи аниқ, оҳангдор, ёқимли бир тилда алланима деб қичқирди. Мен итальянча жавоб қилдим: назаримда, улар мени тушунишмаган тақдирида ҳам бошқа тилларга қараганда итальянча нутқ уларга ёқиб қоладигандай эди. Лекин нимани талаб қилаётганимни гап-сўзсиз ҳам тушуниш мумкин эди.

Менга қоядан соҳилга тушишни ишора қилишди. Мен бу таклифга дарҳол бўйсундим. Учар орол нақ тепамга яқинлашди. Бир зумда тепадан ўтирғичи бор занжир туширишди. Мен унга ўтирдим, блоклар ёрдамида мени оролга тортиб олишди.

ИККИНЧИ БОБ

ЛАПУТУЛИКЛАРНИНГ ХАРАКТЕРИ ВА УРФ-ОДАТЛАРИ. ЛАПУТУ ФАНИ. ҚИРОЛ ВА УНИНГ САРОЙИ. АВТОРНИНГ САРОЙДА ҚАНДАЙ ҚАБУЛ ҚИЛИШГАНИ. ЛАПУТУЛИКЛАРНИНГ ҲАДИК ВА ТАШВИШЛАРИ. ЛАПУТУЛИКЛАРНИНГ ХОТИНЛАРИ.

Оролга чиқишим биланоқ оломон мени қуршаб олди. Менга яқин турган одамлар, чамаси, юқори табақага мансуб эди. Ҳама мени зўр ҳайрат ичида томоша қиларди. Бироқ, ҳайратланишда мен ҳам улардан қолишмасдим: умрим бино бўлиб гавдаси, кийими, юз ифодалари одамни бунчалик ҳайронликка соладиган кишиларни кўрмаган эдим. Уларнинг боши ё ўннга, ё чапга қийшайган эди; кўзларининг бири юқорига қараса, бошқаси пастга боқарди, ҳаммалари ғилай эди. Устки кийимларини эса қуёш, ой, юлдузлар билан скрипка, сурнай, арфа, карнай, гитара, клавиқорд ва Европада маълум бўлмаган бошқа музика асбоблари оралатиб солинган суратлар безаб турарди. Сал нарида хизматкор кийимидаги бир неча кишини кўрдим. Улар кичикроқ таёқча ушлаб олишганди. Таёқлар учига ҳаво тўлдирилган пуфаклар боғланган эди.

Кейин менга айтиб беришларича, пуфакнинг ичига озгина қуриган нўхат ёки майда тошчалар солинган экан. Вақти-вақти билан хизматкорлар ушбу пуфакларни олдиларида турган хожаларининг лаб ва қулоқларига шапиллатиб уриб туришаркан.

Нима учун шундай қилишларини анчагача билолмай юрдим. Чамаси, бу одамлар чуқур ўйга толиб юришгани сабабли суҳбатдошининг гапини эшитмайди, унга жавоб беришмайди ҳам. Уларни ҳушёр торттириш учун эшитиш ва гапириш аъзоларига қандайдир ташқи жисмоний таъсир этиш лозим. Шунинг учун ҳам бой-бадавлат одамлар ёнларида шапиллатувчи (уларнинг тилида к л а й м е н о л е) сақлашар, уларсиз кўчага чиқишмасди. Шапиллатувчининг вазифаси бир неча одам бир-бирига дуч келиб қолганда, ким гапириши лозим бўлса, ўша одамнинг лабига, ким эшитадиган бўлса, унинг қулоғига пуфакни шапиллатиб уриб қўйиш, холос. Сайр пайтларида эса шапиллатувчи вақти-вақти билан хожасининг кўзига уриб қўяди, акс ҳолда у ҳар қандамда ўнқир-чўнқирга тушиб кетиши ёки бошини хода-подага

уриб олиши, бошқа йўловчилар билан тўқнашиб кетиши мумкин.

Китобхонга ушбу тафсилотни тўла баён қилишга мажбурман. Бўлмаса ўзим сингари, уларнинг мени нарвон билан орол тепасига олиб чиқишдаги ва у ердан қирол саройига олиб киришдаги ғайри табиий хатти-ҳаракатларини тушуна олмайди. Нарвондан кўтарилаётиб, улар нима қилишлари лозимлигини унутиб, гоҳида мендан орқада қолиб кетишарди. Шунда шапиллатувчилар хожаларини ҳушёрликка чақиришарди. Чамаси, менинг ташқи қиёфам ҳам, кийим-кечагим ҳам, чуқур ўйга толишдан йироқ бўлган оддий кишининг ҳайратдан хитоб қилишлари ҳам уларга ҳеч қандай таъсир этмади.

Ниҳоят саройга етиб бордик ва қобул-залга кирдик. Бу ерда баланд тахт устида, аркони давлат қуршовида қирол ўтирарди. Тахт қаршисида катта стол бўлиб, унинг усти глобуслар, планета доиралари ва турли хил математик асбоблар билан тўла эди. Бизнинг кириб келишимиз сарой аҳлининг анча шовшувиغا сабабчи бўлган бўлса-да, олий ҳазратлари бизга заррача эътибор бермади. Қирол қийин масалани ечиш устида бош қотриб ўтирарди, то у масалани ечгунча бир соат кутиб турдик. Қиролнинг икки томонида икки шапиллатувчи маҳрам бор эди. Қирол масалани ечиб бўлганини кўрган маҳрамлардан бири, одоб билан, қиролнинг лабига, бошқаси ўнг қулоғига пуфак билан урди. Қирол бир сесканиб, назарини менга ва мени кузатиб келган кишиларга қаратди. У бир неча оғиз сўз қотди, шундан кейин пуфак билан қуролланган ёшгина бир йигит дарҳол ёнимга келди ва пуфак билан ўнг қўлтиғимга сал уриб қўйди. Мен имо-ишора билан бунақа эслатишга муҳтож эмаслигимни айтдим. Кейинроқ билишимча бу нарса олий ҳазратлари ва бутун сарой аҳлида менинг ақл-идроким хусусида яхши фикр туғдирмабди.

Қирол менга бир қанча саволлар берди. Мен ўзим билган ҳамма тилда унга жавоб қайтардим. Бир-биримизни тушунмаётганимиз маълум бўлгач, қирол мени саройдаги ётоқхоналардан бирига олиб боришни буюрди, у ерда менга иккита хизматкор тайинлашди. Илгари мен кўрган подшоларга қараганда, ушбу қирол хорижийларга сермулозиматлилиги билан ажралиб

турарди. Тушлик овқат тортишди, тахт қўйилган залда қирол ёнида кўрган тўртта амалдорим менга зўр иззат-икром кўрсатишиб, бирга овқатланишди. Тушлик икки бўлиб берилди, ҳар сафар уч хил таом тортилди. Даставвал тенг томонли учбурчак шаклида кесилган қўйнинг курак гўштини, ромб шаклида кесилган мол гўшти ва циклоид шаклида кесилган пудинг берилди. Кейинги сафар скрипка шаклида тайёрланган иккита ғоз, сурнай шаклидаги колбаса ва сосиска арфа шаклидаги бузоқ гўшти тортилди. Хизматкорлар биз ейдиган нонларни конус, цилиндр, параллелограмм ва бошқа геометрик шаклларга ўхшатиб кесишди.

Овқат маҳалида баъзи нарсаларни бу ерликлар тилида қандай аташларини сўрадим. Шапиллатувчиларнинг ёрдамида амалдорлар илтифот билан жавоб қайтаришди. Афтидан, агар улар билан гаплашиш имконига эга бўлсам уларнинг қобилиятлигидан ўта таажжубга тушишимга умид боғлашганди. Кўп ўтмай сув, нон ва ўзимга зарур бўлган бошқа нарсаларни сўрайдиган бўлиб қолдим.

Тушликдан кейин ҳамтовоқларим кетишди, ҳузуримга қиролнинг буйруғига биноан бир шапиллатувчи кузатувида бошқа бир амалдор келди. У ўзи билан патқалам, сиёҳ қоғоз, ва уч-тўрт китоб келтирди ҳамда менга шу ерликлар тилини ўргатажagini имо билан тушунтирди. Биз тўрт соат машғулот ўтказдик, шу вақт ичида бир неча сўз ёздим ва бир қанча унча катта бўлмаган жумлаларни ёдлаб олдим. Уқитувчим хизматкорлардан бирига бирор нарсани олиб келишни ёки бурилишни, таъзим қилишни, ўтиришни, тикка туришни, юришни ва бошқаларни буюрарди, мен эса унинг буйруқларини такрорлар ва ҳар бир сўзини ёзиб олардим. У менга китоблардаги қуёш, ой, юлдуз, бурж, тропик ва қутб доираларини кўрсатди, кўпгина ясси шакллар ва стереометрик жисмларнинг номини айтди. У музыка асбоблари номини айтиб ёздирди, уларнинг ҳар бирини чалишда қўлланиладиган техник терминлар билан таништирди. У кетгандан кейин яна шу сўзларнинг ҳаммасини изоҳи билан алфавит тартибида жойлаштирдим. Хотирамнинг зўрлиги туфайли бир неча кун ичида лапуту тилини анча ўзлаштириб олдим.

Мен Л а п у т а сўзининг қаердан олинганини бари бир билол-

мадим, буни мен учувчи ёки сузувчи орол деб таржима қиламан. Лап қадимий, истеъмолдан чиқиб кетган сўз бўлиб, юксак маъносини билдиради, унту — ҳукмдор демакдир; демак, олимларнинг таъкидлашича, Лапута сўзи бузиб айтилган Лапунту. Аммо мен бунақа изоҳларга қўшила олмайман, у назаримда бир оз ясамароқ. Уша ерлик олимларга бу сўзнинг келиб чиқиши ҳақидаги ўз тахминимни айтишга журъат этдим. Менимча, Лапута лапauteдан бошқа нарса эмас: лап қуёш нурларининг денгиз сатҳида жилоланиши, аутеда эса қанот маъносини билдиради. Айтмоқчи, мен ўз тахминимнинг тўғрилигига ишоналмайман, шу сабабли уни тўғри фикр юритувчи китобхонлар эътиборига* ҳавола қиламан.

Қирол томонидан менга ғамхўрлик қилиш буюрилган сарой амалдорлари кир-чир, тўзиб кетган уст-бошимни кўришиб, дарҳол тикувчини чақиришди ва мендан ўлчов олишни буюришди. Чевар буйруқ олгач, европалик тикувчиларга қараганда бутунлай бошқача йўл тутди. У энг аввало квадрант ёрдамида бўйимни ўлчади, кейин циркуль ва жазвар олиб, қоғозда танамнинг ҳажми ва тахлитини ҳисоблаб чиқди. Олти кундан кейин уст-бошим тайёр бўлди. У менинг бўй-бастимга мутлақо номуносиб тикилганди, эғнимга ҳеч ўтиришмасди. Чевар, ўз ҳисоб-китобимда бирорта хатолик кетган бўлса керак, деди. Бироқ мен бунга унчалик ачинмадим. Ўз кийимимни атрофимдаги сарой амалдорлариникига таққослаб, бунақа хатоликлар бу ерда кўплаб учрашига амин бўлдим.

Бошимга тушган кулфатлардан кейин ўзимни анча бедармон сездим. Бунинг устига кийим-кечагим ҳам дурустроқ эмас эди. Шу вайдан бир неча кунни хона ичида ўтказдим, шу муддат ичида бу ерликлар тилини ўрганишни анча мукамаллаштирдим. Саройга кейинги сафар ташриф буюрганимда қиролнинг кўпгина саволларига қониқарли жавоб бера олдим. Олий ҳазратлари оролни шимоли-шарқ томонга — қиролликнинг пастда, ер юзасида жойлашган пойтахти Лагадо томон йўналтиришга буйруқ берди. Бунинг учун тўқсон лига йўл босиш керак эди, шунинг учун ҳам саёҳатимиз тўрт ярим кун давом этди. Шуниси қизиқки, оролнинг осмондаги шитобли ҳаракатини ҳеч сезмадим. Эртаси куни соат ўн бирларга яқин қирол, зодагонлар, сарой аҳли

ва амалдорлар қўлларига соз олишиб концерт беришди. Концерт уч соатгача узлуксиз давом этди. Мен мутлақо карахт бўлиб қолгандим, буларнинг ҳаммаси нима учун қилинаётганини асло тушуниб етмадим. Аммо ўқитувчим учувчи оролда яшовчи аҳоли муҳит музикасини ҳис эта билиш қобилиятига эга эканлигини уқтирди. Бу музика қатъий белгиланган муддатлардагина эшитилар экан. Муддат жуда яқин бўлиб, ҳар бир сарой амалдори ўзи қайси музика асбобида яхши чала олса, шу асбоб билан жаҳон концертида иштирок этиши учун тайёргарлик кўрар экан.

Лагадога учини пайтимизда олий ҳазратлари ўз фуқароларидан арзнома қабул қилиш учун оролни баъзи шаҳар ва қишлоқлар устида тўхтатишга буюрди. Ана шу мақсадда пастга учиди озгина юки билан узун, ингичка арқонлар туширилди. Пастдаги аҳоли эса ана шу арқонлар учига арзномагарини боғлаб қўйишарди, улар эса, гўё мактаб ўқувчиларининг варраги думига боғлаб қўйилган қоғоз парчасидай, осмонга кўтарилди. Баъзида паст томондан вино ва егулик нарсалар ҳам олардик,— буларнинг ҳаммаси блоклар ёрдамида тортиб олинди.

Математика бўйича олган билимларим маҳаллий халқ тилини ўрганишимда катта наф келтирди. Бу тилдаги кўпгина ифодалар математика ва музикадан олинган экан. Бу одамларнинг мияси геометрик чизма ва шаклларга лиқ тўла. Масалан, аёл кишининг гўзаллигини ёки бирорта ҳайвонни мақташмоқчи бўлишса, улар албатта ромб, айлана, параллеллограмм, эллипс каби геометрик терминлардан ёки музикавий иборалардан фойдаланишади. Қирол ошхонасида турли-туман математик ҳамда музика асбобларини кўрдим, ошпазлар қирол дастурхонига тортиладиган қовурдоқларни ўшаларга ўхшатиб кесишади.

Лапутуликларнинг уйи нари-бери қурилган. Уйларнинг девори, албатта, бир томонга қийшайган, бирорта хонада ҳам тўғри бурчакни тополмайсиз. Ҳамма гап шундаки, улар амалий геометрияни жинларидан ҳам баттар ёмон кўришарди. Уларнинг фикрича, бу ўта сийқаси чиққан фан эмиш, у билан фақат нўноқ ҳунармандларгина шуғулланармиш. Улар фақат олий даражадаги мавҳум масалалар билан шуғулланишади, ишчиларга берган кўрсатмалари шу қадар мураккаб, амалиётдан узоқки, бу

кўрсатмалар бўйича иш қилинганда кетма-кет хатога йўл қўйилади. Улар қоғоз устида жазвар, қалам ва циркуль юритишга жуда уста. Лекин мен кундалик ҳаётида бунчалик нўноқ бесўнақай, ношуд, математика ва музикадан бошқа билимлар соҳасида алмфни калтак дея олмайдиган одамларни ҳеч қачон кўрмагандим. Улар жуда ношуд мутафаккир; уларнинг фикрини рад этиш осон, аммо ҳақиқат улар томонда бўлса бу қийин, бироқ бунақа ҳол камдан-кам учрайди. Бу одамлар тасаввур этиш, хаёлпарастлик қилиш ва бир нарсани кашф этишдан анча узоқ, ҳатто уларнинг тилида ана шу тушунчаларни ифодалайдиган сўз ҳам йўқ. Математика ва музикадан бошқа ҳеч нарсани билишмайди, билишни ишашмайди ҳам.

Астрономия билан шуғулланувчи кўпчилик лапутуликлар, гарчи ошкора тан олишга уялишса ҳам, астрологияга¹ ишонишади. Лекин ҳаммасидан ҳам мени уларнинг янгиликлар ва сиёсатга ўчлиги ҳайрон қолдирди. Улар ҳамиша сўнгги янгиликларни сўрашади, давлат ишлари ҳақида соатлаб валақлашади, партиялар ўртасидаги арзимаган келишмовчиликлар бўйича жон-жаҳдлари билан мунозара қилишади. Лекин ана шундай сиёсатга мойилликни, гарчи сиёсат билан математика ўртасида ҳеч қандай умумийликни топмасам-да европалик математикларда ҳам сезганман. Менимча, бу мойиллик манбаи бизни ҳеч қандай алоқаси бўлмаган нарсалар билан қизиқиш ва шуғулланишга ундайдиган кишилар ўртасида кенг тарқалган ожизлик бўлса керак.

Лапутуликлар доимо ташвишда юришади. Улар ҳеч қачон хотиржамлик роҳатини суришмайди. Ҳаммасидан қизиғи шуки, бошқа одамларни унча ташвишлантирмайдиган нарсалардан хавотирланишади. Ҳаммасидан ҳам осмон жисмларининг ўзгаруви уларни кўпроқ қўрқитади. Улар, Ер Қуёшга тинимсиз яқинлашиб борса, Қуёш уни ютиб юбормасмикан, деб ташвиш тортишади. Уларни қачон бўлмасин Қуёш қаттиқ қатлам билан қопланиши ва ёруғлик бермай қўйиши фикри қаттиқ талвасага солади. Шунингдек, улар Ер сўнгги кометанинг думидан сурғаниб

---

¹ Астрология — қадим вақтларда кенг тарқалган, юлдузларнинг ўрналишига қараб кишиларнинг тақдирини олдиндан айтиб бериш билан шуғулланадиган сохта фан.

қочиб қолса, яна ўттиз бир йилдан кейин пайдо бўладиган комета Ерни яксон қилиш эҳтимоли бор, деб ҳисоблашади. Лекин бу ҳали ҳаммаси эмас. Лапутуликлар фикрича, Қуёш ўринсиз равишда ўз ёруғлигини сарфлай-сарфлай, охири ёниб, йўқ бўлиб кетармиш. Бу ўз навбатида, ундан нур олувчи* Ер ва бошқа сайёраларни хароб қилармиш.

Лапутуликлар ана шу ҳалокатларни кутаверишдан шунчалик зада бўлишганки, ўз ўринларида бемалол ухлаша олмайди, ҳаётнинг қувончи ва оддий лаззатларидан баҳраманд бўлишолмайди. Лапутуликлар эрталаб бир-бирлари билан учрашганда энг аввало шундай саволлар беришади: Қуёшнинг аҳволи қалай, ботганда ва чиққанда кўриниши қанақа бўлди, яқинлашиб келётган кометадан халос бўлишнинг иложи борми? Болалар дев ва ажиналар ҳақидаги ваҳимали эртактларни қандай тинглашса, улар ҳам бунақа суҳбатларни энтикиб эшитишади, эшитишади-ю, кейин қўрқувдан ухлаша олмайди. Орол хотинлари эркактларга мутлақо ўхшамайди. Улар жуда қувноқ, ҳаётнинг нашъу-намосини яхши кўришади, эрларидан жирканишади. Улар, гарчи бу ер дунёнинг энг гўзал жойи бўлса ҳам, оролда танҳоликда ҳаёт кечиршдан доимо шикоят қилишади. Орол аёллари пойтахтда кайф-сафо суришни ёқтиришади, оролдаги мўл-кўлчилик, ҳашамат уларнинг кўнглини тўлдирмайди. Бироқ ҳамма иллат шундаки, ерга тушиш учун қиролнинг махсус рухсатномаси бўлиши керак. Бунақа рухсатнома зўрға берилади. Сабаби, саройдаги обрўли зотлар аёлларни қитъадан оролга қайтишга мажбур этиш анча машаққатлигини ўз тажрибаларида синаб кўришган, шу важдан уларнинг пойтахтга боришларига ҳар қандай қилиб бўлса ҳам ғов бўлишади.

Орадан бир ой ўтгач, лапуту тилини тузуккина ўрганиб олдим, қирол берган кўпгина саволларга бемалол жавоб қиладиган бўлдим. Олий ҳазратларини мен бўлган мамлакатларнинг қонунлари, бошқарилиш усуллари, тарихи, дини, урф-одатлари заррача бўлсин қизиқтирмади. У математиканинг аҳволини сўраш билан кифояланди, лекин жавобларимни шунақаям назар-писанд қилмай бепарволик билан эшитдики, бечора шапиллатувчилар унда диққат-эътиборни орттириш учун роса жон куйдиришди.

УЧИНЧИ БОБ

**ҲОЗИРГИ ЗАМОН ФАЛСАФАСИ ВА АСТРОНОМИЯСИ ҲАЛ ЭТГАН МАСАЛА.
ЛАПУТУЛИКЛАРНИНГ АСТРОНОМИЯ СОҲАСИДА ЭРИШГАН ЮТУҚЛАРИ. ҚИ-
РЎЛНИНГ ҚУЗҒОЛОННИ БОСТИРИШ УСУЛИ.**

Мен олий ҳазратларидан оролнинг диққатга сазовор жойла-
рини томоша қилиш учун рухсат олдим. Устозимга мени кузатиб
юриш топширилди. Ҳаммасидан ҳам мени, қанақа механизмлар
ёки табиатнинг қандай табиий кучи оролни ҳаракатга келтириши
қизиқтирди. Ҳозир шу ҳақда гапирмоқчиман.

Учувчи ёки сузувчи орол диаметри етти минг саккиз юзу ўт-
тиз етти ярд ёки тўрт ярим миляга яқин келадиган тўғри доира
шаклида экан; демак, унинг юзаси ўн минг акрга тенг келади.
Оролнинг баландлиги уч юз ярд. Унинг туб қисми икки юз ярдга
яқин келадиган силлиқ олмос плита экан. Ана шу плита устида
турли тоғ жинслари бор, уларнинг усти ўн ё ўн икки фут қалин-
ликдаги ҳосилдор қора тупроқ билан қопланган.

Оролнинг қоқ ўртасида астрономлар катта ғорга тушадиган,
диаметри эллик ярдча келадиган ўпқон бор. Ғор гумбаз шакли-
да, шунинг учун ҳам **Ф л а н д о н а Г а г н о л е** ёки **Астрономик**
ғор деб аталади; у юз ярд пастда, олмос ичида жойлашган. Ғор-
да ҳамиша йигирмата чироқ ёниб туради, унинг нури олмос де-
ворларга урилиб, энг ичкари бурчакларни ҳам ёритади. Ғорнинг
ичига турли-туман секстантлар, квадратлар, телескоплар, аст-
ролябия ва бошқа астрономик асбоблар қўйилган. Аммо ҳамма-
сидан ҳам диққатни кўпроқ ўзига тортадигани тўқувчилар моки-
сига ўхшаган улкан магнит, бор, оролнинг тақдири шунга боғлиқ.
Магнитнинг узунлиги олти ярд, энг йўғон жойининг кенглиги уч
ярд, магнит ўртасидан кўндаланг тешик очилган бўлиб, ундан
жуда мустаҳкам олмос ўқ ўтказилган. Уқ шунақаям аниқ ўр-
натилганки, ҳатто қўлингиз сал тегса ҳам магнит айлана бош-
лайди. Магнит ичи ковак олмос цилиндрга осилган. Цилиндр
деворларининг қалинлиги тўрт фут, бўйи ҳам тўрт фут; цилиндр-
нинг диаметри ўн икки фут. Цилиндрнинг шакли улкан олмос
узукни эслатади. Цилиндр горизонтал ҳолда ҳар бирининг ба-
ландлиги олти ярд келадиган саккизта олмос оёққа ўрнатилган.
Унинг ички девори юзасида, ўртада ҳар бирининг чуқурлиги ўн

икки дюйм келадиган иккита чуқурча бор; магнитни айлантира-
диган ўқ учи ана шу чуқурчаларга қўйилган.

Ҳеч қандай куч биз таърифлаган магнитни жойидан жилдира
олмайди, чунки цилиндр оёқлари билан бирга оролнинг таги ҳи-
собланган бутун бир олмос плитани ташкил этади.

Ана шу магнит ёрдамида орол кўтарилиши ва пастлаши, бир
жойдан бошқа жойга ҳаракат қилиши мумкин, чунки магнит
қиролга қарам бўлган ерларга нисбатан бир томондан тортиш,
иккинчи томондан итариш кучига эга. Агар магнит тик қўйилса
ва унинг мусбат томони ерга қаратилса, орол пасаяди, агар маг-
нитнинг манфий томони пастга қаратилса орол тепага кўтарила-
ди. Борди-ю, магнит қиялатиб қўйилса орол ҳам қия йўналишда
ҳаракат қилади, чунки бу магнитнинг кучи ҳамиша мусбат учи
буриб қўйилган томонда бўлади.

Орол ҳаракати қандай бўлишини тушуниш учун, «АВ» чизиғи
Бальнибарби давлати орқали ўтади, «ВГ»— магнит, «В» нуқтаси
унинг манфий қутби, «Г» нуқтаси эса мусбат қутби дейлик. Маг-
нит «ВГ» ҳолатида қўйилган, мусбат қутби пастга йўналтирил-
ган бўлса, унда орол «Г» йўналиши бўйича ҳаракат қилади. Ана
шу нуқтага етганда магнитни шундай бурамизки, унинг мусбат
қутби «Д»га қараб қолади, шунда орол «Д» йўналиши бўйича
қиялаб ҳаракат қилади. Агар магнитни «Е» нуқтасига, манфий
қутбини пастга қаратиб қўйсақ, орол «Е» нуқтаси томон қиялаб
кўтарилади, у ердан мусбат қутбини «Ж» нуқтасига йўналтир-
сақ, оролни «Ж» нуқтасига олиб бориш мумкин. Шундай қилиб,
магнит ҳолатини ўзгартириш йўли билан оролни қия чизиқ бў-
йича кўтариш ва пастга тушириш мумкин. Ана шундай кўтариш
ва тушириш ёрдамида давлатнинг бир четидан бошқа четигача
бориш мумкин.

Лекин шуни ҳам айтиш керакки, орол фақат Лапуту ҳукм-
дорига қарашли ерлар устидангина ҳаракат қилади. Гап шунда-
ки, катта магнитга таъсир ўтказувчи минераллар фақат ана шу
қиролликда бор, холос. Шунинг билан бирга орол ер юзасидан
тўрт милядан юқорига кўтарилма олмайди, катта баландликда
магнит ҳаракати тўхтаб қолади.

Борди-ю, магнитни қатъий горизонтал ҳолатга қўйилса, орол
юришдан тўхтайдди. Буни тушунтириш унча қийин эмас; магнит-

нинг қутблари ердан барабар узоқликда бўлганлигидан бир хил куч билан ҳаракат қилади, бири оролни пастга тортади, бошқаси юқорига итаради, натижада орол жойидан силжймай тураверади.

Магнитни бошқариш тажрибали астрономларга топширилган, улар қирол фармойиши билан унинг ҳолатини ўзгартиришади. Бу олимлар умрларининг аксарий қисмини самовий сайёралар ҳаракатини кузатиш билан ўтказишади. Бу ердаги телескоплар сифат жиҳатидан бизникидан анча устун туради. Энг катта телескопларнинг узунлиги уч футдан узун бўлмаса-да, бизнинг юз футли телескопларимиздан кўра яхшироқ кўрсатади. Ана шу устунлик лапутуликларга бизнинг европалик олимларни кашфиёти соҳасида ортда қолдириб кетиш имконини берган. Масалан, улар ҳаракат қилмайдиган икки юз минг юлдуз каталогини тузишган, ваҳоланки, биздаги энг катта каталог бунинг учдан бирича ҳам келмайди. Бундан ташқари, улар Марс яқинида айланувчи иккита кичкина юлдуз ёки йўлдошни ҳам кашф қилишган. Улардан энг яқини Марс марказидан унинг уч диаметрига тенг келадиган, бошқаси эса беш диаметрича келадиган узоқликда.

Лапутуликлар тўқсон учта турли кометаларни кузатилганини, уларнинг қайтишини жуда ҳам аниқ қилиб белгиланганлигини айтишди. Агар бу рост бўлса, уларнинг кузатув натижаларини ҳаммага маълум қилиш, мақсадга мувофиқ бўлур эди. Бу ҳозир жуда оқсаётган кометалар назариясини анча такомиллаштирарди*.

Учувчи орол соҳиби бўлган Лапуту қироли жаҳоннинг бошқа ҳукмдорларига қараганда жуда катта устунликка эгаллигини тушуниш қийин эмас. Агар у министрларини ўзи билан ҳамкорликда иш тутишга кўндира олса, осонгина дунёнинг мутлоқ ҳокими бўлиб олиши мумкин эди. Бироқ министрлар ҳуқуқи чекланмаган ҳукмдорнинг мавқеи унча мустаҳкам бўлмаслигини яхши тушунишади. Бунинг устига уларнинг ҳар бири ер қитъасида жуда катта ер-мулкка эга. Шу сабабли юртни қулликка солиш улар учун фойдасиз, улар бунга кўнишмайди ҳам.

Агар пастдаги шаҳарлардан бирортасида қўзғолон кўтарилгундай бўлса, халқ солиқ тўлашдан бош тортса қирол уларни

икки хил йўл билан итоатга солади. Бунинг биринчиси, энг енгилли шуки, қирол қўзғолон кўтарган шаҳар ва унинг атрофлари устида оролни тўхтатади; бу билан у бўйсунмаганларни қуёш нури ва ёмғирдан бебаҳра қилади, натижада уларнинг мамлакатада очарчилик ва касаллик бошланади. Борди-ю, қиролнинг фикрича шаҳарликлар катта жиноятлар билан ўзларини бадном қилиб қўйишган бўлса, у жазони кучайтириши мумкин: унинг фармойишига биноан шаҳарга катта-катта тошлар ёғдирилади, улардан аҳоли фақат ертўлалардагина жон сақлаши мумкин, иморатлар эса бутунлай яксон бўлади. Агар қўзғолончилар қаршилик кўрсатишда давом этаверинса, қирол олдингисидан ҳам кескинроқ чора кўради: оролни тўппа-тўғри таслим бўлмаётганлар бошига туширади, уларни уй-пуйлари билан мажақалаб ташлайди. Бироқ қирол бундай жазони камдан-кам қўллайди. Министрлар ҳам бундай йўл тутишни тавсия этишмайди. Улар бир томондан халқ нафрати ва ўч олишидан, иккинчидан, ўз ермулкларининг зарар кўришидан қўрқишади. Орол қиролнинг хусусий мулки эканлигини унутмаслик керак, амалдорларнинг бутун ер-суви, уйлари, чорбоғлари эса ер қитъасида жойлашган.

Бу давлатнинг қироллари, жуда бўлмайд қолган тақдирда, ўшанда ҳам истар-истамас, бундай даҳшатли чорани қўллашларининг бошқа муҳим сабаби бор.

Агар яксон қилиниши керак бўлган шаҳар баланд қоялар ичига жойлашган бўлса (бу ерда кўплаб шаҳарлар худди шундай жойлашган), бундай шаҳарда қўнғироқхона ёки тош миноралар бўлса, оролнинг пастга тезлик билан тушиши унинг остидаги олмосга зиён етказиши мумкин. Тўғри, илгари айтганимдай, оролнинг таги қалинлиги икки юз ярд келаётган бир бутун олмосдан иборат; лекин, ҳар ҳолда, у қаттиқ урилиш натижасида иккига бўлиниши ёки ҳалокат пайтида ёнаётган бинолар тафтида чатнаши, ёрилиши мумкин. Бу нарса аҳолига маълум, улар ўз озодликлари ва мол-мулкларига ҳужум қилинганда қаршилик кўрсатиш пайтида буни ҳисобга олишади.

Ўз навбатида қирол ҳам қўзғолон кўтарган шаҳарни ер юзидан бутунлай йўқ қилиш учун оролни иложи борича секин ва эҳтиёткорлик билан туширишни букуради. Айни пайтда, раҳм-

шафқат қилажагини эслатиб ўтади, аслида эса оролнинг олмос туби, ер юзаси билан тўқнашиб, синиб кетишидан қўрқади.

Мен лапутуликлар юртига келмасимдан уч йил илгари, оқибати бу давлат учун хунук бўлиб тугайдиган одатдан ташқари воқеа юз берган. Қирол ўзига қарам шаҳарлар устидан учиб юрган. У ташриф буюрган биринчи шаҳар Линдалино — қиролликдаги энг йирик шаҳар бўлган; шаҳар аҳолиси қиролга губернаторнинг жабр-зулм ўтказаётганидан кўплаб шикоят қилишган. Илгаригидек, бу шикоятлар оқибатсиз қолдирилган. Қирол жўнаб кетгандан кейин уч кун ўтар-ўтмас шаҳарликлар дарвозаларни беркитишган, губернаторни қамашган, жуда қисқа муддат ичида шаҳарнинг тўрт бурчагида, унинг марказидаги сингари, харсанг тошдан баланд, мустақкам, учи учли минора қуришган. Минора ва қоялар устига катта-катта магнитлар ўрнатишган, борди-ю, магнитлар оролнинг бошқарилишига таъсир ўтказа олмай қолса деб, ҳар эҳтимолга қарши, кўп миқдорда тез ёнувчи ёнилғи тайёрлашган, олов ёрдамида оролнинг олмос тубига зиён етказишмоқчи бўлишган.

Линдалино қўзғолони ҳақидаги хабар қиролга саккиз ой деганда етиб келади. У оролни Линдалинога йўналтириш учун буйруқ беради. Орадан бир неча кун ўтгач, орол нақ шаҳар тепасида тўхтаган, уни қуёш нури ва ёмғирдан маҳрум қилган. Бу кўрилган чора етарли бўлмаган. Шаҳар ўртасидан катта дарё оқиб ўтарди. Аҳоли озиқ-овқатни ғамлаб олган бўлиб, қамал қилинишдан қўрқмайди. Улар охиригача қаршилик кўрсатишга азму қарор қилишади. Қирол оролдан пастга сон-саноксиз арқонлар туширишни буюради. Аммо камтарона арзнома-лар ўрнига оролга: келтирилган зарарни тўлаш, шаҳар аҳолиси имтиёзларини қайта тиклаш, губернатор сайлаш ҳуқуқи халққа берилиши ва шунга ўхшаш бошқа бемаъни нарсалар ҳақидаги талабномалар ёғилган. Бунга жавобан қирол оролдагиларга шаҳар устига катта-катта тошларни ташлашни буюради. Бироқ шаҳар аҳолиси бу омонсиз жазодан қочиб, ўз миноралари ва ертўлаларига яшириниб олишади.

Шунда, бу ўжарларни бўйсундиришга қаттиқ аҳд қилган қирол оролни минора ва қоялар устидан қирқ ярд пастга туширишни буюради. Қиролнинг буйруғи бажо келтирилади. Бироқ

магнитни айлантирган амалдорлар орол пастга одатдагидан жуда тез тушаётганини пайқаб қолишади. Магнитни горизонтал ҳолатга келтириб, оролнинг пастга тушишини аранг тўхта-тиб қолишади, лекин орол ерга кучлироқ тортилаётганини, қулаб тушиши мумкинлигини ҳам сезишади. Улар дарҳол бу ҳақда олий ҳазратларига хабар беришади, оролни юқорига кўтаришга ижозат сўрашади. Қирол дарров розилик беради. Оролни анча тепага кўтаришади. Шундан кейин катта кенгаш чақирилади, магнит сирларини яхши биладиган амалдорлар ҳам кенгашга таклиф қилинади. Уларнинг ичидан энг тажрибали, энг олими тажриба ўтказишга рухсат сўрайди. У пишиқ ва узун чилвир олиб, учига таркибида анчагина темир рудаси бўлган бир парча олмосни (худди орол тубидагига ўхшаш олмосни) боғлайди, уни қўйи галереядан аста-секин миноралардан бири учига тушираверади. Бироқ олмос бир неча ярд пастга тушгач, амалдор унинг зўр куч билан пастга тортилаётганини сезади ва у қўлидаги чилвирни аранг тутиб қолади. Шунда амалдор бир неча олмос парчасини пастга ташлайди, уларни ҳам минора ўзига тортиб олади. Бошқа миноралар устида ҳам ана шундай тажрибалар ўтказилади. Ҳамма жойда натижа бир хил бўлади.

Қўрқиб кетган қирол шаҳарни яксон этишдан воз кечади.

Министрлардан бири менга, агар орол шаҳар тепасига жуда яқин тушганда қайта кўтарила олмасди, шаҳар аҳолиси уни ҳаракат қилмайдиган қилиб қўярди, қирол ва унинг тарафдорларини ўлдиришарди, давлатни бошқаришни бутунлай ўзгартириб юборишарди, деди.

Давлатнинг асосий қонуни қирол ва унинг икки тўнғич ўғлига оролни тарк этишни ман этади. Бу қонун маликага ҳам тааллуқлидир.

ТҮРТИНЧИ БОБ

АВТОР ЛАПУТУНИ ТАРК ЭТАДИ. УНИ БАЛЬНИБАРБИГА ТУШИРИБ ҚУЙИШАДИ. АВТОРНИНГ ПОЙТАХТГА КЕЛИШИ. ПОЙТАХТ ВА УНГА ЯҚИН ЖОЙЛАРНИНГ ТАЪРИФИ. БИР АМАЛДОР УЗ УИДА АВТОРНИ МЕҲМОНДУСТЛИК БИЛАН ҚАБУЛ ҚИЛАДИ. УНИНГ АНА ШУ АМАЛДОР БИЛАН СУҲБАТИ.

Оролда кутиб олинишимдан гарчи зорланмасам ҳам ҳар ҳолда у ерда унча эътибор қозонмаганлигимни тан олишим ке-

рак. Агар қирол ва аҳолининг математика-ю, музикадан бошқа ҳеч нарсага қизиқмаслигини эътиборга олинса, бунинг сабаби тушунарли бўлади. Мен эса бу соҳада улардан анча орқада эдим, шу боисдан катта обрў-этиборга эга бўлолмадим.

Бошқа томондан, оролнинг диққатга сазовор жойларини кўриб бўлгач, уни тарк этгим келиб қолди. Бу одамлар жудаям меъдамга тегди. Улар чиндан ҳам математика ва музика соҳасида ўта билимдон одамлар. Бироқ маълумотли лапутуликлар шунақаям ҳаёли паришон, чуқур ўйга толган одамларки, умримда бунақа совуқ суҳбатдошларни ҳеч учратмаганман. Шунинг учун ҳам оролда юрган пайтларимда имкони борича улар билан суҳбатлашмасликка интилдим, кўпроқ аёллар, савдогарлар, шапиллатувчилар ва маҳрамлар билан гаплашдим. Берган саволларимга оқилона жавоб қайтарадиган бирдан-бир одамлар шулар эди. Лекин маълумотли лапутуликлар менга жирканиш билан қарайдиган бўлиб қолишди.

Зўр бериб шуғулланишим туфайли бу ерликлар тилини мукамал эгалладим. Менга кам эътибор берилаётган бу оролда жудаям зерикдим, шу сабабли ҳам қулай фурсат келиши биланоқ уни тарк этишга аҳд қилдим.

Мен қиролнинг яқин қариндоши бўлмиш бир амалдор билан саройда донм учрашиб турардим. Сарой аҳли уни бу қадар ҳурматлашининг бирдан-бир сабаби ана шу қариндошлик эди. Аслида эса, уни ўта аҳмоқ ва жоҳил одам деб билишарди. У давлатга катта хизматлар кўрсатган, зўр табиий қобилиятларга эга эди, адолатлилиги ва ҳалоллиги билан ажралиб турарди. Аммо, минг афсуски, унинг қулоғи музикага унча сезгир эмасди, уни ёқтирмовчиларнинг гапига кўра, музика тактини гоҳо бузиб кўярди. Математика соҳасида ҳам аҳвол шу эди: устозлар унга энг оддий математик теоремаларни ечишни ўргатгунча анча ҳуноб бўлишган. Бу амалдор менга катта марҳамат кўрсатди. У ҳузуримга тез-тез келиб турар, Европа ҳақида мен саёҳатда бўлган мамлакатларнинг қонун ва урф-одатлари, билимлари ҳақида маълумотлар оларди. У гапларимни бутун вужудини қулоққа айлантириб эшитар, ҳикояларим хусусида оқилона фикрлар билдирарди. У орқасида икки шапиллатувчини эргаштириб юрарди, лекин уларнинг хизматига муҳтож эмасди;

шапиллатувчилар фақат сарой тантаналари ва расмий ташриф буюришлар пайтидагина ўз бурчларини бажаришарди. Икковимиз ёлғиз қолган пайтларимизда эса у шапиллатувчиларга жавоб бериб юборарди.

Мен ана шу ҳурматли зотдан оролни тарк этишим учун олий ҳазратларидан ижозат олиб беришини илтимос қилдим. Амалдор, ўзи менга айтганидай, анча афсусланган бўлса-да, илтимосимни бажо келтирди. У мени оролда олиб қолиш учун анча-мунча сариф ёғдай ёқадиган таклифлар қилди, бироқ унга чуқур миннатдорчилик изҳор қилиб, рад жавоби бердим.

16 февраль куни олий ҳазратлари ва сарой аҳли билан хайрлашдим. Қирол мени қиммати икки юз инглиз фунтига тенг келадиган совғалар билан мукофотлади, худди ана шундай совғаларни менга ҳомий бўлган қирол қариндошидан ҳам олдим. Бундан ташқари, у қироллик пойтахти Лагадода яшовчи дўсти номига ёзилган тавсия хатни ҳам берди. Бу пайт орол пойтахтдан икки миля узоқликда учиб борарди, мени қуйи галереядан, икки ой олдин оролга кўтариб олишган ўтиргич ёрдамида, пастга туширишди.

Учувчи орол ҳукмдорининг қитъадаги мулки Бальнибарби, пойтахти эса, илгари айтганимдай, Лагадо деб аталади. Мен ёғим остидаги ерни ҳузур-ҳаловат билан ҳис этдим. Эгнимдаги мамлакат кийими, маҳаллий халқ билан бемалол гаплашадиган даражада тил биламан, шу ваздан ҳеч бир қийналмай пойтахтга етиб бордим. Менга ҳомийлик қилган кишининг дўсти яшайдиган уйни дарров топдим, қўлига тавсияномани топширдим, иззат-икром билан кутиб олиндим. Амалдорнинг исми Мьюноди экан, у ўз уйида мен учун алоҳида хона ҳозирлашни буюрди, пойтахтдалигимда доимо ўша жойда яшадим.

Эртаси куни уй эгаси мени коляскага ўтқазиб, пойтахтни кўрсатгани олиб борди. Бу шаҳар Лондондан икки марта кичик, кўпи ярим хароба. Йўловчилар қандайдир ёввойи кўринишга эга. Ҳаммасида жулдур кийим; кўзларини ола-кула қилишиб, тартибсиз ҳолда кўчаларда изғиб юришади. Шаҳар дарвозасидан чиққач, дала йўли билан кетдик. Бу ерда турли-туман асбоблар билан ишлаётган кўпгина деҳқонларни кўрдим. Бироқ уларнинг нима қилаётганликларини ҳеч тушуна олмадим, чунки

далада ўт-ўлан ёки буғдой поясидан ному нишон ҳам йўқ, ерлар бўлса ўта унумдор эди. Кўрганларимдан ҳайратга тушиб, бунинг боисини тушунтириб беришни ҳамроҳимдан сўрадим. Йўлда учраган ҳамма одамларнинг юзиде ташвиш аломати, қаёққадир шошйилишади, шаҳарда ҳам далада ҳам улар нима биландир машғул, аммо бу куйиб-пишиб қилинаётган ҳаракатларнинг ҳеч натижаси кўринмайди. Аксинча, умрим бино бўлиб, бунақа ёмон ишлов берилган далаларни ҳам, нари-бери қурилган уйларни ҳам, ранги бир ҳолатда ва жулдур кийинган одамларни ҳам ҳеч учратмаганман.

Мьюноди жаноблари анча эътиборли амалдор эди. У бир неча йил Лагадо губернатори бўлган, аммо кейинроқ, гўё қобилиятсизлиги учун, бу лавозимдан четлаштирилган. Ҳар ҳолда унинг қирол олдида ҳурмати бор, гарчи ақли зўр бўлмаса-да, қирол уни ишончли, мулоҳазали киши деб ҳисоблайди. Мьюноди саволимга сиполик билан қисқа жавоб берди. У менинг бу мамлакатда оз вақт яшаганимни, мамлакат ва унинг аҳолиси ҳақида тўлиқ тасаввурга эга бўлиш учун бу кифоя қилмаслигини, ҳар қандай халқ ўзига хос урф-одатларга эга эканлигини айтиш билан кифояланди ва гапни бошқа ёққа буриб юборди. Уйга қайтганимизда эса у мендан: уйим сизга ёқдими, унинг архитектурасида бирор нуқсон топмадингизми, хизматкорларимнинг ташқи қиёфаси ва кийими хусусида қандай фикрдасиз, деб сўради. У бунақа саволларни бемалол бериши мумкин эди, чунки унинг уйидаги ҳамма нарса батартиб, нозик ва ҳашаматли эди. Мен, жаноби олийлари ақл-заковати, машҳурлиги ва давлати туфайли ўз ватандошларининг ақлсизлиги ёки ўта қашшоқлиги учун бошларига тушган бемаъниликлардан сақлана олган, деб жавоб қайтардим. Бунга жавобан Мьюноди, бунақа суҳбатларни шаҳардан йигирма миля узоқда жойлашган чорбоғимда олиб борилгани маъқул, деди. Жаноби олийлари эртагаёқ ўша ёққа борамиз, деб таклиф қилди, мен бажону дил рози бўлдим.

Мьюноди йўл-йўлакай эътиборимни фермерларнинг ерга ишлов беришдаги турли-туман усулларига қаратди. Бу усулларнинг ҳаммаси мен учун номаълум ва мутлақ тушуниб бўлмайдиган даражада эди, чунки далаларда бирорта ҳам бошоқ ёки

ўт-ўланни кўрмадим. Лекин уч соатча йўл босганимиздан кейин манзара тубдан ўзгарди. Чиройли, ҳашаматли фермер уйлари, атрофи девор билан ўралган полизлар, узумзорлар, бошоқларини кўтаролмай қолган буғдойзорлар, ям-яшил ўтлоқлар кўзга ташлана бошлади. Анчадан бери бунақа хушманзарани кўрмаган эдим. Жаноби олийлари чеҳрам очилганини кўриб, худди шу ердан ўзига қарашли мулк бошланишини айтди. Шундай деди-ю, оғир бир хўрсиниб, ватандошлари хўжаликни ёмон юритаётгани ҳамда ёмон ўрناк кўрсатаётгани учун ундан нафратланишаётганини ҳам қўшиб қўйди.

Ниҳоят уйга етиб келдик. Бу кўркем, қадимий архитектура усулида қурилган ҳашаматли бино эди. Фонтанлар, боғлар, хиёбон ва бутазорлар оқилона, дид билан жойлаштирилган. Кўрганларимни мақташдан ўзимни тия олмадим, бироқ жаноби олийлари гапларимга заррача бўлсин эътибор бермади. Кечки овқатдан кейин ёлғиз қолганимизда у чуқур қайғу билан, баъзан кейинги мода талабларига кўра уйларини қайта қуриш ҳамда ўз мулкида экинга ишлов беришнинг янгича усулларини қўллаш ҳақида ўйлаётганлигини изҳор қилди. Акс ҳолда у мағрур, ўзбошимча, тантиқ, нодон, ҳаддидан ошган одам, деган маълуматга қолиши, оқибат-натижада қирол ҳам унга ишончсизлик билан қараши мумкин экан. Олий ҳазратларининг бусиз ҳам унга ишончи йўқмиш. У саройда эшитиш менга муяссар бўлмаган баъзи тафсилотларини айтгандан кейин мендаги завқланишлар бирдан сўнишини ташвишланиб писанда қилди. Ахир юқоридаги — оролдаги одамларнинг ҳаммаси олижаноб ўй-фикрларга чўмганликлари учун ерда нималар бўлаётганига ҳеч қачон эътибор беришмас экан-да.

Унинг менга айтганларининг мазмуни қуйидагича:

Бундан қирқ йил муқаддам пойтахт аҳолисидан бир неча киши — баъзилари иш билан, бошқалари қўнғил хуши учун Лапутуга чиқишган. Улар оролда беш ой яшаб, математикадан юзаки билим олган ва самовий оролда енгилтакликлари анча ошган ҳолда пастга қайтиб тушишган. Улар оролда юришган найтларида ердаги барча муассасаларга нафрат кўзи билан қараб, фан, санъат, қонунлар, тил ва техникани янгича усулда қайта қуриш лойиҳаларини туза бошлашган. Ана шу мақсадда

улар қиролдан Лагадода хаёлпарастлар Академияси таъсис этиш учун имтиёз олишади. Бу фикр чунонам муваффақият қозонадики, қиролликдаги каттароқ шаҳарларнинг ҳаммасида ана шундай академиялар очилади. Ана шу академиялардаги профессорлар ерларга ишлов бериш ва иморат қуришнинг янги-ча усулларини, турли ҳунар-касблар учун янги машина ва асбоб-ускуналарни кашф этишади. Улар ана шу машина ва қуроллар воситаси билан бир киши ўн баравар кўп иш бажариши мумкинлигини таъкидлашади. Уларнинг гапига кўра, кашф этилган қуроллар ёрдами билан қандайдир бирор ҳафта ичида жуда мустаҳкам материалдан бағоят катта қаср қуриш мумкин. У ҳеч қандай ремонт талаб қилмай, абадий туради; ердаги мевалар йилнинг истаган фаслида пишаверади, бунинг устига ўша мевалар ҳозиргиларидан юз баравар катта бўлади... Хуллас, инсониятни бахтиёр қилиш йўлида улар ўйлаб чиққан лойиҳаларни санаб тугатиш қийин. Афсусланадиган жойи шуки, ана шу лойиҳалардан бирортаси ҳам ниҳоясига етказилмаган, ҳозирча мамлакат бўлғуси фаровонликни кута-кута ташландиқ ҳолга келган, уйлар вайрон бўлмоқда, одамлар эса оч-наҳор жулдур кийимларда юришибди*.

Лекин буларнинг ҳаммаси хаёлпарастлар иштиёқини заррача ҳам сусайтирмаяпти. Аксинча, улар ўз лойиҳаларини турмушга татбиқ қилиш учун катта умид ва жон-жаҳдлари билан интилишяпти.

Мьюнодининг ўзига келсак, у ўта уддабурро одам, у эскича таомиллар тарафдори; ота-боболари қуриб кетган уйларда яшайди, ҳар борада уларга тақлид қилади, ҳеч қандай янгиликларни ўйлаб чиқармайди. Олий насаб кишилардан ҳамда ўрта дворянлардан ҳам бир неча киши худди шундай йўл тутяпти. Бироқ уларга ўзларининг ялқовлиги ва ороми йўлида мамлакат муваффақиятини қурбон қилаётган, фаннинг нодон душманлари ва жамиятнинг зараркунанда аъзолари сифатида нафрат ҳамда ишончсизлик билан қаралади.

Жаноби олийлари сўзининг охирида, менга бошқа тафсилотларни баён қилиб ўтирмаслигини айтди. Мени олиб бормоқчи бўлган Улуғ академияни шахсан кўргач, ундан оладиган ҳузур-ҳаловатимдан мени маҳрум қилмасликни у жуда-жуда хоҳлар-

ди. У фақат биз турган жойдан уч миля наридаги тоғ этагига жойлашган харобазорларга эътибор беришимни илтимос қилди.

Қачонлардир ўз қўрғонидан нарироқда катта дарё бўйида унинг сув тегирмони бор экан. Тегирмон унинг ўз хўжалиги учун ҳам, ижарачилар хўжалиги учун ҳам яхши хизмат қиларкан. Бундан етти йил муқаддам унинг ҳузурига хаёлпарастлар компанияси ташриф буюрибди ва ана шу тегирмонни бузиб, тоғ этагига янгисини қуришни таклиф қилибди. Улар тоғ чўққисида сув омбори вазифасини ўтайдиган узун канал қазий бошлашибди. Каналга махсус насослар билан пастдан сув чиқаришмоқчи бўлишибди. Уларнинг фикрича, сув тоғ чўққисида кучли шамол ҳамда мусаффо ҳавога дуч келиб, текис жойдан оқаётган дарёга қараганда тезроқ ҳаракат қилармиш; бундан ташқари, сув тепадан тушаётиб икки баравардан зиёд кучга эга бўлармиш, шу вайдан тегирмон ҳам олдингидан кўра икки баравар тезроқ ишлармиш. Ўша пайтларда Мьюнодиннинг сарой билан муносабати бузилганди. Ана шу муносабатни яхшилаш ниятида, дўстларининг қистови билан, компаниянинг таклифни қабул қилади. Юз кишидан ортиқ киши машғул бўлган бу иш икки йил давом этгач, ора йўлда тўхтаб қолади. Хаёлпарастлар ҳамма айбни унга тўнкаб, ўзлари қуён бўлишади. Ушандан буён улар уни ҳамиша мазах қилишади ва бошқаларни ҳам, муваффақиятга эришишга ана шундай кафиллик бериб, юқоридагидай эксперимент ўтказишга даъват қилишади.

Орадан бир неча кун ўтгач, шаҳарга қайтдик.

Жаноби олийларининг академияда унча ҳурмати йўқ экан. Шу вайдан мени кузатиб боришни эп кўрмай, бу ишнинг дўстларидан бирига топширди. Мезбоним дўстига мени қизиқарли ва енгил-елпи лойиҳаларга ўта ишқивоз бир киши сифатида гаништирди; айтгандай, унинг шундай дейиши ҳақиқатга яқин эди, чунки ёшлигимда зўр хаёлпараст эдим.

БЕШИНЧИ БОБ

АВТОР ЛАГОДАДАГИ УЛУФ АКАДЕМИЯНИ БОРИБ КУРАДИ. АКАДЕМИЯНИНГ ТУЛИҚ ТАЪРИФ-ТАВСИФИ. ПРОФЕССОРЛАР ШУҒУЛЛАНАДИГАН ФАН ВА САНЪАТЛАР.

Академия, унинг ишлаши учун мослаштирилган ва сотиб олинган кўчанинг икки четидаги биноларга жойлашган.

Президент мени жуда хушмуомалалик билан кутиб олди. Мен академияда бир неча кун қолиб кетдим. Ҳар бир хонада бир ёки бир неча хаёлпараст жойлашганди, агар хотирам хато қилмаса, беш юзтача хонада бўлдим.

Мен ҳузурига ташриф буюрган биринчи олим эти суюгига ёпишган, юз ва қўллари қорайиб кетган бир киши эди; унинг кийими, кўйлаги, териси ҳам ана шу рангда, тараб турмакланган узун сочлари ва соқолларининг ҳар ери-ҳар ери куйган. У бодрингдан қуёш нури олиш лойиҳаси устида саккиз йил ишлабди. Ана шу олинган нурлари герметик қопқоқ билан зич ёпиладиган идиш ичига тўплаб, ҳаво совиб кетса ёки ёзда ёмғирли кун бўлса, ана шу нур билан ҳавони иситмоқчи бўлибди. У яна саккиз йилдан кейин губернатор боғлари учун ўрта миёна пархда қуёш нурини етказиб беражагини ишонч билан айтди. Лекин у ўз маблағининг озлигидан ҳасрат қилиб, мена кашфиётини рағбатлантирадиган бирор нарса беришни илтимос қилди, ўша пайтларда эса бодринг жуда қиммат эди. Мен унга хўжайиним эҳтиёт юзасидан берган пуллардан озгина ҳада этдим. Олимларнинг ташриф буюрувчилардан бирор нарса сўраб олишлари жаноби олийларига аён эди.

Ўша ерда музни шиддатли оловда куйдириб, уни порохга айлантириш иштиёқида уринаётган бошқа бир олимни ҳам кўрдим. У менга нашрга тайёрлаб қўйган, оловнинг чўзилувчанлиги ҳақида ёзган тадқиқотини кўрсатди.

Академияда уйларни янгича усулда қуришни ўйлаб чиқарган кашфиётчи архитекторни ҳам кўрдим. Унинг фикрича, уйларни қуришни томдан бошлаб, пойдевор билан тугаллаш керак эди. У ўз усулининг тўғрилигини иккита ақлли ҳашарот — асалари ва ўргимчак мисолида исботламоқчи бўлди.

Ўша ерда туғма кўр бор экан. Унинг қўл остида бир неча

кўр шогирдлар тасвирий санъат усталарига бўёқларни аралаштириб беришяпти. Профессор уларни ҳид билиш ва ушлаб кўриш воситасида рангларни ажратишга ўргатибди. Афсуски, улар ўз вазифаларини мақтанарли даражада уддалашмаяпти, профессорнинг ўзи ҳам хатога йўл қўяпти. Олим ўз ҳамкасблари орасида катта обрўга эга экан.

Бошқа бир хонада чўчқа ёрдамида ер ҳайдаш усулини кашф этган ҳаёлпараст менга катта завқ бағишлади. Бу усул деҳқонларни омов, иш ҳайвони ва ишчиларга сарфланадиган харажатлардан халос қилади. Бу кашфиётнинг мазмуни тубандагича. Сиз бир акр ерга чуқурлиги саккиз дюйм, оралиғи олти дюймли чуқурчалар ковлаб, ёнғоқ, хурмо, каштан ва бошқа дюймли суюб ейдиган меваларни кўмасиз, кейин ана шу майдонга олти юз ёки ундан ортиқроқ чўчқаларни ҳайдаб юборасиз. Улар бир неча кунгача ерга кўмилган меваларни излаб, ерни роса ковлаб ташлайди, экин экишга тайёр қилиб қўяди. Тўғри, ўтказилган тажриба шуни кўрсатдики, ерга бунақа усулда ишлов бериш катта оврагарчилик ва харажатларни талаб қилади; ҳосилнинг қандай бўлиши эса номаълум. Лекин шунга қарамай, ҳамма бу кашфиёт сал такомиллаштирилса жуда катта фойда келтириши турган гап, деган фикрда.

Мен шип ва деворларни ўргимчак уя босган кейинги хонага кирдим. Уйнинг ўртасида кашфиётчи ўтадиган торгина оралиқ бор экан, холос. Мен остонада кўринишим биланоқ, олим эҳтиёт бўлишимни ва ўргимчак уяларни йиртиб юбормаслигимни сўраб қичқариб юборди. У инсониятнинг азалдан адашиб келаётганидан зорланди. Чунки ҳозиргача кишилар ипак қурти ипагидан фойдаланиб келишмоқда. Ваҳоланки, ихтиёримизда шундай ҳашаротлар борки, улар қобилияти жиҳатидан ипак қуртларидан анча устун туради: ипак қуртлари фақат пилла ўраса, булар ҳам ипак чувайди, ҳам тўқийди. Бундан ташқари, деб гапида давом этди у, ипакни ўргимчак уяга алмаштириб, газламани бўяшга сарфланадиган катта харажатлардан қутуламиз. У менга ўргимчакларнинг озиқаси бўлмиш турли рангдаги пашшаларни кўрсатганда унинг фикрига қўшилдим. Унинг гапига қараганда, пашшаларнинг ранги ўргимчаклар тайёрлаётган газламага ўтади. Олим исталган рангдаги пашшага эга бўл-

гани учун ҳар қандай истеъмолчи эҳтиёжини қондира олишидан умидвор эди. Энди унинг пашаларга ёғоч елими ёки бошқа модда тусидаги муносиб озуқа топишигина қолган экан, холос; бу озуқа ўргимчак ипининг йўғон ва пишиқ* қилади.

Уша жойда қуёш соатини шаҳар маҳкамаси биносидаги катта флюгерга жойламоқчи бўлган астроном ҳам бор экан. Бунинг учун у ернинг суткалик ва бир йиллик ҳаракати ҳамда шамол йўналишидаги тасодифий ўзгаришлар ўртасида қандай мувофиқлик борлигини аниқ ҳисоблаб чиқса бас эмиш.

Мен бошқа хоналарда ҳам бўлдим, лекин у ерларда кўрган ғалати нарсаларимни баён қилиб, китобхонни толиқтириб ўтирмайман. Фақат «универсал доҳий» номини олган машҳур бир олим ҳақида тўхталиб ўтаман, холос. Олимнинг гапига кўра, у ўттиз йилдан бери бутун тафаккурини инсоният ҳаётини яхшилашга бағишлаётганмиш.

Унинг ихтиёрида иккита катта хона бўлиб, уларга антиқа нарсалар уйиб қўйилган; унинг қўл остида элликта ёрдамчи ишлаяпти. Бирлари ҳавони қуруқ, зич моддага ўхшатиб қуюлтиришиб, ундан селитра олишмоқда, сув қисмини сузишмоқда*, бошқалари мрамрларни ёстиқ ва тўғнағич санчадиган болишчалар учун майдалашяпти; учинчилари тирик отнинг туёғига тошдай қаттиқлик бериш билан овора. Олимнинг ўзига келсак, у Уша пайтда икки буюк кашфиёт устида иш олиб бораётганди. Кашфиётлардан бири — ерларга тўфон билан уруғ сепиш, олимнинг фикрича, бу бош ишлаб чиқариш кучидир. Бу фикрнинг тўғрилигини беҳисоб тажрибалар воситасида исбот этди, лекин, нодонлигим қурсин, уларнинг бирортасини ҳам мутлақо тушунмадим. У иш олиб бораётган иккинчи нарса — таркиби ўта мураккаб малҳам кашф этиш эди. Ана шу малҳам ёрдамида қўзичоқлар жунини ўсишдан тўхтатиб қўйиш мумкин экан. Олим, яқин келажакда қиролликда яйдоқ қўйлар зотини яратаман, деган умидда.

Кўчанинг иккинчи томонидаги биноларга академиянинг бўлимлари жойлашган бўлиб, уларда бутун умрини мавҳум фанларни ўрганишга бағишлаган хаёлпарастлар йиғинлар ўтказишарди.

Бу ерда дастлаб учраган профессорим жудаям катта хонада

қирқ шогирди қуршовида ўтирарди. Салом-алиқдан сўнг хонани кўздан кечира бошладим. Хонанинг бир томонини эгаллаган улкан ром эътиборимни тортди. Буни пайқаган профессор менга ўзининг мавҳум ҳақиқатларни кашф этиш учун мўлжалланган алоҳида механик асбоблар тайёрлаш устида ишлаётганлигини тушунтирди. Аввалига бундай фикрдан ажабланишим мумкинлигини айтди. Лекин унинг ўз лойиҳасини кўп ўтмай бутун жаҳон қадрлашига ишончи комил. Шу вақтгача ҳеч кимнинг калласида бунақа улугвор, олижаноб гоя пайдо бўлмаганмиш. Барча қабул қилган усулда фанларни ва санъатни ўрганиш қийинлиги ҳаммага маълум. Унинг кашфиёти бўйича эса энг нодон ҳамда лаёқатсиз одам ҳам озгинагина маблағ ва куч-ғайрат сарфласа фалсафа, поэзия, сиёсат, ҳуқуқ, математика ва илоҳиёт бўйича китоблар ёзаверади. Шу пайт у мени икки чеккасида шогирдлари саф тортиб турган улкан ром олдига олиб борди. Ромнинг катталиги йигирма квадрат фут бўлиб, у хонанинг ўртасига жойлашган эди. Унинг усти, ҳар бири ўйналадиган суяк соққадек келадиган — бири катта, бири кичик—қўпгина ёғоч тахтачалардан иборат эди. Уларнинг ҳаммаси ингичка сим билан бир-бирига уланганди. Тахтачаларга қоғозлар ёпиштирилган, ҳар қайси қоғозга Бальнибарби тилидаги ҳамма сўзлар феъл майлларида, замонда ва келишида, аммо тартибсиз равишда ёзиб қўйилган эди. Профессор диққат қилишни илтимос қилди, чунки у ўз машинасини ишга туширмоқчи бўлди. Унинг буйруғига биноан шогирдлар ром четларидаги темир тутқичларни ушлаб, дарҳол бурашди. Тахтачаларнинг ҳаммаси тўнтарилиб, сўзларнинг жойлашуви бутунлай ўзгариб кетди. Шунда профессор ўттиз олти шогирдига, сўзлар ромда қандай тартибда пайдо бўлган бўлса, уни шу тартибда астагина ўқинишга буюрди. Борди-ю, уч ёки тўртта сўздан бир маъно чиқадиган жумла пайдо бўлса, мирзалик вазифасини ўтаётган кейинги тўрт шогирдга уни айтиб ёздиришарди. Ана шундай машқ уч-тўрт марта такрорланди. Машина шундай қурилган эдики, тахтачалар ҳар тўнтарилганда айланар ва силжир эди, сўзлар ҳам янгича жойлашарди.

Шогирдлар бундай машқ билан ҳар куни олти соат шуғулланишарди, профессор менга ана шу узуқ-юлуқ жумлалардан

тузилган кўпгина китобларни ҳам кўрсатди. Профессор ана шу бой материал асосида барча фанларга ва санъатга тўлиқ обзор бериш ниятида экан. Борди-ю, у Лагадода ана шундай станоклардан беш юзтасини қуриш учун етарли миқдорда пул тўплай олса ҳамда улардан олинган жумлаларни бир ерга тўплашни раҳбарлар зиммасига юклай олса иши анчагина осон кўчиши турган гап эди. У бу кашфиёт ёшлигидан буён бутун фикри-зикрини банд қилганлигини айтди. Эндиликда унинг тахтачаларида бальнибарби тилининг тўлиқ луғати мажассам бўлибди. Бунинг устига у китобларда қўлланиладиган от, феъл ва бошқа сўз туркумларининг нисбат миқдорини ҳам аниқ ҳисоблаб чиқишга муваффақ бўлибди.

Мен бу улуг олимга буюк кашфиётининг сирларини айтиб берганлиги учун чуқур миннатдорчилик изҳор қилдим ва агар, насиб қўшилиб, қачонлардир ватанимга қайтиб борсам, мана шундай ажойиб машинанинг ягона кашфиётчисини кўкларга кўтаришга ваъда бердим. Ундан машинанинг суратини чизиб олиш учун рухсат сўрадим. Мен унга, гарчи Европадаги олимлар учун бир-бирларининг кашфиётларини ўғирлаш одат бўлиб қолган бўлса-да, лекин бу кашфиёт ўз-ўзингизники бўлиб қолиши, уни ҳеч ким ўзиники қилиб олмаслиги учун барча чора-тадбирларни кўраман, дедим.

Шундан кейин тилшунослик мактабига бордик. У ерда уч профессор она тилини такомиллаштиришнинг турли лойиҳаларини муҳокама қилишаётган экан. Биринчи лойиҳада кўп бўғинли сўзларни бир бўғинликка айлантириб, феъл ва сифатдошларни чиқариб ташлаб, сўзлашув тилини соддалаштириш таклиф қилинарди. Автор, фақат отларгина мавжуд предметларга мос келади, деб таъкидлади.

Иккинчи лойиҳада ҳамма сўзларни тўлиқ йўқотиш таклиф қилинарди. Ушбу лойиҳа автори, бунинг саломатлик ва вақтни тежаш учун нафи катталигини асосий далил қилиб кўрсатди. Чунки, сўзларни талаффуз қилиш бўғиз ва ўпкани толиқтиради, демак, умрни ҳам қисқартиради. Сўзлар фақат нарсаларнинг номини билдирадиган бўлгач, кишилар зарур фикр ва истакларини изҳор қилиш учун қўл келадиган нарсаларни кўтариб юришгани маъқул.

Бу кашфиёт саломатлик учун жуда фойдали бир нарса сифатида кенг ёйилиши мумкин эди-ю, бироқ аёллар жоҳил қора халқ билан тил бириктириб, қўзғолон кўтарамиз, деб дағдаға қилишди, тилимизга тўлиқ эркинлик берилсин, деб қаттиқ оёқ тираб олишди. Чиндан ҳам қора халқ — фаннинг мурасасиз душмани. Буни қарангки, жуда кўп зўр олимлар ва донишмандлар буюмлар воситасида гаплашишнинг энгил усулидан фойдаланишяпти. Бу усулнинг битта ноқулай томони бор: суҳбатдошлар сўзлашишда зарур бўлиб қоладиган нарсаларни ўзлари билан кўтариб юришлари керак. Мен, ўзимизнинг ҳаммоллар сингари оғир юкдан қадлари икки букилиб, аранг юриб кетаётган икки донишмандни учратдим. Улар кўчада бир-бирлари билан учрашиб қолишса, орқаларидаги қопни ерга қўйишар ва ундан зарур нарсаларни олиб, суҳбатлаша бошлардилар. Кейин нарсаларни яна қопга жойлаб, бир-бирларига кўтартириб қўйишар, сўнг хайрлашишиб, ўз йўлларига равона бўлишарди.

Айтгандай, қисқа, унча қийин бўлмаган суҳбатлар учун буюмларни чўнтакда ёки қўлтиқда ҳам олиб юрса бўлаверади. Уйда эса бу қийинчиликни осонгина бартараф этиш мумкин. Фақат, ана шу тилда сўзлашадиганлар хонани турли-туман нарсалар билан тўлдириб қўйсалар кифоя.

Бу тилнинг муҳим афзаллиги шуки, у халқаро характерга эга. Маданиятга эришган ҳамма миллатларнинг мебели ва рўзгор анжомлари озми-кўпми бир хил. Ана шунинг шарофати билан бошқа юртдан келганлар бу ернинг тили билан мутлақо таниш бўлмаса-да, нарсалар воситасида чет эл қироллари ёки министрлари билан бемалол гаплашавради.

Мен математика мактабига ҳам ташриф буюрдим. Бу ерда шундай методда ўқитиладики, буни Европада қўллаш амри-маҳолмикан, дейман. Ҳар бир теорема исботи билан бош оғриқ дори ўраладиган қоғозчага сиёҳда ёзилади. Ўқувчи ана шу қоғозчани наҳорда ютиб юборади ва уч кунгача сув ҳамда нондан бошқа ҳеч нарса емайди. Қоғоз ҳазм бўлгандан кейин, унинг ичидаги дори ўзи билан теоремани етаклаб, мияга кўтарилади. Бироқ бу методнинг муваффақияти ҳозирча унчалик эмас. Бу қисман дорининг миқдори ёки таркибининг белгилашда хатога йўл қўйилишдан, қисман болаларининг шўхлигидан

бўлса керак — ичаётган дорилари шунчалик аччиқки, улар сал четроққа бориб, ўша заҳотиёқ уни туфлаб ташлашади. Яна шуниси ҳам борки, дорининг таъсир кучини таъминлаш учун уч кун туз тоттиш ман этилишига уларни ишонтириб бўлмаябди.

ОЛТИНЧИ БОБ

АКАДЕМИЯ ТАЪРИФИНING ДАВОМИ. АВТОР БАЪЗИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШЛАРНИ ТАКЛИФ ҚИЛАДИ, БУЛАР ЗУР МАМНУНИЯТ БИЛАН ҚАБУЛ ҚИЛИНАДИ.

Сиёсий хаёлпарастлар мактабида мени унчалик илиқ кутиб олишмади. Лекин бу мактабнинг профессорлари, назаримда, мутлақо жиннининг ўзи эди, бунақа манзара мени доимо қайғуга солади. Бу шўрликлар: ҳукмдорларни ўз арзандаларини ақлли, қобилиятли ва саховатли одамлар орасидан танлаб олишга ишонтириш, министрларни умум фаровонлиги ҳақида ғамхўрлик қилишга, фақат жамиятга катта хизмат қилган кишиларнигина мукофотлашга ўргатиш: ҳукмдорларга уларнинг чинакам манфаатлари халқ манфаатлари билан бир хил эканлигини, лавозимларни фақат муносиб одамларгагина бериш кераклигини уқтириш усулларини қидиришаркан. Бамаъни одамлар учун мутлоқ ёт бўлган ажиб ҳамда рўёбга чиқариб бўлмайдиган хаёлларнинг анчаси ана шу хом қовоқларнинг миясида жамулжам бўлган эди*. Уларга қараб туриб, дунёда файласуфлардан ўз ҳимоячиси бўлмаган бирорта ҳам бемаънилик йўқ, деган қадимий ҳикматнинг тўғрилигига яна бир карра ишонч ҳосил қилдим.

Бироқ, тан бериб айтишим керакки, академиянинг бу бўлимида ҳамма олимлар ҳам хаёлпараст эмас экан. Мен у ерда давлатни бошқариш механизми ва табиатини мукаммал ўрганган ўта доно бир доктор билан танишдим. Бу улуг олим ҳокимият вакиллари кўпроқ мубтало бўладиган ҳам жисмоний, ҳам ахлоқий касалликлар учун дори-дармонлар кашф этишда муваффақиятли иш олиб бормоқда. У, киши организми билан давлат ўртасида тўлиқ ўхшашлик бор, деган фикрга таянган ҳолда,

давлат тузуми — ҳукмдорларнинг қусурлари ва фуқароларнинг интизомсизлиги — туфайли пайдо бўлган касалликларни жисмоний сабабларга кўра содир бўлган касалликларни даволагандай даволаш керак, деб таъкидлади. Юқори палата сенаторлари ва аъзоларининг, кўпинча, вайсақилик, тажанглик ва бошқа ёмон одатлардан; турли хил мия, айниқса, юрак касалликларидан; чидаб бўлмас азоб берувчи асаб томирлари ва ҳар иккала қўл, айниқса ўнг қўл* мускулларининг қисқариши каби кучли конвульсиялардан; сафро ташлаш, бош айланиш, алаҳсирашдан; ширинча касалидан шишиш, иштаҳа карнай бўлиш, ошқозоннинг овқат ҳазм қилмаслиги ва бошқа санаб адо қилиб бўлмайдиган талай касалликлардан азоб чекишлари ҳаммага маълум. Шунинг учун ҳам олим доктор, ҳар сафар сенат чақирилганда дастлабки уч мажлисга тажрибали врачлардан бир нечтасини командировка қилишни таклиф қилади. Музокаралар тамом бўлиши биланоқ, ана шу врачлар барча сенаторларнинг қон томирларини ушлаб кўришлари ва уларни текширишлари лозим. Уларнинг ҳар бири қандай касалга чалинганини яхшилаб аниқлаб текширилгач, врачлар тўртинчи кун и мажлислар залига барвақт етиб келишлари ҳамда мажлис бошланмасдан олдин ҳар бир сенаторга тинчлантирадиган, тозаловчи, ич сурадиган, кемирадиган, яра тузатадиган, бўшаштирадиган, шунингдек, касалнинг турига қараб, бош, қулоқ оғриқлари, сариқ касалига шифо бўладиган дориларни беришлари зарур. Врачлар ана шу дориларнинг таъсирини текшириб, келгуси мажлисда яна беришлари ёки бошқа дорига алмаштиришлари ё мутлақо бермасликлари керак.

Ана шу лойиҳани турмушга татбиқ этиш унча катта харажатларни талаб қилмайди, менинг камгарона фикрим шуки, бу лойиҳа қонун чиқаришда сенат иштирок этадиган мамлакатларда анча қўл келади: якдилликни таъминлайди, музокараларни қисқартиради, талқон солинган оғизларни очадди, кўпгина очиқ турганларини эса ёпади, ёшлик ҳовурини жиловлайди ва қарилликка хос тош бағирликни юмшатади, бефаҳмларни сергаклантириб, жирракиларни совитади.

Бу улуғ донишманд олимнинг иккинчи лойиҳаси қуйидагича. Ҳамма ҳам, ҳукмдорлар арзандасининг хотираси заиф ва ўт-

маслигидан шикоят қилади. Шунинг учун доктор бош министр ҳузурда бўлиш шарафига муяссар бўлган ҳар бир кишига, ишнинг моҳиятини қисқа ва лўнда қилиб баён қилгач, хайрлашиб чиқаётиб, унинг бурнидан тортқилаб қўйишни ёки қорнига келиштириб тепишни, оёғининг қадоқ жойини босиб олишни ё қулоғини ишқалашни, баданига тўғнағич санчишни ё қўлини кўкариб чиққундай чимдиб олишни, шу йўл билан министрнинг хаёлпаршонлигига барҳам беришни маслаҳат беради. Бу операцияни ҳар қабул кунда илтимос бажо келтирилгунча ёки қатъий рад жавоби олингунча такрорлайвериш керак.

Шунингдек, доктор ҳар бир сенаторга ўз шахсий фикрини айтиб, унга мутлақо зид бўлган фикрга овоз беришни таклиф қилади, агар шундай йўл тутилса, овоз бериш якуни ҳамиша жамият учун катта наф келтиришига у кафиллик беради.

Борди-ю, партиялар ўртасидаги низо кучайиб кетгундай бўлса, у буни бартараф этишнинг ажойиб воситасини тавсия этади. Бунинг учун ҳар бир партиянинг юзтадан раҳбарини танлаб олиш, жуфт-жуфт қилиб, бошининг катта-кичиклиги деярли бир хиллигига қараб, уларни тақсимлаш лозим. Шундан кейин икки хирург бир вақтнинг ўзида уларнинг бош суягини арралаб, мияларини бир-бирлариникига қўяди. Операция ниҳоятда аниқликни талаб қилади, бироқ профессорнинг бизни ишонтиришига қараганда, операция моҳирлик билан қилинган бўлса, бу — ўша одамлар тузалди, деган гап: бир-бирига ўларча адоватли бўлган партия аъзоларидан олинган ва битта бош суяги ичига жойлаштирилган икки бўлак мия кўп ўтмай бир-бири билан аҳил бўлиб, яхшигина ўсиб кетади. Ана ўшанда операцияга дучор бўлган партия йўлбошчиларининг бошида, бошлиқлар дунёни идора қилиши керак, деб тасаввур қилиб юрган кишилар учун зарур бўлган оқилона меъёр маҳкам ўрнашиб қолади. Тўғри, бу ерда аҳмоқ одамнинг миясини ақлли одамнинг миясига қўйиш билан унисини ҳам жиннига айлантириб қўймасмиканмиз, деган шубҳалар ҳам йўқ эмас. Лекин доктор ишонтириб айтадики, ақл ва қобилиятда партия раҳбарлари бир-биридан унча фарқ қилмайди, бундан ҳадиксирамаса ҳам бўлади.

Аҳолига малол келмайдиган тарзда солиқ ундириш хусусида

қизғин баҳслашаётган икки профессор ҳузурида ҳам бўлдим. Биринчи профессор қусур ва бемаънилик учун солиқ солинса адолатли иш бўлади, кимдан қанча солиқ олиш масаласини ўз қўшнилариининг қусурига холисона баҳо берадиган маҳаллий аҳолидан ташкил топган махсус комитетга топшириш лозим, дерди. Иккинчиси эса бунга тамомила зид фикрда эди. Унинг фикрича, солиқлар кишилар ўзларида кўпроқ қадраётган маънавий ва жисмоний фазилатларга солиниши керак. Солиқ миқдори солиқ тўловчилар томонидан ўзларига ўзлари берган баҳога қараб белгиланмоғи лозим. Катта миқдорда солиқлар белгилаш топқирлик, жасурлик ва одоблилик тимсоли бўлиши зарур. Лекин ор-номус, адолат, донишмандлик ва билимдонликка солиқ солинмайди, чунки бу фазилатларга баҳо бериш шу қадар субъективки, бундай фазилатларни ўзига яқин қўшнисидан борлигини эътироф этадиган ёки ўзидаги шу фазилатларга тўғри баҳо берадиган одам камдан-кам топилса керак.

Бошқа бир профессор менга фитналарни фож этиш усуллари ҳақида ёзилган қалин бир китобни кўрсатди. У давлат арбобларига шубҳали кишилар қанақа овқат ейиши, қайси вақтда дастурхонга ўтириши, қайси ёнбоши билан ухлашини билишни ва уларнинг кундалик ҳаётидан шунга ўхшаш маълумотларни тўплашни тавсия этади.

Барча мулоҳазалар ўткир зеҳнлилик билан ёзилган, унда сиёсатдонлар учун қизиқарли ва фойдали кузатувлар ўз ифодасини топган, лекин бу кузатувлар, менинг назаримда, унча етарли эмасдек кўринди. Мен ана шу фикримни айтишга журъат этдим, агар автор истаса, баъзи қўшимчалар киритишни таклиф қилдим. У одатда ёзувчиларда, айниқса лойиҳа тузувчиларда бўлгани каби, таклифимни зўр миннатдорчилик билан қабул қилди ва менинг мулоҳазаларимни инобатга олажagini изҳор этди.

Шунда унга саёҳатларимдан бирида бўлишга тўғри келган—маҳаллий аҳоли Лангден деб атаган* Трибниа қироллигида аҳоли нуқул хабарчи, гувоҳ, чақимчи, қораловчи, даъвогар, ҳар нарсага шоҳид одамлардан иборатлигини, суд маслаҳатчилари, уларнинг малай ва шогирдлари министр ва министр ёрдамчиларидан маош олишларини айтдим. Бу қиролликдаги фитналар

Ўткир ва нозик сиёсатчи бўлишга интилаётган, тўкилай деб қолган ҳокимият органидаги янги кучларни руҳлантираётган, жамоатчилик норозилигини бостираётган ёки чалғитаётган, ўз сандиғини мусодара қилинган бойликлар эвазига тўлдираётган, ўз манфаатини ўйлаб, давлат куч-қудратига нисбатан ишончни мустаҳкамлаётган ёки барбод этаётган одамларнинг иши эканлигини баён этдим. Энг аввало улар, қайси шубҳали одамни фитнада айблаш хусусида тил бириктириб олишади; кейин ундан барча хат ва қоғозларни тортиб олиш, ўзини эса кишанлаб қўйиш учун бор воситаларни ишга солишади. Тортиб олинган хат ва қоғозлар мутахассислар қўлига берилади, бу моҳир одамлар эса сўз, бўғин ва ҳарфларнинг сирли маъносини ечишади. Масалан, бир гала ғоз—сенат; чўлоқ ит — сенаторликка даъвогар; сарич — бош министр; бод — архиепископ; дор — давлат секретари; супурги — революционер; сичқон тутадиган қопқон — давлат хизмати; тубсиз қудуқ — хазиначилик; ювинди ўраси — сарой; аҳмоқларнинг қалпоғи — қирол арзандаси; синиқ ҳасса — суд палатаси; ичи бўш бочка — генерал; йирингли яра — давлатни идора қилиш системаси эканлигини улар осонгина аниқлаб беришади.

Профессор ана шу кузатувларим борасида берган маълумотларим учун чуқур мишнатдорчилик изҳор қилди ва ўз трактатида мени камоли эҳтиром билан эслаб ўтажagini айтди.

Бу мамлакатда мени бошқа ҳеч нарса қизиқтирмади, мен Англияга қайтиш ҳақида ўйлай бошладим.

ЕТТИНЧИ БОБ

АВТОР ЛАГОДАНИ ТАРК ЭТАДИ. УНИНГ МАЛЬДОНАДАГА КЕЛИШИ. ЛАГГНЕГГА ЖУНАШ УЧУН НЕМА ЙУҚ. АВТОР ГЛАВБДОБДРИБГА ҚИСҚА МУДДАТЛИ САЕҲАТ ҚИЛАДИ. АНА ШУ ОРОЛ ПОДШОСИ ТОМОНИДАН АВТОРНИНГ КУТИБ ОЛИНИШИ.

Бу қироллик бир қисмини эгаллаган қитъа Американинг Калифорниядан ғарбга қараб чўзилиб кетган ва текширилган жойларидан шарқда жойлашган. Шундай дейишга асосим бор. Унинг шимолий қисми Тинч океанга тугаш. Лагадодан салкам

юз эллик миля йироқда гўзал Мальдонада порти бор. У 29° шимолий кенгликнинг шимоли-ғарбида ва 140° ғарбий узунликда жойлашган улкан Лаггнегг ороли билан қизгин савдо олиб боради. Лаггнегг ороли Япониянинг шарқ томонида, ундан юз лига нарида. Япон императори ва Лаггнегг қироли иттифоқ тузишган, ана шу ороллар ўртасида мунтазам алоқалар бор. Шу вайдан Япония орқали Европага қайтиш умидида Лаггнегг томон отланишга аҳд қилдим.

Мальдонадага бориш учун йўл бошловчи ва иккита хачир ёлладим. Сўнг менга ҳомийлик қилган Мьюноди билан дўстона хайрлашдим, у йўлга мен учун катта туҳфа ҳозирлади, мен йўлга равона бўлдим.

Саёҳатим тилга олишга арзийдиган саргузаштларсиз ўтди. Мальдонадага келиб, Лаггнегг томонга борадиган бирорта ҳам кемани учратмадим. Портда менга, ушбу оролга бўладиган навбатдаги рейс бирор ойдан кейингина бўлишини айтишди. Кутишга тўғри келди. Мен шаҳар меҳмонхонасига жойлашдим. Ҳа демай, баъзи одамлар билан танишиб ҳам олдим. Бир муҳтарам зот менга, бу ерда бирор ой турадиган бўлсангиз, жануби-ғарб томонда, бу ердан беш лига нарига жойлашган Глаббдобдриб оролига боришга хоҳиш билдирарсиз, деб қолди. У мени дўсти билан кузатиб боражагини, сафар учун қулай катта қайиқ топажагини айтди.

Глаббдобдриб деган сўзининг маъноси менга тушунарли, у жодугар ёки сеҳргарлар ороли демакдир. Бу орол Уайт оролидан уч марта кичкина ва замини ҳосилдор. Бу оролни нуқул сеҳргарлардан ташкил топган қабиланинг бошлиғи идора қилади. Орол аҳолиси фақат бир-бирлари билангина турмуш қуришади. Энг кекса одам оролнинг ҳокими ёки ҳукмдори ҳисобланади. Ҳукмдорнинг атрофи йигирма фут баландликдаги тош девор билан қуршалган, катталиги уч минг акр келадиган боғи ва ажойиб саройи бор. Боғнинг девор билан яхшилаб ўралган қисми чорва молларини боқиш, деҳқончилик қилиш ва боғдорчилик учун ажратилган.

Ҳукмдорнинг хизматкорлари ва оила аъзоларининг ташқи қиёфалари ваҳимали. Ҳукмдор некромантия* илмини сув қилиб ичиб юборгани учун ўз хоҳиши билан марҳумларни чақириш ва

уларни ўзига хизмат қилдириш кучига эга. Лекин чақирилган марҳумлар устидан унинг ҳукмронлик қилиши йигирма тўрт соатга чўзилади, холос; бундан ташқари, у битта марҳумни бир ой ичида ҳузурига фақат уч мартагина чақира олади.

Оролга келиб тушганимизда соат эрталабки ўн бирлар атрофида эди. Ҳамроҳларимдан бири, олий ҳазратларининг ҳузурига ташриф буюриш шарафига муяссар бўлиш умидида оролга келган бир хорижий кишини қабул қилиши учун ҳукмдордан ижозат сўрагани унинг қасрига жўнади. Ҳукмдор дарҳол розилиқ билдирибди.

Сарой дарвозасининг ҳар икки томонида қуролланган ва ўта қадимий модада кийинган соқчилар саф тортиб турарди. Уларнинг ташқи кўрinishи ҳаддан ташқари ваҳимали бўлганидан даҳшатга тушдим. Биз мулозимлар икки қатор бўлиб, саф тортиб турган бир неча хонадан ўтдик ва қабулхона-залга етдик. Бу ерда, таомилга кўра, уч марта таъзим бажо келтирдик. Бизга унча аҳамияти бўлмаган бир қанча саволлар беришди ва олий ҳазратлари тахти-равонининг энг пастки поғонасидаги учта курсига ўтиришни таклиф қилишди. Ҳукмдор бальнибарби тилини билар экан, саёҳатларим хусусида гапириб беришимни илтимос қилди. Ўзимни ўнглаб олишим ва эркин тутишим учун, у ён-атрофидагиларга чиқиб кетишга ишора қилди. Улар, тўсатдан уйғониб кетганимизда тушимиз кўздан ғойиб бўлганидай, бир лаҳзада ғойиб бўлишди. Мен ҳайрат ва даҳшатдан донг қотиб қолдим. Буни фаҳмлаган ҳукмдор хавф-хатардан холи эканлигимга мени ишонтира бошлади. Бундай ваҳимали манзараларга кўникиб қолган икки ҳамроҳимнинг хотиржам ўтирганини кўриб, мен ҳам бир оз тинчландим, саргузаштларимдан айримларини олий ҳазратларига айтиб бердим. Бироқ мен ҳамон ўз ҳаяжонимни босолмасдим, тез-тез ҳалиги кўздан ғойиб бўлган мулозим-арвоҳлар турган жойга жавдираб қарардим.

Мен ҳукмдор билан бирга овқатланиш шарафига муяссар бўлдим. Дастурхон атрофида янги арвоҳлар хизмат қилиб туришди, таомлар тортишди. Бироқ улар энди менга эрталабгидек даҳшат солмаётган эди. Мен саройда кун ботгунгача қолиб кетдим. Ҳукмдор мени саройида қолишга қистади. Лекин

мен олий ҳазратларидан мени афв этишини, кечаси уйга кетишни маъқул кўраётганимни тавозе билан илтимос қилдим. Мен ҳамроҳларим билан бирга, шу оролнинг пойтахти ҳисобланган шаҳардаги бир хусусий уйда тунадим. Эртаси кун эрталаб иззат-ҳурматимизни изҳор этиш ва унинг ихтиёрида бўлиш учун яна ҳукмдор ҳузурига жўнадик.

Биз оролда ўн кун истиқомат қилдик. Қўпгина вақтимизни саройда, ҳукмдор ҳузурида ўтказдик, кечаси шаҳардаги квартирада тунадик. Қўп ўтмай соя ва жинлар муҳитига кўникиб кетдим, учинчи кунга ўтганда улардан ҳайратланмадим, даҳшатга ҳам тушмадим. Эҳтимол, сал қўрққандирман-ку, лекин қизиқиш қўрқувдан устунлик қилди. Буни сезган ҳукмдор яқинда ёки узоқ ўтмишда оламдан ўтганлардан кимни кўриш хоҳишим борлигини сўради. Ушаларни чақириб, улар билан суҳбат ўтказишим, улар ҳаёт вақтларида юз берган нарсалар ҳақида гапириши мумкин деди. Ҳукмдор уларнинг оғзидан фақат ҳақ гапни эшитишга ишончим комил бўлишини, чунки у дунёдагилар ёлғон гапиришдан ҳеч қандай наф кўрмаслигини ҳам айтиб қўйди.

Бундай олий марҳамат кўрсатгани учун олий ҳазратларига ҳурмат-эҳтиром билан чуқур миннатдорчилик изҳор қилдим. Бу пайтда парк бутун гўзаллиги билан кўриниб турган хонада ўтирардик. Энг аввало тантанавор ва улугвор манзараларни томоша қилгим келди. Мен Буюк Искандарни* Арсела ёнида бўлган жангдан кейин армиясига бошчилик қилаётган ҳолда кўрсатишни илтимос қилдим. Мана, ҳукмдор бармоқлари билан ишора қилган заҳотиёқ Искандар биз турган дераза рўпарасидаги бепоён далада пайдо бўлди. Ҳукмдор уни хона ичига таклиф қилди. Унинг қадимги грек тилида гапирган гапларини аранг уқдим, у ҳам гапимизни яхши тушунолмади. Искандар заҳарланмаганлигини, балки ичкиликбозлик туфайли ўлганлигини менга айтиб, онт ичди.

Кейин Ганнибални* Альп тоғларидан ўтаётган пайтида кўрдим. Ганнибал менга ўз лагерида бир томчи ҳам сирка бўлмаганлигини айтди.

Мен жангга киришга ҳозирланиб, ўз қўшинларини бошқариб турган Цезарь ва Помпейларни* ҳам кўрдим. Шунингдек,

Цезарни сўнгги зафарли юриши пайтида ҳам кўрдим. Кейин сарой залларидан бирига рим сенати, бошқасига ҳозирги замон парламенти тўпланишини илтимос қилдим. Биринчиси кўзимга қаҳрамонлар ва ярим худолар йиғинига, иккинчиси чақимчилар, чунтак кесарлар, қароқчи ва безорилар йиғинига ўхшаб кўринди.

Хукмдор илтимосимни бажо келтириб, Цезарь билан Брутни* бизга яқинроқ келинглар, деб имлади. Брутни кўрганимда унга бўлган иззат-эҳтиромим ортиб кетди. Унинг юзидаги ҳар бир ажинда ўта саховатлилик ва қатъият, ватанга қайноқ муҳаббат ва кишиларга марҳамат намоеън бўлиб турибди. Бу ҳар иккала одам ҳам бир-бирларига яхши муносабатда эканлигига зўр қониқиш билан ишонч ҳосил қилдим. Цезарь ўз умрида кўрсатган буюк жасоратлари унинг ҳаётини сўндирган киши шуҳратига ҳеч қачон тенг кела олмаслигини очиқ-ошкора тан олиб, менга айтди. Мен Брут билан ҳам узоқ суҳбат қуришга муяссар бўлдим.

Айтмоқчи, у менга бобокалони Юний, Суқрот, Эпаминон, Кичик Катон, сэр Томас Морлар* ҳамда ўзи ҳеч қачон бир-бирларидан ажралмай юришларини маълум қилди. Бу шундай секстумвиратки*, бутун инсоният тарихи бунга еттинчи бир оламни қўшиб қўйишга ожизлик қилади.

Дунёнинг энг қадимий тарихий даврларини кўришга бўлган чанқоқлигимни қондириш учун хукмдор хузуримга чақриб берган улуғ кишиларни санайверсам китобхонни толиқтириб қўйишим мумкин. Айниқса, золимларни ва ҳокимиятни зўрлик билан қўлга олган кишиларни қириб ташлаган, озодликни ҳамда эзилган халқларнинг топталган ҳуқуқларини тиклаган кишилар билан дийдор кўришиб, роса ҳузур қилдим. Бироқ мени тўлқинлантирган туйғуларни китобхонлар қизиқадиған тарзда баён қилишга ожизман.

САККИЗИНЧИ БОБ

ГЛАБДОБДРИБ ТАЪРИФИННИГ ДАВОМИ. ҚАДИМИЯ ВА ЯНГИ ТАРИХГА
ТУЗАТИШЛАР.

Мен бутун бир кунни ўтмишининг улуг донишмандлари Гомер ва Арасту* билан суҳбатда ўтказдим. Миямга ана шу улуг зотлар билан бирга уларнинг шарҳловчиларини ҳам чақириш фикри келиб қолди. Шарҳловчилар шунчалик кўпайиб кетишдики, улардан юзлаб киши саройда ва саройнинг бошқа хоналарида навбат кутишга мажбур бўлишди. Оломон ичида дарҳол икки даҳони таниб олдим. Гомер чиройлироқ, Арастудан новчароқ бўлиб, ёшига нисбатан қаддини анча бардам тутиб турарди, кўзлари эса одатдан ташқари маънодор ва зийрак боқарди. Арасту эса букчайиб, ҳасса таяниб юрибди; унинг юзлари олқиндидай, сийрак сочлари диккайган, овози бўғиқ. Мен ҳар иккала донишманд ҳам ўз шарҳловчиларини кўрмаганлигини ва улар ҳақида эшитмаганлигини дарҳол фаҳмладим. Арвоҳлардан бири қулоғимга, бу шарҳловчилар нариги дунёда ўзларини машҳур донишмандлардан анча йироқда олиб юришади, деб шивирлади. Улар ўз шарҳларида бу муаллифларнинг теран маъноли асарлари мазмунини ҳаддан ташқари бузиб кўрсатишганини тан олишади, шу вайдан донишмандларга яқинлашишга уялишади. Мен Арастуга Скот билан Рамусни* таништирмоқчи бўлдим. Бироқ файласуфга уларнинг дунёқарашларини баён қила бошлашим биланоқ у жуда қаттиқ ғазабланди ва, наҳотки шарҳловчиларнинг кейинги авлодлари ҳам шулар каби овсарлардан иборат бўлса, деб сўради.

Шундан кейин ҳукмдордан Арастуга ўз системаларини баён қилиб беришлари учун Декарт билан Гассендини* чақиришни илтимос қилдим. Улуг файласуф табиат таълимоти борасидаги хатоларини ошкора тан олди, чунки унинг кўпгина фикрлари тахминларга асосланган экан. У яна, Эпикур* таълимоти кучи билан фалсафани янгиллаган Гассенди ва гирдоб назариясини яратган Декарт авлодлар томонидан рад этилади, деган тахминни ҳам айтди. У ҳозирги замон олимлари зўр иштиёқ билан интилаётган тортиш кучи назариясининг қисмати ҳам шундай бўлади, деб башорат қилди. Шунингдек, табиат фалсафасининг

янги системаси янги модага ўхшаб, авлод ўтган сари янгила-
ниб боради. Ҳатто математика ёрдамида ўз қарашларини ис-
ботлаш ва асослашга интилаётган файласуфлар ҳам унча маш-
ҳур бўлолмайдилар, муддат тақдири белгилаган пайтда мода-
дан чиқиб қолишаверади, деди.

Кейинги беш кун ичида кўҳна дунёнинг бошқа кўпгина
олимлари билан суҳбат қурдим. Кўпгина рим императорлари-
ни кўрдим. Мен ҳукмдордан бизга овқат пишириб бериш учун
Гелиогабал* ошпазларини чақиришни илтимос қилдим, аммо
турли зираворлар етишмаганлиги туфайли улар ўз санъатла-
рини намоёиш этишолмади. Агесилайнинг* илоти¹ бизга спар-
такча суюқ ош пишириб берди, лекин бир ҳўплагач, иккинчи
қошиқни ичолмадим.

Мени кузатиб юрган икки жентельмен иш билан уч кунга
уйларига жўнашди. Шу муддат ичида ватанимда ва Европа-
нинг бошқа мамлакатларда яшаб ўтган, кейинги икки-уч асрда
дунёга донг таратган улуғ одамлар билан учрашдим. Мен ҳа-
миша қадимий машҳур аждодларнинг мухлиси бўлганимдан,
ҳукмдордан бир талай ёки икки қиролни бир неча авлод-аж-
додлари билан чақириб беришни илтимос қилдим. Бироқ мен
қийин ва тасодифий умидсизликка дучор бўлдим. Бошига тож
кийган зотларнинг ҳашаматли сафи ўрнига бир сулолада икки
ғижжакчини, учта учар сарой аҳлини ва битта итальян прела-
тини кўрдим; бошқа бир сулолада сартарош, аббат ва карди-
нални учратдим. Айтгандай, бу нозик нарсадан узоқроқ туриш
ниятида, тожли бошларни ҳурмат қиламан. Граф, маркиз, гер-
цог ва шунга ўхшашларга келсак, улар билан унчалик эътибор-
эътиқодда бўлмаганман. Шуни эътироф этишим керакки, маш-
ҳур аждодларнинг ташқи кўриниши ва феъл-атворидаги ўзига
хос фазилатлар қандай пайдо бўлганлигини аниқлаш менга анча
ҳузур бағишлади. Мен ҳеч бир қийналмай бир авлоднинг нима
учун жағи узунлигини, бошқа бир сулоланинг икки авлодида
нега товламачилар, ундан кейинги икки авлодида эса аҳмоқлар
кўплигини; учинчиси ақлдан озганлар, тўртинчиси фирибгар-
лар эканлигини билиб олдим; шундай қилиб, золимлик, алдам-

---

¹ И л о т — кул, крепостной.

чилик, қўрқоқлик баъзи сулолаларнинг асосий белгилари бўлиб қолган, ўз мулозимларининг уқали кийимлари ва кареталарининг эшикларини безаган герблари эса буларнинг олдида бир пақирга қиммат.

Айниқса, янги тарихга жудаям жирканиб қарадим. Мен ўтган асрда қироллар саройида катта шуҳратга эришган кишилар билан яхшилаб танишиб олдим. Энг буюк ҳарбий жасоратларни қўрқоқларга, доно маслаҳатларни аҳмоқларга, самимийликни хушомадгўйларга, Рим жасоратини хоинларга, художўйликни худосизларга, ҳаққониятни чақимчиларга алмаштирувчи сотқин шарҳчи-ҳаттотлар дунёни нақадар лақиллатаётганликларидан ҳайратга тушдим. Мен қанчадан-қанча гуноҳсиз, ажойиб одамлар ўлимга ҳукм этилганлигини ёки қудратли министрларнинг ҳийла-найранги туфайли сургун қилинганлигини билиб олдим. Қанчадан-қанча аблаҳлар олий мартабаларга эришиб, катта ишончга, ҳокимиятга, ҳурмат-эҳтиромга сазовор бўлишибди, мўл-кўлчиликда ҳузур-ҳаловат кўришибди. Буюк воқеалар ва давлат тўнтаришларининг ҳаракатга келтирувчи кучлар ва сабаблар, уларнинг муваффақиятига асос бўлган тасодифлар ҳақидаги ҳаққоний маълумотларни олганимда менинг инсон донишмандлиги ва ҳалоллиги хусусидаги фикрларим нақадар саёз эканлигини билдим. Бир генерал қўрқоқлиги ва аҳмоқона буйруқлар бериши билан, худди шу ерда турган адмирал эса, душман вазиятини дурустроқ билмаганлиги туфайлигина ёв устидан ғалаба қозонишганини эътироф этиб айтишди. Ваҳоланки, адмирал флотни топширишга ҳозирлашиб турган экан. Уч қирол эса, печа йил тахтда ўтириб, бирорта ҳам ақлирасо, муносиб одамни давлат мансабига тайинлашмаганликларини айтишди. Борди-ю, шундай тайинлашлар бўлган бўлса, у ҳам хатолик ёки бирорта министрнинг хоинлиги орқали бўлган экан. Улар, агар яна тахтга ўтириш насиб қилса бундай хатоларга йўл қўйилмайди, дейишди. Яна улар фаҳш, ахлоқи бузилган одамгина тахтда узоқ вақт ҳукмронлик қилади, бенуқсон, дадил, қатъий ва оқил кишилар давлатни идора ишларида халақит бериб қолади, холос деб мени қаттиқ ишонтиришди.

Мени олий унвонлар ва битмас-туганмас бойликларга қан-

дай қилиб эга бўлиш қизиқтириб қолди. Ҳатто хорижийларга ҳам озор етказишдан қўрқиб, ҳозиргача ўз тадқиқотларимда бу масалага тил текизмаганман (ишонаманки, бу хусусда мен нимаки деган бўлсам, уларнинг менинг ватанимга ҳеч қандай алоқаси йўқлигини китобхонга айтиб ўтиришнинг ҳожати бўлмаса керак). Илтимосимга кўра мени қизиқтирган анча одамлар чақирилди. Бир неча енгил-елпи саволлар берилгандан кейин кўз ўнгимда шунақаям расво манзара намоён бўлдики, бу ҳақда бамайлихотир эслай олмайман. Ёвузлик, эзиш, пора бериш, алдамчилик ва шунга ўхшаш ожизликлар бойлик орттиришда қўлланаётган воситалар ичида афв этиладигани деса бўларкан. Лекин чақиртирилганларнинг бири машҳур бўлиш ва бойлик орттириш учун ватанига хоинлик қилганини, бошқаси бировларни заҳарлаганини, кўпчилиги айбисиз одамларни ўлдириш мақсадида қонунларни бузганлигини эътироф қилгач, бу кашфиётлар (бу гапим учун китобхон мени кечирсин), барча оддий одамлар каби, мени ҳам олий насабли зотларга нисбатан бўлган эҳтиром туйғуларимни бир оз меъёрга солиб олишга мажбур қилди.

Мен подшоларга ва ўз ватанига катта хизматлар қилган кишилар ҳақида кўп ўқиганман, ана шуларни кўриш истагини билдирдим. Бироқ менга, уларнинг номини у дунё архивида топиб бўлмайди, дейишди. Тўғри, рўйхатда ўз ватанининг чинакам мурувватли одамлари бўлган бир неча кишининг номи турибди, бироқ тарих уларни уччига чиққан муттаҳамлар ва хоинлар сифатида талқин қилган экан. Уларни кўргим келди. Уларнинг ҳаммаси менинг рўпарамда ранг-рўйлари бир аҳволда, жулдур кийимларда ҳозир бўлишди. Уларнинг кўпчилиги ўз ҳаётларини йўқчилик ва шафқатсизликда, ҳатто жаллод кундасида тугатганликларини менга айтиб беришди.

У дунёдан чақирилганларнинг ҳаммаси тириклик вақтларидаги ташқи қиёфаларини беками-кўст сақлаб қолишибди. Уларнинг ташқи қиёфаларини замондошларимизники билан таққослаб, кейинги асрларда инсониятнинг зоти айниб бораётганлигидан кўнгилга ғашлик солувчи хулосаларга келдим.

Энг охирида матонатли инглиз деҳқонларини чақиришни илтимос қилдим. Бу одамлар бир вақтлар феъл-атворининг сод-

далиги, адолатлилиги, чинакам эркпарварлиги, жасурлиги ва ўз юртларига қизгин муҳаббатлари билан донг таратишган эди. Мен тирикларни марҳумлар билан таққослаб, бобокалонларимизнинг саховати оёқ ости қилинганлигига бефарқ қараб туролмадим. Ҳозирги разил одамлар парламентга ўтказилган сайловларда арзимаган пул учун овоз бериб, саройда ўрганиш мумкин бўлган ҳамма қусурларга* эга бўлишади.

ТЎҶЏИЗИНЧИ БОБ

АВТОР МАЛЬДОНАДАГА ҚАЙТАДИ ВА КЕМАДА ЛАГГНЕГГ ҚИРОЛЛИГИГА БОРАДИ. АВТОР ҲИБСА ОЛИНАДИ. УНИ САРОЙГА ЧАҚИРИШАДИ. САРОЙДА УНИНГ КУТИБ ОЛИНИШИ. ҚИРОЛНИНГ ЎЗ ФУҚАРОЛАРИГА МУРУВВАТИ.

Ниҳоят жўнаб кетадиган кунимиз ҳам келди. Мен Глабб-добдриб ҳукмдори билан хайр-хўшлашиб, иккала ҳамроҳим билан Мальдонадага қайтиб келдим. У ерда бир кема Лаггнегг оролига жўнаш учун шай бўлиб турган экан. Ҳамроҳларим шу қадар яхши одамлар эдикки, улар мени йўл озиқлари билан таъминлаб, кемагача кузатиб қўйишди. Сафаримиз бир ойга чўзилди. Йўлда қаттиқ бўрон кўтарилди ва биз бу ерларда олтмиш лига кенгликда эсадиган пассат шамолларга етиб олиш учун кема йўлини ғарб томонга буришга мажбур бўлдик. 1708 йилнинг 21 апрелида Лаггнегг оролининг жануби-шарқ четидаги Ключегниг дарёсига кирдик. Дарёнинг денгизга қуйиладиган жойида катта порт бор экан. Биз шаҳардан бир лига берида лангар ташладик ва лоцман сўрадик. Ярим соат ўтмай кемага иккита лоцман чиқди ва уни қоя ҳамда чўгир тошлар орасидан ўтадиган хавфли тор йўлдан шаҳар деворларидан икки юз метр беридаги ёпиқ кўрфазга олиб борди; бу ерда лангарда бехатар турса бўларди.

Матросларимиздан бири, эҳтимол, ёзуз ният биландир, лоцманларга кемамизда машҳур саёҳатчи — чет эллик киши бор, деб айтиб қўйди. Лоцманлар бу ҳақда божхона амалдорига хабар етказишди, соҳилга чиққанимда у мени роса синчиклаб текширди. Назоратчи мен билан Бальнибарби тилида гаплашди. Қизгин савдо-сотиқ шарофати билан бу тил шу ерликларнинг

ҳаммасига, айниқса денгизчилар ва божхона хизматчиларига яқин ҳамда таниш экан. Мен назоратчига саргузаштларимдан баъзиларини иложи борича ҳаққоний ва равон қилиб айтиб бердим. Лекин қайси миллатлигимни яширишни лозим топдим, унга голландман дедим. Менинг Японияга бориш ниятим бор эди, маълумки, у ерда европаликлардан фақат голландларни қўйишадиган*, холос. Шунинг учун ҳам божхона амалдорига Бальнибарби соҳилларида кема ҳалокатига учраганимни, Лапутуга ёки Учар оролга кўтарилганимни (бу орол ҳақида у кўп эшитган экан), эндиликда ўз юртимга қайтиш ниятида Японияга боришга ошиқётганимни айтдим. Амалдор саройдан фармойиш бўлгунга қадар мени ушлаб туражани билдирди. У саройга хат ёзишга ваъда бериб, жавоби икки ҳафтадан кечикмай етиб келишини маълум қилди. Мени шинамгина хонага олиб боришди, эшик олдига соқчи қўйишди. Аммо мен катта боғда бемалол сайр қилиб юришим мумкин эди. Мени қирол ҳисобидан боқишди, менга нисбатан муомалалари яхши бўлди. Ҳар куни ҳузуримга анчагина одам келиб турди, чунки жуда йироқ мамлакатдан саёҳатчи келганлиги ҳақидаги миш-миш бутун шаҳарга ёйилиб кетибди.

Ҳузуримга келувчилар билан гаплашиш учун кемада мен билан бирга келган бир йигитни таржимонликка чақирдим. У асли Лаггнегдан бўлиб, бир неча йил Мальдонада яшаган, ҳар иккала тилни мукамал эгаллаган эди. Бироқ бу ерга келувчилар билан ўтказган суҳбатларим менда ҳеч қандай қизиқиш туғдирмади. Мен фақат саволларга жавоб берардим, холос.

Саройга юборилган хатга белгиланган муддатда жавоб келди. Унда ўнтача соқчи кузатувида мени мулозимларим билан, Тральдрегдаб ёки Трильдрогдрибга (тушунишимча, бу сўз икки хил айтилади) олиб боришга фармойиш берилганди. Менинг мулозимим фақат таржимон йигитнинг ўзи эди, уни хизматимга ўтишга аранг кўндиргандим. Тавозе билан қилган илтимосимга биноан икковимизга биттадан хачир беришди.

Менинг тезда етиб боришимни билдиргани ҳамда қиролнинг марҳамат кўрсатиб, ўз тахти пойидан тупроқ ялаш шарафига мени муяссар этадиган кун ва соатни белгилашни илтимос қилгани олдиндан чопар кетди. Бу ердаги

саройнинг удуми шунақа экан, бу шунчаки гап эмаслигини ўзим синаб кўрдим. Чиндан ҳам, саройга етиб келганимдан кейин орадан икки кун ўтиб, қирол мени қабул қиладиган бўлгач, менга тахт олдиғача эмаклаб боришни ва тупроқни ялашни* буюришди. Айтгандай, хорижий киши бўлганим учун менга алоҳида иззат-икром кўрсатишибди: полни шунчалик тозалашибдики, унда тупроқдан ном-нишон ҳам қолмабди. Бу алоҳида мурувват ҳисобланаркан. Бундай марҳаматга олий насабли амалдорларгина лойиқ топиларкан. Борди-ю, қирол томонидан қабул қилинган кишининг саройда кўпгина қудратли душманлари бўлса, баъзида полга атайлаб кўпгина тупроқ сепиб қўйишар экан. Бир куни катта бир амалдорнинг оғзи тупроққа тўлиб қолганини, тахт ёнига етиб келганида бир оғиз ҳам сўз қота олмаганини ўз кўзим билан кўрдим. Тупроқни бутунлай ютиб юбориш керак, олий ҳазратлари ҳузурида уни тупуриб ташлаш ёки оғизни артиш оғир жиноят ҳисобланади.

Бу ерда яна бир урф-одат бор экан, у менга мутлақо маъқул келмади. Агар қирол ўз амалдорларидан бирортасини қийнамай ва марҳамат кўрсатиб қатл этмоқчи бўлса, ерга жигар ранг тусдаги алоҳида заҳарли порошокни сепишга буюрар экан. Ҳукмга маҳкум этилган киши уни ялагач, йигирма тўрт соатдан кейин ўлар экан.

Лекин ушбу подшонинг ўта шафқатли ва ўз фуқароларига меҳрибон (бу борада европалик подшолар ундан ибрат олса ёмон бўлмасди) эканлигига тан бериш керак: қатл бажо келтирилгандан кейин қабулхона — зал полини яхшилаб ювишни буюради. Ана шу буйруқни ҳафсаласизлик билан бажарган хизматкорлар подшонинг қаҳру ғазабига дучор бўлишади. Узининг навбатчилик пайтида қатлдан сўнг полни яхшилаб тозалаш ҳақида ғамхўрлик қилмаган бир амалдорни олий ҳазратлари қамчи билан савалашга буюрганини ўз қулоғим билан эшитдим. Чунки ана шу бепарволик оқибатида подшо қабулхонасига келган ёш, умидли амалдор заҳарланди. Ваҳоланки, қирол ўшанда уни мутлақо ўлдириш ниятида бўлмаган. Лекин қалби дарё подшо шу қадар шафқатли эдики, у айбдор амалдорни савалаттирмади, ёш амалдорнинг, бундан буён қирол-

нинг алоҳида фармойишисиз бундай йўл тутмайман, деб берган ваъдасига қаноат ҳосил қилиб қўя қолди.

Энди ўз ҳикоямизга қайтайлик. Мен тахтга қадар тўрт ярд эмаклар борганимдан кейин, секин тиззалаб турдим, пешонамни етти марта полга уриб, яқингинада ёдлаб олган қуйидаги сўзларимни айтдим: «Икплинг глоффеэроб сквутсером блиоп млушнальт эвин тнодбокеф слиофед гердлеб ашт!» Бу табрик сўзлари қирол ҳузурига қўйилган ҳар бир киши учун қадимий қонунлар томонидан белгиланган. Уни қуйидагича таржима қилиш мумкин: «Олий ҳазратларининг самовий қуёши ўн бир ярим қамар ойдан ҳам узоқ яшасин». Табрикни эшитгач, қирол менга савол берди, лекин мен тушунмадим. Аммо унга менга ўргатганлари бўйича жавоб қилдим. «Флюфт дринялериқ дуольдам прастредамирпуш», бу: «Менинг тилим дўстимнинг оғзида» дегани. Бу сўзларим билан, таржимонимга мурожаат қилинг, деган маънони билдирдим. Шунда таржимон йигит ишга тушди. Олий ҳазратлари маъқул кўрган ҳамма саволларга унинг ёрдамида жавоб бердим. Мен бальнибарби тилида гапирдим, таржимон айтганларимни лаггнегг тилида тушунтириб борди.

Мен қиролга жуда ёқиб қолдим, у ўзининг блиффмарклубига, яъни обер-гофмейстрига мен ва таржимоним учун саройдан алоҳида хона ажратишни ҳамда иссиқ-совуғимдан хабардор бўлиб туришни буюрди. Устига-устак, олий ҳазратлари майда-чуйда харажатларим учун бир ҳамён олтин ҳам берди.

Мен бу мамлакатда уч ой яшадим. Қирол менга ҳисобсиз илтифот ва марҳаматлар кўрсатди. У мени шу ерда умрбод қолишга кўндирмоқчи бўлди ва кўп нарсаларни ваъда қилди. Лекин мен умримнинг қолган қисмини хотиним, бола-чақаларим билан ўтказишни энг оқилона ва адолатли иш деб билдим.

ЎНИНЧИ БОБ

ЛАГГНЕГГЛАР МАДҲИ. СТРУЛЬДБРУГЛАРНИНГ ТУЛИҚ ТАЪРИФИ. АВТОРИНИНГ БИР НЕЧА ТАНИҚЛИ ОДАМЛАР БИЛАН СТРУЛЬДБРУГЛАР ҲАҚИДА СУҲБАТЛАШУВИ.

Лаггнегглар хушмуомала, олижаноб халқ. Гарчи улар барча шарқ халқларидай сал мағрур бўлсалар ҳам, хорижий кишиларга жуда илтифотли, борди-ю, уларнинг саройда ҳурмати зўрроқ бўлса, янада илтифотлироқ бўлишади. Мен олий табақа орасидан кўпгина танишлар орттирдим, таржимон ёрдамида улар билан ширин суҳбатлар қурдим.

Бир куни там-тамлар орасига тушиб қолдим. Суҳбат давомида кимдир струльдбруглар ёки ўлмайдиганларни кўрганмисиз, деб сўраб қолди. Мен йўқ деб жавоб бердим, бу ғалати сўзнинг маъносини айтиб беришни илтимос қилдим.

Суҳбатдошим бу антиқа одамлар ҳақида ҳанузгача ҳеч нарса эшитмаганлигимни билиб жуда ажабланди ва улар ҳақида ҳикоя қилишга ошиқди. Унинг ажойиб ҳикоясининг мазмуни шундай. Жуда камдан-кам бўлса-да, вақти-вақти билан лаггнеггларда пешанасида, нақ чап қошининг устида қизил холи бор бола туғилади. Бу хол — боланинг ҳеч қачон ўлмаслигининг муқаррар нишонаси. Холнинг катталиги аввало уч пенсли кумуш тангадай бўлади, лекин вақт ўтиши билан у катталашади, ранги ҳам ўзгаради. Бола ўн икки ёшга тўлганда хол мовий тусга киради ва йигирма беш ёшгача шундай қолади; кейин тўқ кўк рангга айланади; қириқ беш ёшга етганда струльдбругларнинг холи кўмирдек қоп-қора бўлади ва инглиз шиллингидай катталашади, сўнг умрбод шундайлигича қолади. Холдор болалар шу қадар кам туғиладики, бутун қиролликда ҳар иккала жинсдан бўлган струльдбруглар бир минг бир юзтадан ошмайди. Улардан эллик киши пойтахтда яшайди, шулар орасида уч йил муқаддам туғилган қизча ҳам бор. Струльдбруг ҳар қандай оилада туғилиши мумкин. Унинг туғилиши тасодифий ҳол. Бу струльдбругларнинг боласи бошқаларники сингари қазо қилиши мумкин.

Ошкора эътироф этишим керакки, бу ҳикоя мени беҳад руҳлантриб юборди. Нақадар бахтиёр миллат! Бу ерда туғила-

диган ҳар бир чақалоқ ўлмайдиган бўлиши мумкин! Қўз олдида боболар саховатининг жонли намунасини ҳамisha кўриб туриш халқ учун нақадар катта бахт! Илгари яшаб ўтган бир неча авлодлар эришган тажрибалар асосида донишмандликни ўргатишга қодир устозларнинг бўлиши халқ учун нақадар зўр эзгулик! Олижаноб сгульбругларнинг ўзи эса улардан юз барабар бахтиёрроқ. Табиат ҳар бир кишининг бошига тушадиган ажал қисматидан уларни халос этган. Улар азобловчи ўлим даҳшати нималигини билишмайди; бу ҳақдаги доимий фикр улар ақлига раҳна солмайди ва уларнинг ақли ҳеч қандай тўсиқсиз, эркин ривожланаверади.

Мен саройда ана шундай шавқатли ўлмайдиган одамлардан бирорта ҳам учратолмаганим учун ажабланганлигимни изҳор этдим. Пешанадаги қора хол — дарҳол кўзга ташланадиган нишона, бунга албатта эътибор берган бўлардим. Шунинг билан бирга, ақли теран ҳукмдорлардан бири бўлмиш олий ҳазратлари ўз ёнида ана шундай доно ва тажрибали маслаҳатчиларни сақламаслиги ақлга сиғмайдиган иш. Эҳтимол, бу донишмандларнинг фазилатлари саройда ҳукм сураётган ахлоқий бузилишларга тўғри келмас. Ахир, қарияларнинг оқилона маслаҳатларига ўжарлик ва енгилтаклик билан қулоқ солмаётган ёшларни ҳам биламиз-ку. Лекин олий ҳазратлари ўз ҳузурига бемалол ташриф буюришим учун ижозат берди, мен эса дастлабки қулай фурсатдаёқ, бу ҳақдаги ўз фикримни унга ба тафсил баён этаман.

Ҳар ҳолда, энди олий ҳазратларининг умрбод мамлакатимизда қолинг, деган илтифотли таклифини зўр миннатдорчилик билан қабул қиламан, агар бу улуғ зотлар мени ўз давраларига қўшишни лозим топишса, бутун умримни струльдбруглар билан суҳбатда ўтказаман.

Мен бу гапларни завқ-шавқ билан айтарканман (мен ўзим яхши билган бальнибарби тилида гапирардим), суҳбатдошим солдадил одамга ачингандек бир қиёфада менга жилмайиб боқди. Гапимни тугатганимдан кейин, у мени мамлакатда олиб қолиш учун ҳар қандай таклифга рози эканлигини айтди ва гапларимни шу ерда ўтирганларга таржима қилиб беришга мендан розилик сўради. Бундан ўта миннатдор бўламан, деб

жавоб қилдим. Унинг ҳикояси ҳамманинг эътиборини ўзига тортди; шундан кейин суҳбат яна қизгин тус олди. Афсуски, бу ерликларнинг тилига тушунмасдим, бунинг устига мен айтган фикрлар қандай таъсир этганлигини уларнинг юз ифодасидан ҳам уқиб ололмадим. Ниҳоят суҳбатдошим яна менга юзланди. У менинг ҳам, ўзининг ҳам дўстлари улуғ бахт ҳамда ўлмасликнинг афзалликлари ҳақидаги мулоҳазаларимдан ниҳоятда хурсанд бўлишганлигини айтди. Кейин, борди-ю фалакнинг гардиши билан ўзингиз струльдбруг бўлиб туғилганингизда қандай йўл тутишингиз буларни жуда қизиқтираяпти, деди.

Уларнинг қизиқишини осонгина қондиришим мумкин, дедим. Мен ўлмаслик ҳақида доим орзу қилганман, мангу ҳаёт кечириш насиб қилгудек бўлса, ўзимни қандай тутишим хусусида кўп ўйлаганман.

Хуллас, ўлмаслигимга қаттиқ ишонганимдан кейин, аввало бойишга интилардим. Тежам ҳамда меъёр билан иш тутиш орқали икки юз йилдан кейин қироллик бўйича энг бадавлат одам бўлиб олишга ақлим етади. Жуда ёшлик пайтимдан бошлабоқ илм ва санъатни эгаллашга киришиб, олимликда ҳаммани ортда қолдириб кетган бўлардим. Ва ниҳоят, жамиятдаги муҳим воқеаларнинг йилномасини ёзиб борардим. Ўз китобимга урф-одат, тил, кийиниш, овқатланиш ва кўнгил очиш борасидаги ҳамма ўзгаришларни қайд этардим. Ўз билимдонлигим ва кузатувларим шарофати билан бора-бора чинакам донишманд бўлардим, халқим учун барча билимлар манбаига айланардим.

Олтмиш ёшдан кейин уйланишни бутунлай хаёлимдан чиқариб ташлардим. Тежамлилимича қолиб, ошкора ҳаёт кечирардим, ўта меҳмондўст бўлардим. Атрофимга умидли ёшларни тўплаб, ўз тажрибам, кузатув ва хотираларимга таянган ҳолда, жамият ва шахсий ҳаётда ҳиммат ва саховат нақадар яхши эканлигини уларга уқтирардим.

Аммо ўзим каби мангу яшайдиганлар энг яхши, яқин ва ҳамिशалик дўстларим ҳамда суҳбатдошларим бўлиб қоларди. Улар орасидан энг кексаси-ю, ўзимга тенг-қур бўлганлардан ўн иккита дўст танлаб олардим. Борди-ю, улар орасида муҳтожлар чиқиб қолгундай бўлса, ер-мулким атрофига уй-жой қуриб

берардим. Дастурхоним атрофида доим струльдбург дўстларим ва оддий одамларнинг энг муносиблари ўтиришарди. Замон ўтиши билан дўстларимнинг оламдан кўз юмишига бефарқ қарайдиган бўлиб қолардим, уларнинг авлод-аждодларига ҳавас билан боқардим. Ўтган кузда сўлиб битган гулларга афсусланмай, боғимизда чаман-чаман очилиб ётган чиннигул ва лолаларга ана шундай ҳавас билан боқамиз-ку, ахир.

Суҳбатларимиз нақадар мазмунли, мароқли бўларди! Биз, струльдбруглар, бир неча асрлар мобайнида тўпланган кузатув ҳамда хотираларимизни баҳам кўрардик. Ўз шахсий фазилатларимиз билан одамлар орасида кун сайин ўсиб бораётган қусурларнинг олдини олган бўлардик.

Бунга давлатлардаги ва империялардаги улуғ тўнтаришлардан, жамиятнинг ҳамма қатламларида — пастдан юқоригача юз берадиган ўзгаришлардан олинадиган ҳузур-ҳаловатларни қўшиб қўйинг. Кўз олдингизда қадимий шаҳарлар вайроналарга, ҳеч кимга номи маълум бўлмаган қишлоқлар аҳолиси зич пойтахтларга айланади. Тошқин дарёларнинг анҳорчаларга айланишини, океанларнинг бир соҳилдан силжиб, бошқа соҳилни сув остида қолдиришини кузатасиз. Кечагина пом-нишони йўқ мамлакатлар харитада пайдо бўлиб қолганини кўрасиз. Сиз маданият чўққисига эришган халқларнинг ёвузлашувини, ёвузларнинг эса цивилизацияга эришувини кузатасиз. *perpetuum mobile** нинг кашф этилиши туфайли яна қанчадан-қанча кашфиётлар бунёдга келарди, барча касалларга даво бўладиган ёки узоқ яшашни аниқлаб берадиган дорилар яратишга имкон туғиларди!

Ўлмаслик кишига қандай хурсандлик ва ҳузур-ҳаловат бахш этишини таърифлашда жуда сўзамол бўлиб кетдим. Гапимни тамомлаганимдан кейин унинг мазмуни шу ердагиларга таржима қилиб берилгач, лаггнеглар ўзаро бир-бирлари билан қизгин гаплаша бошлашди, гоҳ-гоҳ менга масхараомуз назар ташлаб қўйишди.

Ниҳоят таржимонлик қилаётган жентельмен, ҳамма ундан менга дунёқарашимдаги хатоликларни тушунтириб беришни илтимос қилаётганини айтди.

Мен йўл қўйган камчилик инсон зотига мансуб бўлган

гирт аҳмоқликнинг ўзимиш. Бу хислат мамлакатдаги струльдбруглар зотида айниқса кучлимиш. Бунақа антиқа махлуқларни Бальнибарбида ҳам, Японияда ҳам топиб бўлмасмиш. Таржимонга бу кундай равшан экан, чунки олий ҳазратлари уни япон императори ҳузурига элчи қилиб юборган экан, у ерда унинг струльдбруглар ҳақидаги гапларига ҳеч ишонишмабди.

Суҳбатдошим юқорида номи зикр қилинган қиролликларда маҳаллий халқ билан узоқ суҳбатлашибди, узоқ умр кўриш ҳамманинг истаги, орзу қилган нияти эканлигини пайқабди. Ҳатто бир оёғи гўрда бўлган қариялар ҳам узоқроқ яшаш илинжида экан. Жуда мўнкиллаб қолганлар ҳам ҳар бир кунни қадрлаб, ажалга катта бир бахтсизлик деб қарашармиш. Фақат Лаггнегг оролидагина ҳаётга бунчалик ҳирс қўйиш йўқ, чунки ҳамманинг кўз олдида узоқ умр кўриш намунаси — струльдбруглар бор.

Тасавурумда жонланаётган ўлмас одамларнинг ҳаёт кечириши рўёбга чиқмайдиган нарса. У абадий навқиронликни, саломатлик ва куч-қувватни талаб қилади. Кишининг орзулари қанчалик баландпарвоз бўлмасин унга умид боғлаб бўлмайди. Демак, бу ерда гап умрбод ёшлик ва унинг фароғатларидан баҳраманд бўлиш устида эмас, балки қарилик келтирадиган азоб-уқубатлар билан абадий умрни қандай ўтказиш устида бораяпти. Бундай оғир шарт-шароитда кўпчилик абадий умрга рози бўлмайди. Лекин суҳбатдошим Бальнибарби ва Японияда ҳатто қариликнинг барча кўлфатларига мубтало бўлган қариялар ҳам ажални ўзидан йироқлаштиришга интилганини пайқабди. У мендан, ана шундай ҳолат сизнинг ватанингизда, шунингдек сиз саёҳатда бўлган мамлакатларда ҳеч учрамадими, деб сўради.

Шундан кейин у ўз ораларида яшаётган струльдбругларни батафсил таърифлаб берди. Унинг гапига кўра, струльдбруглар ўттиз ёшгача бошқа одамлардан фарқ қилмайди. Кейин бора-бора индамас, тунд бўлиб қолишади.

Струльдбруглар, бу ерда инсон умрининг охириги чегараси деб тан олинган саксон ёшга етишганда эддий одамларга ўхшаб мўнкиллаган қарияларга айланишади. Қариликда бўла-

диган барча касаллик ва бедармонликлардан ташқари, улар яна, умрбод мана шундай аянчли алфозда ўтар эканмиз, деган ўйдан ҳам азоб чекишади.

Струльдбруглар фақат ўжар, мижғов, хасис, тунд, кеккайган ва маҳмадона бўлиб қолмай, балки дўстлик ва меҳр-муҳаббатдан ҳам маҳрум. Ўз яқинларига бўлган табиий туйғу набираларидан нарига ўтмайди. Ҳасад, бир нарсадан кўнгли тўлмаслик доим уларни азоблайди. Энг аввало улар ёшларнинг нуқсонлари ва қарияларнинг ўлимига ҳасад билан қарашади. Ёшларнинг кўнгил очишларига қараб туриб, ўзлари учун роҳатланишнинг ҳамма йўллари беркилганлигини ўйлаб, алам чекишади. Кўмиш маросимини кўришганда эса, бошқалар ўлиб эришган осойишталик биз учун насиб этмайди, деб ҳасрат ва шикоят қилишади. Буларнинг ичида хотирадан маҳрум бўлиб, гўдаксифат ҳаёт кечираётганлари энг бахтиёрлари ҳисобланади. Уларга киши ачинади, ҳамдард бўлгиси келади, чунки улар бошқа ўлмайдиганларга хос қусур ва нуқсонлардан холи.

Борди-ю, струльдбруг ўзига ўхшаган ўлмайдиган хотинга уйланса, эр ё хотиннинг кичик ёшдагиси саксонга кирганда бу никоҳ ўз-ўзидан бекор бўлади.

Струльдбругларнинг саксон ёшга кириши, улар учун граждандлик ўлими ҳисобланади. Меросхўрлар дарҳол уларнинг мол-мулкини тортиб олишади. Меросдан уларни боқиш учун озгина маблағ ажратиб қолинади; ўта фақирлари жамоатчилик ҳисобига яшайди. Саксон ёшга етган струльдбруглар лавозим эгаллашга ноқобил деб ҳисобланади. Улар бирор нарсани харид қилолмайди, ерни ижарага ололмайди, уларга судда гувоҳликка ўтишга рухсат этилмайди.

Тўқсонга кирганда струльдбругларнинг тиш ва сочлари тўкилиб кетади. Бу ёшда улар овқатнинг мазасини пайқамай қолишади, қўлларига нима тушса, ҳузур-ҳаловат, иштаҳа нималигини билмай еб-ичаверишади. Уларни қариллик азоблари тобора кучайиб, тинимсиз азоблайверади. Бора-бора улар хотирадан маҳрум бўлишади. Суҳбат асносида оддий буюмлар ҳамда яқин дўстлари ва қариндошларининг номларини ҳам унутиб қўйишади. Улар ўқишолмайди ҳам: бир жумлани ўқиса,

охирига етгунча бошини эсидан чиқариб қўйишади. Шундай қилиб, улар бирдан-бир қўлларидан келадиган ана шу эрмакдан ҳам маҳрум.

Бу мамлакат тили аста-секин ўзгариб боради. Бир асрда туғилган струльдбруглар бошқа асрда туғилган одамларнинг тилини зўрға тушунишади. Икки юз ёшга тўлишганда эса энг оддий жумлаларни ҳам аранг талаффуз қилишади. Шу муддатдан бошлаб, улар ўз мамлакатларининг хорижий кишиларига ўхшаб қолишади.

Суҳбатдошимнинг таърифига кўра струльдбруглар ана шундай экан. Кейинроқ, турли ёшдаги беш-олти струльдбругни ўз кўзим билан кўрдим. Улардан энг ёши икки юзга кирибди. Уларни ХУЗУ римга олиб келган дўстларим мени уларга улуғ сайёҳ, бутун оламни кезган киши, деб таништирди. Лекин бу гап струльдбругларга заррача бўлсин таъсир қилмади. Улар нималарни кўрганам ва бошимдан кечирганим хусусида бирорта ҳам савол беришмади. Уларни битта нарса—уларга с л о м е к ў д а с к, яъни эсдалик совға бериш-бермаслигим қизиқтирди. Бу — садақа сўрашнинг қулай усули. Жамият ҳисобига яшаётганликлари важдан уларга гадойлик қилиш қатъиян ман этилади. Лекин уларга бериладиган овқат жуда оз, шу туфайли улар гоҳида қонунни ҳам четлаб ўтишади.

Струльдбруглардан ҳазар қилишади, уларга нафрат билан қарашади. Уларнинг ҳар бирининг туғилишини ёмон аломат деб билишади ва номлари алоҳида китобга аниқ қилиб ёзиб қўйилади, шунинг учун ҳам ҳар бир струльдбругнинг ёшини давлат архивига қараб билиш мумкин. Айтгандай, архив ёзувларининг минг йилдан нариёғи йўқ. Бунинг устига кўп китоблар замон ўтиши билан чириб кетган ёки халқ қўзғолонлари вақтида йўқ бўлган.

Струльдбругнинг ёши қанчалигини билишнинг энг осон йўли ундан, умрингда қанча қиролни ва буюк воқеаларни кўрддинг, деб сўрашдир.

Струльдбруглар ўзлари саксон ёшга киргунларига қадар тахтга ўтирган қиролларнинггина номини эслай оладилар. Кейин йилномаларни титкилаб, струльдбругнинг тахминий ёшини белгилаш мумкин.

Умрим бино бўлиб шуларчалик жирканч одамларни кўрмаганман. Аёллари эркакларидан ҳам баттар жирканч кўришига эга. Мункиллаган қарияларга хос бадбашараликка эга бўлиш билан бирга, улар йиллар ўтиши билан аллақандай арвоқлар қиёфасига кириб қолишади. Уларнинг қиёфаси киши юрагига таърифга сизмас даражада даҳшат солади.

Струльдбруглар билан яқиндан танишганимдан кейин, мендаги ўлмаслик ҳақидаги кучли ҳавас анча сўниб қолгани китобхонга маълум бўлган бўлса керак.

Қирол дўстларим билан менинг ўртада бўлиб ўтган суҳбат мазмунини эшитиб, роса қулди. У ватандошларимни ўлим даҳшатидан халос қилиш учун струльдбруглардан иккитасини ўз юртимга олиб кетишимни таклиф қилди. Қиролликнинг асосий қонуни струльдбругларнинг ўз ватанларини тарк этишни мэн этмаганда эди, уларни юртимга олиб кетишнинг сарф-харажатларини ва ташвишини жон-жон деб зиммамга олардим.

Шуни эътироф этишим керакки, бу ерда струльдбругларга нисбатан жуда оқилона қонун қўлланаркан. Агар ана шу қонунлар бўлмаганда эди, қарилликка хос очкўзлик балосига мубтало бўлган струльдбруглар секин-аста бутун мамлакатни ўз мулкларига айлантириб, гражданлик ҳокимиятини бутунлай эгаллаб олишарди. Бу эса, уларнинг идора қилишдаги нўноқликлари туфайли, давлатни сўзсиз ҳалокатга маҳкум этишнинг ўзи бўларди.

ЎН БИРИНЧИ БОБ

АВТОР ЛАГНЕГНИ ТАРК ЭТИБ, ЯПОНИЯГА ЖУНАЙДИ. У ЕРДАН ГОЛЛАНД КЕМАСИГА УТИРИБ АМСТЕРДАМГА, АМСТЕРДАМДАН АНГЛИЯГА ҚАЙТАДИ.

Ишонаманки, струльдбруглар ҳақидаги ҳикоя ўзининг янгилиги билан китобхонни анча овунтиргандир. Қўлимга тушган саётхатнома китобларда, сал-пал бўлса ҳам шунга ўхшаш нарсани учратганимни эслолмайман.

Лагнегг қироллиги ҳамда улуг Япония империяси ўртасида доимий савдо алоқалари бор. Эҳтимол, япон ёзувчилари струльдбруглар ҳақида ёзишгандир. Мен Японияда жуда оз вақт бўлдим. Мен япон тилини мутлақо билмайман, бу масала

хусусида бирор нарса ўрганиш имконияти ҳам бўлмади. Лекин ишонаманки, голландлар ҳикояларимни ўқиб, ўлмайдиганларга қизиқишади ва маълумотларимни тўлатишади.

Олий ҳазратлари саройда бирорта лавозимни эгалланг, деб мени роса қистади. Лекин ватанга қайтишга қаттиқ аҳд қилганимни кўриб, жавоб беришга рози бўлди, ҳатто япон императорига тавсиянома ҳам ёзиб берди. У менга тўрт юз қирқ тўрт дона йирик олтин танга ва қизил олмос ҳадя қилди. Олмосни Англияда бир минг бир юз футга пулладим.

1709 йилнинг 6 май куни олий ҳазратлари ва дўст-ёрларим билан тантанали вазиятда хайрлашдим. Қирол шу қадар марҳамат кўрсатдики, ҳатто ўзининг гвардиячи отрядига мени оролнинг жануби-ғарб томонидаги қирол порти Глангвен-стальдгача кузатиб қўйишга фармойиш берди.

Олти кундан кейин Японияга кетаётган кемага ўтирдим, йўлда ўн беш кун бўлдим.

Биз Япониянинг жануби-шарқ қисмига жойлашган, унча катта бўлмаган Қсамоши портида лангар ташладик. Шаҳар чўзинчоқ ерга жойлашган бўлиб, у ердан торгина бўғоз шимолга — узун денгиз тармоғига олиб борар экан; унинг шимоли-ғарб қисмига империянинг пойтахти Иеддо жойлашган экан. Соҳилга чиққач, божхона амалдорларига Лаггнегг қиролининг император ҳазрати олийлари номига ёзилган мактубини кўрсатдим. Божхонада менинг шапалоғимдай келадиган қирол муҳрини яхши билишаркан. Муҳрда чўлоқ гадойнинг ўрнидан туриб олишига ёрдамлашаётган қирол тасвирланган. Шаҳар магистрати бу мактубдан хабар топиб, мени дўст мамлакат элчиси сифатида қабул қилди. Магистрат менга экипаж ва хизматкорлар берди. Иеддогача олиб бориб қўйиш харажатларини ўз гарданига олди.

У ерга етиб келишим биланоқ император қабулида бўлдим ва мактубни топширдим. Мактуб зўр тантана билан очилди, императорга таржимон ёрдамида ўқиб берилди. Олий ҳазратларининг фармойишига биноан, менга ундан бирор нарса илтимос қилишимни таклиф этишди. Император Лаггнегг қиролини ўзининг подшо оғайниси деб ҳурматлагани важдан илтимосим дарҳол бажарилар экан. Таржимонга голландлар билан

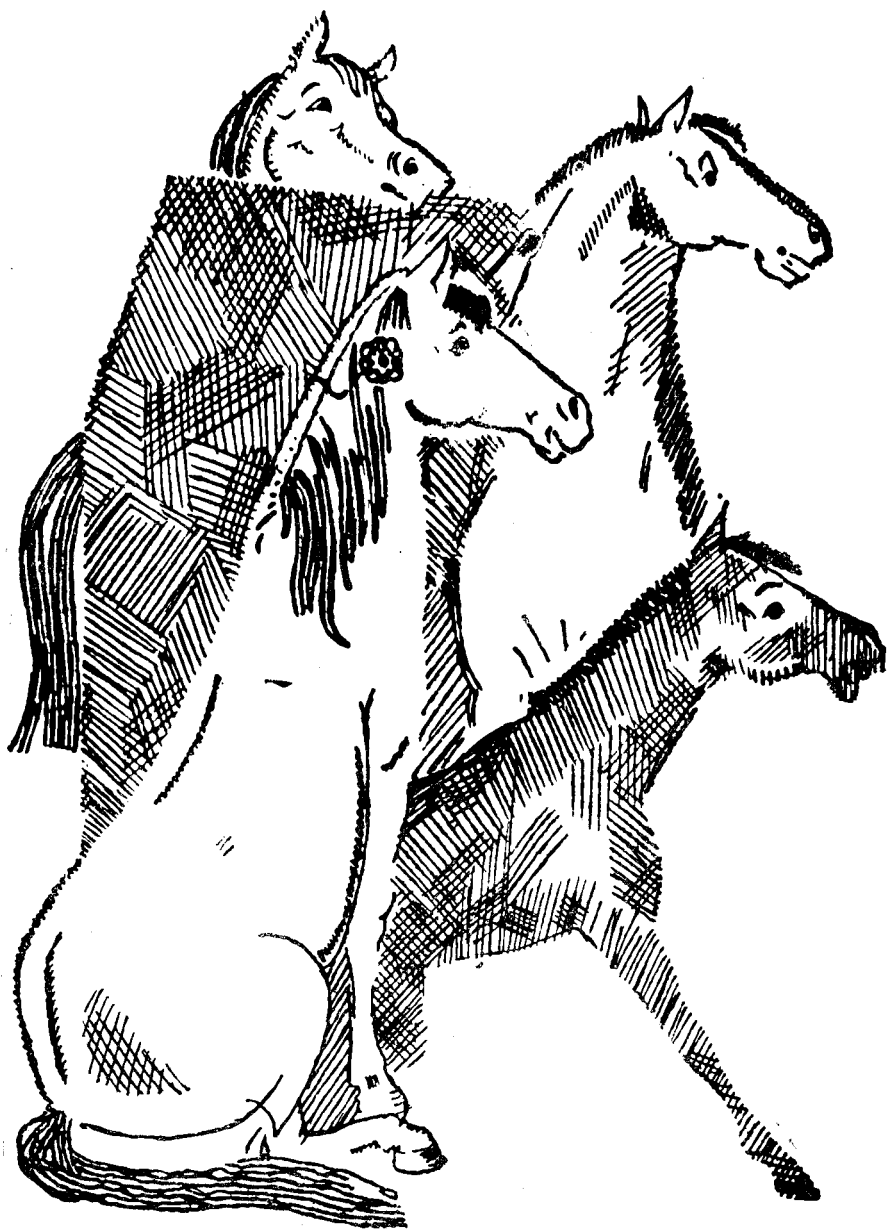
муомала қилиш топширилган экан. Шунинг учун ҳам у ташқи қиёфамга қараб туриб европалик эканимни билиб олди, у император ҳазратларининг сўзларини бир неча бор голланд тилида такрорлади, у, бу тилни мукамал биларкан. Мен илгариги аҳдимга мувофиқ, ўзимни йироқ мамлакат соҳилида кема ҳалокатига учраган голланд савдогари деб танитдим. У ердан Лаггнегг оролига, Лаггнеггдан кемага ўтириб, ватандошларим савдогарчилик қилаётган Японияга келганлигимни, эндиликда бирор киши билан ватанимга қайтиш имкони туғилганини айтдим. Мен олий ҳазратларидан Европа кемалари кирадиган бирдан-бир порт Нагасакига соқчилар билан бирга жўнашимга рухсат беришини тавозе билан илтимос қилдим. У ерда Европага жўнаш учун қулай фурсатни кутажагимни айтдим. Сўзимнинг охирида олий ҳазратларидан, менга ҳомийлик қилган Лаггнегг қироли ҳурмати туфайли марҳамат кўрсатиб, ватандошларим учун мажбурий бўлган бут топташ маросимдан* мени халос этишни илтимос қилдим ва, бахтсизлик туфайли бу мамлакатга келиб қолганимни, савдогарчилик ниятим ҳам йўқлигини писанда қилдим.

Таржимон императорга илтимосимни айтганда, олий ҳазратлари бир оз ажабланди. У ватандошларимдан биринчи бўлиб менгина шунчалик позик табиатлилик қилганимни айтди. У менинг голланд эканлигимга шубҳа билан қаради; гапларимдан ҳақиқий христианлигим сезилиб турарди. Лекин шунга қарамай, Лаггнегг қиролига иззат-икром кўрсатиш истагида менинг инжиқлигимни кўтарди. Бироқ у, бу ишда ниҳоятда эҳтиёт бўлишим зарурлигини айтиб, огоҳлантирди. У ўз амалдорларига, гўё тасодифан, паришонхотирлик билан бут топташ маросимини унутган бўлиб, мени қўйиб юборишлари ҳақида фармойиш беришини айтди. Чунки ватандошларим — голландлар менинг бу маросимни бажаришдан озод этилганимни билиб қолишса, императорнинг гапига кўра, улар мени бўғизлаб ташлашармиш. Мен бунчалик катта илтифот кўрсатилганидан ўта миннатдор эканлигимни изҳор қилдим. Шу пайт Нагасакига солдатлар отряди кетаётган экан. Менга отрядга қўшилиб олишни таклиф қилишди, отряд бошлиғи йўл-йўлакай мени қўриқлаб бориши, айниқса бут хусусида қатъий буйруқ олди.

Анча узоқ ва толиқтирувчи саёҳатдан кейин, 1709 йил 9 июнь куни Нагасакига етиб келдик. Бу ерда тўрт юз эллик тонна юк кўтарадиган Амстердам кемасида хизмат қилаётган голланд денгизчилари компанияси билан танишдим. Мен илгари Голландияда анча истиқомат қилгандим. Лейденда ўқигандим, голланд тилини ҳам яхши билардим. Матрослар қаердан келганлигимни тезда билиб олишди, саёҳатларим ва ҳаётим билан қизиқсинишди. Мен кўпгина воқеаларни яшириб, ҳақиқатга тўғри келадиган қилиб, қисқагина ҳикоя тўқидим. Голландияда кўпгина танишларим бор эди, шунинг учун ҳам ота-оналаримнинг фамилияларини тўқиб-бичиб, улар Гельдерландда яшашларини айтдим. Мен кема капитанидан (Т. Вангрультдан) ҳар қанча пул олиб бўлса ҳам, мени Голландияга элиб қўйишини илтимос қилдим. Лекин у менинг хирург эканлигимни билгач, киранинг ярим ҳақини олажагини айтди, аммо кемада врачлик вазифасини ўташни шарт қилиб қўйди. Йўлга чиқишдан олдин матрослар мендан бут топташ маросимини бажарган-бажармаганимни бир неча марта сўрашди, мен эса уларга мужмал жавоб бериш билан кифояландим. Бироқ баджаҳл йигит — шкипер мени япон офицерига кўрсатиб, бут топтамаганимни айтди. Лекин мен ҳақимда махсус фармойиш олган офицер бу ярамас одамнинг орқасига бамбук таёқ билан йигирма марта туширди. Шундан кейингина бунақа савол билан менга ҳеч ким тиқилинч қилмайдиган бўлиб қолди.

Саёҳат пайтида эсда қолишга арзийдиган ҳеч қандай воқеа юз бермади. Яхши Ният бурунига қадар ҳамроҳ шамол эсди. Биз ичимлик сув олиш учун у ерда бир неча кун тўхтадик. 1710 йилнинг 10 апрель куни соғ-саломат Амстердам шаҳрига етиб келдик, йўлда тўрт кишини йўқотдик: учтаси касал бўлиб ўлди, тўртинчиси Гвинея соҳилларида бизань-мачтадан денгизга қулаб тушди. Амстердамдан шу шаҳарга қарашли бўлган кичикроқ кемада Англияга жўнадим.

16 апрель куни Даунсда лангар ташладик. Эртаси куни соҳилга чиқдим ва беш ярим йиллик жудоликдан кейин яна ўз ватанимни кўрдим. Мен тўппа-тўғри Редрифга йўл олдим, ўша куни туш пайтида — соат иккиларда уйга етиб бордим, хотиним, бола-чақаларимни соғ-саломат ҳолда кўрдим.

Тўртинчи қисм
ГУИГНГНМЛАР МАМЛАКАТИГА
САЁХАТ

БИРИНЧИ БОБ

АВТОР КЕМА КАПИТАНИ БУЛИБ САЁХАТГА ОТЛАНАДИ. КЕМА КОМАНДАСИ АВТОРГА ҚАРШИ ФИТНА УЮШТИРАДИ. УНИ АНЧА ВАҚТГАЧА КАЮТАДА ҚАМОҚДА САҚЛАШАДИ, КЕЙИН НОМАЪЛУМ МАМЛАКАТ СОҲИЛИГА ТАШЛАБ КЕТИШАДИ. АВТОР МАМЛАКАТ ИЧКАРИСИГА ЙУЛ ОЛАДИ. ЕХУ ДЕБ НОМЛАНГАН АЛОҲИДА ҲАЙВОН ЗОТЛАРИНИНГ ТАЪРИФИ. АВТОР ИККИТА ГУИГНГНМНИ УЧРАТАДИ.

Мен уйда хотин ва бола-чақаларим билан беш ойга яқин истиқомат қилдим, агар тинч ва осойишта ҳаёт кечиришнинг

қадрига етганимда, ўзимни энг бахтиёр одам деб ҳисоблашим мумкин эди. Менга ўзим учун ўта фойдали шарт-шароитда, уч юз эллик тонна юк кўтарадиган энг яхши савдо кемаси «Адвенчурер»га капитанлик лавозимини таклиф қилишди, кўп иккиланиб ўтирмай таклифни қабул қилдим. Денгизда кема бошқаришнинг ипидан игнасиғача биламан, хирурглик эса жонга тегди. Шунинг учун ҳам, бу ишни ўрни келиб қолса қилишдан бўйин товламай, кема врачлигига анча билимдон йигит Роберт Пьюрефани таклиф қилдим. Биз 1710 йил 7 сентябрь куни Портсмутдан йўлга чиқдик. 14 сентябрь куни Тенериф ёнида Қампешига сандал дарахти учун кетаётган бристолик капитан Пококкни учратдим. Лекин 16-куни кўтарилган бўрон бизни бир-биримиздан ажратиб юборди. Англияга қайтиб келганимдан кейин билсам, унинг кемаси чўкиб кетипти, бутун экипаждан фақат битта юнга жон сақлаб қолибди. Бу капитан ажойиб йигит, тенги йўқ денгизчи, лекин ўлардек ўжар эди. Худди ана шу ўжарлиги уни ҳалок этганига шак-шубҳам йўқ.

Сафар даврида кемадаги бир неча матрос тропик безгакдан ўлди. Уларнинг ўрнини тўлдириш мақсадида Барбадосдан ва кема хўжайининг топшириғига биноан борилган Антиль оролларида одам ёлладим. Кўп ўтмай бу қилмишимдан пушаймон едим. Ёлланган матросларимнинг кўпчилиги анча шубҳали эди, кейинроқ улар денгиз қароқчилари бўлиб чиқишди. Кемада эллик одамим бор эди. Менга Жанубий океан ҳиндулари билан савдо қилиш ҳамда шу кенгликдаги кам маълум бўлган жойларда текшириш ишлари олиб бориш топширилганди.

Мен кемага ёллаб олган аблаҳлар бошқа матросларни ҳам ўз томонларига оғдириб олишибди. Мени ҳибсга олиш ва кемани эгаллашга аҳд қилишибди. Бу фитнани зудлик билан бажариш керак экан. Бир куни эрталаб фитначилар каютамга бостириб киришди, қўл-оёқларимни боғлашди, қаршилик кўрсатсанг денгизга улоқтирамиз, деб дағ-даға қилишди. Қисматимга тан бериб бўйсунушдан ва ўзимни асир деб билишдан бошқа иложим қолмади. Қароқчилар мени бошқа қаршилик кўрсатмаслик учун қасам ичишга мажбур этишди. Уларнинг талабини бажо келтирганимдан сўнг қўл-оёқларимни ечишди, лекин мени каравотга занжирбанд қилиб, каютам эшиги олдига

қуrolли соқчи қўйишди ва унга, қутулиш учун сал-пал урингудек бўлсам ҳам мени отиб ташлаш топширилди. Улар каютамга сув, овқат киритиб туришди, кемани бошқаришни ўз қўлларига олишди.

Қароқчилар испан кемаларини таъқиб қилиш ва талашга аҳд қилишди. Лекин бундай қилиш учун улар жуда озчилик эди. Шунинг учун улар кемадаги молларни сотмоқчи ва экипажни тўлдириш учун Мадагаскар оролига бормоқчи бўлишди. Қароқчилар бир неча кун океанда сузишди, ҳиндуларга мол сотишди. Лекин мен уларнинг қайси томонга кетаётганини билмасдим, чунки ҳамиша каютада қамоқда эдим, минут сайин жазоланишимни кутиб ўтирардим, чунки улар жазолая-жакларини тез-тез писанда қилиб ўшқаришарди.

1711 йил 9 май кунини каютамга Жемс Уэлч деган кимса кирди ва капитан унга мени соҳилга ташлаб кетиш ҳақида буйруқ берганини айтди. Мен уни инсофга чақиришга уриндим, лекин илтимосларим ерда қолди. Ҳатто у янги капитанларининг номини айтишдан ҳам бош тортди. Қароқчилар энг янги кийимларимни кийишга, ички кийимлар солинган тугунчани олишга рухсат беришди; қуrolлардан фақат ханжаримни қолдиришди. Улар шу қадар марҳаматли бўлишдики, ҳатто чўнтакларимни ҳам тинтишмади; чўнтагимда пул ва майда-чуйда нарсалар бор эди. Кейин мени қайиққа ўтқазиб, кемадан бир лига нарида кўриниб турган соҳил томон йўл олишди. Қароқчилар мени соҳилнинг саёз жойига тушириб, ўзлари орқага қайтишди. Мен ҳеч бўлмаса бу ер қайси мамлакат эканлигини айтишлар, деб илтимос қилдим. Лекин мени олиб келган одамлар бу ҳақда мендан қутулишни ният қилиб қўйганини айтишди. Кейин Улар ўзлари капитан деб атаётган киши кемадаги юклар сотилиб бўлиши ва Мадагаскарга борадиган вақт етиши биланоқ мендан қутилишни ният қилиб қўйганини айтишди. Кейин қайиқ орқага қайтди. Улар хайрлашишаркан, омад тилашди, сув кўпаймасдан соҳилга чиқиб олишни маслаҳат беришди.

Уларнинг маслаҳати оқилона эди, мен саёз жойлардан соҳилга томон юрдим. Қирғоққа етгач, дам олиш учун бир тепаликка ўтирдим, энди нима қилсам экан, деб хаёлга чўмдим. Менда ортиқча овқат ҳам, уни топиш воситаси ҳам йўқ эди.

Мен ёппа-ёлғиз, қуролсиз эдим. Ёнимда дастлаб учраган ёввойи одамлар қўлига ўзимни топшириб, уларнинг ҳурмат ва эътиборини қозонадиган бир қанча билагузук, шиша ва бошқа нарсалардан ясалган майда-чуйда безаклар бор эди. Денгизчилар нотаниш мамлакатларга отланаётиб ана шунақа безакларни ғамлаб олишади. Мен ҳам каютани тарк этаётиб, улардан чўнтагимга солиб олгандим. Худди шу қарорга келиб, ўрнимдан турдим ва мамлакат ичкарисига қараб йўл олдим.

Қаршимда кенггина текислик ястаниб ётарди. Уни узун дарахтлар сафи кесиб ўтган. Лекин дарахтлар инсон қўли билан ўтқазилган эмас. Дарахтлар оралигидан кўм-кўк ўтлоқлар, сули экилган экинзорлар кўзга ташланади. Мен атрофга аланглаб, ҳадик билан олдинга кетавердим. Доимо, ишқилиб бирор кимса менга қўққисдан ён ёки орқа томондан ҳужум қилиб қолмасин-да, деб қўрқиб бордим.

Бир оздан кейин қатнов йўлга чиқдим. Йўлда жуда кўп одам излари, бир нечта сигир излари кўзга ташланарди. Ҳаммасидан ҳам от изи кўп эди. Ниҳоят далада қандайдир ҳайвонларни кўриб қолдим. Ана шу ҳайвонларнинг бир нечтаси дарахт тепасида ўтирибди. Уларнинг ғалати ва ажиб кўриниши мени ташвишга солиб қўйди. Уларга дурустроқ тикилиш учун бута ортига ётдим. Улардан баъзилари мен яшириниб ётган жойга яқинлашиб келишди, шунда уларни синчиклаб кўриб олдим. Уларнинг бош ва кўкраклари жун билан қопланган, баъзиларининг жуни жингалак, бошқалариники силлиқ. Кўпларининг соқоли эчкиникига ўхшайди. Елкалари ва қўлларининг устки қисмини ҳам калтагина жун қоплаган. Улар қип-яланғоч бўлиб, терилари тўқ жигар ранг тусда. Думлари йўқ. Ургочилари эркакларидан кичикроқ; бошларида узун, силлиқ соч, юзлари сип-силлиқ, таналари майин тук билан қопланган, эркак ва ургочиларининг сочлари ҳар хил рангда: жигар ранг, қора, сариқ. Улар бир жойда тек турмай, киши ҳайрон қоладиган даражада чаққонлик билан югуришар, ирғишлашишарди, олд ва орқа оёқларидаги қаттиқ ва ўткир тирноқлари уларнинг олмахон сингари эпчиллик билан энг баланд дарахтларга ҳам тирмашиб чиқиб кетишларига имкон берарди. Хуллас, саёҳатларим пайтида ҳеч қачон булардан ҳам хунук, жирканч

махлуқларни учратмагандим. Шунинг учун ҳам уларга узоқ тикилиб ўтирмадим. Жирканган ва нафратланган ҳолда яширинган жойимдан чиқдим, йўлга равона бўлдим, бирорта ҳиндунинг кулбасига учрарман, деган умидда бўлдим.

Бироқ, эндигина беш-олти қадам қўйган ҳам эдимки, рўпарамда ҳалиги жирканч махлуқлардан бири пайдо бўлди. У мен томонга чошиб келарди. У мени кўриб тўхтади, кўзини даҳшатдан ола-кула қилиб менга боқди. Кейин, яқинроқ келиб, ё қизиқсинибми, ё ёмон ниятдами — бунни билолмадим — олдинги оёқларини кўтарди. Мен ханжаримни суғуриб, ўтмас томони билан жон-жаҳдим-ла махлуқнинг панжасига урдим. Бу мамлакат одамлари, уларга қарашли ҳайвонларни чавақлаб ташласам, яна мендан аччиқланишмасин, деб ҳадискирадим, шу вайдан ханжарнинг тиг томонини ишга солишни истамдим. Ҳалиги ҳайвоннинг қўли қаттиқ оғриганидан жуфтакни ростлаб қочиб қолди, ҳамма ёқни бошига кўтариб чинқирди, овозини эшитиб, қўшни даладан худди унинг ўзига ўхшаш махлуқларнинг қирқтаси подага ўхшаб ёпирилиб келди, қийқириб ва афтларини ваҳимали бужмайтириб мени қуршаб олишди. Мен дарахт тагига қараб қочдим, унинг танасига орқамни қилиб, уларни ўзимга яқинлаштирмай ханжарим билан ҳамла қила бошладим. Лекин аҳволим жуда ночор эди. Бу ҳайвонларнинг бир нечаси дарахт устига чиқиб, тепадан менга ҳужум қилишга ҳозирланди. Бошқалари эса тобора қуршов ҳалқасини торайтириб кела бошлади.

Қутулиш умиди пучга чиқиб, энди осонликча жон бермасликка ҳозирланиб турган ҳам эдимки, бирдан душманларимнинг қандайдир саросимага тушиб қолганини сезиб қолдим.

Орадан яна бир лаҳза ўтгач, уларнинг ҳаммаси шоша-пиша қочиб қолишди. Бир оз кутиб тургач, қўрқмай дарахт тагидан узоқлашдим, йўлимда давом этдим. Уларни бунчалик ваҳимага тушишига сабаб бўлган нарсани ҳеч билолмасдим. Чапга ўгирилиб, дала бўйлаб бамайлихотир қадам ташлаб бораётган отга кўзим тушди. Мени таъқиб қилувчилар уни мендан олдин кўриб, қочиб қолган бўлса керак. От менга яқинлашгач, билинар-билинмас, бир сесканди, сўнг дарҳол ўзини ўнглаб олиб, ниҳоятда ажабланган ҳолда афтимга тикилиб тураверди. У қўл-оёқла-

римга назар ташлади, атрофимда бир неча бор айланди. Мен юрмоқчи бўлдим, лекин от йўлимни тўсди, менга ювош ва беғараз тикилишда давом этди, унинг ҳулқидан мени хафа қиладиган чоғи йўқ эди. Шу алфозда бир-биримизга анча тикилишиб турдик.

Нихоят юрак ютиб, уни силаш ниятида қўлимни ёлига қўйдим. Бироқ от менинг илтифотимга нафрат билан қаради, бошини силкитиб, қовоғини солди, олдинги ўнг оёғини аста кўтариб, қўлимни нарига суриб қўйди. Кейин от шунчалик ифодали, маъноли кишнадики, у ўз тилида гапирмаяптимикиан, деб ўйлаб қолдим.

Кўп ўтмай унинг ёнига яна бир от келди. Ҳар иккала от бир-бирига такаллуф билан салом берди. Улар олдинги ўнг оёқларини бир-бирлариникига аста тегизишди ва оҳангини тез-тез ўзгартиб кишнаш бошлашди. Кейин мендан бир неча қадам нарига бориб, муҳим масалани ҳал қилаётган одамлардай, ёнма-ён сайр қилишга тушишди. Гоҳ-гоҳ, қочиб кетмадимикиан деб, мен томонга ҳам кўз қирларини ташлаб туришди. Бу ақлсиз ҳайвонларнинг хулқига қараб туриб, борди-ю, бу мамлакатда оддий тўрт оёқли ҳайвонлар шундай бўлса, икки оёқлилари қандай экан, деб ўйлаб қолдим. Эҳтимол, улар ер куррасидаги энг ақлли одамлардир. Бу фикр мени гоят тетиклантириб юборди, бирор-та уйга етиб олмагунимча ёки шу ерликлардан бирортасини учратмагунча йўлда давом этишга аҳд қилдим. Лекин чипордан келган биринчи от кетаётганимни кўриб, орқамдан шундай маъноли кишнадики, унинг нима деяётганини тушунгандай бўлдим. Мен дарҳол орқамга қайтдим ва бошқа фармойишларни кутиб ёнига келиб турдим. Шуни эътироф этишим керакки, гарчи қўрқаётганимни зўр бериб яширсам-да, бу саргузаштнинг оқибатидан ҳадиксирай бошладим. Ҳозирги аҳволим ҳавас қиладиган даражада эмаслигини китобхон тасаввур қилаётган бўлса керак.

Иккала от менга яқинлашиб, юз ва қўлларимни астойдил кўздан кечира бошлашди. Кул ранг от олдинги ўнг оёғининг туёғи билан шляпамни ишқалаганиди, у эзгиланиб кетди, уни бошимдан олишга мажбур бўлдим. Шляпамни тўғрилаб, яна кийдим. Хатти-ҳаракатларим кул ранг от ва унинг шериги қора тўриқни анча ҳайратга солди. Қора тўриқ кафтаннинг этагини ушлади, унинг бемалол ҳилпираб туриши ҳар икковини яна ҳайронликка солди. Қора тўриқ теримнинг ранги ва юмшоқлигидан ажаблан-

ган бўлса керак, ўнг қўлимни силашга тушди. У қўлимни туёқлари ва бақайи билан шундай қисдики, оғриқдан додлаб юбордим. От шу заҳотиёқ қўлимни қўйиб юборди, шундан кейин ҳар иккови мени эҳтиёткорлик билан ушлай бошлашди. Қавуш ва пайпоқларим уларни ҳайратга солди. Улар анчагача пайпоқ ва кавушимни ушлашди, уларга қўз узмай тикилишди, ўз ҳайратларини оёқларини қимирлатишиб, кишнашиб изҳор этишди. Умуман олганда, бу ҳайвонларнинг феъл-атвори ўзининг мантиқийлиги ва мулоҳазакорлиги билан ажралиб турарди, оқибат натижада менда, булар от қиёфасига кириб қолган сеҳргарлар эмасмикан, деган фикр туғилди. Улар йўлда хорижий бир одамни учратиб, уни мазах қилиб, қўрқитишяпти. Эҳтимол, улар чиндан ҳам кийими, юз тузилиши, қадди-қомати бу йироқ мамлакатда яшайдиган одамларга ўхшамаган одамни кўриб ҳайрон қолишаётгандир. Шундай фикрга келдим-да, уларга қуйидагича мурожаат қилдим. «Жентльменлар, сизлар чиндан ҳам мен ўйлагандай сеҳргар бўлсангиз ҳамма тилларни тушунасиз. Шунинг учун сиз муҳтарам зотларга маълум қиламан: мен фақир бир инглизман. Ёвуз тақдир мени мамлакатингиз соҳилларига ташлади. Менинг бирортангизга, ҳақиқий отга мингандай, минишимга рухсат беринглар, бирорта хутор ёки қишлоққа бориб, у ердан ўзимга бошпана топиб олай. Хизматларингиз эвазига ташаккур изҳор этиб, сизларга манови пичоқни ёки билагузукни ҳада қиламан». Мен ўша заҳоти ҳар иккаласини чўнтагимдан чиқардим.

Мен гапираётганда ҳар иккала от гапларимни зўр эътибор билан тинглаётгандай жим туришди. Гапимни тамомлагач, улар бир-бирларига юзланиб, ўзаро гаплашаётгандай бир неча бор кишнашди. Шу пайт уларнинг тили туйғуларни бемалол ифодалай олишини пайқаб қолдим, сўз ва айрим товушларни англаишда хитой тилидан ҳам осон тил экан.

Ҳар иккала отнинг бир неча бор еху сўзини тақрорлаганини аниқ эшитдим. Гарчи унинг маъносини тушунмасам-да, ҳар ҳолда, улар гапга овора бўлиб турганда уни ўзлаштириб олишга уриндим. Улар гапларини тугатишлари биланоқ отнинг кишнашига ўхшаган оҳангда бир неча бор «еху», «еху» деб бақирдим. Бу афтидан уларни жуда ҳайрон қолдирди, кейин кул ранг от мени тўғри талаффуз қилишга ўргатмоқчи бўлгандек, ана шу сўзни

икки марта такрорлади. Мен унга эргашиб, бу сўзни имкони борича аниқ талаффуз қилишга уриндим ва бир оз чала бўлса-да, ҳар қалай муваффақиятга эриша бошладим. Шундан кейин қора тўриқ олдингидан ҳам қийинроқ гуигнгим деган яна бир сўзни айтиришга уринди. Бу сўзни айтиш олдингисидан анча мушқул бўлди, бироқ икки-уч марта урингач уни аниқ талаффуз эта олдим. Ҳар иккала от, чамаси, менинг идроклигимдан ҳайрон қолишди.

Дўстлар яна бир оз гаплашиб туришгач, дастлаб учрашган пайтларидагидек, туёқларини тақиллатишди-да, ажрлишди. Шундан кейин кул ранг от менга, олдига тушишимга ишора қилди. Дурустроқ раҳнамо топгунимга қадар унинг таклифига бўйсунганини оқилона иш деб билдим. Қадамимни сал секинлатган эдим, от: «г г у у н, г г у у н» деб кишнаё бошлади. Бу кишнаш қандай маънони билдиришини англаб, унга чарчаганимни, тезроқ юришга қурбим етмаслигини иложи борича тушунтиришга уриндим. Шунда от тўхтади, дам олишим учун имкон берди.

ИККИНЧИ БОБ

ГУИГНГИМ АВТОРНИ УЗИ ЯШАЙДИГАН УЙГА ОЛИБ КЕЛАДИ. БУ ХОНАДОННИНГ ТАЪРИФИ. АВТОРНИНГ ҚАРШИ ОЛИНИШИ. ГУИГНГИМЛАР ОВҚАТИ. БУ МАМЛАКАТДА НИМА БИЛАН ТИРИКЧИЛИК ҚИЛИШНИ БИЛМАЙ АВТОР ГАРАНГ БУЛАДИ. МУШКУЛ АХВОЛДАН ҚУТУЛИШ ЙУЛИ. БУ МАМЛАКАТДА АВТОРНИНГ ЕГАН ОВҚАТЛАРИ.

Уч миляга яқин йўл босганимиздан кейин узун, лекин пастаккина бир уйга етиб келдик. Уйнинг деворлари четан девор бўлиб, томи похол билан ёпилганди. Уйни кўрган заҳотимоқ енгил нафас олдим, чўнтагимдан бир қанча безакларни чиқардим. Мана шу безаклар туфайли уй эгалари мени хушнудлик билан қарши оладилар деган умидда эдим. От уйга киришимга имо қилди, мен тахта поли бўлмаса ҳам текис ва кенггина хонага кирдим; деворнинг бир томонида бир неча охур турарди. Бу ерда учта хачир ва иккита байтал бор экан; шуниси қизиққи, улар охур олдиди тик туриб ем ейишмаяпти, балки итларга ўхшаб чўнқайиб ўтиришибди. Бошқа отлар эса уй-рўзғор ишлари билан банд;

бу ҳол мени баттар ҳайратга солди. Оқибат-натижада, мана шундай ақлсиз ҳайвонларни бунчалик ишга ўргатган халқ ўзининг донишмандлиги билан ер куррасидаги бошқа ҳамма халқлардан шубҳасиз устун турса керак, деган хулосага келдим. Бошқа отлар мени бадкорлик билан қарши олмаслиги учун кул ранг от орқамдан ичкарига кирди. Хўжайин сингари, буйруқ оҳангида бир неча бор кишнади, бошқа отлар эса дарҳол итоаткорлик билан унга жавоб қайтаришди.

Бу ерда шу хонадан ташқари унга ёпиштириб қурилган яна учта хона бор эди. Хоналар ўзаро катта-катта эшиклар орқали туташган эди. Эшиклар деворга бир-бирига қарама-қарши қилиб ўрнатилгани учун биринчи хонадан охиригисигача бемалол ўтиш мумкин эди. Биз иккинчи хонага кирдик. Бу ерда кул ранг от кутиб туришимга ишора қилиб, ўзи учинчи хона томон кетди. Мен иккинчи хонада қолиб, уй эгаси ва унинг хотинига иккита пичоқ, қалбаки гавҳар ўрнатилган учта билагузук, кичкинагина кўзгуча ва бир шода маржонни ҳадя қилиш учун ҳозирлаб турдим. От уч-тўрт марта кишнади, бунга жавобан инсон овозини эшитиш умидида, бутун вужудимни қулоққа айлантирдим. Лекин мен яна кишнаш овозини эшитдим, бу овоз олдингисидан анча мулойим, нозик эди. Мен беихтиёр: «Эҳтимол, бу уй муҳтарам бир зотга қарашли бўлса керак, чунки мени ичкарига қўйиш учун шунчалик тантана бўляпти»,— деб ўйладим. Наҳотки шундай муҳтарам зотнинг отлардан бошқа хизматкорлари бўлмаса? Бу менинг тушунчамдан анча юқори эди. Тўсатдан, бошимга тушган йўқчилик ва азоб-уқубатлардан ақлдан озиб қолмадиммикан, деб қўрқиб кетдим. Ўз-ўзимни мажбур этиб, атрофга эътибор билан назар ташладим: мен турган уй олдингисига ўхшатиб жи-зоҳланганди, фақат зеб-зийнатлар анча чиройли эди. Кўзимни бир неча марта ишқаладим — барибир қаршимда ўша нарсалар турарди. Уйғониш учун қўл ва биқинларимни чимчилаб кўрдим, чунки буларнинг ҳаммасини тушимда кўраётгандек эдим. Бироқ чимчилашлар ҳам фойда бермади: мен ҳамон ўша хонани, ўша полни, ўша охурларни кўрардим. Шунда мен, бу кўраётганларим жоду ва сеҳр, деган узил-кесил бир фикрга келдим. Худди шу лаҳзада остонада кул ранг от кўринди ва орқасидан учинчи хонага киришимга имлади; у ерда чиройли бир байтални иккита

тойчоғи билан кўрдим. Улар похолдан ясалган, озода ва покиза бўйра устида орқа оёқларини тағларига босиб ўтиришарди.

Ичкарига кирганимда байтал дарҳол ўрнидан туриб, менга яқинлашди. Қўл ва юзларимга диққат билан тикилди, нафратлангандай юзини ўгирди. Кейин кул ранг отга юзланди, улар ўртасида бўлиб ўтаётган суҳбатда, мен ҳали маъносига тушуниб етмаган «еху» сўзи бир неча бор такрорланди. Эвоҳ! Таҳқирла-нишимни қарангки, бунинг маъносини кейин билиб қолдим.

Кул ранг от менга имо қилиб, йўл-йўлакай кўп марта ундан эшитиб келган — орқамдан юр деган маънони билдирувчи «ггуун», «ггуун» сўзини такрорлай-такрорлай, мени орқа ҳовлига олиб чиқди. Уйдан сал нарида каттагина сарой бор экан. Биз сарой ичига кирдик, у ерда мен дарахт тагида ўзимни ҳимоя қилган ҳалиги жирканч махлуқлардан учтасини кўрдим. Улар кўриниши ўта хунук илдиз ва хом гўштарни очофатлик билан туширишяпти. Кейин билсам, улар еяётган нарсалар ҳаром ўлган ит, эшак ва сигирларнинг гўшти экан. Ҳар учала махлуқ ҳам бурнидан йўғон ходага боғлаб қўйилибди. Улар гўштарни олд панжаларида маҳкам ушлаб, тишлаб тортқилашарди.

Уй эгаси бўлмиш от ўз хизматкори тўриқ хачирга улардан энг йиригини ечиб, ташқарига олиб чиқишни буюрди. Хўжайин билан хизматкор бизни ёнма-ён қўйиб, диққат билан таққослай бошлашди, сўнг «еху» сўзини бир неча бор такрорлашди. Ёнимда турган мана шу жирканч ҳайвон ташқи кўриниши билан инсонни эслатишини пайқаб, даҳшат ва ҳайратга тушганимни таърифлаш қийин. Тўғри, унинг юзлари кенг ва япалоқ, бурни пучуқ, оғзи катта, лаблари дўрдоқ эди, лекин бу хислатлар кўпроқ ёввойи одамларда учрайди, чунки ёввойи она ўз боласини муккасига ётқизади ва орқасида кўтариб юради, натижада боланинг бурни ҳа деб онасининг орқасига ишқаланаверади, Ехунинг олд панжаси менинг қўлимдан тирноқларининг узунлиги, терисининг дағаллиги, кафларининг жигар ранг тусда бўлиши билан фарқ қиларди, бунинг устига унинг панжасининг орқа томони жун билан қопланган. Шунингдек, ехунинг орқа оёқлари ҳам меникидан унча фарқ қилмасди. Гарчи отлар буни пайқамаган бўлса-да, мен дарҳол фаҳмладим. Чунки оёғимда пайпоқ ва ка-вушларим бор эди-да.

Ҳаммасидан ҳам, чамаси, ҳар иккала отни кийим-кечагим ҳайронликка солди. Кийим нималиги ҳақида улар ҳеч қандай тасаввурга эга эмасди, кийимларим туфайли эса менинг танам ехуникидан тубдан фарқ қилиб турарди.

Тўриқ ҳачир туёқлари орасига қандайдир илдизни қисиб менга узатди. Мен илдизни олдим, ҳидлаб кўриб, назокат ва одоб билан қайтариб бердим. Шунда у оғилхонадан бир бўлак эшак гўшти келтирди, гўштан шунақаям бадбўй ҳид анқирдики, кўнглим айниб, тескари боқдим. Ҳачир гўштни ехуга ташлади, у зум ўтмай уни еб қўйди. Кейин от менга пичанни кўрсатди, бу менга овқат ўрнига ўтмаслигини билдириб, бош чайқадим. Шу пайт чинакамига қўрқиб кетдим: бу ерда ўзимга ўхшаганларни тополмасам очимдан ўламан, деган фикр ярқ этиб миямга келди. Ўз-ўзидан маълумки, еху менинг тоифамга кирмайди. Бу жирканч ҳайвонларни инсон билан таққослаш ҳақидаги фикр ўшанда қаттиқ ғазабимни қўзғатди. Тирик жонзотлар ичида ҳеч қачон бунақа жирканч, киши ҳазар қиладиганини учратмаганман; бу мамлакатда улар билан қанчалик яқинроқ танишсам, уларга нисбатан нафратим шу қадар ортиб борди. От менга ўгрилиб, олдинги туёқларини оғзига олиб келди, мен нималар ейишим мумкинлигини билиш мақсадида бир қанча имо-ишоралар қилди. Лекин мен унга тушунадиган қилиб жавоб қайтара олмасдим. Борди-ю, у мени тушунган тақдирда ҳам бундан бирор наф чиқармиди? Дарвоқе, менга мос келадиган овқатни у қаердан топиб беради?

Шу пайт ёнгинамиздан бир сигир ўтиб қолди. Мен уни бармоғим билан кўрсатдим, унга яқинлашиб, сутидан соғиб олиш истагини билдирдим. Мени дарҳол тушунишди, кул ранг от мени яна уйга олиб кирди ва байтал хизматкорга хоналардан бирини очишни буюрди, у ерда кўпгина сопол ва ёғоч идишларда сутлар бор экан. Байтал менга катта косадаги сутни узатди, мен уни хур-хур қилиб ичдим, ўзимни анча тетик ва бардам ҳис этдим.

Тушга яқин тўртта еху чанасимон аравани судраб келди. Аравада кекса бир от ўтирарди — у зодагонлардан бўлса керак. У аравадан орқа оёқларида юриб тушди, чунки олд томондаги чап оёғи лат еган экан. Бу от хўжайинимникига тушликка келибди, хўжайиним уни иззат-икром билан кутиб олди. Улар энг яхши

жиҳозланган хонада овқатланишди; овқатнинг иккинчисига сутда қайнатилган сули тортилди; меҳмон овқатни иссиғида еди, бошқа отлар эса совутиб ейишди. Охурлар хона ўртасига доира шаклида қўйилди, ҳар бир охурнинг катаклари бўлиб, бу ердигилар миқдорига тенг эди, отлар бўйра устида жой-жойларини топиб, одоб сақлаб ўтиришди. Ҳар бир от ва ҳар бир байтал ўзига тегишли хашакни ва сутда пиширилган сули бўтқасини алоҳида еди. Тушлик жуда батартиб, яхши ўтди. Тойчоқлар одоб сақлаб ўтиришди, мезбонлар эса меҳмонга зўр илтифот ва иззат кўрсатишди. Кул ранг от мени ёнига чақирди ва ўз дўсти билан мен ҳақимда узундан-узоқ суҳбатга берилиб кетди. Буни уларнинг тез-тез менга қараб қўйишларидан ҳамда «еху» сўзининг такрорланиб туришидан сездим. Чўнтагимга қўлимни солсам, қўлқопим турибди. Уни кийгим келиб кетди. Кул ранг хўжайиним қўлқоп кийиб олганимни кўриб, ҳайрон қолди ва имо-ишора билан олдинги оёқларингга нима бўлди, деб сўрай бошлади. У бир неча марта қўлқопга туёқларини тегизди, қўлимга олдинги ҳолатга келтиришим кераклигини уқтирди. Мен унга итоат этдим, қўлқопни ечиб, чўнтагимга солиб қўйдим.

Бу қилигим қизгин гап-сўзга сабабчи бўлди, хулқ-одобим билан уларнинг эътиборини қозонганимни пайқадим. Менга ўрганиб олган сўзларимни айтишни буюришди. Суҳбат давомида хўжайин менга сули, сут, олов, сув ва бошқа нарсаларнинг қандай айтилишини ўргатди. Бу сўзларни ўрганиш унча қийин бўлмади. Чунки болалигимдаёқ бошқа тилларни ўрганишда қобилиятлилим билан ажаралиб турардим.

Тушликдан кейин хўжайиним бўлмиш от мени четга чақириб, имо ҳам сўз билан менинг ҳеч нарса емаётганимдан жуда ташвишда эканлигини айтди. Чунки ҳанузгача сули ейишдан бош тортаётган эдим. Худди шу пайтда миямга сулидан нон тайёрлаш мумкин-ку, деган фикр келиб қолди. То ўзимга ўхшаган одамлар яшайдиган бирор мамлакатга кетиш фурсати етиб келгунча нон билан сутга қаноат қилиб яшаш мумкин. Гуингмлар тилида сули г л у н г дейилади. Мен ана шу сўзни бир неча марта такрорладим. Хўжайин ўша заҳотиёқ хизматкор — оқ байталга ёғоч идишда сули келтиришни буюрди. Мен сулини бир амаллаб қовурдим, пўстлогини чиқариб ташлаш учун ишқаладим. Кейин

донни елпиб, инкита тош воситасида янчдим: сув олиб, хамир қордим, оловда нон пиширдим ҳамда қайнатилган сут билан едим.

Бу овқат Европанинг кўпгина мамлакатларида расм бўлса-да, менга ўта мазасиз бўлиб туюлди. Лекин вақт ўтиши билан бунга кўникиб кетдим. Айтмоқчи, саёҳатларим пайтида бундан ҳам баттар овқатларни еганман, мен инсоннинг ҳаёт кечириши учун унча кўп нарса керак бўлмаслигига яна бир қарра ишондим.

Баъзан ехунинг сочидан ясалган тузоқда қуён ёки бирорта қушни илинтирдим; баъзан еб бўладиган ўт-ўланларни топиб қайнатдим ва зировар ўрнида нонга қўшиб едим; баъзида эса ўзим учун сутдан ёғ олдим, қатиқ ичдим.

Аввалига туз бўлмаганлиги жуда ўтиб кетди, кейин эса усиз ҳам тирикчилик ўта бошлади.

Тузни даставвал зиёфат пайтларида иштаҳа очиш учун истеъмол қилишган; кейинроқ эса тузли нарса ейиш одат тусига кириб кетган. Биз тузни суюб ейдиган бирорта ҳам ҳайвонни билмаймиз. Ҳар ҳолда, шуни айтишим керакки, мутлақо туз бўлмаса-да, дағал ва фақирона овқат есам-да, шу мамлакатда яшаб турган пайтимда бирор марта ҳам касал бўлмадим.

Кеч кириши билан хўжайиним бўлмиш от уйдан олти ярд наридан, ехулар турадиган оғилхонадан алоҳида бир уйни менга ажратиб берди. У ерда озгина похол бор экан, кийимимни устимга ёпиб, қаттиқ уйқуга кетдим. Кўп ўтмай бундан ҳам яхшироқ жойлашиб олдим, китобхон буни шу мамлакатдаги ҳаётимнинг тўлиқ тафсилотига бағишланган кейинги ҳикоямдан билиб олади.

УЧИНЧИ БОБ

АВТОР МАҲАЛЛИЙ ТИЛНИ АСТОЙДИЛ УРГАНАДИ. УНИНГ ХУЖАЙИНИ БУЛМИШ ГУИГНГНМ МАШҒУЛОТЛАРДА УНГА ЕРДАМЛАШАДИ. ЖУДА КУП ҲУРМАТЛИ ГУИГНГНМЛАР АВТОРНИ КЎРГАНИ КЕЛИШАДИ. У ХУЖАЙИНИГА ЎЗ САЁҲАТЛАРИ ҲАҚИДА ҚИСҚАЧА СУЗЛАБ БЕРАДИ.

Асосий машғулоти тил ўрганиш бўлди; уйда хўжайин (кул ранг отни бундан буёғига шундай деб атайман) ва унинг бола-

чақаларидан тортиб, то охири хизматкорга менинг тил ўрганишимга астойдил ёрдам беришди. Уларга бу қўпол ҳайвон қандайдир мўъжиза шарофати билан ақлли зот хислатларини намойиш этаётганга ўхшаб кўринарди. Мен у ёки бу нарсани бармогим билан кўрсатар ва номини сўрар эдим. Нарсаларнинг номини ёдлаб олишга интилардим, кейин эса қулай фурсат топиб кундалик дафтаримга ёзиб қўярдим. Талаффузни яхшилаш учун оила аъзоларидан ҳар бир сўзни бир неча марта такрорлашни илтимос қилардим. Машғулотларимда хўжайинимнинг тўриқ хачири — хизматкори айниқса бажони дил ёрдам берди.

Гуингнмларнинг талаффузи бурун ва бўғиздан чиқади; гуингнм тили менга маълум бўлган европа тиллари ичида кўпроқ юқори голланд ёки немис тилига ўхшаб кетади, лекин бу тил улардан кўра нафисроқ ва бурророқ.

Хўжайиним тезроқ шу ернинг тилида гапиришим ва ўз бошимдан ўтган воқеаларни ҳикоя қилиб беришимни тоқатсизлик билан кута бошлади. У ҳар бир кун менга тил ўргатиш учун бир неча соатлаб вақт сарфлади. У менинг еху эканлигимга (буни у кейин айтди) ишончи комил экан. Лекин менинг идроклигим, хушмуомала ва батартиблигим уни ҳайратга солибди, чунки бундай сифатлар бу ҳайвонларга мутлақо хос эмас экан.

Хўжайиним қаёқдан келганим, ўз хатти-ҳаракатларимдаги бунчалик фаҳм-фаросатга қаерда эришганимни билишга ошиқарди. У мендан тезроқ саргузаштларим тарихини эшитгиси келарди. Унинг кутиш соатлари оз қолганига ишончи комил эди: гуингнм тилини ўрганишда ажойиб ютуқларга эришаётгандим. Ўрганиб олган сўзларимни яхшилаб эслаб қолиш учун уларни инглиз алифбоси тартибида тегшли таржимаси билан ёзиб бордим. Бир мунча муддат ўтгач, ана шу ёзувларни хўжайиннинг ҳузурида ёза бошладим. Нима қилаётганимни унга уқтириш жуда қийин бўлди, чунки гуингнмлар китоблар ва адабиёт ҳақида ҳеч қандай тасаввурга эга эмас.

Тахминан ўн ҳафталардан сўнг хўжайинимнинг берган саволларининг кўпчилигига тушуна бошладим, уч ойдан кейин эса бемалол жавоб қайтарадиган бўлиб қолдим. Хўжайинимни бу ерга қайси мамлакатдан келиб қолганим, ақлли зотларга тақлид қилишни қандай ўрганганим қизиқтирарди, чунки ехулар

(унинг фикрича, мен уларга жуда ўхшаб кетармишман) қанчалик айёр бўлишса, бирор нарсани ўрганишда бошқа ҳайвонларга нисбатан шунчалик нўноқ.

Мен унга ўзимга ўхшаш кўпгина одамлар билан анча йироқдан келганимни, дарахт таналаридан ясалган ичи ковак идишда денгизда узоқ сузганимизни, ниҳоят, ҳамроҳларим мени соҳилга ташлаб кетишганини айтдим. Турли имо-ишора ва ҳаракатлар билан хўжайинга гапларимни аранг тушунтира олдим.

Бир оз ўйлаб тургандан сўнг у менга: ё хато қиляпсан ёки бўлмағур нарсаларни гапиряпсан, деди (Гуигнгнм тилида ёлгон ва алдамчилик деган сўзлар бутунлай йўқ). Денгиз ортида ҳам мамлакатларнинг бўлиши, бир тўда ёввойи ҳайвонларнинг ёғоч кемани ўзлари хоҳлаган томонга юргизишлари унга ақлга сиймайдиган нарсадай бўлиб туюлди. Гуигнгнмлардан ҳеч ким бунақа кема ясашга қодир эмаслигига, уни бошқаришни эса ехуларга ишониб топшириб бўлмаслигига имони комиллигини айтди. «Гуигнгнм» сўзи маҳаллий тилда «ижод тожи» деган маънони билдиради, от халқи ўзини бу мамлакатда энг ақлли зот ҳисоблайди.

Хўжайинга уларнинг тилини яхши билмаслигимни, ҳамма саволларига жавоб бериш қийинлигини айтиб, яқин келажакда унга жуда кўп мароқли воқеаларни ҳикоя қилиб беришга қодир бўлиш ниятида эканлигимни изҳор этдим.

Кўп ўтмай, гуигнгнм сингари гапира оладиган, гапи ва хатти-ҳаракатида ақл-заковат аломатлари зоҳир ажойиб еху пайдо бўлганлиги ҳақида хабар чор атрофга ёйилди. Мени кўргани хўжайинимникига жуда кўп муҳтарам зот от ва байталлар кела бошлади. Мен билан сўзлашиш уларга битмас-туганмас ҳузур бағишларди; улар менга саволлар беришар, мен эса қўлимдан келганича жавоб қайтарардим. Бунинг нафи катта бўлди: беш ойдан кейин маҳаллий тилда бемалол гаплашадиган, улар нима деса яхши тушуниб, фикримни ҳам осонгина ифодалайдиган бўлиб қолдим.

Мени кўриш ва гаплашиш учун хўжайинимникига меҳмон бўлиб келган гуигнгнмлар менинг ҳақиқий еху эканлигимга зўрға ишонишди. Ҳаммадан ҳам уларни кийимларим ҳайратга

солди. Кийимлар танамнинг таркибий қисми ё йўқми — ана шуни билолмай улар ҳайратда эди. Мен эса улардаги англашилмовчиликка барҳам беришга шошилмасдим. Улар мени кийимсиз ҳолда кўриб, чинакам еху тоифасига қўшишлари мумкин, мен эса буни хоҳламасдим. Аммо сиримни узоқ вақт сақлай олмадим. Одатда, уйдагилар ҳаммаси ухлагандан кейин кийимларимни ечардим, ҳеч ким ҳали уйғонмасидан олдин кийиниб олардим.

Бир кун эрталаб хўжайиним ҳузуримга ўзининг хизматкори тўриқ хачирни юборибди. У хонамга кирганида кийимларимни ечиб, ухлаб ётгандим. У ўша ерда турган пайтда уйғониб кетдим, қарасам, хачир ниҳоятда ўзини йўқотиб қўйибди. У топшириқни амаллаб бажарди-да, хўжайини ёнига ошиқди. Хўжайин мен билан салом-алик қилгандан кейин: хизматкорим ухлаётганингизда бутунлай бошқача бўлиб қолишингизни айтди, буни қандай тушуниш керак, деди.

Мен бундан буён сир сақлаш беҳуда эканлигини тушундим, бунинг устига кийимларим ва пойафзалим ҳам ишдан чиқиб қолган бўлиб, яқин келажакда уларни еху ёки бошқа ҳайвонларнинг терисидан тикилган нарсалар билан алмаштиришга тўғри келарди. Шунинг учун ҳам хўжайинга, мен келган мамлакатда кишилар таналарини баъзи ҳайвонларнинг жунидан тўқилган сунъий нарсалар билан ёпиб юриши одат тусига кирганини, бу танани совуқ ёки иссиқдан сақлаш, кўпроқ одоб учун қилинишини айтдим. Сўзимни исботлаш мақсадида хўжайиннинг олдида ечиндим; эғнимда кўйлагим қолди, холос.

Хўжайин барча хатти-ҳаракатларимни зўр қизиқиш ва ҳайрат билан кузатди. У ҳамма кийим-кечакларимни бир-бир олиб, туёғи ва бақайи орасига қисган ҳолда диққат билан кўздан кечирди. Кейин менинг ҳамма ёғимга кўз югуртиб чиқиб, мен ҳақиқий еху эканлигимни айтди — ўз зотимдаги ҳайвон вакиллари-дан теримнинг юмшоқлиги, оппоқлиги ва силлиқлиги, орқа ва олд оёқларимдаги тирноқларнинг шакли ва узунлиги, ниҳоят, жўрттага орқа оёқда юришим билан фарқ қилар эмишман. У совуқдан қалтираётганимни кўриб, кийиниб олишни таклиф қилди.

Кийина туриб, хўжайинга мени кўпинча еху деб аташи ёқма-

ётганлигини, чунки бу мурдор ҳайвонлардан ҳазар қилишим ва нафратланишимни айтдим. Бундан буён мени ўзи ҳам, хизматкорлари ҳам еху деб атамаслигини илтимос қилдим.

Бундан ташқари, танамнинг сунъий қобиғини сир тутарсиз, хизматкор хачирга ҳам кўрганларини бировга айтмаслик ҳақида буйруқ берарсиз, деб истак билдирдим.

Хўжайин илтимосимни ерда қолдирмасликка ваъда берди, ўз навбатида, у ҳам менинг тезроқ уларнинг тилини мукамал эгаллаб олишимни илтимос қилди.

Унинг гапларига қараганда, менинг ташқи қиёфамдан ҳам кўра уларнинг тилида гапира олиш борасидаги қобилиятим ва ақлимга қойил қолаётган экан, мен айтиб беришга ваъда қилган ажойиботларни эшитишга муштоқ экан.

Шу кундан бошлаб хўжайин бир ғайратига ўн ғайрат қўшиб, менга тил ўргата бошлади. У тез-тез мени меҳмонга олиб бориб турди. Ҳамма қўшнилардан менга хушмуомалада бўлишни илтимос қилди, чунки бу менинг кайфиятимни яхшиларкан, гапга чечан қилиб қўяркан.

Ҳуингнинг тилини ўрганишдаги ютуқларимни бирма-бир баён қиладиган бўлсам анча зерикарли бўлади. Фақат шуни айтишим керакки, хўжайиннинг ғамхўрлиги ва ўзимнинг қобилиятлигим туфайли, унинг сабр-қаноатга бардош беролмайдиган қизиқувчанлигини қондиришга, бу ерга қандай келиб қолганим, ватаним қанақа мамлакат эканлиги ҳақида озми-кўпми ҳикоя қилишга муваффақ бўлдим. Энг аввало, илгари тушунтирмақчи бўлган нарсаларимни яна такрорладим.

Мен бу ёққа, деб ўз ҳикоямни бошладим, ўзимга ўхшаган эликта жонивор билан ҳаддан ташқари йироқ мамлакатдан келдим. Биз, сиз муҳтарам зотнинг уйингиздан ҳам каттароқ, ёғоч идиш ичига тушиб, денгизларда суздик. Шундай деб, унга кема қанақалигини таърифлаб бердим. Рўмолчамни олиб, елкач қанақа нарсалигини, у кемани ҳаракатга келтиришини уқтирдим. Сўнг гапимда давом этдим. Мен ва ҳамроҳларим ўртасида жанжал чиққанлиги туфайли, улар мени соҳилга ташлаб кетишди. Нима қилишимни билмай мамлакат ичкарасига қараб юравердим, кўп ўтмай жирканч ехулар ҳужумига гирифтор бўлдим. Худди шу ерга келганимда хўжайин гапимни бўлиб: кемани ким

ясади, уни бошқаришни мамлакатингиз гуигнгимлари нега бунақа ёвуз ҳайвонларга топширди, деб савол бериб қолди. Мен: ҳозир нима эшитсангиз ҳам хафа бўлмасликка ваъда берсангиз ҳикоямни давом эттираман, деб айтдим. У рози бўлди. Шунда мен, кема менга ўхшаган жонзотлар томонидан қурилган; бу жонзотлар менинг юртимда ҳам, мен бўлган мамлакатларда ҳам энг ақлли махлуқлар ҳисобланади, шунинг учун ҳам қолган ҳамма ҳайвонлар устидан ҳокимлик қилади, дедим. Тингловчимга, унинг ўзи ва ёр-дўстлари еху деб номлаган махлуқда ақлзаковатни кўриб қанчалик ҳайратга тушишган бўлса, мен ҳам гуигнгимларнинг оқилона хатти-ҳаракатларидан шунчалик ажабланганимни эътироф этдим. Мен ўз танамнинг анови ҳайвонлар танаси билан ўхшаш эканлигини тан оламан, деб давом этдим, бироқ уларнинг бунчалик зоти айниб, ёввойилашиб кетиши сабабига тушуна олмаяпман. Борди-ю, тақдир насиб қилиб, ўз юртимга қайтиб борсам бу мамлакатга қилган саёҳатимни айтиб бераман, лекин менга ҳеч ким ишонмайди, бўлмаган нарсаларни гапираётганимни, саргузаштларимнинг бошдан охиригача ўзим тўқиб чиқарганлигимни юзимга солишади. Тингловчимдан яна мендан гина қилмаслигини, берган ваъдасини унутмаслигини илтимос қиламан. Бироқ, унга, унинг оила аъзолари ва ёр-дўстларига ҳурматим қанча зўр бўлмасин, барибир ватандошларим бирон жойда гуигнгимларнинг ҳоким, ехуларнинг қўпол ҳайвон бўлганликларига ишонишмайди.

ТҮРТИНЧИ БОБ

ГУИГНГИМЛАРНИНГ ҲАҚИҚАТ ВА ЁЛҒОН ҲАҚИДАГИ ТУШУНЧАЛАРИ. АВТОРНИНГ ГАПЛАРИ ХҲҲҲҲНИННИ ҒАЗАБГА МИНДИРАДИ. АВТОРНИНГ УЗИ ВА САЕҲАТЛАРИ ҲАҚИДАГИ БАТАФСИЛ ҲИКОЯСИ.

Хўжайин гапларимни ўта норози қиёфада тинглади. Шубҳа ва ишонмаслик бу мамлакат учун мутлақо номаълум нарса, бордию бу ҳол юз бергудек бўлса гуигнгимлар қандай йўл тутишни билмай қоладилар. Хўжайин билан суҳбатлашганимда одамлар, уларнинг феъл-атворлари ва расм-русумлари ҳақида гапираётиб ёлғон ва алдамчиликлар борлигини ҳам қистириб

ўтгандим, у шу қадар ақлли бўла туриб, нима демоқчи эканлигимни аранг уқди.

У шундай фикр юритарди: бир-биримизни тушуниш, бир-биримизга турли нарсалар ҳақида фойдали маълумотларни билдириш учун фақат бизгагина гапириш қобилияти берилган. Шунинг учун ҳам бирор киши йўқ нарсани бор дейдиган бўлса, суҳбатимизнинг мақсади бутунлай бузилиб кетади. Қимга мурожаат қилинаётган бўлса, у суҳбатдошини тушунмай қолади. У янги маълумотлар ололмай қолгани устига устак, яна энг оғир аҳволга ҳам тушади, чунки уни оқни қора, узунни қисқа деб ишонтирмоқчи бўладилар. Одамлар ўртасида кенг тарқалган ёлгон гапириш хусусидаги унинг тушунчалари шунинг билангина чегараланади, холос.

Яна ўз ҳикоямизга қайтайлик. У менинг юртимда еху ҳокимликка эга эканлигини эшитиб, мамлакатимизда гуингнмлар бор-йўқлиги, бор бўлса улар нима билан шуғулланишларини билгиси келиб қолди. Мен унга гуингнмлар жуда кўп, улар ёз фаслида ўтлоқда, қишда алоҳида уйларда хашак ва сули билан боқилади, қашлағич билан қашланади, ёллари таралади, оёқлари ювилади, ем берилиб, уларнинг дам олиши учун жой ҳозирланади деб жавоб қилдим.

«Гапингизга энди тушундим,— деди хўжайиним,— айтганларингиздан шу нарса равшан бўлдики, гарчи ехуларингиз ўзларини ақлли жонзот ҳисобласалар ҳам, бари бир, ҳокимлар гуингнмлар экан».

Шундан сўнг ундан ҳикояни давом эттирмасликка рухсат беришини илтимос қилдим, борди-ю, у хоҳлагандай батафсил сўзлайдиган бўлсам таъби хира бўлишини айтиб, огоҳлантирдим. Лекин у, яхши бўлса ҳам, ёмон бўлса ҳам ҳамма нарсани билишни хоҳлайман, деб оёқ тираб туриб олди. Менинг эса унга бўйсуннишдан бошқа иложим қолмади.

Энг аввало мен, бизда от деб номланган гуингнмлар барча ҳайвонлар ичида энг чиройлиги, энг олижаноби ва ақллиси деб, уларнинг кўп таърифини келтирдим. Улар ниҳоятда бақувват, чопқир. Агар отларнинг хўжайинлари зодагон ва бадавлат, одамлар бўлса, уларга жуда меҳрибон ва ғамхўр бўлишади, кўз қорачиғидай асрашади; улар номигагина меҳнат қилишади; уларни

пойгага қўйишади, экипажга қўшишади, улардан саёҳат пайтида фойдаланишади. Бироқ отлар кексайиб, кучдан қолиши биланоқ уларни бегона одамларга сотиб юборишади. Улар то бутунлай кучдан қолгунча ҳар хил ифлос ва оғир ишларни бажаришади. Улгандан кейин эса терисини шилиб олишади ва арзимаган пулга сотиб юборишади, гўштини итларга ва йиртқич қушларга ташлашади. Хашаки зот отларнинг аҳволи бундан ҳам чатоқ. Бунақа отларнинг кўпчилиги фермерларга, извошчиларга ва бошқаларга қарашли. Улар отларни оғир ишларга солишади ва дурустгина боқишмайди. Мен унга от миниб юриш, юганнинг шакли ва уни ишлатиш, эгар, шпор, қамчи, абзал ва ғилдираклар ҳақида батафсил маълумот бердим.

Мен яна отларимиз туёғига тошлоқ йўллардан юрганда ейилмаслиги учун темир деб аталувчи алоҳида қаттиқ моддадан тақалар қоқишимизни ҳам қўшиб қўйдим.

Хўжайин қаҳр-ғазабдан фиғони кўкка чиқиб, ҳикоямни бир неча бор бўлди. Ҳаммасидан ҳам у гуингнмлар устига минишга журъат этилганидан ниҳоятда ажабланди. У: энг кучсиз хизматкорим ҳам энг кучли ехуни улоқтириб ташлашга қодир ёки у билан ерга йиқилиб, орқаси билан юмалаб, ҳайвонни ўлдира олади, бунга шубҳа қилмайман, деди. Бунга жавобан мен, отларни уч ёшдан бошлаб минишга ўргатилиши, то улар бўйсунмагунча кўп марта калтаклаб, қийнашларини батафсил айтиб бердим. Энг муҳими шуки, деб қўшимча қилдим, буни муҳтарам зот эътиборга олиши керак, биздаги гуингнмлар бу ердаги ехуларга ўхшаб ақл-фаросатдан маҳрум.

Ватанимда гуингнмларга ёвузларча муносабатда бўлишларни ҳақида ҳикоямни эшитиб, хўжайиним шунақаям ғазабландики, буни таърифга сиғдириб бўлмайди. Лекин у шундай деди: «Агар сизларда ехуга ақл-фаросат ато қилинган бўлса, у бошқа ҳайвонлар устидан ҳокимлик қилиши керак, чунки ақл ҳамиша қўпол кучлар устидан ғалаба қилади». Шуниси қизиқки, ўзининг кундалик ҳаётини эҳтиёжларини қондиришда ана шу ақлдан фойдаланувчи бирорта ҳам ҳайвон тана тузилиши бўйича менчалик ёмон мослашмаган. Бу хусусда бу ердаги ехулар мендан анча устун туришади.

Тўғри-да, тирноқларим мен учун мутлақо фойдасиз; олдинги

оёқларимни оёқ деб айтиб бўлмайди, чунки юрганимда ҳеч қачон уларга тиранмайман; кўзларим шундай қўйилганки, бошимни бурмасдан атрофга қарай олмайман; терим ниҳоятда нозик, иссиқ ва совуққа бардош беролмайди, мен эса зерикарли ва толиқтирувчи иш — кийиниш ва ечиниш билан машғул бўлишга маҳкумман. Айтгандай, у ҳозир бу масалани чуқурроқ муҳокама қилишни хоҳламайди. Уни кўпроқ менинг ҳаётим: қаерда туғилганлигим бу ёққа келиб қолмасимдан олдин бошимга қандай кунлар тушганлиги қизиқтиради.

Унинг қизиқишини бажону дил қондиришга тайёр эканлигимни айтдим. Лекин ҳикоям хўжайинга ўта тушунарли бўлишига шубҳаландим, чунки у ҳеч қандай тасаввурга эга бўлмаган нарсалар ҳақида гапиришга тўғри келарди. Шунинг учун ҳам у муҳтарам зотдан аччиқланмасликни, борди-ю, ҳикоямда бирор нарса тушунарли бўлмаса, уни қайта сўрашини илтимос қилдим.

Мен, деб ҳикоямни бошладим, Англия деб номланган оролда ҳурматли ота-онадан дунёга келдим. Бу орол бу ердан шунақаям узоқки, муҳтарам зотнинг энг кучли хизматкори қуёшнинг бир йиллик айланиб чиқиши давомида ҳам унга етолмаса керак. Оролни менинг зотимдан бўлган бир урғочи зот идора қилади, уни қиролича деймиз. Ёшлик йилларимда хирургликни, яъни тасодифий ёки бегона қўл етказган яра ва латларни даволашни ўргандим. Лекин бу ҳунар менга кам даромад берди, мен бойиб ҳамда қайтиб келганимдан кейин оилам билан фаровон турмуш кечириш учун чет мамлакатларга жўнаб кетдим. Охирги саёҳат пайтида мен кема капитани эдим; қўл остимда элликка яқин еху бор эди. Улардан кўпчилиги йўлда вафот этди, уларнинг ўрнини турли халқлардан танлаб олинган бошқа ехулар билан тўлдиришга мажбур бўлдим. Саёҳат пайтида кемамиз икки марта чўкиб кетишига сал қолди: бир марта қаттиқ бўронга дуч келди, иккинчи марта қоя тошга урилай деди.

Хўжайиним гапимни бўлиб, шунча одамни йўқотиб қанчадан-қанча хавф-хатарга дуч келганимдан кейин ҳам чет эллик кишиларни хатарли сафарга қандай қилиб кўндирганимни сўраб қолди. Мен унга, булар ҳар нарсага тайёр турган довьюрак одамлар эди, деб тушунтирдим. Қашшоқлик ва жинойт уларни ўз ватанларини тарк этишга мажбур қилган. Баъзилари ғоят чўзилиб

кетган судлашишлардан хонавайрон бўлган бўлса, бошқалари ичкиликка, кўнгил очиш, қиморга берилиб, бор бисотларини совиришган. Кўплари хиёнат қилишда, қотилликда, ўғирликда, бировларга заҳар беришда, талончиликда, қасамдан қайтишда, қалбаки тангалар яшашда, қочоқликда айбланадилар. Уларнинг анчаси турмадан қочган кишилар. Дорга осилиш ёки турмада чириш хавфидан чўчиб, уларнинг бирортаси ҳам ватанига қайтмайди, шунинг учун ҳам улар ёт ўлкаларда тирикчиликларини ўтказиб юришибди.

Ҳикоя қилаётганимда хўжайин бир неча бор савол бериб, гапимни бўлди. Унга матросларим нима учун шундай қилишганини, ўз юртларини тарк этганликларини бир илож қилиб тушунтириш учун жуда кўп таққослашлар ва мисоллар ўйлаб топишга тўғри келди. У гап нимадалигини тушуниши учун бир неча кун даркор бўлди. Лекин барибир бу одамларни шундай гуноҳ қилишга нима мажбур қилганини у ҳеч тасаввур қила олмади. Мен унга ўзимизга хос бўлган ҳокимият ва бойликка бўлган очкўзлик, қаноатсизлик, ёвузлик ва ҳасаднинг аянчли юқибатлари ҳақида баъзи тушунчаларни бермоқчи бўлдим. Буларнинг ҳаммасини мисол ва таққослашлар ёрдамида таърифлаш ва аниқлашга тўғри келди. Гуингнмлар тилида ҳокимият, ҳукумат, уруш, қонун, жазолаш ва шунга ўхшаш кўпгина сўзлар йўқ. Шу сабабли ҳам нима ҳақда гапираётганимни хўжайин тушуниши учун ниҳоятда жон куйдирдим. Бироқ у табиатан зўр ақлга ва қатъиятликка эга бўлганидан биз яшаётган мамлакатларда инсон табиати нималарга қодир эканлиги ҳақида озми-кўпми ўзига яраша хулоса чиқариб олди ва дунёнинг биз Европа деб атаган қисмини айниқса, ўз юртимни батафсил таърифлаб беришимни истаб қолди.

БЕШИНЧИ БОБ

ХУЖАЙИННИНГ БУЙРУҒИГА БИНОАН АВТОР УНИ АНГЛИЯДАГИ АҲВОЛ БИЛАН ТАНИШТИРАДИ. ЕВРОПА ДАВЛАТЛАРИ УРТАСИДАГИ УРУШЛАРНИ КЕЛТИРИБ ЧИҚАРГАН САБАБЛАР. АВТОР АНГЛИЯ КОНСТИТУЦИЯСИНИ БАЕН ҚИЛИШГА КИРИШАДИ.

Бундан буён, хўжайин билан олиб борилган узундан-узоқ суҳбатларимиз пайтида муҳокама қилинган нарсаларнинг энг

муҳимларини қисқача баён қиламан, буни китобхон илтифот ила эътиборга олгай. Бундан ташқари яна шуни ҳам айтишим керакки, бу улуғ зотнинг шаклан оддий ва равшан, мазмуни ҳикматга тўла хулоса ҳамда фикрларини бу ёввойи тилимизда тўлалигича ва аниқлигича баён қилиб бера олмасам керак. Мен олижаноб гуингнм халқи вакили билан олиб борган суҳбатларимни фақат ана шундай шартлар билан баён қиламан.

Шундай қилиб, муҳтарам зотнинг истагини бажо келтириб, шаҳзода Оранский вақтида бўлиб ўтган сўнгги Англия революцияси ҳақида, ана шу шаҳзода бошлаган ва унинг вориси, ҳозир подшолик қилаётган қиролича қайтадан янгиланган, жуда катта христиан давлатлари қатнашган ва ҳанузгача давом этаётган — Франция билан олиб борилаётган уруш ҳақида ҳикоя қилиб бердим. Хўжайинимнинг илтимосига кўра, ана шу уруш давомида бир миллиондан ортиқ еху ўлдирилганини, юзга яқин шаҳар ишғол қилинганлигини, уч юзтадан кўпроқ кема ёндирилгани ёки сувга чўктирилганини ҳисоблаб чиқдим. Хўжайин мендан, бир давлатнинг бошқаси билан уруш олиб боришга нима мажбур қилади, деб сўради. Бунинг сабаби сон-саноксиз, лекин мен энг муҳимларини санаб ўтишим мумкин, дедим. Бунга баъзан ҳеч нарсага қаноат ҳосил қилмаган, доимо ўз мулкини кенгайтириш, ўз фуқаролари миқдорини кўпайтиришга интилган подшоларнинг шуҳратпарастлиги ва очкўзлиги; баъзида эса, давлатни идора қилинишидан норози бўлган фуқаролар шикоятини бўғиб ташлаш ва ўзларини чалғитиш учун ўз подшоларини уруш гирдобига тортган министрларнинг бузуқчиликлари сабабчи бўлади. Қарашларнинг бир хил бўлмаслигидан ҳам кўп қон тўкилади. Масалан, нон танами ёки тана нонми; нима яхши: дарахтнинг бир бўлагини ўпишми ёки оловга ташлашми; устки кийимнинг ранги қандай бўлиши керак: қорами, оқми, қизилми ёки кул рангми, каби мунозаралар миллион-миллион кишилар ҳаётини сўндирди*.

Гарчи бирортасининг ҳуқуқи бўлмаса-да, қайси биримиз учун учинчи подшони тахтдан ағдарамиз, деган масалани ҳал этишда ҳам икки подшо ўртасида жанжал чиқиб кетади. Баъзан бир подшо қўшни подшо ўзига ҳужум қилиб қолишидан қўрқиб, унга биринчи бўлиб ҳужум қилади; баъзида эса рақиб ўта куч-

ли бўлиб кетганлиги ёки, аксинча, ниҳоятда кучсиз бўлганлигидан ҳам уруш бошланиб кетади. Баъзан бизда бор нарсалар қўшниларимизда бўлмайди ёки уларда бор нарса бизда бўлмайди. Ана ўшанда улар биздаги нарсани ёки биз улардаги нарсани тортиб олмагунимизгача уруш бўлаверади. Аҳолиси очликдан толиқиб, вабодан қирилаётган ёки ички жанжаллар билан овора бўлган мамлакатга бостириб кириш эса узрли ҳисобланади. Худди шунингдек, энг яқин иттифоқчимизнинг бирорта шаҳри биз учун қулай жойда жойлашган бўлса ёки бир парча ери бизнинг мулкимиз четида бўлса, унга қарши очилган уруш ҳам адолатли ҳисобланади. Борди-ю, подшо аҳолиси қашшоқликда ва нодонликда яшаётган мамлакатга ўз қўшинини юборса, у аҳолининг ярмини қонуний равишда қириб ташлашга, ярмини эса қулга айлантиришга ҳақли. Бу халқни ёввойиликдан холос этиш ва маданиятнинг ҳамма роҳатларидан баҳраманд қилиш ҳисобланади. Шунингдек, подшоларга хос ва олижаноб ҳаракат қилишнинг жуда кенг тарқалган усули ҳам бор: қўшнисининг ерига бостириб кирган душманга қарши курашиш учун унинг таклифига биноан ёрдамга келган подшо, душманни қувиб чиқаргач, иттифоқдошининг ерларини эгаллаб олади, ўзини ўлдиради, турмага ташлайди ёки сургун қилади. Қон-қариндошлик ёки никоҳда бўлиш подшолар ўртасида кўпинча урушларни келтириб чиқаради. Қон-қариндошлик қанчалик яқин бўлса, улар бир-бирларини шунчалик кўра олмайдилар. Камбағал миллатлар очкўз, бадавлатлари димоғдор бўлади. Очкўзлик билан димоғдорлик эса ҳеч қачон чиқиша олмайди. Шунинг учун ҳам урушлар асло тўхтамайди, аскарлик эса энг фахрли касб ҳисобланади. Биз ўзига ўхшаган, лекин унга зиён-заҳмат етказмаганларни совуққонлик билан кўнлаб ўлдириш учун ёлланадиган ехуларни солдат деб атаيمиз.

Бундан ташқари, Европада камбағаллиги туфайли мустақил уруш олиб бора олмайдиган жуда кўп майда ҳокимлар бор. Ана шу камбағал подшолар ўз қўшинларини бой қўшниларига кунбай ҳақ олиш эвазига ёллашади. Мазкур ҳақнинг тўртдан уч қисмини ўзларига олиб қолишади ва шу даромад ҳисобига яшашади*.

— Урушлар хусусида гапирган гапларингизнинг ҳаммаси,—

деди хўжайиним ўйчан ҳолда,— сиз даъво қилаётган нарсага эга бўлиш учун бу ақл қанақалигини яққол кўрсатиб турибди. Аммо яхшики, сиз кўпгина зиён-заҳмат етказа олмайсиз. Табиат сизни бошқалардан ожизроқ қилиб яратиб, бунинг ғамини еган.

Яхшиям юзингиз ялпоқ, жағингиз олдинга туртиб чиқмаган. Шунинг учун ҳам бир-бирингизни тишлашингиз ёки ғажиб ташлашингиз амри маҳол. Олд ва орқа оёқларингизнинг тирноқлари калта, нимжон. Бизнинг ҳар битта ехумиз сизларнинг бир қанчангизга бемалол бас кела олади. Мендан ўкинманг,— деди хўжайин гапининг охирида,— менимча, жанг пайтларида ўлганлар миқдорини айтиш билан ўзи йўқ нарсани гапиряписиз».

Бу гапларни эшитиб, ўзимни кулгидан тия олмадим. Ҳарбий билимим анча яхши бўлганидан унга замбарақ, мортира, мина, мушкет, карабин, тўппонча, ўқ, порох, қилич, найза каби нарсаларнинг нималигини унга тушунтира олардим. Мен кеманинг экипажи билан чўкиб кетганлиги ҳақидаги жангни бутун тафсилоти билан таърифлаб бердим. Унинг кўз олдида жанг манзарасини: тутун, шовқин-сурон, саросима, ўлаётганларнинг оҳ-воҳлари, от туёғи тагида қолиб ўлишлар, қочаётганларни қувлашларни гавдалантиришга уриндим. Мен: итларга, бўриларга ва бошқа йиртқич қушларга ем қилиб ташлаб кетилган ўликлар тўла далалар; тинч аҳолига қилинган зўравонликлар, талон-тарож, босқинчилик, пайхон қилинган экинзорлар ва ёндирилган шаҳарлар ҳақида гапирдим. Қадрдон ватандошларимнинг жасоратини мақташ мақсадида бир шаҳарни қамал қилинганда портлаш туфайли юзлаб душман солдатлари дабдаласи чиқиб, осмону фалакка улоқтирилганини, уларнинг бурдаланган этлари кўзларни қувонтириб, осмондан ёмғирдай ёғилганини ўз кўзим билан кўрганман, дедим.

Кейинги тафсилотларни ҳам баён қилишга тушган эдим, лекин хўжайин жим бўлишни буюрди.

«Ехуни биладиган ҳар бир кимса,— деди у,— бу мараз ҳайвон, агар кучи етса, сиз айтган ҳамма нарсаларни амалга оширишга қодир эканлигига ишонади». Менинг ҳикоям унда, у илгари ҳеч қачон ҳис этмаган ташвишни туғдирди. У мана шу мамлакатда яшаётган ехулардан ҳамиша жирканган, лекин уларнинг ҳамма нуқсонларни гннэҳ (йиртқич қуш)ларнинг

ёвузлиги ёки қаттиқ тош туёғига лат еткизгани каби қораламасди. Менинг ҳикояларимда эса энг зўр ақлий қобилиятга эга бўлганлар даҳшатли ёвузликларни қилишмоқда. Бу уни, айниган ақл йиртқичнинг бефаҳмлигидан ҳам ёмон, деган фикрга олиб келди. Унинг фикрича, бу ақл эмас, балки табиий нуқсонларимизни ривожлантиришга кўмаклашадиган қандайдир алоҳида қобилият.

Ниҳоят у уруш ҳақидаги гаплардан тўйганлигини айтди. Энди уни бошқа нарса қизиқтириб қолди. Мен ҳикоямда кемадаги баъзи матрослар ўз ватанларини тарк этишганини, чунки қонун уларни мол-мулкидан маҳрум этганини эслатиб ўтгандим. Бу хўжайинимни жуда ажаблантирди. У қонун бирор кимсани, менинг айтганларим бўйича — қанақа қилиб хонавайрон бўлишга олиб келишига ҳеч тушунмасди. Ахир, қонуннинг моҳияти ҳар бир гражданнынг манфаатларини қўриқлашдан иборат-ку. Шунинг учун у қонун ўзи нима ва унинг хизматкорлари кимлигини тушунтириб беришни илтимос қилди. Унинг фикрича, табиат ва ақлнинг раҳнамолиги, биз ўзимизни қандай ҳисобласак, шундай ақлли жонзотлар учун етарли.

Мен муҳтарам зотга гарчи қонун ва ҳуқуқ бобида билимим зўр бўлмаса-да, сизнинг илтимосингизни бажо келтираман, деб жавоб бердим.

Мен унга мамлакатимизда одамларнинг бир неча табақаси мавжудлигини, улар ёшлигидан кимнинг қанча тўлашига қараб оқни қора, қорани оқ деб исбот қилишга ўқиб-ўрганишларини айтдим. Ана шу табақа бутун халқни қулликда сақлаб туради.

Масалан, бордию қўшнимга сигирим ёқиб қолса, у қонун бўйича сигиримни мендан тортиб олишга ҳақли эканлигини исботлаш учун адвокат ёллайди. Шунда сигир ўзимники эканлигини исботлаш учун мен иккинчи бир адвокатни ёллайман, чунки суд пайтида ўзини ўзи ҳимоя қилишга ҳеч кимга қонун рухсат бермайди. Устига-устак қонуний ва ҳаққоний мулк эгаси бўлганим учун суд пайтида ноқулай аҳволга ҳам тушиб қоламан. Ҳамма гап шундаки, ёлғонни ёқлаш адвокатларга йўрғакда теккан дард. Шу сабабли у ҳаққониятни ҳимоя қилиш пайтида ўзини ноқулай ҳис этади ва дурустроқ ғайрат ва маҳорат кўрсата олмайди. Бунинг устига улар ўта эҳтиёткор бўла-

ди: ҳақ ишни ҳимоя қилаётганда қуйиб-пишиб гапирса судья томонидан танбеҳ олади, ўз табақаси шаънини ерга уради.

Омади гапни айтганда, сигиримни бермасликнинг иккита йўли бор: биринчиси, гўёки ҳақ ишни ҳимоя қилаётганини судга билдириб қўйиши учун, қарши томон адвокатига пора бериш; иккинчиси — мени ҳимоя қилаётган кишига сигирга даъво қилишим адолатсиз эканлигига уни ишонтириш, сигир чиндан ҳам рақибимники эканини шама қилиб қўйиш. У ҳолда ҳам бу ҳолда ҳам, ҳаққоният рақибим томондами ёки талабим қонуний эмасми, бари бир, бу ишда менинг ютиб чиқишим муқаррар.

Муҳтарам зот, шуни билиб қўйингки, деб давом этдим, бизда мулк ҳақидаги ҳамма баҳсларни ҳал этиш ва жиноятчиларни жазолаш иши зиммасига юкланган кишини судья дейилади. Уларни қариб, ялқовланиб қолган энг ўткир адвокатлардан сайлашади. Судьяликка тайинлангунларига қадар бу одамлар адвокат сифатида ёлғон-яшиқ, қасамдан қайтиш ва зўравонликка йўл қўйишга ўрганиб қолишади. Мен ҳақ томон берган порани олишдан қатъиян бош тортган, бу иши билан ҳақиқатнинг тантана қилишини ва ўз табақаси шаънини ерга уришни истамаган жуда кўп муҳтарам судьяларни кўрганман.

Улар турли судлашувларни кўриш пайтида ишнинг моҳиятига кириб боришдан қочишади; лекин ишга мутлақо алоқаси бўлмаган нарсалар ҳақида оғиз кўпиртириб бақирришади, қизишишади ва ҳолдан тойгунча гапирришади. Масалан, ҳалиги мисолимда улар рақибимнинг менинг сигиримга эга бўлиш учун қандай ҳақи борлиги ҳақида сўрашмайди, балки сигир қорами ёки қизилми, шохи узунми ё қисқами, уни уйда соғишадими ё яйловдами, унинг қанақа касаллиги бор ва ҳоказо, ҳоказоларни вайсашаверади.

Яна шуни эътиборга олиш керакки, бу одамлар ўз нутқларида оддий одамлар учун мутлақо тушунарсиз алоҳида сўз ва ибораларни ишлатишади. Қонунлар ҳам худди ана шундай тузилган. Бу қонунлар шунақаям кўп, шунақаям тушуниб бўлмайдиган ва бир-бирига шунақаям зидки, қандай хатти-ҳаракат қонуний, қанақаси қонунсиз, қанақаси адолатли, қанақаси адолатсиз, ёлғон қаерда — билиб бўлмайди. Бунақанги қонунлар ва бунақанги судьялар билан ота-боболаримдан қолган, олти

авлод ўтгунига қадар эгалик қилган ерлар менга ёки ана шу ерлардан уч юз миля нарида яшовчи аллақандай хорижий кишига тегишли-тегишли эмаслигини аниқлаш учун ўттиз-қирқ йил сарфланиши турган гап.

Давлат жиҳоятчилари устидан қилинган суд анча тез ўтади. Судьялар ҳокимиятдан, айбланувчи жазолансинми, ё оқлансинми, деб сўраб қўя қолишади.

Кейин олинган кўрсатмага биноан, уни ё дорга ошишга ҳукм чиқаришади, ёки оқлаб юборишади. Бироқ у ҳолда ҳам, бу ҳолда ҳам улар қонунга қаттиқ амал қилишади*.

Энди, муҳтарам зот, деб ҳикоямни тамомладим, «қонун хонавайрон қилган» деган сўзга тушунган бўлсангиз керак.

ОЛТИНЧИ БОБ

АНГЛИЯ ТАЪРИФИНИНГ ДАВОМИ. ЕВРОПА САРОЙЛАРИДАГИ БИРИНЧИ ЁКИ БОШ МИНИСТРНИНГ РОЛИ.

Шу пайт яна бир мушкуллик туғилди: хўжайиним судьяларнинг ўз яқинларига зиён етказиш ва уларни хафа қилиш учун шунчалик жон-жаҳдлари билан уринишларига нима сабаб бўлишини тушунолмади. Энг муҳими — «тўлов учун» деган ибора мутлақо тушунарли бўлмади.

Унинг ҳайратга тушиб берган саволларига жавобан пул нималигини, у нимадан тайёрланишини, асл металлларнинг баҳоси қанақалигини тушунтирдим. Мен айтдимки, борди-ю еху мана шу металлдан кўпгина ғамлаб олса, ҳар нарсани — ҳашаматли уйларни, бепоён ер-мулкни, қимматбаҳо мебелларни, энг аъло таомларни ва ичимликларни сотиб олиши мумкин. Ҳамма нарсани пул воситасида қўлга киритиш мумкинлигини билган ехуларимиз пулни дунёда ҳамма нарсдан юқори қўйишади ва унга кўпроқ эга бўлишга интилишади. Пул буюк аҳамиятга моликлигидан, бой одамлар камбағалларни ўзларига бўйсундириб олишади ва уларнинг меҳнатидан баҳраманд бўлишади. Бир бойга мингларча камбағал тўғри келади. Комил ишонч билан айтиш мумкинки, халқимизнинг кўпчилиги қашшоқликда ҳаёт кечиришга ва бир ҳовуч сдамлар роҳат-фароғатда яшаши

учун оз ҳақ олиб, оғир меҳнат қилишга мажбур. Буларнинг ҳаммаси хўжайинимга тушунарсиз эди, чунки у ҳамма ҳайвонлар, айниқса бошқалари устидан ҳокимлик қиладиганлар ер неъматларидан ўз улушига эга деб ҳисобларди.

У бизда бой ехулар қандай ҳаёт кечиришини сўраб, ошхоналаримиз ва шунчалик катта маблағларни талаб қилаётган таомлар ҳақида кўпроқ нарса билмоқчи бўлди. Мен эсимга тушган ҳамма нодир таомларни санаб бердим, уларни тайёрлашдаги турли усулларни таърифлаб бердим. Овқатларга солинадиган зираворлар ва ичиладиган ичимликларни олиб келиш учун кемалар денгизлар оша жаҳоннинг турли мамлакатларига боришини ҳам айтдим, бирорта бадавлат ехумизнинг оиласи нонуштасига тортиладиган озиқ-овқат ёку уни солиб берадиган идиш-товоқни топиш учун энг аввало дунёни уч марта айланиб чиқиши керак.

«Жуда камбағал мамлакат экан,— деди суҳбатдошим,— ҳатто ўз аҳолисини ҳам боқолмас экан!»

Айниқса уни мамлакатимизда ичимлик сувнинг етарли эмаслиги, уни олиб келиш учун аҳолини денгиз орти мамлакатларига жўнатилиши ҳайрон қолдирди.

Мен унга ичимлик сув етмаётганлиги учунгина уни бошқа мамлакатлардан сотиб олаётганлигимизни уқтирдим. Алоҳида мевалар ширасидан тайёрланган бу ичимликларни кўнгил очиш, эсимизни йўқотиш, қайғули хаёллардан халос бўлиш, турмушимизда тўлиб-тошиб ётган ташвиш ва кўнгилсизликларни унутиш учун ичамиз. Тўғри, ичимликни ичиб, ланж,иродасиз, ғамгин, касалманд бўлиб қоламиз. Лекин бу бизни тия олмайди: биз бир оз бўлса ҳам ғамдан халос бўлиш учун ҳамма нарсага розимиз.

«Жонажон юртим Англия,— дедим,— ўз аҳолиси истеъмол қиладиган турли-туман таомларни, жуда кам деганда, уч барабар кўп ишлаб чиқаришга қодир. Бироқ ехуларимиз бунга қаноат ҳосил қилишмайди, денгиз ортидан турли хил мева-чева, сабзоват, ҳар хил ўткир зираворлар ва бошқа нарсаларни келтиришади, шу билан ўзларининг нозик табиатларини қондиришади. Буларнинг эвазига денгиз ортидаги мамлакатларда яшовчиларга уларнинг ҳаёти учун зарур озиқ-овқат ва буюмлар юборамиз. Ватандошларимнинг кўпчилиги гадойлик, талон-тарож,

ўғирлик, товламачилик, қасамдан қайтиш, хушомадгўйлик, пора бериш, қалбакичилик, қимор, ёлғончилик, малайлик, мақтанчоқлик, сайловдаги овозини сотиш, қоғоз қорайтириш, мунажжимлик мунофиқлик, туҳмат қилиш ва шунга ўхшаш қилиқлар билан ўз тирикчилигини ўтказаетганидан ажабланмаса ҳам бўлади».

Ана шу сўзларнинг ҳар бирини гуиғнғнмга тушунтириш учун қанча меҳнат сарфлаганимни китобхон тасаввур қилаётган бўлса керак.

«Бироқ бундай шароитда,— деди хўжайиним,— мамлакатингизда яшовчилар бойларнинг нафсини қондириш учун эрта тонгдан қора тунгача меҳнат қилишлари керак».

«Сиз мутлақо ҳақсиз,— дедим.— Масалан, уйда юрганимда эғнимга юзларча ҳунарманднинг меҳнат меваси бўлган кийимни кийиб юраман. Уйимни қуриш ва унинг жиҳозлари ундан ҳам кўп ишчи кучини талаб қилади, хотинимни кийинтириш учун эса ана шу ишчилар миқдорини беш баравар кўпайтириш лозим».

Мен унга касалларни даволаб, тирикчилик ўтказадиган кишилар ҳақида гапирмоқчи бўлдим, бироқ хўжайиним бу сўзнинг маъносини тушунмади. Бу муҳтарам зот ҳар бир гуиғнғнмнинг ўлиmidан сал олдин кучсизланиб ва оғирлашиб қолиши ёки тасодифан ўзини ярадор қилиб олишини табиий бир ҳол деб биларди. Бироқ бутун қилмиши ақл руҳи билан суғорилган табиатнинг танамизда касаллик келтириб чиқариши мутлақо унинг ақлига сиғмасди. У мана шу кулфатнинг келиб чиқиш сабабларини сўрай бошлади. Мен унга шундай деб жавоб бердим: касалликларимизнинг аксарияти меъеридан кўп овқатланиш ва ичкиликбозлик туфайли юз беради; оч қолмаганимизда овқат еб қўямиз, ҳеч қандай ташналик бўлмаганда ичиб қўямиз. Баъзан куну-тун ўткир ичимликларни ичамиз. Бу бизни ялқовлаштиради, ички аъзоларимизни яллиғлаштиради, овқат ҳазм қилишни издан чиқаради. Бошқа кўп касалликлар мамлакатимизда авж олган сон-саноқсиз иллатлар туфайли пайдо бўлади. Инсон танаси дучор бўлган ҳамма касалликларни санаш учун вақт етмайди. Агар бутун бошли бир табақа ватандошларимни даволаш билан шуғулланишини айтсам, шунинг ўзиёқ кифоя қилади.

Мен докторларимиз, уларнинг турли касалларни даволаш усуллари, фирибгарлик ва очкўзликлари ҳақида батафсил гапириб бердим.

Айниқса улар касаллик оқибатини айтиб беришга жуда уста. Бу борада улар камдан-кам хато қилишади. Бордию бир киши оғир бетоб ётган бўлса, улар, ўлади деб айтишади. Даволаш қўлларидан келмаган тақдирда, улар беморни истаган пайтларида ўлдира оладилар. Бироқ, уларнинг даволашига қарамай, беморда яхши томонга ўзгариш юз берса, улар беморнинг яқин одамларига, бу менинг даволашим натижаси деб айтиб, уларни шунга ишонтирадилар.

Улар бир-бирларининг меъдасига теккан эр-хотинлар, мерос олиш илинжида юрган тўнғич ўғиллар, хавфли рақиблари бор министрлар, ҳатто ўз министридан* қутулмоқчи бўлган подшолар учун ҳам жуда фойдалидир. Бу гапларимни эшита туриб, хўжайиним гапимни бўлди, чамаси врачлар табақаси ҳақидаги фикрларим унинг жонига тегди, шекилли.

«Сиз министрларни бир неча бор тилга олдингиз,— деди у.— Бу сўз билан ехунинг қайси турини айтмоқчисиз, шуни жуда билгим келади».

Мен унга, биринчи ёки бош министр хурсандлик ва ғамгинлик, муҳаббат ва нафрат, шафқат ва ғазаб туйғуларидан бутунлай маҳрум бир зот, деб айтдим. Унда бойлик, ҳокимият ва юксак унвонга жон-жаҳди билан интилишдан бошқа дард йўқ. У ўз фикрларини ифодалаш учун эмас, балки турли мақсадларни кўзлаб сўз ишлатади. У гапини ёлғонга чиқаришларини хоҳлагандагина рост гапиради; фақат ёлғон гапини ростга ўтказмоқчи бўлгандагина, ёлғон гапиради. Унинг назарида, ёмон отлиқ бўлган одамлар обрў-эътибор орттириш йўлида кетаётганидан кўнгли тўқ бўлиши керак; у мақтай бошлаган одамлар ўзларини тамом бўлдим, деб ҳисоблай бериши лозим. Бордию, у илтимосингизни бажо келтиришга ваъда берса, яна устига-устак онт ичса, эҳтиёт бўлинг. Бундан кейин истагангизнинг рўёбга чиқишига ҳеч қандай умид қолмайди, қўл силтаб кетавериш оқилона иш бўлади.

«Бош министр бўлишнинг бир қанча йўллари бор,— деб давом этдим.— Бунинг энг осони—боплаб туҳмат қилиш, усталик

билан гап чақиш, хоинлик. Баъзан бундай ошкора ва шиддатли фош этиш саройнинг разолатга юз тулганлиги ҳамда бошқа иллатлар ботқоғига ботганидан дарак беради. Донишманд подшолар кейинги усулни қўллаганларни ёқтиради, чунки бу фош этувчилар ҳамиша хушомадгўйликни жойига қўйиб, ўз хўжасининг инжиқлик ва орзу ҳавасларини кўтаради.

Ҳокимият тизгинини қўлга олгач, министр кўпчилик сенатор ёки совет аъзоларини сотиб олиб, ўз мавқеини мустаҳкамлайди. Порахўрлик, давлат маблағларини эпчиллик билан талон-тарож этиш, тўғридан-тўғри ўғирлик қилиш билан жуда катта бойлик орттиргач, министрлар ижтимоӣ фаолиятдан узоқлашишади.

Биринчи министр саройи унинг ўзига ўхшаган кишилар тарбияланадиган жой. Маҳрам, малай, швейцарлар ўз хўжайинларига тақлид қилиб, ўз муҳитларида хўжаларига ўхшаб министр бўлиб қолади, министрлик санъатининг учта муҳим шарт-шароити: юзсизлик, ёлғон-яшиқ гапириш ва порахўрликни ўрганеди. Баъзан улар эпчиллик ва юзсизликлари билан мартаба зина-поясидан кўтарила бориб, ўз хўжаларининг арзандасига айла-нишади».

Мамлакатимиз зодагонлари тўғрисидаги гапларимни эшита туриб, бир куни хўжайин, гарчи бунга лойиқ иш қилмаган бўлсам ҳам, менга хушомадгўйлик қилиб қолди. У менга: олий насаб оиладан туғилган бўлсангиз керак, чунки гавда тузилишингиз, терингизнинг ранги, озода-покизалигингиз билан мамлакатимиз ехуларидан анча утсун турасиз, деди. Бундан ташқари, гапириш қобилиятига, оз бўлса-да, ақл-заковатга эга эмишман, унинг ҳамма танишлари буни каромат деб билишётганмиш.

Мен муҳтарам зотга ўз ҳақимда айтган мақтов гаплари учун чуқур миннатдорчилик изҳор қилдим. Шу билан бирга, келиб чиқишим унчалик олий насабдан эмаслигини, чунки ота-оналарим камтар, ҳалол одамлар эканлигини, мени илмли қилиш имкониятига аранг эга бўлишганини айтдим. Зодагонларимиз у тасаввур қилгандай эмаслигини ҳам писанда қилдим. Ёш зодагонлар болалигиданоқ ишдан қочиш ва ҳаралла-таралла яшаш руҳида тарбияландилар. Ана шу ёшлар мактабни бир амаллаб тамомлаб олишгач, умрларини айш-ишрат, қарта ўйнаш ва бошқа кўнгил очишлар билан ўтказишади. Улар ўз бисотларининг

анча-мунчасини совургач, пул учун ўзлари нафратланиб қарайдиган, паст табақадан бўлган ва на хусни, на саломатлиги билан ажралиб турмайдиган аёлларга уйланишади. Ана шундай эр-хотинлардан ширинча, рахит касалига мубтало болалар туғилиши турган гап.

Ҳар ҳолда, бизнинг мамлакатимизда одамларнинг нимжон ва касалмандлиги, ранги заҳиллиги уларнинг аслзодалигига ёрқин ишорадир. Саломатлик ва адл қадди-қомат аслзодалар учун шармандали кўриниш ҳисобланади. Уларнинг маънавий қашшоқликлари жисмоний нуқсонларига мос тушади ва хафақонлик, бефаҳмлиқ, нодонлик, ҳаддан ошиш, димоғдорлик билан бирикиб кетади.

ЕТТИНЧИ БОБ

АВТОРНИНГ ЎЗ ВАТАНИГА БУЛГАН МУҲАББАТИ. АНГЛИЯДАГИ ИДОРА ҚИЛИШ УСУЛИ ХУСУСИДА ХУЖАЙИНИНГ ТАНБЕҲЛАРИ. ХУЖАЙИНИНГ ИНСОН ТАБИАТИ ҲАҚИДАГИ МУШОҲАДАЛАРИ.

Менинг еху билан ўхшашлигимни билиб-кўриб турган ва инсон зоти ҳақида унча яхши фикрда бўлмаган бир жонзот олдида қабиламиз нуқсонларини рўй-рост очиб ташлашим китобхонга анча эриш туюлиши мумкин. Бироқ шуни юрак-юракдан эътироф этишим керак: бу олижаноб тўрт оёқдиларнинг фазилатларини инсон бузуқликлари билан таққослаш менинг инсон табиати ҳақидаги қарашларимни тубдан ўзгартириб юборди. Мен ўз қабилам шаънини аяш керак эмас, деган хулосага келдим. Бунинг устига, хўжайиним ва унинг ён-веригаиларга назар солиб туриб, ҳар қандай ёлғон ва алдашга ўта зўр нафрат туйғуси билан қарадим. Айтгандай, ҳозир ўз ватандошларим ҳақида гапирганларимни хотирлар эканман, уларнинг нуқсонларини қанчалик хас-пўшлаганимни ва ҳаёт кечиришлари ҳамда феъл-атворларини ижобий қилиб кўрсатишга зўр бериб уринганлигимни рўй-рост кўриб турибман. Лекин мен буни ўзим учун алоҳида хизмат деб билмайман. Наҳотки ўзи туғилиб ўсган юртига мойил бўлмаган ва унга қизғин муҳаббат билан қарамаган бирон кимса бўлса?

Мен бу ерда хўжайин билан олиб борган суҳбатларим пайтидаги энг муҳим омади гапларни баён қилдим. Ва ниҳоят, муҳтарам зотнинг қизиқишлари озми-кўпми қониқиш топди. У бир куни эрталаб мени ҳузурига чақирди, ўтиришни таклиф этди (бунақа обрўга ҳеч сазовор бўлмаган эдим) ва узундан-узоқ нутқ сўзлади. У менинг ўз ҳақимда ва ватаним ҳақида айтганларимни роса мушоҳада қилиб, таъб хира қиладиган хулосага келганини айтди.

«Сиз зигирдаккина ақл-фаросат ато қилган алоҳида ҳайвонлар тоифасига кирасиз,— деди хўжайин.— Бироқ бу ақлни сиз фақат табиий нуқсонларингизни кўпайтириш, янгиларини орттириш учун ишлатасиз. Сиз табиат ато қилган қобилиятларни бўғиб, ўз эҳтиёжларингизни кўпайтириш ва уларни қондириш учун жуда хилма-хил, ажиб воситаларни ўйлаб топишни ҳаёт кечиришнинг бирдан-бир мақсади деб биласиз. Лекин шахсан сизга қараб туриб фикр юритадиган бўлсак, халқингиз жисмоний томонидан ехуларимизга тенглаша олмайди. Сиз орқа оёқларингизда маҳкам тура олмайсиз; тирноқларингиз ўзингизни ҳимоя қилиш ёки ҳужум қилиш учун мутлақо яроқсиз. Югура олмайсиз, дарахтларга анови биродарларингиз (уларни у ҳамиша шундай деб атарди) ехуларга ўхшаб дарров чиқа олмайсиз.

Ҳокимиятингиз ҳамда қонунларингизнинг мавжудлиги ақлингиз, қолаверса фазилатларингизнинг ҳам камолга етмаганидан далолат берапти. Уларни идора қилиш учун, ким чинакам ақл соҳиби бўлса, битта ақлли одам ҳам кифоя қилади. Айтгандай, сизларда юз бераётган ҳамма нарсалар ақлли бўлиш учун интилмаётганингизни яққол кўрсатиб турибди.

Ана шу хулосаларимни текшириш мақсадида,— деб давом этди хўжайин,— сизларнинг ҳаёт кечиришларингиз, урф-одатларингиз ва феъл-атворларингизни ехуларимиз ҳаёти билан таққосладим. Ақл борасида ҳам халқингиз билан ехулар ўртасида ажойиб ўхшашлик борлигига мутлақо ишондим.

Ехулар бошқа ҳайвонларга қараганда, бир-бирини асло кўра олмайди. Одатда бу кўра олмасликнинг асл сабабини ўзларининг бадбашараликларидан кўришади; ҳар бир еху ўз биродарларининг бадбашаралигини кўради-ю, ўзининг эса қана-

қалигини сезмайди. Лекин эндиликда мен бу тушунтиришни хато деб ҳисоблайман. Ана шу ҳайвонлар ўртасидаги низолар боиси сизнинг авлодларингиз ўртасида юз берган низолар сабабининг худди ўзгинаси. Чиндан ҳам шундай, агар элликта ехуга етадиган овқатни бешта ехуга берсангиз, тинчгина ея бериш ўрнига, улар дарров уруш чиқаришади. Ҳар бири овқатнинг ҳаммасини ўзи эгаллаб олишга интилади. Шунинг учун ехуни далада овқатлантириладиган бўлса, улар ёнида албатта, хизматкорлардан соқчи бўлади. Оғилхонада эса улар бир-биридан анча узоққа боғлаб қўйилади. Баъзан далаларда ўлиб қолган сигирларни ўз ехуларимизга олиб келишга улгуролмай қоламиз. Шундай пайтларда яқин атрофдаги ёввойи ехулар ёпирилиб келиб, ўлжага ўзларини ташлашади. Шунда улар ўртасида, сиз тасвирлаб берганга ўхшаш, қаттиқ жанг бошланиб кетади. Улар тирноқларини ишга солиб бир-бирларини қаттиқ яралашади, лекин ўлиш ҳоллари камдан-кам учрайди. Ахир уларда сизлар кашф этган одам ўлдирувчи қуроолар йўқ. Баъзан ҳеч қандай сабаб бўлма-са-да, бу ёввойи ҳайвонлар ўртасида юқоридагидек жанглар бошланиб кетади. Бирор ўрмон ёки чакалакзорда истиқомат қиладиган ехулар ўз қўшнисига ҳужум қилиб қолади, уни ғафлатда қолдиришга уринишади. Енгилганлари уйларига қайтишади ва бунинг аламини олиш учун, сиз ўзаро уруш деб атаганингиздай, бир-бирлари билан қий-пичоқ бўлишади.

Мамлакатимизнинг баъзи жойларида хилма-хил ярқироқ асл тошлар учраб қолади. Ехулар ана шу тошларни қўлга киритиш учун ҳеч нарсадан қайтишмайди. Бордию тош ерга ботиброқ турган бўлса, уни чиқариб олиш учун, улар кун бўйи иш-лашга тайёр. Улар ўз ўлжаларини уйларига олиб бориб, ерга кўмиб қўйишади. Бу ишни бажаришда ўта эҳтиёткорлик қилишади, атрофга шубҳа билан аланглаб назар ташлашади, яширинишади, хуллас, хазиналарини қаерга беркитишганини қўшнилари пайқаб қолишидан қўрқишади.

— Мен,— деб давом этди хўжайин,— ехуларнинг асл тошларга бунчалик ҳирс қўйишлари сабабини ҳеч тушуна олмасдим. Энди эса, унинг манбаи, сиз инсон зотига хос деган ўта очкўзлик деб ўйлаяпман.

Бир куни, синаб кўриш учун, бир ехунинг кўмиб қўйган

жойидан анчагина асл тошларни билдирмай олиб кетдим. Хазинаси йўқолганини пайқаган очкўз ҳайвон шунақаям шовқин кўтардики, зум ўтмай унинг олдига бир тўда еху етиб келди. Хазинасидан айрилган еху ўртоқларига ташланиб, уларни тирнай ва тишлай бошлади. Орадан бир неча кун ўтди, лекин у йўқотган нарсасини унутолмади, емади ҳам, ичмади ҳам, ухламади ҳам, ишламади ҳам. Ниҳоят хизматкоримга тошларни сездирмай ўз ўрнига қўйиб қўйишни буюрдим. Хазинасини топиб олган еху дарҳол жонланиб, хурсанд бўлиб кетди. У тошларни янги, ишончлироқ жойга яширди, ўшандан буён у ҳамиша итоаткор, ишчан ҳайвон бўлиб қолди».

Шунингдек, хўжайиним асл тошлар сероб далаларда ехулар ўртасида жуда қаттиқ жанг бўлишини ҳам таъкидлаб ўтди — буни ўзим ҳам кузатдим.

«Қачонки иккита еху,— деб давом этди хўжайин,— далада ана шунақа тошни топиб олса, унга эга бўлиш учун бир-бири билан олиша бошлайди, тош эса учинчи бир ехуга насиб қилади; уларнинг уришаётганидан фойдаланиб, тошни илиб кетади».

Хўжайин бу ўринда бизнинг судлашишимизга ўхшаш баъзи нарсалар борлигини тилга олди. Мен уни фикридан қайтаришга уринмадим. Бу пок номимизга доғ тушириш бўларди. Негаки баҳсларни бундай ҳал этиш бизнинг судларимиз ҳукмидан анча адолатлироқ эканини тан олишим керак эди. Дарвоқе, бу ерда даъвогарлар жангга сабабчи бўлган тошдан бошқа ҳеч нарсани йўқотишмайди. Бизнинг судьяларимиз бўлса ҳар иккала даъвогарни хонавайрон қилмагунча ишни тўхтатмайди.

Кейин хўжайиним ехуларнинг очофатлигидан жуда нафратланишини айтди. Ехулар кўзларига нима кўринса очкўзлик билан ташланишади, ўнг-терсига қарамай ўт-ўлан, илдиз, мева, ҳаром-хариш гўштларни еяверишади. Улар уйда тайёрлаб берилган овқатдан кўра ўғирланган ёки талаш туфайли қўлга киритилган таомларни хуш кўришади.

Бу ерда камдан-кам бўлса-да, ширали илдиз учрайди. Ехулар уни зўр ҳафсала билан ахтаришади, топишса ҳузур қилиб шимишади. Вино бизга қандай таъсир қилса, илдиз ҳам уларга шундай таъсир қилади. Унинг таъсирида улар гоҳ ўпишишади, гоҳ уришишади, афтиларини буриштиришади, нималарнидир би-

дирлаб гапиришади, қоқинишади, лойга йиқилишади ва ухлаб қолишади.

Фан, бошқариш системаси, санъат ва саноат хусусида хўжайиним биз билан ўз мамлакати ехулари ўртасида ҳеч қандай ўхшашлик йўқ эканлигини эътироф этди. Тўғри, у бир неча қизиқувчан гуигнгимлардан ехулар подасининг кўпчилигида ўзига хос ҳокимлар бўлишини, булар энг ёвуз ва одобсиз пода эканлигини эшитибди. Олатда ҳар бир йўлбошчининг ўз арзандаси бўлади. Ана шу арзанда ўз ҳукмдорига жуда ўхшаб кетади. Унинг вазифаси хўжасининг оёғини ялашдан ва унга қулайлик туғдиришдан иборат. Бунинг эвазига у аҳён-аҳёнда эшак гўшти билан тақдирланади. Бу арзандани бутун пода ёмон кўради, шу ваддан у хавф-хатардан сақланиш учун доимо хўжасининг ёнида бўлади. Хўжаси уни ундан ҳам баттарроқ ехуни топгунга қадар ушлаб туради. У истеъфога чиқиши биланоқ, ана шу соҳанинг ехулари — каттаю кичик ҳаммаси янги ворис бошчилигида уни қуршаб олишади ва яхшигина савалашади. Хўжайиним буларнинг ҳаммасини бизнинг саройимиз, арзанда ва министрларимизга қандай татбиқ қилинишини ўзимга ҳавола қилиб қўя қолди.

Хўжайин ехуларда яна бир қанча хислатлар борлигини айтди — буларни мен инсон авлодлари ҳақида ҳикояларимда ё айтганман ёки шу мавзуга яқинлашиб ўтганман. Энг аввало ехуларда бадчиққа булғанишга ишқивозлик ва кир-чирлик кўзга ташланади, ваҳоланки бошқа ҳамма ҳайвонлар табиатан покиза бўлишади.

Агар гуигнгимлар мамлакатади чўчқалар бўлганда эди, авлодларим зиммасидан, улар нопоклик билан ажралиб туради, деган айбни соқит қилган бўлур эдим. Бироқ, бахтга қарши, бу ерда чўчқалар бўлмас экан. Гарчи бу тўрт оёқдилар ехуларга қараганда анча истараси иссиқ бўлса-да, бари бир ўта покизалилиги билан мақтана олмайди. Борди-ю, муҳтарам зот, уларнинг киши ҳазар қиладиган даражада овқатланишларини, тупроққа юмалаб, лой устида ухлашларини кўрса, эҳтимол менинг гапларимга қўшиларди.

Хўжайиннинг хизматкорлари айрим ехуларда пайқаган яна бир хислатни тушуниш анча қийин. Баъзан ехулар бурчакка ти-

қилиб олиб хаёл суради, ерда ётади, оҳ-воҳ чекади ва ёнига яқинлашганларни ҳайдаб солади. Одатда ёш, соғлом, семирган ехулар шундай қилишади; улар оғизларига овқату сув олишмайди, ҳеч қанақа оғриқ ҳам сезишмайди. Уларга нима бўлганини асло тушуниб бўлмайди. Уларни бундай дарддан халос этишнинг бирдан-бир давоси оғир меҳнатдир,— меҳнат уларни эски ҳолатига қайтаради.

Мен хўжайиннинг бу гапига ҳеч нарса демадим. Ватандошларимга ҳурмат юзасидан, ехуларнинг бундай ҳолга тушувида мамлакатимиздаги бой ва бекорчи одамлар кўп йўлиқадиган хафақонлик ёки бошқа дарднинг аломатлари уч берганлигини тушунтириб ўтиришни лозим топмадим. Лекин бу дардни даволаш усули ҳақидаги хўжайиним фикрига тўла қўшилдим.

САҚҚИЗИНЧИ БОБ

АВТОР ЕХУЛАРНИНГ БАЪЗИ СИФАТЛАРИНИ ТАЪРИФЛАЙДИ. ГУИГНГНМЛАРНИНГ БУЮК ФАЗИЛАТЛАРИ. ЕШ АВЛОДНИ ТАРБИЯЛАШ. ГУИГНГНМЛАРНИНГ ГЕНЕРАЛ СОВЕТИ.

Албатта, мен инсон табиатини хўжайинимдан кўра дурустроқ тушунардим, шунинг учун ҳам у ехуларга берган тавсифни ўз-ўзимга ва ватандошларимга қўллашим учун қийин эмасди. Лекин мен, мустақил кузатувлар мени бундан ҳам мароқлироқ хулосаларга олиб келади, деган умидда эдим. Шу туфайли муҳтарам зотдан қўшни ехулар йиғинига қатнашиш учун рухсат беришини илтимос қилдим. У бунга бажонудил рози бўлди, чунки у бу ҳайвонлардан беҳад жирканишим мени улар томонидан ўтказиладиган ҳар қандай ёмон таъсирдан сақлашига ишончи комил эди. Муҳтарам зот ўз хизматкорларидан бирига — энг бақувват, шуҳрати ва фазилати билан ном чиқарган тўриқ хачирга мени кузатиб боришни буюрди. Унинг соқчилигисиз бунақа экскурсияга юрагим дов бермас эди. Бу мамлакатга келишим биланоқ бу жирканч махлуқлар мени қандай кутиб олишганини китобхонларга аллақачон айтган эдим. Айтмоқчи, кейин ҳам бир неча бор уларнинг қўлига тушишимга сал қолди.

Бу ҳайвонлар мени ўзларига ўхшаш бир ҳайвон деб ўйлаган-

ларига тўлиқ асосим бор. Улар имкони борича менга яқинлашишга, маймундек ҳар бир хатти-ҳаракатимга тақлид қилишга интилишарди. Лекин менга зўр адоват ва нафрат билан қарашарди. Қалпоқ ва пайпоқларни кийиб олган уй зағчаси ёввойи зағчалар тўдасига тасодифан қўшилиб қолганда улар уни қандай таъқиб қилишса, ехулар ҳам мени худди шундай таъқиб этишарди.

Еху болалигиданоқ ҳайрон қоларлик даражадаги эпчиллиги билан ажралиб туради, лекин шунга қармай бир кун уч яшар ырак ехуни тутиб олдим. Уни эркалатиб тинчлантирмоқчи бўлдим, бироқ бу шайтон ўлгур жон-жаҳди билан бақирди, мени гирнади, тишлади; уни қўйиб юбордим, яхшиям шундай қилганим, чунки зум ўтмай шовқин овозига бир пода еху етиб келди. Уларнинг ҳаммаси ниҳоятда ғазабнок эди, аммо болачанинг соғсаломатлигини, тўриқ хачир ёнимда турганини кўриб, менга яқинлашишга журъат этиша олмади.

Фаҳмлашимча, ехуларни тарбиялаш ва ўргатиш жуда мушкул иш. Уларни фақат оғир юкларни кўтариш ёки тортишгагина ўргатиш мумкин. Менимча, бунинг асосий сабабларидан бири уларнинг ўжарлиги ва шубҳалилигидир. Чунки уларни идрокли ва айёр эмас, деб бўлмайди. Лекин улар ёвуз, қаҳри қаттиқ ва қасоскор бўлишади. Улар жуда бақувват, қўрс, лекин жуда қўрқоқ, ана шу хислат уларни безбет, пасткаш ва бераҳм бўлишга мажбур қилади.

Гуингнмлар ехулардан уй ишларида фойдаланишади, уларни ўз уйларида сал нарироқдаги оғилхоналарда сақлашади; бошқаларини далага ҳайдаб юборишади, улар ерларни ковлаб илдиэларни топишади, турли ўт-ўланларни ейишади, ўлимтикларни ахтаришади, баъзан сассиқ қўзан ва люхимухс (дала каламушлари)ни тутишади. Ҳар бир еху ўзи учун биронта тепалик ёнидан ин ковлайди, ўша жойда ўзи ёлғиз яшайди. Урғочи ехуларнинг ини кенгроқ бўлади, чунки у ерга унинг ўзидан ташқари икку-уч боласи ҳам сиғиши керак.

Ехулар сузишга уста, сув тагида ҳам узоқ вақт бўла олади. Улар балиқ тутишни жудаям севишади, урғочилари тутилган балиқларни болаларига келтириб беришади.

Ушбу мамлакатда роппа-роса уч йил яшаганим туфайли,

эҳтимол, китобхон бошқа саеҳатчилар каби шу ерликларнинг феъл-атворлари ва урф-одатлари ҳақида батафсил маълумот беришимга умидвор бўлиб тургандир.

Олижаноб гуигнгмлар табиатан яхши фазилатларга мойил ва улар ёмонлик нима эканлигини мутлақо билмайдилар. Улар ҳаётининг асосий қондаси ўз хулқларини ақлга бўйсундиришдан иборат. Нима оқилона-ю, нима ақлга зид эканлигини ақл ва туйғу билан ҳис этишда улар ҳайрон қоларлик даражадаги қобилиятга эга. Шу боисидан улар, ҳеч бир иккиланмай, оқилона нарсани эътиборга олиб, ақлга зид нарсани рад этишади. Шунинг учун ҳам узундан-узоқ баҳслар, омонсиз айтишиб қолишлар ёки шубҳали фикр-мулоҳазалар каби нуқсонлар гуигнгмларга мутлақо номаълум нарсалардир.

Дўстликка садоқат ва марҳаматлилик — гуигнгмлардаги асосий фазилат. Гуигнгмлар фақат ўз яқинлари ва таниш-билишларигагина эмас, балки, умуман, барча ҳамюртларига ҳам худди шундай муносабатда бўлишади. Узоқ юртлардан келган хорижийларни ҳам энг яқин қўшниларидек илиқ кутиб олишади. У қаерга бормасин, ўзини ўз уйидагидай ҳис этади. Гуигнгмлар одоб ва ҳурмат қилишга қатъий амал қилишади, лекин биз одоб сақлаш қондаси деб атаган нарса булар учун мутлақо нотанишдир. Улар тойчоқчаларини эркалатишмайди, бироқ уларга ғамхўрлик кўрсатишади, оқилона тарбия қилиш қоидалари талаб этган барча шароитларни яратиб беришади. Хўжайиним ўз болаларига ҳам, қўшни болаларига ҳам бир хилда меҳрибонлик кўрсатишини пайқадим. Гуигнгмлар ақл-заковат ва табиат бизни ўзимизга монандларни севишга ўргатади, деб ҳисоблайдилар.

Уларнинг ёшларни тарбиялаш системаси жуда ажойиб, биз унга тақлид қилсак арзийди. Ёш гуигнгмлар ўн саккиз ёшга тўлмагунча, уларга оз-оздан сули берилади, уни ҳам ҳар куни берилмайди; сут ичиш уларга айрим ҳоллардагина рухсат этилади. Ёз фаслларида, ўз ота-оналарига ўхшаб, икки соат эрта-лаб ва икки соат кечқурун ўтлашади. Хизматкорларга бир соатдан ўтлашга рухсат этилади. Уларга емни уйга олиб келиб берилади, улар ана шу емни ишдан бўшаган вақтларида ейишади.

Муътадиллик, меҳнатсеварлик, жисмоний машқ ва озодалик

ҳар иккала жинсдаги ёшлар учун ҳам шарт. Гуигнгнмлар ёшлардаги куч-қудратни, тез чопишни ва ботирликни ўстириб боришади. Тойчоқларни тепаликларнинг тик қияликларидан ва тошлоқ далалардан чопишга, улар чарчаб. кўпикка ботишганда эса анҳор ёки дарёга шўнғишга мажбур қилишади. Ҳар бир округда тўрт йилда бир марта ёшлар мусобақалари ўтказилади. Бунда ёшлар чопиш, сакраш ва куч ҳамда эпчилликни талаб этадиган бошқа машқлар бўйича ўз маҳорат ва ютуқларини намойиш қилишади. Ғолибларга бериладиган мукофот улар шарафига айтилган тантанали қўшиқлар. Ана шунақа байрам кунларида хизматкорлар гуигнгнмларни меҳмон қилиш учун устига хашак, сули ва сут ортилган ехуларни майдонга ҳайдаб келишади. Лекин ехуларнинг бадбуруш башаралари йиғилганлар кўнглини айнитмаслиги учун уларни дарҳол узоқроққа ҳайдаб юборишади.

Ҳар тўрт йилда, баҳорда кеча ва кундуз бараварлашган кунда, бу ерда бутун миллат вакилларининг кенгаши бўлиб ўтади. Кенгаш хўжайинимнинг уйдан йигирма миля наридаги текисликда ўтказилади. У беш-олти кун давом этади. Ушбу кенгашда турли округлардаги аҳвол: улар ем-хашак, сули ва ехулар билан етарли таъминланган-таъминланмаганлиги муҳокама қилинади. Борди-ю, округдан бирортасида у ёки бу нарса етарли бўлмаса, кенгаш ўша ерга зарур нарсаларни бошқа округлардан етказиб беради. Бу ҳақдаги қарор доимо бир овоздан қабул қилинади.

ТЎҶҶИЗИНЧИ БОБ

ГУИГНГНМЛАР КЕНГАШИДАГИ МУҲИМ МУЗОКАРАЛАР. ГУИГНГНМЛАРНИНГ МАШҒУЛОТИ. УЛАРДАГИ ҚУРИЛИШ. КУМИШ МАРОСИМИ. УЛАР ТИЛИДАГИ КАМЧИЛИКЛАР.

Ана шундай катта йиғинлардан бири шу мамлакатда яшаб турган пайтимда, у ердан жўнаб кетишимга уч ой қолганда бўлиб ўтди. Хўжайиним бу кенгашда округимиз вакили сифатида қатнашди. Ана шу кенгашда жуда муҳим бир масала муҳокама қилинди. Бу умумий йиғилишларда бир неча бор муҳокама қилинган ва гуигнгнмлар ўртасида баҳсга сабаб бўлган ягона ма-

сала эди. Хўжайиним уйга қайтиб келгач, у ерда бўлиб ўтган гапларни батафсил айтиб берди.

Гап ер юзидан ехуларни бутунлай йўқотиб юбориш керакми-йўқми, ана шу ҳақда борибди.

Ехуларни йўқотишни зарур, деб ҳисоблаган йиғилиш қатнашчиларидан бири ўз фикрини исботлаш учун рад қилиб бўлмайдиган қатор далилларни келтирибди. Унинг таъкидлашича, ехулар ер юзидаги энг ифлос, манфур, бадбашара ҳайвонгина бўлиб қолмасдан, балки ўта ўжарлиги, итоатсизлиги, ёвуз ниятлилиги ва кекчилиги билан ҳам ажралиб туради. Ҳаммага маълумки, деган у, уларни қаттиқ назорат остида тутиш керак. Бўлмаса улар гуингнмларга қарашли сигирларнинг сутини эмиб қўйишади, уларнинг мушукларини тутиб ейишади, сулиларни пайҳон этишади ва бошқа талай бемаза қилиқларни қилишади.

У йиғиндагиларга ехуларнинг келиб чиқиши ҳақидаги қадимий афсонани ҳам эслатиб ўтган. Ушбу афсонага кўра, қадим замонларда ехулар мамлакатда мутлақо номаълум бўлган. Лекин кўп йиллар муқаддам тоғлардан бирида ана шу ҳайвонлардан бир жуфти пайдо бўлган. Уларнинг қаёқдан келиб қолганини ҳеч ким билмайди. Улар қуёш нурининг таъсирида чириётган бақа тўнию лойдан пайдо бўлганми ёки балчиқ ва денгиз кўпигидан туғилганми, ҳанузгача номаълум*. Ана шу жуфт кўпая бошлаган, унинг авлодлари ҳа демай шунақаям кўпайиб кетганки, мамлакатни тўлдириб, унинг ҳаромини чиқариб юборган. Бу офатдан қутулиш учун гуингнмлар уларни кўплаб тута бошлашган; улар бу махлуқларнинг бутун подасини қуршаб олишга муваффақ бўлишган. Қатталарини қириб ташлаб, ҳар бир гуингнм иккитадан еху боласини олиб кетган, уларни оғилхоналарга жойлаштириб, оғир юкларни кўтариш ва ташишга ўргатган.

Ушбу афсонада, чамаси, анчагина ҳақиқатга яқин гаплар бор.

Ехуларга фақат гуингнмларнинггина эмас, балки умуман бошқа ҳайвонлар нафрати ҳам ғоят кучли, шу сабабли ехуларнинг илгғни а м ш и (мамлакатнинг туб аҳолиси) бўлиши амри маҳол. Албатта, еху бундай нафратга лойиқ, бироқ улар ҳамини

ша шу ерда истиқомат қилганларида эди, уларга нисбатан нафрат бунчалик кучайиб кетмаган бўларди. Аксинча, уларни аллақачон қириб ташлашган бўлур эди.

Нотиқ сўзининг охирида, гуингнмлар ехуни ишга ўргатиш ва эшакларни менсимаслик билан ўта ақлсиз иш қилишган, деб айтган. Бу чиройли, унча талабчан бўлмаган ҳайвонлар ехуларга қараганда анча ювош, феъл-атвори ҳам яхши. Тўғри, улар чаққонликда ехулардан кейин туради, лекин юк ташишга келганда анча кучли, чидамли. Ҳанграшлари ёқимсиз, аммо ехунинг ваҳимали увиллашидан кўра дуруст.

Хўжайиним ана шу нотиқдан кейин сўзга чиқиб, унинг маълумотларини тўлатиш лозим деб ҳисоблаган. У йиғиннинг ҳурматли аъзоси баён этган афсонанинг тўғрилигига шубҳа билдирмаган, лекин мамлакатда пойдо бўлган бир жуфт еху бу ёққа денгиз ортидан келганлигини тасдиқлаган.

Эҳтимол, улар ўртоқлари томонидан ташлаб кетилгандир, соҳилга чиқишгач, тоғда яшириниб олишгандир. Уларнинг авлодлари эса тобора кўпаяверган.

Бора-бора улар ёввойилашиб, ўз ота-боболари ва ўзлари қаердан келган бўлсалар, ўша мамлакатда истиқомат қилувчиларга хос озгинагина ақлдан ҳам маҳрум бўлишган. Хўжайиним ўз фикрини маъқуллаш мақсадида бир қанча муддатдан буён ҳовлисида ажойиб бир еху (мени назарда тутган) яшаётганлигини айтган. Йиғиндагиларнинг аксарияти унинг ҳақида эшитган, баъзилари эса уни кўрган ҳам бўлиши керак, деган. Кейин у мени қандай қилиб топиб олганлигини ҳикоя қилиб берган. У: менинг бутун танам бошқа ҳайвонларнинг териси ва жуни билан қопланганлигини; мен гапириш қобилиятига эга ва гуингнм тилини беками-кўст ўрганганлигимни; мен унга бу ерга қандай келиб қолганлигимни айтиб берганимни; мени яланғоч ҳолда ҳам кўрганини, мен нақ ехунинг ўзи эканлигимни, аммо терим оппоқроқ, жунларим камроқ, тирноқларим калтароқлигини маълум қилган.

У йиғин қатнашчиларига, менинг ўз юртимда ва бошқа мамлакатларда ехулар ҳокимлик қилувчи ақлли ҳайвон, улар гуингнмларни қулликда сақлайди, деб уни ишонтиришга уринганимни айтган. У мени кузатиб, ҳамма хислатларим ехуникига

ўхшашини, аммо, ақллиликда улардан анча устун туришимни аниқлаган.

Демак, бу борада гуигнгимлардан қанча паст бўлсам, маҳаллий ехулардан шунча юқори тураман.

Катта кенгашда бўлган музокаралар ҳақида хўжайиним менга ана шу нарсаларнигина маълум қилишни лозим топди. Шахсан менга алоқадор бўлган баъзи тафсилотларни яширган бўлса керак. Эҳтимол, мени ранжитгиси келмагандир. Ҳар ҳолда, бу кунни ҳаётимда бундан сўнг юз берган бахтсизликларнинг бошланиши, деб ҳисоблашимни китобхон ҳа демай билиб олади.

Гуигнгимларда ёзув йўқ. Шунинг учун уларнинг бутун билими афсоналарда сақланади. Табиатан тинчликсевар, яхшилик қилишга мойил, беқиёс ақл билан иш тутадиган ҳамда бошқа халқлар билан алоқа қилиш имконига эга бўлмаган бу халқнинг ҳаётида буюк воқеалар камдан-кам бўлади ва уларнинг тарихи хотирада осонгина сақланиб қолади.

Гуигнгимлар ҳеч қандай касалликка чалинмаслигини, шу ваздан врачларга ҳам эҳтиёжлари йўқлигини олдин айтган эдим. Демак, уларда ўт-ўланлардан тайёрланган ажойиб дорилар бор, тасодифан лат ейилса ёки ярадор бўлинса шу дорилар билан даволанишади.

Улар йил ва ой ҳисобларини қуёш ва ойнинг айланишига қараб чиқаришади. Улар ана шу иккита самовий жисмнинг ҳаракати билан яхши таниш, ой ва қуёш тутилишини ҳам бекамикўст билишади. Бу — улар астрономиясининг катта ютуғи.

Яна шунга қойил қолиш керакки, поэзия соҳасида улар бошқаларни ортда қолдириб кетишади: таққослашларининг ўткирлиги, таърифлашлардаги батафсиллик ва аниқлик чиндан ҳам мислсиз даражада гўзал. Шеърлар мавзуси одатда дўстлик ва чопиш ҳамда бошқа мусобақалар ғолибларини мақташдан иборат.

Уларнинг бинолари қўпол ва оддий, аммо анча қулай, иссиқ ва совуқдан сақланишга мослаштирилган. Улар юртида битта дарахт ўсади, қирқ йилдан кейин илдизи чириб, дастлабки шамолдаёқ қулайди. Гуигнгимлар дарахт танасини ўткирланган тош (темир нималигини улар билишмайди) ёрдамида учли қилиб

йўнишади. Қозикни оралигини ўн дюймдан қолдириб ерга қоқишади, кейин сули похоли ёки новдалар ёрдамида четап девор ясашади. Томларига похол ёпишади.

Биз қўлимиздан қандай фойдалансак, гуигнгмлар ҳам олд оёқларининг туёғи ва бақайидан шундай фойдаланиб, чуқур ковлашади. Бу ишни бажараётганда шунақаям эпчиллик кўрсатишадики, дастлабки пайтларда бу мен учун ақлга сигмайдиган бир нарсасдек бўлиб туюлди. Мен уйимиздаги оқ байтал игнадан ип ўтказганини ҳам кўрдим (игнани унга синаб кўриш учун бергандим). Улар сигир соғишади, сули янчишади ва биз қўлда бажарадиган ҳамма ишларни бажаришади. Улар қаттиқ чақмоқтош ёрдамида бошқа тошларни йўниб, пона, болта, ва болғалар ясашади. Ана шу чақмоқтошлардан тайёрланган қуроллар билан улар хашак ўришади, сули янчишади. Бу ердаги далаларда сули ўт-ўлан сингари ўсиб ётади. Ехулар сули боғларини даладан араваларда олиб келишади, хизматкорлар эса алоҳида ёпиқ хоналарда сулини оёқлари билан янчишади. Дон омборларда сақланади. Улар лойдан бесўнақай бўлса-да, идишлар ясашади ва офтобда қуритишади.

Гуигнгмлар одатда етмиш ёки етмиш беш ёшгача умр кўришади. Ҳақиқатга бир неча ҳафта қолганида дармонлари қуриётганини пайқашади, лекин ҳеч қанақа оғриқни сезишмайди. Бундай пайтда дўстлари уларни кўргани тез-тез келиб туришади, чунки улар ўзининг ташқарига чиқиши анча қийинлашиб қолади. Ҳақиқатга ўн кун қолганда — буни гуигнгмлар жуда аниқ белгилашади — улар ёр-дўстлариникига видолашиш учун ташриф буюришади. Бунинг учун уларга еху қўшилган қулайгина чаналар берилади.

Шу йўсинда ёр-дўстлари билан видолашган гуигнгм уйига қайтиб келади ва то ўлгунига қадар ҳеч қаёққа чиқмайди. Гуигнгмларни иложи борича хилват ҳамда қулай жойларга кўмишади. Марҳумнинг дўстлари ва яқин қариндошлари бу куни хурсанд ҳам бўлишмайди, ғам ҳам чекишмайди. Ҳатто ўлаётган гуигнгм ҳам, гўё меҳмондорчиликдан уйига қайтиб кетаётгандай, бу дунёни тарк этаётгани учун заррача бўлсин афсусланмайди. Бир куни хўжайиним дўстини бола-чақалари билан муҳим иш юзасидан уйига таклиф қилгани эсимда. Бел-

гиланган куни кечқурун дўстининг хотини фақат иккита бола-си билан кириб келди. У энг аввало эрининг келолмаганлиги учун узр сўради, унинг гапига қараганда, эри эрталаб с х н у в - н х. Бу сўз маҳаллий тилда анча маънодор жаранглайди, лекин таржимага чап беради; у қўйидагича маънони билдиради: «ў з м о м о с и ё н и г а қ а й т м о қ». Кейин у ўзини ҳав афв этишни сўраб, эрталаб эри ўлиб қолганлигини ва унинг жасадини бирор қулайроқ жойга қўйиш борасида хизматкорлар билан узоқ кенгашганини айтди. Мундоқ қараб, мен унинг бошқалар-дек хушчақчоқ кайфиятда эканлигини сездим. Уч ойдан кейин, гўё қолган умрини узоқ мамлакатда ўтказишга аҳд қилиб, ўша ёққа отлангандай, ўзи ҳам вафот этди.

Гуигнгнмлар тилида ехуларнинг бадбашаралиги ва нуқсонини кўрсатувчи сўздан бошқа биронта ёмон ва кўнгилсиз нарсани ифодалайдиган сўз йўқлигини эслатиш жоизми-йўқми — билмайман. Шу сабабли улар гап орасида бирор ёқимсиз сўзни айтмоқчи бўлишса, ана шу сўз ёнига албатта еху сўзини қўшиб айтишади. Масалан, хизматкорнинг паришонхотирлиги ёки ялқовлиги, боланинг ножўя ҳаракати, оёқни кесиб олган тош, ҳавонинг айниши ва шунга ўхшаган нарсаларни еху эпитетини қўшиш билан ифодалашади. Чунончи: г х н м е х у , г в н а г о л ь м е х у , и н л х м н д в и х л м а е х у , ёмон қурилган уйни эса и н г о л м г н м р о г л и в е х у деб аташади.

Бу ажойиб халқнинг феъл-атворлари ва фазилатлари ҳақида бажону дил тўлиқ маълумотлар берардим-у, аммо яқин келажакда шунга бағишланган бир китоб нашр қилиш ниятим бор, китобхонга ҳам ўшани ҳавола қиламан.

Энди бошимга тушган кулфатларни баён қилишга ўтаман.

ЎНИНЧИ БОБ

АВТОРНИНГ РУЗҒОРИ ВА УНИНГ ГУИГНГНМЛАР ОРАСИДАГИ БАХТИЕР ҲАЕТИ. У ЕТУК ФАЗИЛАТ ЭГАСИ БУЛАДИ. ХУЖАЙИН АВТОРГА У МАМЛАКАТНИ ТАРК ЭТИШИ ЛОЗИМЛИГИНИ МАЪЛУМ ҚИЛАДИ. БУ ХАБАРНИ ЭШИТИБ, АВТОРНИНГ УМИДСИЗЛИККА ТУШИШИ. АВТОР ХИЗМАТКОР ЕРДАМИДА УЗИГА ҚАЙИҚ ЯСАЙДИ. У ОМАДСИЗЛИК ДЕНГИЗИГА ТУШИБ, САФАРГА ОТЛАНАДИ.

Мен ўз дидимга мослаб кичкинагина рўзгор қуриб олдим. Хўжайин мен учун ўз уйдан етти ярд наридан шу ер услубида

қурилган уй ажратиб беришни буюрди. Хонанинг пол ва деворларини лой билан сувадим, ўзим тўқиган қамиш бўйра билан ёпдим. Ёввойи каноп топиб, унинг толаларидан ип йигирдим; ана шу иплардан кўрпам учун ғилоф тўқиб олдим. Ехуларнинг соч толасидан ясаган тузоқларимга илинган қушлар патини кўрпамга пахта ўрнида солдим. Қушларнинг ўзи эса менга яхшигина қовурдоқ бўлди. Ишнинг энг оғир қисмини бажарган тўриқ хачир ёрдамида ўзимга иккита курси ясадим. Кийимларим титилиб кетгач, қуён ва унинг катталигидаги н н у х н о х деб аталувчи бошқа чиройли ҳайвонлар терисидан янгисини тикиб олдим. Ана шу терилардан пишиқ-пухта пайпоқлар ҳам тикдим. Кавушимга ёғоч тагчармлар қоқдим, кавушим йиртилгач эса, янгисини тикиб олдим.

Кўпинча дарахт ковакларидан асал топардим-да, уни сувга аралаштириб, сули ноним билан ердим. «Табиат оз нарсага қаноат қилади» ва «муҳтожлик ҳар нарсага ўргатади» деган икки ҳикматли гапнинг маъносини ҳеч ким менчалик билолмади.

Мен саломатлигим яхшилигидан ва кўнглим тинчлигидан ҳузур қилиб юра бердим. Мен хоинлик ёки дўстнинг бевафолигидан ҳамда пинҳоний ёки ошкора душмanning озор етказишидан қўрқишимнинг ҳеч ҳожати йўқ эди. Бу дунёнинг катталари ва арзандалари марҳаматига лойиқ бўлиш учун пора бериш ёки хушомадгўйлик қилишга ҳам тўғри келмади. Ўзимни ёлгон-яшиқ ва зўравонликдан ҳимоя ҳам қилмадим, Бу ерда танамга зиён етказадиган врачлар ҳам, мени хонавайрон қиладиган юристлар ҳам, тўлов учун менга айб қўядиган чақимчилар ҳам йўқ эди. Бу ерда бировни мазахловчилар, туҳматчилар, чўнтак кесарлар, қулфбузар ўғрилар, сарой ходимлари, вайсақилар, баҳслашувчилар, қотиллар, товламачилар йўқ эди. Бу ерда сиёсий партия ва тўгаракларнинг лидерлари ва аъзолари ҳам, турма, болта, дор, дарра ва одамларни тумонат олдида шармандаи шармисор қилиш ҳам йўқ эди. Бу ерда алдамчи савдогарлар ва фирибгар ҳунармандлар йўқ эди. Бу ерда димоғдорлик ва шуҳратпарастлик йўқ эди. Бу ерда олифталар, уришқоқлар, ичкиликка муккасидан кетганлар ва меъдага тегадиган, уриш қўзғайдиган, шаллақи, бемаъни ошна-оғайнилар йўқ эди. Бу ерда ўзининг қабиҳлиги билан балчиқдан оппоқ бўлиб чиқадиган

аблаҳлар ҳам, ўзининг яхши фазилатлари учун балчиққа улоқтирилган олижаноб кишилар ҳам, амалдор, судья, гижжакчи ва рақс ўқитувчилари ҳам йўқ эди.

Мен гуингнмлар орасида юришдек шарафга муяссар бўлдим. Хўжайинимникига меҳмонлар келишганда, муҳтарам зот илтифот билан мени ўз ёнларида ўтиришга ва суҳбатларини тинглашга таклиф қиларди. Ўзи ҳам, меҳмонлар ҳам менга саволлар беришар, жавобларимни эса одоб сақлаб эшитишарди. Меҳмонга бораётиб, хўжайин мени албатта ўзи билан бирга олиб кетарди. Мен ҳеч қачон уларнинг суҳбатига аралашмасдим, фақат берилган саволларга жавоб қайтарардим, холос. Бироқ ана шу суҳбатларда тингловчи бўлиб ўтиришнинг ўзинёқ менга катта ҳузур бағишларди. Чунки бу суҳбатларда иш ҳақида гапириларди, фикрлар лўнда, асосли сўзлар орқали ифода-ланарди, суҳбатдошлар бир-бирларининг гапини бўлишмасди, зерикишмасди, қизиққонлик қилишмасди, шиддатли баҳслашувлар бўлмасди. Гуингнмлар жамоат орасидаги суҳбат қисқа-қисқа паузалар билан бўлишини маъқул кўришади. Менимча, бу жуда тўғри чунки ана шу жим қолган лаҳзаларда суҳбатга жон киргизувчи янги фикрлар туғилади. Улар суҳбатининг мавзуи дўстлик, мурувват қилиш, тартиб ва ободончилик, баъзида табиатдаги қандайдир ажойиб бир воқеа ёки қадимий ривоят бўларди. Улар кўпинча яхшиликнинг моҳияти, заковат қонунлари ҳақида гапиришар ёки яқин орада бўладиган катта йиғинда қабул қилинадиган қарорни муҳокама қилишарди. Кўпинча поэзия суҳбат мавзуга айланиб кетарди.

Менинг иштироким кўпинча суҳбатга файз киритарди. Хўжайиним дўстларига менинг ҳаётим ва юртимни таърифлаб берарди. Улар бу гапларни эшитишиб, инсон зоти ҳақида унчалик яхши фикрларни айтишмасди. Шунинг учун бу ерда уларнинг танбеҳларини ёзиб ўтирмайман. Шунини ажабланиб маълум қиламанки, хўжайиним барча мамлакатлар ехуларининг табиатини мендан кўра яхшироқ билиб олганди. У бизнинг нуқсонларимиз ва телбаликларимизни бир бошдан санаб, мен унинг олдида ҳеч қачон тилга олмаган қусурларимизни кўрсатарди. У агар бу ердаги ехуларда ҳам бир чимдим ақл бўлса улар қандай номаъқулчиликлар қилишини мулоҳаза қилиб, ана шу мен айт-

маган нуқсонларни билиб оларди. У бундай ҳайвонларни бекордан-бекорга: нафратга сазовор, жирканч махлуқлар,— деб айтмасди.

Мен ҳеч қандай муболағасиз айтишим мумкин: ўзим учун фойдали нарсаларнинг ҳаммасини хўжайинимнинг ҳикматли гап-сўзларидан, унинг дўстлари билан қилган суҳбатларидан билиб олдим. Агар менга «танла» дейишганда, ҳеч бир иккиланмай, Европанинг улуғ ва доно парламентининг обрўли notiғи бўлишдан кўра, мана шу донишмандларнинг камтар тингловчиси бўлишни афзал деб билардим.

Бу мамлакатда истиқомат қилувчиларнинг кучига, гўзаллигига, тез чопишига ҳайрон қолардим. Ана шу жонзотларда ўзим кузатган турли яхши фазилатларнинг мужассамланганлигини кўриб, уларга чуқур ҳурматда бўлдим. Тўғри, даставвал, ехулар ва бошқа ҳайвонлар сингари уларга қўрқа-писа муносабатда бўлмадим, лекин бора-бора ҳурмат туйғуси мени чулғаб олди.

Гуигнгмлар билан ҳамиша нон-қатиқ бўлишим ҳамда уларга қойил қолишим туфайли уларнинг юриши ва хатти-ҳаракатларига тақлид қила бошладим. Ҳозир ҳам дўстларим, ҳеч бир тортинмай, отга ўхшаб чопишимни юзимга солишади. Мен бу гапларни мақтов деб биламан. Шунингдек, гаплашаётган пайтимда ҳанузгача гуигнгмларнинг гап оҳанги ва одатига тақлид қилишимни ҳам инкор этмайман, бунинг учун дўстларим масхаралаб кулсалар ҳам майли, ўкинмайман.

Хуллас, ҳаётим бахтиёр, осойишта ўтаётган эди, бирдан-бир ниятим ҳаётимнинг охириги дамларигача шу ажойиб мамлакатда қолиш эди. Тўсатдан, бир кун эрталаб, хўжайин мени одатдагидан анча эртароқ чақириб қолди. Унинг юзига назар ташлаб, хижолат чекаётганини ва гапни нимадан бошлашни билмаётганини пайқадим. Бир оз сукут сақлагач, ниҳоят гап бошлашга журъат этди ва ехулар ҳақидаги масала муҳокама қилинган сўнги кенгашда кенгаш аъзолари, у ўз уйида еху сақлаб, унга гуигнгм каби муносабатда бўлаётганлиги ўз зотини таҳқирлашдан бошқа нарса эмас, дейишганини айтди. Унинг мен билан тез-тез суҳбатлашиши, мен билан бирга бўлганидан мамнун бўлиши ҳам уларга маълум экан. Бундай қилиш ақлаковатга, табиатга зид эмиш. Шу сабабли кенгаш унга менга

еху сингари муносабатда бўлишни ёки қаердан келган бўлсам ўша ёққа сузиб кетишим учун буйруқ беришни маслаҳат берибди. Бироқ мен кўрган ва мен билан суҳбатда бўлган гуингнмлар биринчи таклифни қатъиян рад этишибди. Улар анови ҳайвонлардаги каби туғма ахлоқсизлигим ҳамда озми-кўпми ақлдан хабардорлигим туфайли, ехуларни мамлакатнинг ўрмонлик ёки тоғлик жойига эргаштириб кетишим ва кечаси гуингнмларнинг уй ҳайвонларига ҳужум қилиш учун уларни пода-пода ҳолда олиб келишимдан ҳадиксирашибди.

Хўжайиним ён-атрофдаги гуингнмлар кенгашда ўзига берилган маслаҳатни бажаришни ундан ҳар кун талаб қилишаётганини ҳам қистириб ўтди. Лекин у бошқа бир мамлакатга сузиб етиб боришимга ақли бовар қилмай, денгизда юриш учун ўзим илгари таърифлаганимга ўхшаш арава ясаб олишимни истади. Бу ишда ўзининг ҳам, қўшнилариининг ҳам хизматкорлари менга ёрдам беришар экан. Хўжайин гапининг охирида, мени умрбод ўзига хизматкор қилиб олиб қолишга тайёр эканлигини, чунки гуингнмларга тақлид қилиб юриб, барча ехуларга хос бўлган аҳмоқона одат ва мойилликлардан тамомила халос бўлишимга ақли етаётганлигини айтди.

Муҳтарам зотнинг гаплари мени зўр умидсизлик гирдобига ташлади. Ногаҳоний ҳаяжон шу қадар кучли эдики, ҳушимдан кетиб, хўжайиннинг оёқлари остига йиқилдим. Гуингнмлар бунақа ожизлик нималигини билмаганликларидан, хўжайин мени ўлиб қолди, деб ўйлабди. Бунга ҳушимга келганимдан кейин эътироф этди. Мен беҳол овоз билан, бу гапларни эшитгандан кўра ўлим минг марта афзал эди, дедим. Албатта, мен кенгаш бунақа маслаҳат бергани учун уни қораламайман, назаримда бундан ҳам қаттиқроқ қарорга келиши мумкин эди. Яқинроқдаги қитъа ёки оролчага кам деганда юз лига масофа бор. Мен йўлга чиқадиган кичкинагина кемани яшаш учун зарур материаллар бу мамлакатда йўқ. Шу сабабли, бу ташаббусни беҳуда ва ўзимни ҳалокатга маҳкум бир киши деб ҳисоблайман. Демак, ўлим мен учун бирдан-бир орзу бўлиб қолади. Чиндан ҳам, бордию ўз ҳаётимни сақлаб қолдим дейлик, унда бутун умримни ехулар орасида ўтказаман ҳамда эски нуқсонларимга яна гирифтор бўламан, деган фикр билан қандай мураса қиламан.

Мен кенгаш қарори олдида сажда қиламан, чунки бунинг учун кескин ва жиддий асослар борлигига ишончим комил. Кейин қайиқ қуришда ёрдам бериш ҳақидаги таклифи учун хўжайинга миннатдорчилик изҳор қилдим ва: Англияга қайтиб борсам шуҳрати унутилмас гуигнгимларни мақтаб, улардаги фазилатлар инсон зоти тақлид қилса арзийдиган намуналар эканлигини кўрсатиб, ўз ватандошларимга катта наф келтириш умидидаман,— дедим.

Муҳтарам зот бу гапларимга илтифот билан жавоб қайтарди ва қайиқ ясаш учун икки ой муҳлат берди. У тўриқ хачирга ишда менга ёрдам беришни ва менинг барча топшириқларимни бажаришни буюрди. Мен тўриқ хачирнинг ўта заҳматкашлигини, мени яхши кўришини билардим.

У билан энг аввало матрослар мени ташлаб кетган соҳил томон бордим. Тепалик устига чиқиб, денгизни кўздан кечира бошладим. Назаримда, шимоли-шарқ томонда унча катта бўлмаган орол кўрингандай бўлди. Дурбинимдан қараб, уни аниқ кўрдим. Менинг тахминимга кўра, орол бу ердан беш лига нарида эди. Лекин тўриқ хачирга орол кўкимтир булут бўлиб кўринди, холос. У бошқа мамлакатлар ҳам борлиги ҳақида ҳеч қандай тушунчага эга эмасди, денгизда узоқдаги нарсаларни биз — бу офатларга кўникиб қолган одамлар сингари ажрата олмасди.

Оролни кашф этиб, бундан тўлиқ қониқиш ҳосил қилдим, унга қувғиндалик пайтимдаги дастлабки бошпанам деб қарардим. Келгусида эса ўзимни бутунлай тақдир қўлига топшириб қўймоқчийдим.

Уйга қайтиб келгач, тўриқ хачир билан маслаҳатлашиб, яқинроқдаги чакалакзорга жўнадим. У ерда мен пичоқ билан, у эса ёғоч сопга моҳирона ўрнатилган чақмоқгош билан оддий таёқ йўғонлигида кўпгина дуб шохларини кесдик, уларнинг орасида йўғонлари ҳам бор эди. Мен қилган ишларимнинг тафсилотини айтиб китобхонни толиқтирмайман. Шунинг учун қуйидагиларни айтиб қўяман. Ишнинг энг оғирини бажарган тўриқ хачир ёрдами билан олти ҳафта ичида ҳинд қайиғига ўхшаш, бироқ ҳажми каттароқ узун қайиқ ясадим, уни ўзим тайёрлаган каноп ип ёрдамида бир-бирига маҳкам улаб тикилган тери-

лар билан қопладим. Худди шу терилардан елканлар ҳам ясадим, лекин елкан учун ёш ҳайвонлар терисини танлардим, чунки қариларининг териси қалин ва қўпол эди. Шунингдек, тўртта эшкак ясадим, қуён ва уй паррандалари гўштидан анча-мунча ғамлаб, бир идишга сут, иккинчисига сув тўлдириб олдим.

Ўз қайиғимни хўжайинимнинг уйи яқинидаги анҳорда синаб кўрдим, тешик-кандикларини тузатиб, мой суртдим. Кейин қайиқни аравага юкладим; уни тўриқ хачир ҳамда яна бир хизматкор кузатувида ехуларга кўтартириб, жуда эҳтиёткорлик билан денгиз соҳилига олиб борилди.

Ҳамма нарса тайёр бўлиб, жўнайдиган куним ҳам етиб келгач, хўжайиним, унинг хотини ва бола-чақалари билан хайрлашдим. Кўзим жиққа ёшга тўлиб, кўнглим вайрон бўлиб кетди. Лекин муҳтарам зот қизиққаниданми ёки менга раҳми келганиданми (агар шундай дейишга ҳақли бўлсам), қайиғимда денгизда қандай сузишимни кўриш хоҳишини билдирди, қўшниларидан баъзиларини соҳилгача ўзини кузатиб боришга таклиф этди. Сув кўпайишини бир соатча кутиб қолдим. Кўп ўтмай энгилгина ҳамроҳ шамол ҳам эсди. Буни пайқадим-у, ўша заҳотиёқ йўлга отланиш учун хўжайин билан иккинчи марта хайрлашишга ошиқдим. Мен унинг туёқларидан ўпиш учун тиз чўмоқчи бўлдим, бироқ у менга мурувват кўрсатиб, туёғини аста кўтариб, лабимга яқинлаштирди. Ана шу тафсилотни эслатганим учун балога қолганим маълум. Менга туҳмат қилувчиларга мана шундай улуг зотнинг мендай арзимас одам учун юқоридагидай мурувват кўрсатиши ақлга сиғмайдиган нарсадай бўлиб туюлибди. (Баъзан саёҳатчилар ўзларига кўрсатилган одатдан ташқари мурувватлар билан мақтанишлари ҳам менга маълум.) Лекин ана шу танқидчилар гуигнгмларнинг олижаноблиги ва одоблилиги билан яхшироқ таниш бўлганларида эди, ўз фикрларидан дарҳол қайтган бўлур эдилар.

Мен муҳтарам зотни кузатиб келган бошқа гуигнгмлар билан ҳам хайрлашиб, қайиғимга ўтирдим ва соҳилдан узоқлашдим.

ЎН БИРИНЧИ БОБ

**ХАВФЛИ САЕҲАТ. АВТОР ИСТИҚОМАТ ҚИЛИШ УЧУН ЯНГИ ГОЛЛАНДИЯГА
КЕЛАДИ. УША ЕРЛИКЛАРДАН БИРИ УНИ ЕЙДАН УҚ ОТИБ ЯРАЛАЙДИ. УНИ
УШЛАБ ОЛИШАДИ ВА МАЖБУРАН ПОРТУГАЛИЯ КЕМАСИГА УТҚАЗИШАДИ.
КАПИТАННИНГ У БИЛАН БУЛГАН ШИРИН МУОМАЛАСИ. АВТОР АНГЛИЯГА
ҚАЙТАДИ.**

Мен бу умидсиз саёҳатни 1714 йил 15 февраль кuni эрталаб соат 9 ларда бошладим. Ҳамроҳ шамол эсиб турарди. Бунинг устига мен эшкак эшиб бордим. Бироқ, эшкак эшиш ҳа демай толиқтириб қўяди, шамол эса ўзгариши мумкин деб ўйлаб, кичкина елканларимни кўтаришга журъат этдим. Шундай қилиб, сув кўтарилишининг қайтиши ёрдамида, ўз тахминим бўйича, соатига бир ярим лига тезликда сузиб кета бошладим. Мен то кўздан ғойиб бўлгунимга қадар хўжайиним ва унинг дўстлари соҳилни тарк этишмади. Қулоғимга гоҳ-гоҳида тўриқ хачирнинг (у мени яхши кўради) «г н у й и л л а н и х а м е й д ж а х е х у» (ўзингни яхшилаб эҳтиёт қил, еху) деган овози чалиниб турди.

Мен соҳилдалигимдаёқ дурбин орқали кўрган оролимга қараб боравердим. Уша ерда ўз меҳнатим билан яшаш учун зарур нарсаларни топарман, деган умидда эдим. Ехулар орасига қайтиш ва уларнинг ҳукмронлиги остида бўлишни ўйласам даҳшатга тушардим. Зеро танҳоликда яшасамгина ўз авлодларимнинг нуқсонлари балчиғига яна ботиш хавфидан қутулиб, гуингнимларнинг мислсиз фазилатлари ҳақида ўй суриб юра олардим.

Китобхон матросларнинг менга қарши фитна уюштирганини, капитан каютасига қамаб қўйишганини хотирласа керак. Бу қамаб қўйиш, илгари эслатиб ўтганимдай, бир неча ҳафтага чўзилган, натижада кеманинг қайси йўналиш билан ҳаракат қилаётганидан хабарсиз қолган эдим.

Мени қирғоққа ташлаб кетган матрослар ростданми ё ёлғонданми онт ичиб, дунёнинг қайси жойида эканлигимизни билмасликларини айтишган ва бунга мени ишонтиришган эди. Лекин мен яхши ният бурунидан ўн градус жануброқда ёки жанубий кенгликнинг 45° да ҳаракат қилаётирмиз, деб ҳисоблардим. Капитаннинг Мадагаскар оролига бориш ҳақидаги нияти ва биз ана шу оролнинг жануби-ғарб томонида эканлигимиз тўғрисида

матросларнинг гап-сўзларини эшитгач, ана шундай хулосага келгандим. Гарчи бу тахмин бўлса-да, ҳар ҳолда шарққа қараб юравердим. Янги Голландиянинг жануби-ғарбий соҳилларига етиб олишни умид қилдим. Ана шу соҳиллар яқинида ўзим учун қулай бўлган бирорта орол топиб олишни ўйлаб қўйдим.

Доимо ғарбий шамол эсиб турди, кечқурун соат олтиларда, ўз ҳисобим бўйича, шарқ томонга камида ўн саккиз лига юрган-нимдан кейин, ярим миля нарида кичкинагина бир оролчани кўрдим.

У денгиз суви ювиб турган яп-яланғоч қоя бўлиб, кичкинагина бухтаси ҳам бор эди. У ерга қайиғимни қўйиб, қоя устига тармашиб чиқдим, шарқ томонда жанубдан шимолга қараб чўзилиб кетган ерни яққол кўрдим. Тунни қайиқда ўтказдим, эрталаб эса яна йўлга тушдим, соат еттиларда Янги Голландиянинг¹ жануби-шарқий соҳилларига етиб бордим.

Мен тушган соҳил мутлақо яп-яйдоқ, инсон оёғи етмаган жой экан. Ёнимда қуролим бўлмаганидан, қитъанинг ичкарисига киришга юрагим дов бермади. Соҳилда бир неча чиганоқларни топиб, уларни хомлигича еб олдим. Ерли халқ эътиборини ўзимга тортишдан қўрқиб олов ёқмадим. Ғамлаб олган озгина овқатимни эҳтиётлаш мақсадида уч кунгача балиқ ва чиганоқларни еб кун ўтказдим. Бахтимга, ичимлик сув оқаётган ариқча топиб олдим, сув кучимга куч қўшди.

Тўртинчи куни таваккал қилиб қитъанинг ичкарироғига кирдим. Тўсатдан беш юз ярд нарида, унча баланд бўлмаган тепаликда ўша ерлик одамлардан бир тўдасини кўриб қолдим. Уларнинг ҳаммаси — эркаклар, аёллар ва болалар — қип-яланғоч бўлиб, гулхан ёнида ўтиришарди. Улардан бири мени кўриб қолди ва ён-веридагиларга қўли билан кўрсатди. Беш эркак ўринларидан сапчиб туришди, аёллар ва болаларни гулхан ёнида қолдириб, ўзлари мен томон кела бошлашди. Мен жон ҳолатда соҳилга қараб қочдим, ўзимни қайиққа ташлаб, уни денгиз ичига ҳайдай бошладим. Ёввойилар қочаётганимни кўриб орқамдан қувишга тушишди, улардан ҳали йироқлаб кетишга улгурмаган ҳам эдим-ки, ўқ узишди — ёй ўқи чап тиззамга келиб санчилди.

---

¹ Янги Голландия — Австралия.

Мен ўққа заҳар суртилганимикин деб қўрқиб кетдим. Ўқ етмай-диган масофага етиб олганимдан кейингина (ўша куни шамол эсмаётган эди) тиззамдаги ярани сўриб ташладим, уни бир амаллаб боғлаб олдим.

Нима қилишимни билмай қолдим. Аввалги келиб тушган жойимга қайтишга юрагим бетламасди. Шу сабабли шимолга қараб йўл олдим, устига-устак эшкак эшиб боришга мажбур бўлдим. Тўхташ учун қулайроқ жой ахтариб, атрофга аланглаб борар эканман, шимоли-шарқ томондан келаётган елканни сезиб қолдим, у дақиқа сайин аниқроқ кўринарди. Мен кемани кутайми-йўқми деб, бир неча муддат иккиланиб қолдим. Лекин ҳамма мулоҳазалардан ҳам ўз тоифамдаги ехуларга бўлган нафратим устунлик қилди. Қайиғимни буриб, жанубга ҳайдадим, эрталаб ўзим жўнаб кетган бухтага кириб олдим. Европалик ехулар орасида яшагандан кўра, ёввойи одамлар қўлида ўлиб кетишни афзал кўрдим. Қайиғимни соҳилга қўйиб, ўзим ичимлик сув оқаётган ариқча бўйидаги тош орқасига яшириндим.

Кема бухтадан ярим лига масофа нарида тўхтади ва ичимлик сув учун соҳилга бочка юкланган қайиқ жўнатди. Чамаси, кемадагилар бу ерни яхши билишарди. Мен тошлар орасида ётганим учун қайиқни соҳилга яқинлашиб келгандагина кўрдим, бошқа пана жой қидириш учун вақт ўтган эди. Матрослар соҳилга чиқишлари биланоқ қайиғимни кўриб қолишди. Уни диққат билан кўздан кечиришди ва қайиқ эгаси шу яқин ўртада эканлигини дарҳол фаҳмлашди. Улардан тўрттаси ҳар бир тешик-кандикни, буталар тагини қарашга тушиб кетишди ва ниҳоят, мени яшириниб ётган жойимдан топиб олишди. Улар бирмунча вақт эгнимдаги ғалати ва қўпол кийим-кечакларимга — қуён терисидан тикилган кафтан, тагчарми ёғоч кавушим ва мўйна пайпоқларимга ҳайратланиб қараб туришди: Айни пайтда улар кийим-кечакларимдан менинг бу ерлик эмаслигимни ҳам билиб олишди, негаки бу ерда яшовчилар қип-яланғоч юришади. Матрослардан бири менга португал тилида мурожаат қилиб, ўрнимдан туришимни буюрди ва кимлигимни сўради. Мен унинг нима деяётганини жуда яхши тушундим (чунки португал тилини билардим-да) ва ўрнимдан туриб, мен гуингним-

лар мамлакатидан қувилган бир бечора ехуман, мени қўйиб юборишларингизни ўтиниб сўрайман, дедим. Матрослар менинг португалча гапираётганимни эшитиб, баттар ҳайрон бўлишди. Юз тузилишимдан европалик эканлигимни пайқашди. Бироқ «еху», «гуингнм» сўзлари орқали нима демоқчи эканлигимни англай олишмади. Айни пайтда, отнинг кишнашига ўхшатиб гапиришим уларнинг кулгисини қистатди. Мен даҳшат ва нафратдан титраб-қақшаб, аста-секин қайиғим томонга тисарилар эканман, улардан кетишга яна рухсат сўрай бошладим. Лекин улар қаерлик эканимни, бу ерга қаёқдан келиб қолганимни билиш учун мени маҳкам ушлаб олишди. Бунга жавобан уларга шундай дедим: мен асли англияликман, сизларнинг мамлакатингиз билан Англия тинч-тотув яшаётган бир пайтда — бундан беш йил илгари саёҳатга чиқиб кетганман. Шу боисдан менга душманлик кўзи билан қарамассизлар деган умиддаман, мен ҳам сизларга ёмонликни раво кўрмайман. Мен бир бечора ехуман, умримнинг қолган қисмини тинчгина ўтказадиган кимсасиз бир жой ахтараяпман.

Улар қизғин гапга тушиб кетишди, назаримда, умримда бундан ҳам кўра жирканчроқ нарсани на эшитган, на кўрган эдим. Агар Англияда ит ёки сигир, ё бўлмаса гуингнмлар мамлакатада еху гапириб юборган тақдирда ҳам менга бунчалик ғалати туюлмасди. Муҳтарам португаллар, гарчи мени яхши тушунишса ҳам, эгнимдаги кийимларим, ғалати оҳангда гапиришимдан лол қолган эдилар. Улар менга зўр илтифот кўрсатишди ва эҳтимол, капитанлари мени Лиссабонга олиб кетиши, у ердан ўз ватанимга қайтиб боришим мумкинлигини айтишди.

Икки матрос кемага қайтиб бориб, бу ерда кўрганларини капитанга айтмоқчи ва унинг фармойишини олмоқчи бўлди. Мени эса, агар қочиб кетмасликка тантанали ваъда бермасам куч билан ушлаб туришларини айтиб, огоҳлантиришди. Мен уларнинг таклифига рози бўлишни маъқул кўрдим. Улар саргузаштларимни жуда-жуда эшитгилари келарди, бироқ мен сиполикни қўлдан бермадим. Шунда улар, бахтсизликлар уни ақлдан оздирган бўлса керак, деган фикрга келишди.

Орадан икки соат ўтгач, ичимлик сув тўла бочкаларни олиб кетган қайиқ қайтиб келди, капитан мени кемага олиб боришни

буюрибди. Мен тиз чўқиб, мени ўз ҳолимга қўйишларини сўраб ёлвора бошладим. Бироқ ёлворишларим беҳуда кетди: матрослар қўл-оёғимни боғлаб, қайиққа ташлашди, кейин қайиқда кемага олиб бориб, мени капитаннинг каютасига олиб киришди.

Капитаннинг исми Педро де Мендес экан. У жуда хушмуомала, олижаноб одам экан. У мендан ўзим ҳақимда баъзи бир маълумотлар беришимни илтимос қилди ва кемадагилар унинг ўзига қандай муносабатда бўлишса, менга ҳам шундай муносабатда бўлишларига кафиллик берди ҳамда менга анча ширин гапларни айтди, мен эса бунақа ширин калом, хушмуомала ехуни учратганимдан ҳайратда эдим. Лекин мен индамас, тунд-лигимча қолавердим, капитан ва унинг матросларидан таралаётган ҳиддан ҳушимдан кетаёзим. Ниҳоят, қайиғимдаги овқатлардан егулик бирор нарса беришларини илтимос қилдим. Бироқ капитан менга пиширилган жўжа ва аъло нав вино беришни, энг покиза каютада кўрпа-ёстиқ ҳозирлашни буюрди. Мен ечингим келмади, ўринга кийимларим билан ётдим. Орадан ярим соат ўтгач, тахминимга кўра, экипаж овқатланаётган пайтда ҳеч кимга сездирмай каютамдан чиқдим, кема борти ёнига боргач, мана шу ехулар орасида қолмаслик учун ўзимни денгизга ташлаб, қутулиб кетмоқчи бўлдим. Аммо матрослардан бири менга тўғаноқ бўлди, суиқасд қилмоқчи эканлигимни капитанга хабар қилди, у эса мени ўз каютамга қамаб қўйишни буюрди.

Овқатдан кейин дон Педро ҳузуримга кирди, бунчалик умидсизликка тушиб қилган қилмишим боисини билмоқчи бўлди. Ўзининг бирдан бир истаги — менга қўлидан келганича яхшилик қилиш эканлигини айтди. У шунақаям таъсирчан, ишонарли қилиб гапирдики, аста-секин у билан, озгина ақлдан хабари бор ҳайвон билан гаплашгандай, муомала қилишга рози бўлдим. Мен ўз саёҳатим, кемадаги экипажнинг қўзғолон кўтариши, қўзғолончилар мени ташлаб кетган мамлакат, у ерда уч йил яшаганим ҳақида қисқагина гапириб бердим. Капитан ҳамма айтганларимни алаҳлаш ёки кўзга ҳар хил нарсаларнинг кўри-ниш оқибатига йўйди. Бу мени жудаям ранжитди. Мен барча ехуларга хос ёлғонлаш одатидан қайтгандим ва уларнинг ўзларига ўхшаган одамлар гапига ишончсизлик билан қараши ёдимдан кўтарилганди.

Мен ундан, мамлакатингизда ўзи йўқ нарса ҳақида гапириш одати борми, деб сўрадим. Мен «ёлгон» сўзи маъносини мутлақо унутганман, борди-ю, Гуингмияда минг йил яшасам-да энг пастқаш хизматкордан ҳам ҳеч қачон ёлгон гап эшитмасдим. Айтмоқчи у гапимга ишонадим-йўқми, менга бари бир, лекин унинг хушмуомалалиги учун ундаги табиий нуқсонларни кечириб, менга берадиган ҳар қандай савол ва эътирозларига жавоб қайтараман.

Капитан ақлли одам чиқиб қолди, у зиддиятли фикрлар билан мени қўлга туширишга анча урингандан кейин софдиллигимга ишонч ҳосил қилди. Бироқ у, сиз ҳақиқатни бу қадар ҳурмат қилар экансиз, саёҳат пайтида ўз жонингизга суиқасд қилмасликка чин ваъда берасиз, акс ҳолда Лиссабонга етгунга қадар сизни қамоқда сақлайман, деди. Мен ваъда бердим, аммо шу билан бирга, еҳулар орасига қайтмаслик учун ҳар қандай оғир кулфатларга ҳам бардош беришга тайёрман, дедим.

Саёҳатимиз пайтида диққатга сазовор воқеа юз бермади. Капитанга минатдорчилик билдириш маъносида, баъзан унинг астойдил қилган илтимосига бардош беролмай, одамларга бўлган нафратимни ичимга ютиб, у билан бирга ўтирардим. Бари бир кўпинча нафратим алангаланиб кетарди, бироқ капитан ўзини ҳеч нарсани сезмаганга соларди. Матрослардан ҳеч қайсиси билан учрашмаслик мақсадида куннинг анчасини каютада ўтказардим. Капитан ёввойиларга хос кийимларимни ечиб ташлашни кўп марта илтимос қилди. У ўзининг энг яхши кийимларини менга бермоқчи бўлди, бироқ мен, ехунинг бадани теккан кийимлар билан ўзимни ўраб-чулғашни истамай, ҳаммасидан воз кечдим. Ундан атиги иккита тоза кўйлак сўраб олдим. Кўйлаклар яхшигина ювилган бўлиб, мени унчалик ифлос қилмаслиги мумкин эди. Кўйлакларни ҳар куни ўз қўлим билан ювиб, алмаштириб турдим.

1715 йил 15 ноябрда Лиссабонга етиб келдик. Қўчадаги оломон атрофимда тўпланмаслиги учун қирғоққа чиқиш олдидан капитан эгнимга ўз плашини ташлади. У мени ўз уйига олиб борди; астойдил қилган илтимосимга биноан, мени деразалари ҳовлига қараган энг юқори қаватдаги хонага жойлаштирди. Капитан мени янги кийимлар тиктириб олишга кўндирмоқчи

бўлди. Аммо чевар мендан ўлчов олишига асло-асло унамадим. Дон Педронинг бўй-басти меники билан деярли тенг эди, шу сабабли унга тикилган кийим менга тўғри келаварди. У мени бошқа буюмлар билан ҳам таъминлади. Бу буюмларнинг ҳаммаси мутлақо янги эди. Шундай бўлса ҳам, уларни кийишдан олдин кун бўйи шамоллатардим.

Капитан уйланмаган экан, унинг фақат учта хизматкори бор эди. У дастурхон устида хизмат қилишни уларга ман этди. Умуман, у менга шунақаям эҳтиёткорлик билан муомала қила бошладики, менинг ҳолатимни тушуниб, шундай одамгарчилик қилдики, бора-бора у билан бирга бўлишга кўникиб кетдим. Ниҳоят у мени уйнинг орқа томонидаги боққа қараган деразадан кўз ташлашга кўндира олди. Кейин бошқа хоналарга ҳам чиқадиган бўлдим. Бир куни деразадан кўчага ҳам қарадим, қарадиму қўрқувдан ўзимни орқага ташладим. Бир ҳафтадан кейин капитан мени пастга тушиб, кўча эшик олдида ўтиришга кўндирди. Ниҳоят капитан билан бирга қўрқмай кўчага ҳам чиқадиган бўлдим.

Бу ерга келганимга ўн кун бўлгач, оилам ҳамда уйдаги машғулотим ҳақида баъзи бир нарсаларни ўзимдан билиб олган дон Педро менинг бурчим — ўз юртимга қайтиш, ўз уйимда хотиним ва болаларим билан яшаш эканлигини айтди. У яна, портда жўнаб кетишга шай инглиз кемаси турганлигини, сафар учун зарур бўлган барча нарсалар билан мени таъминлашга тайёр эканини ҳам айтди. Унинг далилларини ва менинг эътирозларимни такрорлаш китобхонни зериктириб юборади. У мен орзу қилган кимсасиз орол ҳеч қаерда йўқлигини, ўз уйимда эса кўнглимга нима маъқул келса шуни қилишим, зоҳидлардай ҳаёт кечиришим мумкинлигини гапирди.

Ва ниҳоят, бундан маъқули йўқлигига тан бериб, унга бўйсундим. 24 ноябрда инглиз савдо кемасига ўтириб, Лиссабонни тарк этдим; кеманинг хўжайини ким эканлигини суриштириб ўтирмадим. Дон Педро мени кемагача кузатиб қўйди, йигирма фунт қарз берди. Хайрлашаётиб, мени назокат билан қучди, лекин унинг бу қилмишидан ҳазар қилдим. Йўлда капитан билан ҳам, матрослар билан ҳам гаплашмадим, ўзимни касалга солиб, каютада ўтиравардим. 1715 йилнинг 5 декабрь куни эрта-

лаб соат тўққизларда Даунсда лангар ташладик, кундуз соат учларда Редрифдаги уйимга эсон-омон етиб олдим.

Хотиним, бола-чақаларим мени ҳайрат ва хурсандчилик билан кутиб олирди. Улар мени ҳалок бўлган деб юришар экан. Лекин очигини айтсам, уларни кўрганда нафратим, ҳазар қилишим ва ғазабим баттар кучайиб кетди.

Уйга киришим биланоқ хотиним мени бағрига босди. Унинг қучоқлашидан жирканиб, ҳушимдан кетиб қолдим, бир соатдан кейин ўзимга келдим. Мана шу сиз ўқиётган сатрларни ёзаётганимда Англияга қайтганимга алақачон беш йил бўлганди. Дастлабки йили хотиним ва болаларимни кўришга тоқатим йўқ эди. Лекин улар ҳали-ҳалигача мен ейдиган нонга қўл тегизишга ёки менинг финжонимдан чой ичишга юраклари бетламайди, ҳали-ҳалигача қўлимдан ушлашларига йўл қўймайман.

Қўлимдаги пулга иккита тойчоқ сотиб олдим, уларни покиза отхонада боқаяпман. Отбоқар улардан кейинги арзандам, чунки ундан отхонанинг ёқимли ҳиди анқиб туради. Отлар мени жуда яхши тушунишади. Ҳар куни улар билан кам деганда тўрт соат гаплашаман. Улар юган ва эгар нималигини билишмайди, менга жуда суяниб қолишган, бир-бирлари билан қалин дўст.

ЎН ИККИНЧИ БОБ

АВТОРНИНГ ҲАҚҚОНИЙЛИГИ. БУ КИТОБНИ НАШР ЭТТИРИШДАН УНИНГ КУЗЛАГАН МАҚСАДИ. У ҲАҚИҚАТДАН ЮЗ УГИРГАН ЁЗУВЧИЛАРНИ ТАНҚИД ҚИЛАДИ. БУ КИТОБНИ ЁЗИШДА АВТОР ҲЕЧ ҚАНДАЙ АҲМОҚОНА НИЯТЛАРГА ЭГА БУЛМАГАНИНИ ИСБОТ ҚИЛАДИ. БИТТА ЭЪТИРОЗГА ЖАВОБ. МУСТАМЛАКАЛАРНИНГ ТУЗИЛИШ МЕТОДИ. ВАТАН МАДҲИ. АВТОР ТАЪРИФЛАГАН МАМЛАКАТ ТОЖИГА БЕГУМОН ҲУҚУҚЛИЛИК. БУНГА ЭРИШИШДАГИ ҚИЙИНЧИЛИК. АВТОР КИТОБХОН БИЛАН БУТУНЛАЙ ХАЙРЛАШАДИ. У КЕЛАЖАҚДА ҚАНДАЙ ҲАЁТ КЕЧИРИШ РЕЖАЛАРИНИ БАЁН ҚИЛАДИ, ЯХШИ МАСЛАҲАТЛАР БЕРАДИ ВА КИТОБНИ ТАМОМЛАЙДИ.

Шундай қилиб, муҳтарам китобхон, мен сизга ўн олти йилу етти ойдан кўпроқ давом этган саёҳатларимни ҳаққоний баён қилиб бердим. Баёнимда жимжимадорликдан кўра ҳақиқат ҳақида кўпроқ жон куйдирдим. Эҳтимол, бошқа саёҳатчиларга ўхшаб, сизни ажиб ва ақлга сиғмайдиган ҳикоялар билан ҳайратга солишим мумкин эди, ammo фақат фактларнинг ўзиниги-

на лўнда қилиб баён қилишни афзал кўрдим. Мақсадим — сизни юпатиш эмас, сизга кўпгина янги маълумотларни бериш, холос.

Инглизлар ва бошқа европаликлар камдан-кам қадам босган йироқ мамлакатларга саёҳат қилувчи биздай саёҳатчилар учун кишини ҳайратга солувчи, денгиз ва қуруқликда яшовчи ҳайвонлар ҳақида тўқиб-бичиш осон. Лекин саёҳатчининг асосий мақсади — кишиларнинг кўзини очиш, уларда яхши фазилатларни тарбиялаш ва бегона мамлакатлар ҳаётидаги яхши-ёмон нарсалар мисолида уларнинг ақлини камолотга етказишдан иборатдир.

Ҳар бир саёҳатчи ўзининг саёҳатномасини эълон қилишга рухсат олишдан аввал, олий лорд канцлер ҳузурнда, ўзи нашр этаётган нарсаларнинг ҳаммаси чин ҳақиқат эканлиги ҳақида қасам ичишга мажбур қиладиган қонун чиқарилишига бажону дил рози эдим. Ана ўшанда ҳеч ким, баъзи ёзувчилар қилаётгандай, ҳар нарсага ишонувчи кўпчиликни лақиллатмаган бўлур эди. Китобим анча қизиқарли бўлсин деб, улар китобхонларнинг олдига похол солиб қўйишади*.

Ешлигимда кўпгина саёҳатномаларни ҳузур қилиб ўқиганман. Бироқ, ўшандан буён деярли бутун ер куррасини айланиб чиққач, ўз кузатувларимга асосланиб, мазкур китобларда қанчадан-қанча ёлғон-яшиқлар борлигига ишонч ҳосил қилдим ва бунақа ўқишга ўта нафратланиб қарадим.

Кучли хотира ёки кундаликни батартиб олиб боришдан бошқа на истеъдодни, на билимни ва умуман, ҳеч қандай заковатни талаб қилмайдиган китоблар ўз муаллифлари доврўғини дoston қила олмаслигини яхши биламан. Мен китобимда таърифлаган мамлакатларга кейинроқ бориб қолган саёҳатчилар менинг нуқсонларимни аниқлаши, кўпгина янги нарсаларни кашф қилиши ва мени орқага суриб, ўрнимни эгаллаб олиши ҳам турган гап, жаҳон эса фалон вақтда фалон ёзувчи ўтганлигини унутиб юборади. Агар шуҳрат орттириш учунгина китоб ёзганимда эди, бу менинг учун катта мусибат бўлур эди, аммо-лекин бирдан-бир ташвишим ж а м и я т б а х т - с а о д а т и бўлганлиги сабабли пушаймон бўлишга ҳеч қандай асосим йўқ.

Инглиз фуқароси сифатидаги бурчим, ватанимга қайтиб

келишим биланоқ ўз кашфиётларим ҳақида министрлардан бирига ахборотнома ёзиб беришимни тақозо этишини қулоғимга шипшитишганини ҳам бўйнимга оламан, чунки фуқаро очган ерлар, кашфиётлар қиролники бўларкан.

Лекин, мен тилга олган мамлакатларни эгаллаш, Фердинанд Кортес* ҳимоясиз америкаликларни босиб олганидек осон бўлишига ишончим комил эмас. Менинг фикримча, лилипутларни бўйсундириш учун армия ва флотни қуроолантириб ўтирмаса ҳам бўлаверади. Шу билан бирга, бробдингнеларга ҳужум қилиш оқилона ёки бехатар иш деб ҳисобламайман; шунингдек, Англия солдатлари тепаларида Учар Орол пайдо бўлиб қолса, ўзларини яхши ҳис этмасалар керак, деб ўйлайман. Тўғри, гуингнмлар урушга унчалик яхши ҳозирлик кўришмаган. Лекин, мен министр бўлганимда, уларга ҳужум қилишни зинҳор-зинҳор маслаҳат бермасдим. Уларнинг донолиги, бирдамлиги, ботирлиги ва ўз юртларига бўлган меҳрмуҳаббатлари ҳарбий билимдан хабарсизликларини босиб кетади. Европа армияси орасига ёриб кириб, сафларни пароканда қилиб юборган йигирма минг гуингнмни, тўнтарилиб ётган арваларни, даҳшатли туёқ зарбларидан башараси анжир бўлиб кетган солдатларни кўз олдингизга келтиринг.

Ана шу олижаноб халққа қарши уруш бошлаш ўрнига, улардан ёнларига ўз одамларимиздан кўплаб юборишни илтимос қилсак яхшироқ бўларди: у ерга бориб келганлар бизни орномус, адолат, тўғрилиқ, қаноатлилик, ҳамкорлик, жасурлик, дўстлик, яхшилик ва садоқатлилик қонун-қоидаларига риоя этишга ўргатган ҳамда Европа маданиятини юқори поғонага кўтарган бўлур эдилар. Ана шу яхши фазилатлар номи аксарий европа тилларида сақланиб келмоқда, уларни ҳозирги замон ёзувчилари асарларида ҳам, қадимий ёзувчилар асарларида ҳам учратиш мумкин.

Мен кашф этган мамлакатларни қирол олий ҳазратларининг эгаллаб олишида ёрдамлашувимга тўғаноқ бўлиб турган яна бир бошқа сабаб ҳам бор. Ҳақ гапни айтсам, бундай пайтларда подшоларнинг адолатлилик қилишларига унча ишонгим келмайди. Айтайлик, бўрон қароқчилар тўдасини денгизда номаълум ёққа суриб борапти. Ниҳоят юнга мачта учидан ерни кўриб қо-

лади ва кашф этади. Қароқчилар талаш ва талон-тарож қилиш учун соҳилга чиқишади. Улар ўзларини иззат-икром билан кутиб олаётган бегараз халқни учратишади. Мамлакатга янги ном беришади, қирол номи билан уни эгаллашади, эсдалик белги сифатида кесак ёки тошдан ёдгорлик тиклашади, маҳаллий халқдан йигирма-ўттиз кишини ўлдиришади, гаров тариқасида бир неча одамни мажбуран кемага ўтқазишади, ўз ватанларига қайтиб келиб, илгариги гуноҳларидан, садди пок бўлишади. Илоҳий ҳақиқат йўли билан янги мустамлака ана шундай пайдо бўлади. Дастлабки имконият туғилиши биланоқ ўша ёққа кемалар юборилади. Маҳаллий халқ ё ҳайдаб юборилади ёки қириб ташланади, уларнинг йўлбошчиларини эса ўз олтинларини беришга мажбур қилиб қийноқ-қистовга олинади. Ҳаммага кўнглига маъқул келган барча ёвузликларни қилишга тўлиқ эркинлик берилади, она юрт ўз ўғилларининг қони билан бўялади. Ана шундай диёнатли ишлар билан шуғулланган манфур қассоблар тўдаси ёввойилар орасида цивилизация уруғини сепиш, уларни христианларга айлантириш учун замонвий мустамлакани барпо этадилар.

Лекин бу таърифларнинг Британия миллатига ҳеч қандай алоқаси йўқ, албатта. Бу миллат мустамлакалар барпо этишда ўзининг донишмандлиги, ғамхўрлиги ва адолатлилиги билан бутун оламга намуна бўла олади. Бу миллат дин ва маорифнинг тантана қилиши учун жон куйдирапти; христиан динини тарқатиш учун энг яхши, қобилиятли руҳонийларни танлаяпти; ўз мустамлакаларига, метрополия аҳолисидан одобли, оғзи шалоқ бўлмаганларини жуда эҳтиёткорлик билан жойлаштирмоқда; у адолатни ҳурматлашнинг ажойиб намунасини кўрсатмоқда, ҳамма мустамлакаларида маъмурий лавозимларга зўр қобилиятга эга, ҳар қандай нуқсон ва хонликдан мутлақо ҳоли кишиларни қўйяпти; бунинг устига ҳушёр ва ҳалол губернаторларни тайинлайди, улар ўзларига ишониб топширилган аҳолининг фаровонлиги ҳақида ғамхўрлик қиладилар, ўз подшоларининг шаънини ерга урмайдилар.

Бироқ мен юқорида таърифлаган мамлакатлар аҳолиси мустамлакачилар томонидан забт этилишга, қулга айлантиришга, қириб ташлашга ёки ҳайдаб юборишга арзимаганлиги ва ўша

мамлакатларда на олтин, на кумуш ва на тамаки сероб бўлмаганлиги туфайли, фикримча, тиришқоқлик ва жасорат кўрсатишимиз унча тўғри келмайди. Аммо бу фикр-мулоҳозага дахлдор бирор кимса бўлса ва у бошқача фикрда бўлса, қасамёд қилиб айтаманки, менга қадар европаликлардан бирор киши, бу мамлакатларга қадам босмаган. Афсонага кўра, бундан бир неча аср олдин Гуингнмиянинг тоғларидан бирида кўришган ва улардан манфур ҳайвон зотлари тарқаган ўша икки ехугина баъзи шубҳаларни туғдириши мумкин. Ана шу икки еху эҳтимол инглиздир — жуда бадбашаралашиб кетишган бўлса-да, улар авлодининг юз бичимларига қараб туриб шундай хулосага келдим. Лекин бу факт тасдиқланадиган бўлса, муҳокамани мустамлака қонунларини сувдай биладиган кишиларга ҳавола қиламан.

Энди кашф этилган мамлакатларни ҳукмдорим номи билан босиб олиш масаласига келсак, бунақа фикр ҳеч хаёлимга келмаган. Борди-ю, бу ҳақда ўйлаганимда ҳам, ўша вақтдаги ҳолатимни эътиборга олиб, бу тартиб-қондани амалга оширишни бошқа бир қулай фурсатга қолдириб, оқилона йўл тутган бўлардим.

Шундай қилиб, саёҳатчига қилинадиган ягона таънага жавоб бериб, барча муҳтарам китобхонларим билан бутунлай хайрлашаман ва Редрифтаги боғимга кетаман. У ерда гуингнмларнинг фароғатли мамлакати ҳақида ширин хаёлларга бериламан, маориф тарқатишга арзийдиган ехуларнинг кўзини очишга интиламан; кўзгуга боқиб, ўзимга тез-тез назар ташлаб тураман, шундай қилиш билан, иложи бўлса, инсон қиёфасига ўзимни кўнктириб бораман; ватанимдаги гуингнмларнинг ёввойилигидан изтиробга тушаман, лекин олижаноб хўжайиним, унинг оиласи, ёр-дўстлари ва барча гуингнмлар зотига ҳурматим туфайли, улар шахсига эҳтиром билан муносабатда бўламан, чунки отларимиз гавда тузилиши жиҳатидан уларга жуда-жуда ўхшаб кетишади, лекин ақлий қобилиятда уларга тенглаша олмайдилар.

Ўтган ҳафтадан бошлаб хотинимга узун столнинг нариги чеккасида ўтириб, мен билан овқатланишига ва саволларимга иложи борича қисқа жавоб беришига рухсат бердим. Гарчи кекса одам учун олдинги одатларини ташлаш амри маҳол бўлса-да,

бир мунча мударат ўтгач қўшни ехулар билан бирга бўлишга чидай оламан ва уларнинг тиш ҳамда тирноқларидан қўрқмай қоламан, деган умиддаман.

Агар ехулар табиат ато қилган нуқсон ва бемаъниликлар билан кифояланиб қолишганда эди, улар билан тил топишишим анча осон кўчарди. Сарой ходими, чўнтак кесар, масхарабоз, амалдор, қиморбоз, сиёсатдон, қўшмачи, врач, ёлгон гувоҳлик берувчи, васваса қилувчи, хоин ва шунга ўхшаш одамларнинг ташқи қиёфаси менинг асабимга тегавермайди: уларнинг барчаси одатидагича яшайверади. Бироқ турли нуқсон ва иллатлар бадан-баданига сингиб кетган ҳайвон калондимоғлик қилса, ғурурланса тоқатим тоқ бўлиб кетади. Бундай ҳайвонларнинг фахрланишини, кеккайишини ҳеч ақлга сиғдира олмайман. Ақлли жонзотга ҳусн бўлиб тушадиган барча фазилатларга эга — доно ва яхши ниятли гуигнгнмларда эса ана шу нуқсонларни номлайдиган сўз ҳам йўқ. Бироқ катта тажрибам туфайли ёввойи ехулар орасидаги ғурурланиш ва калондимоғлик куртакларини пайқаб олдим.

Лекин ақл-фаросат билан яшовчи гуигнгнмлар, мен иккита қўлимга бино қўймаганимдай, ўзларидаги яхши фазилатлар билан мағрурланмайдилар; ақилли одам бир қўлидан ажраб ўта бахтсиз бўлган тақдирда ҳам, икки қўлли эдим деб мақтанмайди. Мен қўлимдан келганича ана шу ҳол устида узоқ тўхталдим, чунки инглиз ехуларини, анча бардошли, майлимга монанд кўришни истадим. Шунинг учун ҳам мағрурланиш ва калондимоғлик касрига учраб қолган одамлардан кўзимга кўринмасликларини илтимос қиламан.

Т А М О М

Жонатан Свифт ва унинг «Гулливернинг саёҳатлари» романи

1

XVIII асрнинг буюк инглиз ёзувчиси Жонатан Свифт (1667—1745) ўзининг «Гулливернинг саёҳатлари» номли сатирик романи билан дунёга донг таратди.

Ёзувчи ғазаб ва эҳтирос билан ёзган бу китобида ўзи яшаган давр — буржуа дворян Англиясидаги мавжуд давлат тузуми, ижтимоий тартиб ва хулқ-атворлар устидан қаттиқ кулади, уларни қоралайди. Ёзувчи ҳоким синфларнинг текинхўр ва мунофиқлигини, давлатманд шахсларнинг тошбағир, қабих ва худбинлигини фош қилади.

Бу китобнинг кўплаб саҳифалари қадимги буржуа ва дворян Англиясига қарши битилган бўлса-да, лекин унинг сатирик кучи, моҳияти шу кунларда ҳам ўз қимматини сақлаб қолган.

Кишини киши томонидан эзлиши, меҳнат аҳлининг қашшоқликка юз тутиши, олтиннинг машъум ҳокимлиги фақат биргина Англияга хос эмас эди, албатта. Шунинг учун ҳам Свифтнинг сатираси кенг мазмун касб этди. Уша вақтларда Свифтдек фош этган, заҳарханда қалам тебратган бирор ёзувчини топиш қийин эди. Бу ҳақда А. М. Горький жуда яхши гапирган: «Жонатан Свифт яқка ўзи бутун Европани мўлжалга олди, Европа буржуазияси эса, унинг сатираси фақат Англиягагина зарба бераётир, деб ҳисобларди».

2

Свифт ажойиботларга тўла, битмас-туганмас саргузаштлар қиссасини яратди. Унинг Гулливери бошига не-не ишлар тушмади, ҳоли нималар кечмади, ўз замонасида нималарни кўрмади, дейсиз! Лекин, кулгили ҳолга тушадими ёки аянчли аҳволда қоладими, бари бир у XVIII асрдаги ўртамиёна инглизга хос хусусиятларни — фикрлаш ва совуққонликни йўқотмайди. Баъзан Гулливернинг раvon ҳикоясида ҳазиломуз ўткир ҳажвлар чақнаб қолади. Ана ўшанда бизга Свифтнинг истеҳзоли кулгиси эшитилади, унинг ўзи соддаройиш қаҳрамони ёнида бирдан пайдо бўлиб қолгандек кўринади. Баъзан эса, ғазабнафратига чидай олмаган Свифт Гулливерни тамомила унутиб қўяди-да, ўзи заҳарли қочирик ва кинояларга бой бешафқат судьяга айланади.

«Гулливер саёҳатлари»нинг деярли ҳар саҳифасида автор мавжуд ижтимоий муносабат ва воқеаларга нисбатан ҳазилу қочириқлар қилади. Бу қочириқларнинг аксарияти аллақачонлар ўз кучини, аҳамиятини йўқотган, албатта. Эндиги кунда асардаги айрим боб ва лавҳаларнинг ҳақиқий мазмунини

тарихий манбалар ва шарҳлар ёрдамидагина тиклаш мумкин, холос. Бироқ, Свифт китобидаги асосий ғоя — турли тоифа текинхўр ва бекорчи ҳаромиларга қарши кескин нафрат, дунёдаги барча моддий бойликларни яратган меҳнат аҳлига нисбатан ҳурмат ва муҳаббат абадий сақланиб қолган.

«Гулливер саёҳатлари»даги воқеалар шундай ажойиб тизилганки, китобхон асар қаҳрамонининг ғаройиб кечмишларини узлуксиз диққат билан кузатади, авторнинг жўшқин фантазиясидан завқланади.

Ёзувчи ўз романини яратар экан, жимит карликлару улкан одамлар, тантиқлару ёлғончилар ҳақида ҳикоя қилувчи халқ эртақларидаги усул ва образлардан, шунингдек, XVIII аср Англиясида кенг тарқалган мемуар саргузашт адабиёти — ҳаққоний ва уйдирма саргузаштлар тасвирланган китоблардан фойдаланди. Натижада Свифтнинг сатирик-фалсафий, ниҳоятда маънодор, кескин бу романи қизиқ ва ўқимишли бир асарга айланди, аини вақтда, болаларнинг энг қувончбахш, сеvimли китобларидан бири бўлиб қолди.

Адабиёт тарихи «Гулливер саёҳатлари»га ўхшаш умри боқий асрлар оша кичик китобхонларга йўлдош бўлиб, болалар кутубхоналарининг ноёб мулкига айланиб қолган бир қанча ўлмас асарларнинг шоҳидидир. Ана шундай асарлар қаторига Свифт романидан ташқари, Сервантеснинг «Дон Кихот», Дефонинг «Робинзон Крузо», Бюргер ва Распенинг «Барон Мюнхаузен саргузаштлари», Андерсеннинг «Эртақлари», Бичер-Стоунинг «Том тоғанинг кулбаси» ва дунё адабиёти ҳазинасидан муносиб ўрин олган бошқа бир қанча қимматбаҳо асарлар киради. «Гулливер саёҳатлари»нинг болалар ва ёшлар учун қисқартилган таржималари, қайта ишланган ёки қайта айtilган нусхалари XVIII асрдаёқ турли мамлакатларда пайдо бўлган эди. Уша вақтларда ҳам, кейинчалик ҳам «Гулливер саёҳатлари»нинг болаларга аталган нашрларида, одатда, Свифт фикрлари берилмасди. Асарда фақат ажойиб саргузаштлар тизмаси қоларди, холос.

Бизнинг мамлакатда болалар ва ёшлар учун жаҳон адабиёти классикари бошқача нашр этилади. Совет нашрларида классик асарнинг фақат биргина асосий тизмаси сақланибгина қолмай, балки, имкони борича, унинг ғоявий ва бадиий қиммати ҳам сақланади. Илова, мақола ва эслатмалар эса китоб текстда учрайдиган мураккаб жойлар ва тушунилмас ибораларни аниқроқ англашда ёш китобхонларга ёрдам беради.

«Гулливер саёҳатлари»нинг ушбу нашрида ҳам шу принципга амал қилинган.

Жонатан Свифт мусибат ва ташвиш, умидсизлик ва аламларга тўла оғир ҳамда узоқ ҳаёт кечирди.

Ёзувчининг отаси — ёш англиз Жонатан Свифт тирикчилик важдан хотини билан Англиядан Ирландия маркази Дублинга боради. Бироқ ўғлининг туғилишидан бир неча ой муқаддам бевақт ўлим уни олиб кетади. Ўғил туғилгач, ота хотираси учун уни Жонатан деб номлашади. Камбағал она ўз чақалоғи билан ночор кун кўради.

Свифтнинг болалик йиллари ғам-ғуссада ўтди. Узоқ йиллар муҳтожлик-

да, бадавлат қариндошларининг аҳён-аҳёнда берадиган озгина ёрдами билан кун кечиришига тўғри келди. Свифт ўн тўрт ёшида мактабни битиргач, ҳали ўрта асрлар тартиб-қоидалари ҳукм сураётган, илоҳиёт асосий дарс ҳисобланган Дублин университетига киради.

Университетдаги ўртоқлари кейинчалик, ўша йиллардаёқ Свифт ўткир зеҳни, заҳархандалиги, мустақил ва кескин характери билан ажралиб турарди, деб эслашганди. Университетда ўқитилган бошқа фанларга нисбатан у поэзия ва тарих билан кўпроқ қизиқар, асосий фан — илоҳиётдан эса «Бепарво» деган баҳо оларди.

Свифт 1688 йили, университетни тамомламай, Англияга кетади. Унинг қашшоқликда тирикчилик учун курашдан иборат мустақил ҳаёти бошланади. Кўп уринишлардан сўнг Свифт эътиборли амалдор сэр Вильям Темпл ҳузурда котиблик лавозимини эгаллайди.

Вильям Темпл илгари министр бўлганди. Истеъфога чиққач, ўз мулки Мур-Паркка кўчиб келиб, гул ўстириш, қадимги классикларни қайта ўқиш, Лондондан келган мўътабар меҳмонларни лутфан кутиб олиш билан шуғулланарди. Бўш вақтларида ижод қилар ва ўз адабий китобларини нашр этарди.

Мағрур ва мурасасиз Свифтдек одамга котиб билан хизматкор ўртасидаги қимса ҳолига кўниқиш ниҳоятда оғир бўлди. Натижада у ўз «валинеъмати»дан воз кечиб, бирор жўнроқ хизмат топиш ниятида яна Ирландияга жўнаб кетди. Лекин унинг нияти амалга ошмади, Свифт яна ўз хўжайини ёнига қайтишга мажбур бўлди. Кейинчалик Темпл Свифт қобилиятини муносиб баҳолаб, унга кўпроқ эътибор бера бошлади. У Свифт билан узоқ вақт суҳбат қурар, катта кутубхонасидаги китобларни ўқишни унга тавсия қилар, ўз дўстлари билан таништирар, муҳим ишларни унга ишониб топширар эди.

1692 йили Свифт диссертация ёқлаб магистр унвонини олди, бу эса унга бутхона лавозимларидан бирини эгаллаш имконини берди. Бироқ у Мур-Паркда қолишни маъқул кўриб, гарчи вақти-вақти билан бошқа жойларга кетса ҳам, Темплнинг вафотига қадар (1699 йил) шу ерда яшади. Кейинчалик эса, муҳтожлик туфайли, анча хароб ирланд қишлоғи Ларакорда руҳоний ва-зифасини ўташга мажбур бўлди.

Тақдир тақозоси билан Свифт яна келиб қолган Ирландия ўша вақтларда Англияга тамомила тобе, қолоқ ва қашшоқ мамлакат эди. Инглизлар бу ерда гўё маҳаллий мустақиллик, ўз-ўзини бошқарувни сақлаётгандек бўлсалар-да, аслида ирланд қонун-қоидаларини барбод этишганди. Маҳаллий саноат ва савдо таназзулга юз тутган, аҳоли эса катта солиқ ўлашга мажбур этилган, қашшоқлик авжга чиққан эди.

Свифтнинг Ирландияда кечган кунлари беҳуда кетмади. У мамлакат бўйлаб кўп кездди, унинг эҳтиёж ва орзу-умидларини чуқур ҳис этди, мазлум ирланд халқига меҳри ортди.

Айни вақтда, Свифт Англиядан келаётган сиёсий янгиликларни дарҳол илиб олар, Темплнинг дўстлари билан алоқани узмас, қулай фурсат топилди дегунча Лондонга йўл олар ва у ерда анча вақт қолиб кетарди.

XVIII асрда Англия жаҳондаги энг қудратли капиталистик давлатга ай-

ланди. XVII аср ўрталарида рўй берган буржуа революцияси натижасида мамлакатдаги феодал тартиб асослари емирилди ва капитализм тараққиёти учун имкониятлар очилганди.

Ғалабага эришган буржуазия дворянлар билан келишишни маъқул топди ва ўз навбатида, дворянлар ҳам капиталистик тараққиёт жараёнига қўшилишди. Буржуазия ва дворянлар аҳли тезда ўзаро тил топишганининг боиси — халқ оммасининг революцион кучидан қўрқишлари эди.

Англияда саноат ва савдо гуллаб яшнади. Савдогар ва корчалонлар халқ оммасини ва мустамлакаларни талон-торож қилиш эвазига мислсиз бойликларга эга бўлишди. Англиянинг тез юрар кемалари денгиз ва океанларда бетиним кезарди. Савдогар ва фирибгарлар нотаниш ерларга кириб борар, ерли халқларни қирар, қул қилар, инглиз мустамлакаларига айлана бошлаган олис ўлкаларнинг бойликларини очкўзлик билан ўзлаштирарди.

Масалан, жанубий Америкада олтин қумли дарёлар топилгач, енгил-елли бойлик излаган гала-гала одамлар ўша ёққа йўл олишди. Африкада қимматбаҳо фил суягининг катта манбалари мавжуд эди, инглизлар қатор-қатор кемалар қарвонини шу ёққа йўлладилар. Тропик мамлакатларда қуллару маҳбустлар кофе, қанд ҳамда тамаки майдонларида ишлар ва уларнинг текин меҳнати туфайли, Европада деярли олтин қимматига тенг бўлган турли-туман ноз-неъматлар олинardi. Эпчил фирибгарлар томонидан деярли текинга келтирилган бу товарлар Европа бозорларида эллик ва ҳатто, юз баравар фойдасига сотиларди; бунинг натижасида кечаги жиноятчи йирик миллионерга айланар, пихини ёрган муттаҳам эса катта амалдор ва министр бўлиб оларди.

Инглизлар ягона устунлик учун қўшни давлатларга қарши жон-жаҳдлари билан курашиб, ўшш вақтларда энг қудратли ҳарбий ва савдо флотини барпо этдилар. Улар кўп урушларда ғолиб чиқиб, йўлларидан кўп мамлакатларни, энг аввало, Голландия ҳамда Испанияни қисиб чиқардилар ва жаҳон савдосида биринчи ўринни эгаллашга муваффақ бўлдилар.

Англияга жаҳоннинг турли томонларидан битмас-туганмас бойликлар оқиб кела бошлади. Капиталистлар бу бойликларни пулга айлантириб, кўплаб ма-нуфактура корхоналарини қуришди; кечагина ўз еридан маҳрум этилган мингларча деҳқонлар энди ана шу корхоналарда тонгдан тунгача меҳнат қилишга мажбур эдилар.

Асл инглиз мовутлари Европа бозорларида юқори баҳоланарди. Инглиз корчалонлари ўз корхоналарини зўр бериб кенгайтиришди, савдогарлар эса савдо-сотикни авж олдиришди. Буржуа ва дворянлар ҳашаматли саройлар қуришди, зеб-зийнатларга ботишди. Аммо асосий халқ эса қашшоқликда ва ярим оч-яланғоч ҳолда кун кўрди.

«Янги туғилган капитал бошидан товонигача, аъзойи баданидан қон ва разолат сачратмоқда»¹, — деб ёзган эди К. Маркс.

Инглиз капитализмнинг туғилиши ва ўсишидаги машъум ҳамда мудҳиш давр тарихга дастлабки капитал жамғариш даври номи билан кирган.

Инглиз адабиётида бу тарихий даврнинг барча белгилари Жонатан Свифт

¹ К. Маркс, Ф. Энгельс. Асарлар. XVII том, 831-бет.

ва «Робинзон Крузо саргузаштлар» автори Даниэль Дефо асарларида анча тўла ва ёрқин ифода этилган.

...Янги, XVIII асрнинг биринчи йили охирлашиб борарди. Инглиз қироли Вильгельм III қудратли Англиянинг халқаро мавқеига монелик қила оладиган Ғарбий Европадаги ягона мамлакат — Франция билан урушга фаол тайёрлана бошлади. Уша даврда Англиянинг ўзида икки сиёсий партия — торилар ва виглар ўртасидаги кураш ғоят кескинлашган эди. Бу партиянинг ҳар бири мамлакатда мутлоқ ҳоким бўлиш ва сиёсатни ўз қўлига олиш учун интиларди.

Виглар саноат ва савдони бемалол ривожлантириш мақсадида қирол ҳукмронлигини чеклашни истардилар. Улар мустамлакаларни янада кенгайтириш ва Англиянинг сувдаги устунлигини мустаҳкамлаш учун уруш қилишни талаб этардилар. Торилар эса Англиянинг капиталистик ривожланишига тамомила қаршилиқ қилар, қирол ҳокимиятини кучайтириш ва дворянларнинг қадимги имтиёзларини сақлаб қолишга интилар эдилар. Улар ҳам, булар ҳам халқнинг ҳақиқий талаб ва эҳтиёжларидан тамомила узоқ бўлиб, мулкдор синфлар манфаатини кўзлар эдилар.

У ёки бу партиянинг талаблари Свифт учун ёт эди. Тори ва виглар ўртасидаги шиддатли курашни диққат билан кузатган Свифт ўз мактубларидан бирида уни ит билан мушукнинг олишувига ўхшатади. Свифт учинчи бир партия — чинакам халқ партияси тузилишини хаёл қиларди. Бироқ XVIII аср Англиясида бундай мақсад амалга ошмасди.

Свифт мавжуд икки партия орасида ўрта йўл топиши керак эди. У тори ва вигларнинг сиёсий программаларидан ўзига мақбул томонларини топишга ҳаракат қилди. Чунки ўткир қалам соҳиби Свифт учун у ёки бу партиянинг кўмаги, қўллови керак эди. Акс ҳолда, номаълум, оддий қишлоқ руҳонийсининг сиёсий майдонга чиқиб, ўз фикр-маслакларини очиқ айтиши қийин эди. Темплнинг дўстлари ўша кезлар ҳукуматдаги юқори мансабларни эгаллашган эди. Свифтнинг улар билан ҳамон бевосита алоқада эканлиги уни виглар томонига ўтишга олиб келди.

Свифт имзо қўймай бир неча сиёсий памфлетларни нашр эттирди, улар катта муваффақият қозонди ва вигларни қўллаб-қувватлади. Виглар ўзларининг номаълум иттифоқчиларини аниқлашга уриниб кўрдилар, лекин Свифт маълум вақтгача панада юришни маъқул деб топди.

Свифт Лондоннинг тор кўчаларини кезар, йўловчиларнинг гап-сўзларига қулоқ солар, халқ кайфиятини ўрганар эди. У ҳар куни, маълум бир вақтда, лондонлик таниқли ёзувчилар тўпланадиган Бэттон қаҳвахонасида пайдо бўларди. Бу ерда у сўнгги сиёсий янгилликлар ва олий зотлар орасидаги ифвосафсаталардан хабардор бўлар, адабий баҳсларга қулоқ солар ва сукут сақларди.

Бироқ баъзан бу руҳоний либосидаги нотаниш, маъносиз киши гапга қўшилар ва кези билан шундай ўткир сўзлар айтиб, ҳазил-мутойибалар қилардики, қаҳвахонадагилар жим қолиб, унинг бирор сўзини ҳам қанда қилмай эшитишарди; у айтган ҳазиллар тезда бутун Лондонга тарқаларди.

1704 йили Свифт «Инсон зотининг умумий такомими учун битилган бочка чўпчаги» деган ажойиб китобни имзосиз нашр этди.

«Бочка чўпчаги»— инглиз халқ ибораси бўлиб, беҳуда гап, бемаъни сафсата деган маънони билдиради. Бинобарин автор, сарлавҳанинг ўзиданоқ бир-бирига мутлақо зид икки тушунчадан сатирик тарзда фойдаланган.

Свифт бу китобда одам зотидаги турли хил бемаъниликлар, аввало, бефойда диний мунозаралар, фаросатсиз ёзувчилар, сотқин танқидчиларнинг асарлари, ҳукмдор ва зўравон шахслар олдида тиз чўқиш ва лаганбардорлик қилиш каби иллатлар устидан аёвсиз кулади. Свифт мамлакатни ишончсиз зўравон тентаклардан халос қилиш учун Бедламда¹ истиқомат қилаётганларни текшириб кўришни жиддий равишда таклиф қилади; давлат, черков ва ҳарбий соҳадаги энг масъулиятли лавозимларда ишлашга қодир ақли расо кишилар, ҳеч шубҳасиз, у ерда кўпроқ топилиши мумкинлигини айтади.

Лекин «Бочка чўпчаги»нинг асосий темаси дин ва унинг ўша вақтда Англияда кенг тарқалган уч тармоғи: англикан, католик ва протестант черковларини кескин сатира остига олиш эди. Бу черковлар ўртасидаги рақобатни Свифт оталари (христиан дини)дан биттадан чакмон мерос олган уч оғайни: Мартин (англикан черкови); Петр (католицизм) ва Жек (протестантизм) образлари орқали тасвирлайди. Ота ўз васиятида бу чакмонларни сал бўлса-да, ўзгартиришни қатъиян ман қилган. Бироқ орадан кўп ўтмай, чакмонлар расмдан чиқиб қолган, оғайнилар уни янгича йўриққа ўзгартира бошлайдилар. Масалан, жиякчалар тикишади, лента ва зарбоф чилвирлар билан безашади, бўйини узун ёки қалта қилишади ва ҳоказо ўзгартиришлар кириштишади. Аввалига қилмишларини оқлаш учун, васиятномани ўзларича талқин этишди, кейинроқ улар ўртасидаги мунозаралар кучайиб кетиб, ота васиятини бир бурчакка тикиб қўйишди-да, росмана жанжалга ўтишди. Оғайнилар ичида Петр энг уддабурррси, эпчили бўлиб чиқди. У содда, лақма одамларни авраш-алдашни ўрганиб олди, бойиб кетди ва кибр-ҳавоси шундай ошиб кетдики, оқибат ақлдан адашди, бошига бирдан уч шляпани қатма-қат қўндириб юрадиган тентак бўлиб қолди².

Свифт ўз сатирасида, вақт ўтиши билан кийим-кечак расми ўзгарганидек, ҳар қандай дин ҳам ўзгараверади, демоқчи бўлади. Диний расм-русмлар, черков ақидалари кишиларга маълум даврлардагина мақбул туйилади, холос, вақт ўтиши билан эса улар эскириб қолади ва янгилари қарор топади. Шунинг учун ҳам бу расм-русм ва ақидаларга ортиқча эътиқод қўйиш бефойда.

Свифтнинг фикрича, дин — ҳар қанақа жиноят ва нуқсонларни яшириш учун керак бўлган энг қулай хас-пўш, пардадир.

Биринчи қарашда Свифт ўз давридаги черков ҳарҳашалари устидан ку-

¹ Б е д л а м — Лондондаги ақлдан озганлар уйи.

² Рим папаси кийиб юрадиган тожга ишора.

лаётгандек кўринади, лекин аслида динни ва у билан чамбарчас боғлиқ бўлган бидъат ва хурофотни фош этади. Буни Свифт замондошлари ҳам тушунишган эди. Машҳур француз адиби ва файласуфи Вольтер Свифт сатирасининг динга қарши маъносини яхши пайқаганди. «Свифт ўзининг «Бочка чўпчаги»да,— деб ёзган¹ эди у,— католиклар, лютеранлар ва кальвинизм¹ устидан кулди. У христиан динига тил тегизмаганини ва муқаддас отага иззат-эҳтиромни бажо келтирганинигина айтади. Ваҳоланки, Свифт отанинг уч ўғлини хилчинлар билан роса сийлашдан тоймайди; тушунган одамлар бу хилчинларнинг ниҳоятда узунлигини ва учи бориб отага текканлигини билишган, албатта».

«Бочка чўпчаги» туфайли озор-алам кўрган инглиз руҳонийлари, албатта, китоб муаллифини кечирмасликлари аён эди.

Руҳоний Свифт энди черков мартабаларидан умидвор бўлолмасди.

«Бочка чўпчаги» чиққандан кейин ҳамма ёқда шов-шув бўлиб кетди, бир йилнинг ўзида китоб уч бор нашр этилди.

Китобни талашиб олишар ва машҳур ёзувчиларнинг қайси бири бунинг автори эканини топишга интилардилар. Ниҳоят, Свифт «Бочка чўпчаги» ва ундан олдин нашр этилган бир неча памфлетларнинг муаллифи эканига иқроор бўлди. Ана шундан кейин Свифт Англиянинг тор доирадаги энг машҳур ёзувчи, рассом ва давлат арбоблари сафига кирди, у энг талантли ёзувчи, ўз даврининг энг ўткир зеҳнли кишиси деб тан олинди.

Энди Свифт ғалати, икки хил ҳаёт тарзига тушиб қолди. Ирландияга борганда камтарин, камбағал қишлоқ руҳонийси сифатида кун кечирар, Лондонга келганда эса машҳур ёзувчига айланар ва унинг гап-сўзлари фақат ёзувчиларгагина эмас, балки министрлар учун ҳам мўътабар ҳисобланарди.

4

Свифт баъзан шундай афандинамо ҳазиллар ҳам қилардики, аввалига ҳамма саросимага тушиб қолар, гап тагига етгач эса, бутун Лондон ўзини кулгидан тиёлмас эди. Масалан, Свифт Жон Партриж исмли астрологга жуда қалтис ҳазил қилган эди: астролог ҳар йил мунтазам календарь нашр этар ва унда келгуси йил ҳақида башорат қилар эди. Нодон халқ ҳисобига бойийдиган бунақа шарлатан — қаллобларни жуда ёмон кўрган Свифт бу сохта башоратчининг таъзирини яхшигина бериб қўймоқчи бўлди.

1708 йил бошларида Лондон кўчаларида Исаак Бикерстаф имзоси билан «1708 йилга башорат» деган брошюра пайдо бўлди. «Менинг биринчи хабарим,— деб башорат қилганди Бикерстаф,— календарлар тузувчи Партрижга тегишли. Мен унинг жадвалини ўз методим билан текшириб чиқдим ва у кишининг қаттиқ иситмадан шу йил 29 март куни кечаси соат ўн бирларда албатта вафот этишини аниқладим. Мен у кишига бу борада ўйлаб кўришни ва ҳамма ишларини барвақт ўринлатиб олишини маслаҳат берардим».

¹ Лютеранлар ва кальвинизм — христиан динидаги оқимлар.

Бир неча кундан сўнг «Бикерстафга жавоб» номи билан янги брошюра пайдо бўлди, унда бу ном остида машҳур ёзувчи Жонатан Свифт яширинганига аниқ ишора бор эди. Китобхонларга бундан кейин нималар рўй беришини астойдил кузатиб бориш кераклиги айтилган эди. Бутун Лондон хушёр тортди...

Мана, ниҳоят узоқ кутилган 29 март келди.

Эртасигаёқ болалар «Календарлар автори мистер Партрижнинг шу ой 29 кундаги ўлими ҳақида ҳисобот» ёзилган варақаларни жар солиб сота бошладилар. Ҳисоботда, қарорларда тўла битилгандек, Партрижнинг 26 март куни қандай касал бўлгани, унинг аҳволи тобора оғирлашгани, ўлими муқаррарлигини билгач, астрологлик касб-кори мунофиқларча халқни алдашга қаратилганлигига иқрор бўлгани айтилган эди. Ҳисобот охирида қуйидаги хабар бор эди. Партриж, аввал айтилганидек, соат ўн бирда эмас, балки еттидан беш минут ўтганда жон берди: Бикерстаф тўрт соатга хато қилди.

Мистер Партриждек муҳтарам зот бўлса кўчаларда югуриб елар, унинг ўлими ҳақидаги «ҳисобот»ларни сотаётган болаларни тутар, мен ўлганим йўқ, тирикман, соғман, мен ўша асл Партрижнинг ўзиман, ўлишни хаёл ҳам қилганим йўқ, деб жон куйдирарди... «Ҳисобот» шу қадар пухта ва ишонarli қилиб тузилган эдики, Партрижнинг уйига бирин-кетин: унинг жасадини ўлчагани тобутчи, хона деворларига қора мато тортиш учун уста, жаноза ўқиш учун руҳоний, ювиш учун ювғич келишди. Партриж аъзо бўлган китобфурушлар уюшмаси уни дарҳол рўйхатдан ўчирди, узоқ Лиссабондаги португал инквизиторлари эса: «Бикерстаф башорати»да айтилган гаплар амалда рўй берди, бинобарин, унинг муаллифи жоду-сеҳрлар билан алоқадор нолок кимса,— деган хулоса билан брошюрани гулханда ёқишга киришдилар.

Бироқ Свифт шу билан тинч турмади. Ажойиб сатирик шеърлар муаллифи бўлган Свифт «Партриж ўлимига марсия» ёзди. Бу марсиянинг минглаб нусхаси бир неча соат ичида сотилиб кетди.

Нодон Партриж бу орада 1709 йилни башорат қилган янги календарни чиқариб қолди. Астролог «ёлғончи» ва «муттаҳам» Бикерстафни фош этар экан, аввалгидек соғ-саломат юрганини, ҳозиргина нашрдан чиққан ушбу календарь бунга шоҳидлигини баён қилади.

Свифт учун худди шу керак эди, холос. Рўй берган бу антиқа воқеага хулоса сифатида «Исаак Бикерстаф рад этади» деган яна бир брошюра пайдо бўлди. Брошюра автори шундай деб ёзди. Партриж 29 мартдан бошлаб яшаётгани йўқ, негаки ҳеч қандай тирик одам 1709 йил календарига битилган бемаъни гапларни айтмаган бўларди. Балки мистер Партриж тирилиб қолгандир? Аммо бу ҳол Исаак Бикерстафга номаълум ва бунинг ростилигига у шоҳид бўлолмайди.

Шундан сўнг Исаак Бикерстафнинг номи жудаям оммалашиб кетди, Свифтнинг дўстлари — ёзувчи Стиль ва Аддисон бу тентакнома қаҳрамонни ўзлари нашр этаётган ахлоқий-сатирик журналга автор сифатида киритишга қарор қилишди. Стиль ва Аддисон, баъзан эса Свифтнинг ўзи ёзган муҳим ва ўткир мақолалар Исаак Бикерстаф номи билан эълон қилинадиган бўлиб қол-

ди; шундай қилиб, Свифтнинг муттаҳам Партрижни фош этган тўқима қаҳрамони ўз бурчини ўтагандан кейин ҳам яшайверди.

5

Йиллар ўтди. Қирол Вильгельм III вафот этди. Ҳокимият тепасига қиролича Анна келди. Бир неча йилдан буён Франция билан, тарихда «Испан во-рислиги учун» деб номланган уруш (1702-1713) давом этарди. Бу урушнинг бошланишига француз қироли Людовик XIV нинг бефарзанд испан қироли Карл II ўлиmidан сўнг, унинг тахтига ўз набираси Филипп Анжуйскийни ўтказишни кўзлагани сабаб бўлди. Бу италян ва нидерланд ерларига, Америка ҳамда Африкадаги катта мустамлакаларга эга бўлган Европадаги буюк давлатни амалда Францияга қўшиб олиш деган гап эди. Франция кудратининг мислсиз кучайиши Англиянинг сув ва мустамлакалардаги мутлоқ ҳукмронлигига таҳдид соларди. Людовик XIVнинг режаларини барбод қилиш учун Англия Голландия ва Австрия билан иттифоқ тузиб, Францияга қарши уруш бошлади. Француз армияси мағлубиятга учради. Людовик XIV ўз талабларидан воз кечди ва қандай шарт қўйилса қабул қилишга тайёр эканини айтди. Ҳамма кўп йиллик урушнинг тугагини сабрсизлик билан кутарди. Лекин инглиз бош қўмондонни герцог Мальборо (халқнинг ҳажвий қўшиғига тушган ўша «Мальбрук») урушни тўхтатишни атайин пайсалга соларди, чунки у ва унинг атрофидаги мансабдорлар келаётган ҳарбий маблағ ва молия ҳисобига мислсиз бойлик орттираётган эдилар.

Бу йиллар давомида, сиртдан қараганда, Свифтнинг аҳволи ўзгармагандек эди. У илгаригидек қишлоқ руҳонийси бўлса ҳам, кўп вақтини Лондонда ўтказарди. Свифтнинг ўткир қалами уни сиёсий ҳаёт марказига чиқарди. Партияларнинг бошлиқлари ва министрлар унга хушомадгўйлик қилишар, саройларга таклиф этишар, унинг шарафига дабдабали зиёфатлар беришарди. Свифт ўз мавқеидан бир оз бўлса-да фойдаланишни ўйламас, лекин бошқаларга бажону дил ёрдам берарди. Унинг маслаҳати билан давлат лавозимлари ўзгаририлар, унинг таъсири остида юқори мансабга номуносиб шахслар ўз лавозимларидан маҳрум этилар, унинг одамлар ҳақидаги фикри худди қатъий ҳукмдек қабул қилинар эди.

Чўзилиб кетган уруш халққа хорлик, қашшоқлик келтирарди. Урушнинг давом этишидан бир неча корчалон ва банкирлардан иборат кичик бир тўда,— виглар тарафдорларигина манфаатдор эди, холос. Свифт вигларга қарши чиқди ва ториларга ён босди. Лекин у ториларнинг сиёсий маслағига қўшилгани йўқ, фақат уларнинг урушга қарши олиб бораётган ташвиқоти ўша даврда халқ манфаатларига мос тушгани учунгина уларга ёндашди.

Свифт ўнлаб памфлетлар ёзди, унда виглар партиясига мансуб ва ҳаддидан ошган айрим амалдорларни, биринчи навбатда, урушни чўзишдан манфаатдор бўлган очкўз герцог Мальборони фош қилди. Свифт ташвиқотини халқ қизғин қўллади.

Тез орада ҳокимият тепасига торилар келди, 1713 йилда эса Свифтнинг

Бевосита таъсири остида Франция билан сулҳ шартномаси тузилди. Шундан сўнг Свифтнинг донги ва ҳурмат-эътибори шу даражада ошиб кетдики, уни «лавозимсиз министр» деб атай бошлашди.

Энди Свифтни Ирландияда оддий қишлоқ руҳонийси ҳолида қолдириш ноқулай эди. Дўстлари, уни ҳеч бўлмаганда епископ мартабасига кўтаришади, деб ишонардилар. Бироқ қиролича Анна ва юқори мартабали черков аҳли машҳур «Бочка чўпчаги» ҳамда бошқа кўпгина асарларни яратган, ўша давр диний расм-русмлари устидан қаттиқ кулиб, бевосита ёки билвосита қирол зотлари ва черков мансабдорлари нуфузига теккан гениал сатирикни кўн-гилларига тугиб қўйишган эди. Узоқ иккиланишлардан сўнг қиролича Свифтга Дублин ибодатхонаси деканлиги (руҳонийси) мансабини беришга қарор қилди, бу фахрий сургун қилиш билан баб-баробар эди.

1714 йили қиролича Анна тўсатдан вафот этди; тахтга янги қирол — Георг I ўтирди. Сиёсатда кўзланаятган ўзгаришлар муносабати билан министрлар граф Оксфордский ва Болинброк ўртасидаги низо кучайиб кетди. Оқибатда униси ҳам, буниси ҳам давлатга хиёнат қилишда айбланди ва судга берилди.

Свифт бир қирол ўрнини иккинчиси олаётганини, министрлар уюштираётган фитнаю иғволарни, бирини иккинчисига чақиб, нифоқ чиқариб, мансабларидан тушишларини, улар ўрнига янги амалдорлар кўтарилишини — ҳамма-ҳаммасини кўрди. Бироқ халқ эскича аҳволда — хорликда — қашшоқликда қолиб келарди. Айрим ҳукумат аъзоларига таъсири қанча кучли бўлмасин, бутун давлат сиёсатини ўзгартишга эъжиз эканлигини англаган Свифт Англиядан бутунлай кетишга қарор қилади. Янги вазифага рози бўлиб, Дублинга кўчиб кетади.

6

1715-1723 йиллар давомида Свифт ҳеч ёққа чиқмай Дублинда яшади, бошидан кўп кулфат, аламлар кечирди. 1724 йили, эллик саккиз ёшида, у яна сиёсий кураш марказида пайдо бўлди. Бу гал Свифт бор талант ва ғайратини шу йиллар мобайнида ўзига ёсаят қадрдон бўлиб қолган ирланд халқини муҳофаза қилишга бағишлади.

Свифтнинг яна сиёсий майдонга чиқишига қуйидаги воқеа сабаб бўлди. Сарой хонимларидан бири — герцогина Кендаль — Ирландия учун танга-чақа зарблашни корчалон Вуд ихтиёрига бериб қўйди. Бу ишдан катта фойда кўриш ниятида Вуд ҳаддан ташқари сифатсиз, қалбаки чақа зарблаб, бутун Ирландияни тўлдириб юборди, халқ бунақа пулни олишдан бош тортди ва очиқ-ойдин норозилик билдирди.

Свифт Вудга ва инглиз ҳукуматига қарши «Мовутфурушнинг мактублари» номи билан қатор ўткир памфлетлар ёзди. Свифт дублинлик мовутфуруш номидан ёзган бу памфлетларида ирландиялик ҳар бир меҳнаткашнинг юрак-юрагига етиб борадиган содда ва ишончли иборалар билан ирландларнинг аянчли аҳволини тасвирлади, улар мамлакатининг ўз қонун-қоидалари борлигини, халқнинг азалий эркини поймол этиш учун ҳеч кимга ҳуқуқ берил-

маганлигини эслатиб ўтди. Свифт ирландияликларни инглизлар томонидан поймол этилган ўз инсоний ҳуқуқлари ва қадр-қимматлари учун кескин курашга чақирди. «Ҳамма нарса ўз қўлингизда... сиз ҳам Англиядаги биродарларингиз сингари эркин халқ ҳисобланасиз ва шундай бўлишингиз зарур»,— деб уқтирди. Свифт Ишни текинтомоқ Вудни фаш этишдан бошлаган Свифт, уни англиз ҳукмронлигига қарши қўзғолонга чақириш билан якунлайди.

«Мовутфурушнинг мактублари» нишонга теги. Англия ҳукумати, зарар кўришига қарамай, Вуд зарблаган танга-чақаларни бекор қилишга мажбур бўлди. «Мовутфурушнинг мактублари» шундай кенг тарқалдики, ҳар бир ирланд уни ёдаки билибгина қолмай, балки унинг муаллифи ким эканлигини ҳам яхши биларди. Инглиз ҳукумати ҳам бундан хабардор эди. Бош министр Уолполь Свифтни қамоққа олишни буюрди. Бу буйруққа у Ирландиядаги англиз нозирдан: «Свифтни қамоққа олиш учун ўн минг аскар керак»,— деган жавобни олди. Ишни босди-босди қилишга тўғри келди.

Дублин ибодатхонасининг яккаш ва шиддаткор декани бутун ирланд халқининг энг азиз кишиси бўлиб қолди. Уни қўриқлаш учун махсус отряд тузилди ва у Свифт уйи олдида кечаю кундуз соқчилик қилиб турди. Ёзувчи шарафига Дублинда «Мовутфуруш клуби» ташкил этилди.

1726 йили Свифт Англияга қилган сафаридан қайтиб келганда бутун Дублин аҳолиси унга пешвоз чиқди, унинг келиши кўнғироқлар занги билан нишонланди. Халқ орасида, гўё Свифт қадимги қудратли ва эркин Ирландияда ҳукм сурган подшолар зотидан, деган ривоят ҳам пайдо бўлганди.

«Мовутфурушнинг мактублари» халқда исёнкор руҳ туғдирди ва ирландларни келгусида ўз миллий мустақиллиги ва сзодлиги учун курашга илҳомлантирди. Свифтнинг номи ирланд халқининг миллий озодлик кураши тарихи саҳифаларига зарҳал ҳарфлар билан ёзиб қўйилган.

...Свифт ҳаётининг сўнгги йиллари оғир ва уқубатли дардга дош бериш билан ўтди. Уни ёшлигидан қийнаб келган бош оғриқ ва кўз тиниш кучайди. Умрининг сўнгги кезларида у айниқса ғамгин ва нохуш бўлиб қолди, кунларини танҳоликда ўтказди, энг яқин кишиларини ҳам ёнига йўлатмади. У паришон ва фаромушхотир бўлиб қолди. Хотираси шу қадар заифлашдики, ҳатто ўқий олмай қолди. Бир куни сайр қилиб юрган пайтида, қуриётган қайроғочга боқиб, ўз ҳамроҳига шундай деди: «Менинг ўлимим ҳам худди ана шу тарзда бошдан бошланади».

Свифт 1745 йилда, етмиш саккиз ёшида вафот эди. Қолдирган васиятига кўра, у Дублин ибодатхонасига дафн этилди. Унинг қабр тошига ўзи қолдирган қуйидаги сўзлар ўйиб ёзилган эди: «Бу ерда кафедрал черковининг декани Жонатан Свифтнинг жасади ётипти. Қаттиқ ғазаб-нафратлар туғғени бу ерда унинг юрагини энди ўртай олмайди. Йўловчи, агар қўлингдан келса, улуғвор озодлик йўлида жонбозлик кўрсатган кишига тақдир қил».

7

Жонатан Свифт сир-асрорини бирор кимсага айтмайдиган одам эди. Ҳатто энг яқин дўстлари билан ҳам кўнглидаги гаплар ва ижоди борасида

сирлашмасди. Унинг таржимаи ҳоли ҳозиргача кўпгина муаммо ва ноаниқликлар туғдиради.

Ҳаётидаги асосий иш — олти йилдан зиёд меҳнат қилиб яратган «Лөмюэль Гулливернинг жаҳондаги бир неча олис мамлакатларга аввало жарроҳ, кейинчалик эса бир қанча кемалар капитани сифатида қилган саёҳатлари» романини у айниқса сир тутган. Свифтнинг бошқа ҳамма асарлари каби бу китоб ҳам имзосиз чиққан. Ҳатто, 1726 йили «номаълум шахс»дан роман қўл ёзмабини олган ношир ҳам унинг автори кимлигини билмаган.

«Гулливер» аввало ўзининг ажойиб сюжети, қаҳрамоннинг лилипутлар ва девқомат одамлар, лапутлар ва гуингнмлар юртидан олган таассуротлари ҳайратона аниқ ва пухта тасвирланиши билан китобхонни ўзига мафтун этди. Кўплар «Гулливер»ни қизиқ, кулгили қисса деб билишди ва бу фантастик қиссада чуқур мазмун борлигини, унда инглиз тартиб-қоидалари, урф-одатлари ва сиёсатига нисбатан кескин сатира яширинганини англаб етишмади.

«Гулливер саёҳатлари» ёзувчининг ўзи яшаган давр борасида узоқ йиллар юритган фикр-мушоҳадалари маҳсули бўлди.

Ғаройиб фантастик воқеа романининг биринчи саҳифалариданоқ — кема ҳалокати тўғриси Гулливернинг жимит одамчалар кўлига асир тушишиданоқ бошланади.

Атайин тўқилган ёлғон нарсалар ҳақида Свифт шундай бемалол ва ростгўйлик билан ҳикоя қиладики, гўё сўз ҳаётда ҳар қадамда учрайдиган нарса ва воқеалар устида бораётгандек туюлади. Гулливер ҳикоялари шундай асосли ва ишонарлики, биз ҳам, худди Гулливер каби, ўша жимит одамчаларни, уларни қуршаган бутун муҳитни аниқ-равшан кўраётгандек бўламиз.

Асарда ниҳоятда аниқ мутаносибликлар ва ҳажмлар, беҳато арифметик ҳисоблар ва бой фактик маълумотларнинг келтирилиши хаёлни ишончга айлантиради. Масалан, Свифт Лилипутияни тасвирлаганда лилипутлар бўйини Гулливердан ўн икки баравар кичрайтиш шarti билан белгилади, бинобарин, биздан уларнинг сирти тахминан 150 марта (12X12), ҳажми эса тахминан 1700 марта (12X12X12) кичик. Кўплаб ғаройиб воқеалар ва чалкашликларнинг рўй бериши худди ана шундан келиб чиқади. Гулливерга янги костюм тайёрлаш учун лилипут чеварлари қанчалик оғир меҳнат чекканлари, унга қанча мато ишлатилганлиги, унинг бир еган тушлигига қарийб 2000 лилипут тўйиши мумкинлиги, унга бошпана топиш қанчалик қийин бўлганлиги ва ҳоказолар ҳақида автор муфассал ҳикоя қилади.

Айни вақтда «Гулливер саёҳатлари»да берилган ҳар бир кичик чизик, ҳар бир кичик ҳол кино-кесатикларга шунчалик бойки, улар афсонавий Лилипутия билан Свифт давридаги Англия ўртасида кўпгина ўхшашликларни кўришга мажбур қилади. Аслида одамлар учун гоят муҳим, улуғвор бўлиб туюлган ижтимоий воқеалар ва инсоний муносабатлар бирдан ниҳоятда кичрайтирилган ҳажмда намоён бўлиб қолади, бинобарин, у энди ночор ва кулгили ҳол касб этади.

Гулливер ўзининг юртида қандай урф-одатлар мавжуд бўлса, лилипутларда ҳам деярли шундай эканлигини пайқайди. Масалан, бу боёқиш пака-

на зотлар ҳам улуғворлик, манманлик, худбинлик васвасасига учраган бўлиб, бойлик, мансаб ва мартаба тамгаларига катта эътибор беришар экан, ўзларининг жимит қиролларини жаҳоннинг энг қудратли ҳоқони деб ҳисоблашар экан, ораларида иғво, ғаламислик, низо ва жанжаллар тўхтамас экан.

Ўшашликлар тобора кенгая боради. Лилипутларнинг рақобатдаги сиёсий партиялари — баланд пошналиклар билан паст пошналиклар — инглиз торилари ва вигларини айнан эслатади, тухумни қайси томонидан қақиш учун бир қарорга келолмаган пойнакчилар ва учдан синдирувчилар секталари эса ўша вақтдаги диний-хурофий ихтилофларга сатирик тасвир беради. Лилипутиядан тор бўғоз ажратиб турган душман Блефуску давлати — бу, албатта, Англия билан узоқ давр уруш олиб борган Франция эди. Тортилган арқон устида ўйнаш ва император қўйган таёқ устидан сакраб ўтишда сарой аёнлари ичида энг моҳири ҳисобланган лилипутларнинг молия министри Флимнап кўп жиҳатдан инглиз бош министри Уолполга ўхшайди, лилипутларнинг ҳасис, гумонсировчи ва қўрқоқ қироли эса, қирол Георг I ни эслатади.

«Гулливер саёҳатлари»нинг ҳар бир лавҳасида Свифт яшаган давр ижтимоий муносабатлари ва сиёсий ҳаётига ишора, киноя борлиги бу қиёсий мисоллардан очиқ-ойдин кўриниб турибди.

Романнинг иккинчи, яъни Гулливернинг баҳайбат одамлар мамлакатадаги саргузаштлари тасвирланган қисмида Свифт Англиянинг сиёсий ва ижтимоий ҳаётидаги айрим камчиликларни ва айрим мансабдорларни эмас, балки бутун бошқариш системасини, бутун давлат тузумини фош қилади. Ожиз лилипутга айланган Гулливер бу улкан ҳаётда кўплаб кўнгилсиз воқеалар, мусибатларни бошдан кечиради.

«Саёҳатлар»нинг иккинчи қисмидаги марказий ўрин — Гулливернинг паҳлавонлар қироли билан қилган суҳбатидир. Гулливер қиролга инглиз қонунлари ва одатлари ҳақида тўла сўзлаб беради. Гулливерга лилипутлар ҳаёти қанчалик аянчлик кўринган бўлса, паҳлавонлар қиролига ҳам инсон ҳаёти шунчалик ночор ва ачинарли туюлади.

Ақлли, маърифатли монарх сўзлари билан Свифт давлат ва сиёсий арбобларнинг хоинлигини ва шахсий манфаат йўлидаги хатти-ҳаракатларини: сайловчиларни ёллаб олиш ва бузғунчиликка имкон берадиган инглиз сайлов қонунларини; юқори палата аъзоларини эркин овоз бериш йўли билан эмас, балки меросхўрлик усулида тўлдириб туришдек, унинг фикрича, ярамас ҳолларни; суд ишларидаги сансоларлик ва лўттибозликни; мамлакат устига оғир юк бўлиб тушадиган қонли урушларни, ёшларнинг худбин ва аҳмоқона феъл-атворга мойил бўлиб етишишига хизмат қилаётган таълимни, тарбияни ва ҳоказоларни фош этиб ташлайди.

Гулливернинг тўқима мамлакатлар: Лапуту, Бальнибарби, Лаггнег, Глаббоддриб ва шунингдек, Японияга қилган саёҳатлари тасвирланган романнинг учинчи қисмида юқоридаги фикрларнинг айнан ўзи янада кескинроқ формада берилганини кўрамиз. Гулливер Бальнибарбида турганида, адолат ва ақл тақозосига биноан ижтимоий ўзгаришлар қилиш орзусидаги маҳаллий файласуфлар билан учрашади. «Бу бечоралар,— деб хабар қилади Гулливер,— мо-

нархларни ўзларига яқин одамни ақлли, қобил ва саховатли кишилар орасидан танлашлари зарурлигига ишонтириш, министрларни умум фаровонлигини ошириш учун ғамхўрлик қилишга, жамиятга фақат катта наф етказган кишиларнигина тақдирлашга ўргатиш учун йўл-йўриқ қидириб, бош қотирадилар; монархларга, уларнинг ҳақиқий мақсади халқ манфаатларига мос тушади ва шунга кўра, муносиб кишиларнигина мансабга кўтариш зарур, деган фикрни тушунтирмоқчи бўладилар».

Свифт бу хаёлпарастларнинг рўёбга чиқмайдиган режаларини киноя билан бирин-кетин қайд қилар экан, гап орасида, инсон ҳаёти ва давлат тузуми борасида ўз шахсий ижтобий қарашларини айтиб ўтади. У граждандар жамият олдидаги ўз бурчини қўрқиш ва мажбурият остида эмас, балки ён-атрофдаги кишиларга нисбатан юксак онг ва масъулият туйғуси остида бажаришларини истарди.

Свифт киши қадр-қиммати бойлиги ва мартабаси билан эмас, балки унинг ақли, маънавий қиёфаси, хизмати, жамиятга келтирган чин нафи билан белгиланса, деб орзу қилади.

Свифт бутун китоб давомида турли кўринишлардаги деспотизм ва зўравонликларни фош қилар экан, Гулливернинг кўз ўнгидан сояси бирин-кетин ўтган Рим республикаси қаҳрамонларини завқ-шавқ билан тилга олади. «Золимлар ва зўравонларни қириб, эзилган халқларнинг озодлиги ва поймол этилган ҳақ-ҳуқуқини тиклаган кишиларни кўриш менга чексиз ҳузур бахш этарди». Меҳнат аҳли — янги-янги моддий бойликлар ва ҳаёт фаровонлигини яратаётган кишилар, Свифтнинг фикрича, чуқур ҳурмат-эътиборга сазовордир: «Кимки бир бошоқ ёки бир поя ўсимлик ўрнига бир даланинг ўзида иккисини ўстирса, у инсоният ва ўз ватани учун ҳар қанақа сиёсатдондан кўра кўпроқ хизмат кўрсатган бўлади».

Аммо Свифт ўз замондошларидан юқори туриши, узоқроқни кўра олишига қарамай, дунёда ҳукм сураётган ёмонликни қандай йўқотиш ва ижтимоий хулқ-ахлоқни қандай қилиб тузатиш мумкин, деган саволга аниқ жавоб бера олмади. Унинг фожиаси шунда эди, шунинг учун ҳам унинг сатираси кескин ва ғамгин эди.

У халқнинг ғам-ғуссаси, бахтсизлиги учун унинг меҳнати эвазига текин яшаётган, ўз манфаатинигина кўзлаган ҳукмдорлар, сарой аъёнлари ва очкўз бойларни айблайди. «Ҳар бир бойга мингдан зиёд камбағал тўғри келади. Шуни очиқ айтиш керакки, халқимизнинг кўпчилик қисми хорликда кун кўришга мажбур». Свифт Гулливер тилидан «монархлар ва министрларга ишониб бўлмайди, агар имкон бўлса, уларнинг ёрдамисиз иш кўрган маъқул», деб маслаҳат беради.

Свифт Лагадодаги Буюк академия олимларини қаттиқ мазах билан тасвирлайди. Бу хомкалла хаёлпарастлар ўргимчак тўридан калава, музни куйдиришдан порох, бодриндан қуёш нурини олиш, уйни пойдеворидан эмас, балки томидан қура бошлаш каби бемаъни лойиҳалар устида машғул. Уша вақтлардаги илмий ишларда, ҳақиқатан ҳам, ўрта асрларга хос ҳаётдан ажралган, асоссиз донишмандликлар учраб турарди. Свифт ўз даврининг энг

маърифатли кишиси сифатида, албатта, умуман илм-фанга қарши чиққани йўқ, балки давр ва ҳаёт талабидан ажралган, бирор амалий фойда келтирмайдиган илм-фанга қарши чиқди. Свифт ўз билимидан шахсий бойлик орттириш учун, оддий халқни алдаш учун фойдаланадиган олимлардан нафратланарди.

Жонатан Свифт фақат ўрта аср олимлари, текинхўрлар, дворянлар за руҳонийлар, монархлар олдида қуллуқ қилувчи сарой аъёнлари ҳамда амалда сохта илм-фан устидангина эмас, балки халқ бошига янгидан-янги қашшоқлик, мусибат, офат келтирадиган эксплуатациянинг янгича формалари устидан қулди. Бойлик тўплашга муккадан кетишдек орсизлик, мустамлакаларни талаш, саноат ва савдо туфайли корчалонларнинг иложи борица кўпроқ бойлик орттиришга жон-жаҳдлари билан берилишлари, айниқса Свифт нафратини кўзғарди.

У Лагадодаги хомхаёллар академиясини тасвирлар экан, «академиклар» инсониятни «бахтли қилиш»нинг ўнлаб йўлларини таклиф этганликларини хабар қилади. «Фақат шуниси ачинарлики,— деб қўшимча қилади автор,— бу таклифларнинг бирортаси ҳам охирига етказилмаган, бўлажак маъмурчиликка интизор мамлакатлар эса харобага айлантирилган, уйлар қуламоқда, аҳоли оч ва яланғоч кун кечирмоқда».

Романнинг тўртинчи қисмида қаҳрамон гуингнмларнинг афсонавий давлатига бориб қолади. Умидсизланган ва чарчаган Свифт Гулливернинг отлар юртида бўлишини тасвирлар экан, энди ўзининг заҳарханда киноясига тўла эрк беради, ўз ватандошларига уларнинг ҳаёти ғайри инсоний, расво, ноҳақ ва асоратли тарзда тузилганлигини исботлаб бермоқчи бўлади.

Бу ифлос ва оч икки оёқли ҳайвон ехулар Гулливерга унинг «маданийлашган» ватандошларини тобора кўпроқ эслата бошлайди ва аксинча, унга бу ювош, беозор отлар одамларга нисбатан афзалроқ кўринади, чунки уларнинг тилида «алдаш» деган тушунча мутлақо йўқ. Гулливер инсоният тамомила бузилиб кетган, одамлар инсоний қиёфаларини йўқотиб, жирканч ехуларга айланиб боришяпти, деган хулосага келади.

Свифтнинг ғазабли ва аччиқ сатирасида инсон ҳаётининг барча асосларини тамомила инкор этишдан бошқа ҳеч нарсани пайқамайдиган буржуа танқидчилари, бир овозда» Свифтни одамсевмас деб аташади ва бу одамсевмасликни ёзувчининг ярамас характериدير, деб изоҳлашмоқчи бўлишади. Ҳоким синфлар буюк сатирикка тўхмат ёғдиришдан манфаатдор эди, чунки Свифт сатираси қанчалик кескин ва аламли бўлмасин, унинг асосида ҳаётбахш руҳ муқаррар эди, у «оқибат натижада ақл зўравонликдан устун чиқишдан» ноумид эмасди.

Свифт дунёни қайтадан қурадиган, тузатадиган муқаррар келажакка умидвор бўлган ҳолда, бедодлик ва шафқатсизликларга тўла мавжуд ҳаётни рад этади. Свифт умид қилган узоқ келажак унинг кўз олдида туманли, ноаниқ тусда шаклланса-да, лекин у, айна замонда, қарор топган мавжуд жамиятга — барча нуқсон-иллатлари ёзувчи томонидан кескин фош қилиб ташланган буржуа жамиятига ўхшамас эди. Бироқ Свифт, кишини киши томони-

дан эксплуатация қилишга асосланган тузум мавжуд экан, ўз идеалларинича рўёбга чиқишидаги зарур шарт — инсоннинг маънавий камолотга эришиши мумкин эмаслигини ҳали тушунмас эди.

«Сатира чинакам сатира бўлиши ва ўз мақсадига эришиши учун,— деб ёзган эди буюк рус сатириги М. Е. Салтиков-Шчедрин,— биринчидан, ижодкор орзу қилган идеални ўқувчига таъсир эттира билиши ва иккинчидан, ўз тиғи қаратилган нарсани тўла ва равшан англатиши лозим»¹.

Свифт асарларини ўқир эканмиз, у қаттиқ кулган ва кескин рад этган барча нуқсонларга ёзувчининг тамомила қарама-қарши бўлган ижтимоий ва ахлоқий идеалларини доимо ҳис этиб борамиз. Свифт сатираси нишонга бе-хато уради, бу нишонни китобхон худди авторнинг ўзи каби аниқ-равшан кўриб туради. Свифт жуда изчил ва маъносдор мулоҳазалар юритади ва хулосалар чиқаради. Унинг барча қочириқ ва ишоралари осонлик билан изоҳланади ва XVIII аср Англиясининг ижтимоий ҳамда сиёсий ҳаётини аниқ, конкрет ҳолда гадалантиради. «Гулливёр саёҳатлари» — жаҳон адабиёти-нинг энг ажойиб сатирик асарларидан биридир.

Моҳир сатирик, ўз замонасидаги Англиянинг барча иллатларини дадил фош этиб ташлаган, «улуғвор озодлик, ақл ва адолат йўлида жонбозлик кўрсатган» Жонатан Свифт бугунги кунда ҳам илғор инсоният учун яқин кишидир. Унинг ғазабли ва жўшқин китоби халқларни эзишга, зулм ва ёвузликларга қарши ҳозир ҳам миллионлаб ўқувчилар қалбида нафрат кўзгатмоқда.

Е. БРАНДИС

---

¹ М. Е. Салтиков-Шчедрин. Тўла асарлар тўплами, VIII-том, 297-бет.

ИЗОҲЛАР

Биринчи қисмга

I БОБ

7-бет. Вандимен Ери — Австралиянинг жануби-шарқ томонига жойлашган Тасмания оролининг эски номи.

II БОБ

17-бет. «Ерни миннатдор бўлсанг, босаман дейдиган виқорли одам эди.»— Авторнинг фикрича, Лилипутиянинг қироли 1714 йилдан 1727 йилгача ҳокимият тепасида бўлган Англия қироли Георг I ни эслатиши керак. Свифт эҳтиёткорлик қилиб, лилипут қиролини хунук ва пак-пакана Георгга ўхшатиб тасвирламаган, аммо лилипут қиролининг баъзи сифатлари уникага ўхшаб кетади. Георг I га ўхшаб лилипут қироли ҳам хасис, давлатни идора қилиш ишларига аралашмайди, давлат ташвишини ўз министрларига ишониб топшириб қўяди.

17-бет. «...У йигирма саккиз ёшу тўққиз ойлик, холос.»— Свифт бу билан лилипутлар умри оддий одамлар умридан анча узун, демоқчи.

17-бет. «...зарбоф ва кумуш ранг ип билан тикилган юбка.»— Свифт яшаган даврдаги замонавий модага ишора. Аристократ хонимларнинг кийимлари XVIII аср бошларида одатдан ташқари дабдабали бўлиб, зарбоф ва кумуш ранг иплар билан тикилган, уларга қимматбаҳо тошлар қадалган. Шунақа кийимнинг биттаси бутун бир бисот баҳосига тенг турарди.

21-бет. «...нима топган бўлишса ҳаммасини рўйхатга олишди.»— Бу ерда Георг I нинг бош вазири Роберт Уолполь томонидан якобитчиларга, яъни Георг I ни ағдариб ташлаб, ўрнига 1688 йил революцияси пайтида Англиядан ҳайдаб юборилган қирол Яков II Стюартнинг ўғлини — «даъвогарни» тахтга ўтқазиш тарафдорларига қарши таъсис этилган махфий комитет фаолияти устидан кулинади. Свифт Гулливернинг шуб-

ҳали, нодон амалдорлар томонидан тинтув қилинишини моҳирлик билан тасвирлайди; амалдорлар ўзлари топган буюмларнинг нимага ишлатилишини мутлақо билишмайди, лекин протоколларига ҳаммасини ҳафсала билан ёзиб чиқишади.

III БОБ

26-бет. «...Флимнап сакрашда алоҳида довруғ таратган.» — Флимнап номи замирида 1721 йилдан бошлаб виглар министрлиги бошида турган, Свифт ўта ёмон кўрган бош министр Роберт Уолполь назарда тутилади. Свифт Уолполнинг сиёсий фаолиятини дорбознинг эпчиллик билан сакрашларига ўхшатади.

27-бет. «...машқларни ўринлатиб бажарганларнинг иккинчисига қизил, учинчисига яшил ип берилади.» — Мовий, қизил ва яшил иплар инглиз орденларининг ранги.

29-бет. «...иложи борича оёқларимни кенг кериб, Қолосс Родосский ҳолатида...» — Колосс Родовский — Родосс шаҳри гаванига кираверишдаги бўйи 72 метрли мис ҳайкал. Ривоятга кўра, ҳайкалнинг кенг керилган оёқлари орасидан кемалар ўтган.

31-бет. «...бизга ҳужум қилиш учун ҳозир қуроланаётган...» — Лилипутия билан Блефуску ўртасидаги муносабатлар испан мероси учун олиб борилган уруш (1702—1913 й.) давридаги Англия ва Франция муносабатини эслатади. Ишора очиқ-ойдин билиниб қолмаслиги учун Свифт Лилипутияни қитъада, Блефускуни оролда деб кўрсатади.

IV БОБ

35-бет. «Биринчилари баланд пошна тарафдорлари, иккинчилари паст пошна тарафдорлари.» — Тремексенлар ва Слемексенлар партиялари замирида Свифт бир-бирига душман бўлган тори ва виглар партиясини кўрсатмоқчи бўлади. У партиялар ўртасидаги кураш баланд ва паст пошналар учун курашга айланиб кетганини айтиш билан, ана шу партиялар ўртасидаги келишмовчиликлар давлат аҳамиятига мутлақо молик эмаслигини кўрсатмоқчи бўлади. Лилипутлар императорининг паст пошнага бунчалик ҳирс қўйиши, виглар партиясига мансуб бўлган Георг I нинг тахтга ўтиргач ҳукумат муассасаларидан барча тори-ларни ҳайдашига ишора.

35-бет. «...олий ҳазратлари бир оз оқсайди». — Қирол Георг II (1727—1760) дан кейин анча вақтгача қайси партияни афзал кўришни билмай, ўз саройига вигларни ҳам, ториларни ҳам таклиф қилган шаҳзода Уэльскийга ишора.

36-бет. «...тухумни уч томонидан синдириш.» — Пойнакчилар ва учдан синдирувчилар партиялари — христиан черковини католик ва протестант черковига бўлиб юборган диний парокандаликнинг сатирик тасвири. XVI асрда, протестант ёки реформацион ҳаракат пайдо бўлганда, диний масалалар бўйича протестантларнинг католиклар билан кураши, аслида, Рим папаси ва католик черковининг барча соҳаларда давлат ҳамда хўжалик ишларига аралашшига қарши кураши эди. Кейинроқ, протестантлар томонидан бошланган диний урушлар тамом бўлиб, барча мамлакатларда феодализмни битиришга ёрдам берган туб иқтисодий ва ижтимоий ўзгаришлар юз бергач, католиклар ва протестантлар ўртасидаги келишмовчиликлар тор диний ихтилофларга айланиб қолди ва бу, Свифтнинг фикрича, пойнакчилар ва учдан синдирувчилар ўртасидаги ихтилофлар каби аҳамиятга мутлақо молик эмас. (Свифт ўзининг диний масалаларга муносабатини «Бочка чўпчаги» китобида батафсилроқ баён қилган).

36-бет. «...қўзғолон қатнашчиларини ўз мамлакатларида яширишган.» — Улган ҳукмдор замирида ватанга хиёнат қилгани учун Англия буржуа революцияси даврида алоҳида трибунал ҳукми билан қатл этилган (1649 й.) қирол Карл I кўзда тутилди. Тожидан айрилган ҳукмдор эса қирол Яков II, у 1688 йилдаги «Шонли революция» деб номланган давлат тўнтариши натижасида Францияга қочиб кетган. Франция қироли Людовик XIV (1643—1715) кўп жиҳатдан Блефуску қиролини эслатади, у Англияга қарши урушга тайёргарлик кўраётиб, англиялик сиёсий эмигрантларга, айниқса якобитчиларга ҳомийлик қилган. Чунки у Яков II ни Англиянинг қонуний қироли деб билган.

37-бет. «...ҳар бир диндорнинг ўз шахсий иши.» — Свифт бу гапи билан диний ихтилофларга нисбатан ўз муносабатини билдирмоқчи бўлади.

V БОБ

40-бет. «...ҳокими мутлоқ бўлиб қолади.»— Испан мероси учун бўлган урушда инглиз бош қўмондони герцог Мальборо (Черчилль) Францияда қатор ғалабаларни қўлга киритди. Тарихчиларнинг таъкидлашича, агар уруш шу йўсинда кетаверса, Франциянинг таслим бўлиши ҳеч гап эмас эди. Бироқ урушнинг чўзилиб кетиши туфайли юз берган қийинчиликлар жонга теккан ва халқнинг қаҳр-ғазаби шу қадар ошиб-тошган эдики, урушни давом эттириш тарафдорлари — виглар министрлиги 1710 йилда истеъфога чиқишга мажбур бўлди. Лорд Болинброк бошлиқ янги торилар министрлиги Мальборони дарҳол Франциядан чақириб олди ва сулҳ тузишга ошиқди. Бу ерда ва бундан кейин Гулливер кўпроқ Болинброкка ўхшаб кетади.

42-бет. «Император олдида менинг виждоним пок эди.» — Бу ерда гап Уолполь томонидан Болинброкка қўйилган айб ҳамда ҳали Англия ва Франция уруш ҳолатида бўлган бир пайтда унинг француз ҳукумати билан махфий музокаралар ўрнатгани тўғрисида боради. Болинброк таъқибдан қутулиб, Францияга қочиб кетади ва кўп йиллар сургунда юради.

VI БОБ

45-бет. «...жазолашдан кўра мукофотлаш мақбулроқ...»— Англиядаги кўпгина суд муассасаларида грек маъбудаси — адолатли суд тимсоли Фемиданинг сурати бор. Фемида кўпинча кўзи боғлиқ, бир қўлида яланғочланган қилич, бошқасида эса адолат тарозисини ушлаган ҳолда тасвирланади. Лилипутларнинг ҳушёр ва зийрак адолатли суди кўзи кўр Фемидага истеъзо билан қарама-қарши қўйилади.

VII БОБ

53-бет. «...советнинг махсус комиссиялари ўта махфий кенгашлар ўтказди...»— Бу ўринда, Уолполь раислигида 1715 йилнинг 15 апрелида «сулҳ тузиш (Утрехт сулҳи) ва қироличанинг собиқ министрлиги фаолиятига тегишли масалаларни текшириш учун» таъсис этилган махфий комитет назарда тугилади. Бу комитет, давлатга хиёнат қилиш борасида министрлар Болинброк ва граф Оксфордскийга қўйилган айбни тасдиқлайди.

55-бет. «Унда яна кўпгина муҳим нарсалар бор эди.»— Айбномада юридик ҳужжатлар услуби, шунингдек, Свифтнинг фикрича, Болинброкнинг хиёнат қилганлиги ҳақидаги айбноманинг етарли асосланмаганлиги устидан кулинади.

59-бет. «...жазо ҳам шунчалик ваҳшиёна ва қурбон шунчалик беозор бўлади.»— Ҳокимиятдан туширилган Стюартлар сулоласи тарафдорлари 1715 йилда тахтга даъвогар Яков III фойдасига қўзғолон кўтаришди. Қўзғолон бостирилиб, кўп одамлар қатл қилинган, ҳукумат қиролнинг ўта марҳамат ва шафқат кўрсатганлиги ҳақида варақалар тарқатди.

60-бет. «...аҳоли аллақачонлардан бери мени орзиқиб кутаётган жойга...»— Болинброкка ва унинг Францияга қочиб кетишга (1715 йил) илгаритдан тайёрланганига янги ишора; Болинброк кейинчалик Гулливер сингари ўзини оқлашга уринади: бундан сўнг Англияда қолиш, унинг учун ўзини ихтиёрий равишда ўлимга тутиб бериш билан тенг эди.

VIII Б О Б

63-бет. «...бундай оғир кулфатдан...» — Сиёсий фитналар ва Болинброкнинг Франциядаги фаолияти фақат Англия министрлигини ташвишга солмай, балки Людовик XIV ва унинг саройини ҳам анча безовта қилиб қўйди. Бу ҳол ҳар икки ҳукумат ўртасидаги муносабатларда ортиқча чигалликларни келтириб чиқарди.

66-бет. «...ўзларининг майин жунлари билан...»— Бу ерда Англия қонунчилигининг инглиз жун саноатини ҳар тарафлама қўллаб-қувватлаб, ирланд жунини ташқарига чиқаришга тўсқинлик қилгани, натижада Ирландия экономикасига ва аҳоли фаровонлигига путур етгани кинояли тарзда баён қилинади. Свифт ўзининг бир қанча бошқа асарларида ҳам бундай сиёсатни қоралайди.

Иккинчи қисмга

I Б О Б

71-бет. «...кема мачталари қанча елканга бардош берса...»— Свифт бўронни бундай тавсифлаш билан ўша вақтларда ёзилган

денгиз саёҳатномалари ва саргузашт романларда махсус денгиз терминларини суниестемол қилинишини киноя остига олади.

72-бет. «...ўн ярдга тўғри келарди.»—Аҳолисининг ҳар бир қадами ўн ярдга (тўққиз метрдан зиёдроқ) тенг келадиган улканлар подшоҳлиги билан дастлабки танишувнинг ўзиёқ улканлар ва уларни қуршаб олган нарсаларнинг бўй-басти ҳақида хулоса чиқаришга имкон беради. Гулливер лилипутлардан неча марта катта бўлса, улканлар ҳам ундан шунча, яъни ўн икки марта катта. Улкан одамлар ва Гулливер Бробдингнеда бўлган пайтида учратган нарсаларни таърифлашда ана шу нисбатга қатъий риоя қилинади.

III БОБ

89-бет. Феникс — Миср мифологиясидаги афсонавий қуш. У ўлим яқинлашганида ўз уясида ўзини ёндириб юбориш ва кулдан яна қайтадан пайдо бўлиш хусусиятига эга. Кўчма маънода — бу табиат мўъжизаси, одатдан ташқари ҳодиса ҳисобланади.

90-бет. «...инсоният билимининг улуғ тараққиёти...» — Свифт етарли текширилмаган табиат ҳодисаларини ўрганиш ўрнига, кўпинча туманли, мазмунсиз фикрларга берилиб кетган ўз замонасидаги олимлар устидан кулади.

IV БОБ

97-бет. «...Япония билан Калифорния ўрталиғида океан бор».— XVIII аср географлари, Япония Америка билан қуруқлик орқали туташганми ёки улар ўртасида сув бўшлиғи борми, деган масалада бир-бирлари билан келиша олмасдилар.

101-бет. «...Солсберидаги собор қўнғироқхонасидан ҳам паст эди».— Солсберидаги собор қўнғироқхонасининг баландлиги бир юз йигирма икки метр. Улканлар қироллигидаги минора маҳаллий аҳолига бағоят таъсир кўрсатиши учун унинг баландлиги 1464 метр (122X12) бўлиши керак.

101-бет. «Авлиё Павел гумбази» — Лондондаги авлиё Павел собори гумбазининг диаметри ўттиз метрдан ортиқ.

112-бет. Демосфен — эрамиздан аввалги IV асрда яшаган қадимги грек нотиғи; Цицерон — қадимий Римнинг давлат арбоби ва нотиғи; эрамиздан олдинги I асрда яшаган.

112-бет. «Шавкатли пэрлар палатасида» — Англия парламенти — юқори ва қуйи палатадан иборат қонун чиқарувчи олий муассаса. Юқори палата пэр ёки лорд унвонига эга бўлган олий табақа вакиллари ҳисобига мерос тариқасида тўлдирилади. Шунинг учун ҳам у пэрлар ва лордлар палатаси деб номланади. Қуйи палата (ёки вакиллар палатаси) сайланган вакиллар билан алмаштириб турилади.

115-бет. «...ўринсиз ҳамда номақбул деб ҳисоблайман.» — Улканлар қиролининг танбеҳларида Англия ижтимоий тузумидаги нуқсонларга эътибор берилади. Свифт ана шу нуқсонларни ўзининг сиёсий памфлетларида ҳам омонсиз танқид қилган.

115-бет. «...қуйи палата аъзолари бўла оладими?» — Улканлар қироли таклиф қилган масалалар Англия суд қонунчилигининг турли томонларига тааллуқлидир: бу ерда суд ишларини юриштишдаги суистеъмолчилик, сансоларлик, ҳаддан ташқари расмиятчилик ва бошқалар танқид остига олинади.

Учинчи қисмга

I БОБ

139-бет. «...денгизга улоқтираман.» — Голландияликларнинг инглизларга нисбатан шарқдаги душманлиги Англия ва Голландиянинг денгизларда ҳамда мустамлака мамлакатларида рақобат қилишлари туфайли келиб чиққан, бу ҳақда ўша замон сайёҳлари кўп ёзишган.

II БОБ

146-бет. «...тўғри фикр юритувчи китобхонлар эътиборига...» — Свифт ўша замондаги машҳур олимларнинг айрим сўзларнинг келиб чиқиши ҳақида ўринсиз фикр юритишларидан кулади.

149-бет. «...ундан нур олувчи...» — Қиёмат-қойим яқинлашаётгани ҳақидаги астрономик назариялар ўша вақтларда кенг тарқалган эди.

III БОБ

152-бет. «...ҳозир жуда оқсаётган...» — кометаларнинг келиб чиқиши, уларнинг олам бўшлиғида ҳаракат қилиши, ерга ва қуёшга яқинлашиши ва ҳоказоларга доир турли назариялар Свифт замонасидаги олимлар ўртасида қизгин баҳсларга сабаб бўлган. Мазкур масалалар билан Лондондаги қирол жамияти кўп шуғулланган; Свифт романининг учинчи қисмидаги турли бобларда бунга шама қилиб ўтади.

IV БОБ

160-бет. «...жулдур кийимларда юришибди.» — Бу бобда Англияда сон-саноксиз акционерлик компаниялари ва коммерсия жамиятлари пайдо бўлган 1719, 1720 ва 1721 йиллардаги чайқовчилик шавқ-завқи кулги остига олинади, ана шу компания ва жамиятларнинг ташкилотчилари бўлмиш уддабурролару авантюристлар ҳар қандай гапга ишонувчи оммани тезроқ бой бўлишининг кўз кўриб қулоқ эшитмаган йўллари билан лақиллаштишган. «Совун пуфаклари» деб ном олган бу компаниялар қандай тез пайдо бўлган бўлса, шундай тез синади, ўз пайчиларини эса хонавайрон қилади. Свифт худди ана шу темада «Инглиз совун пуфаклари тажрибаси ҳақида» номли сатира ёзган.

V БОБ

164-бет. «...йўғон ва пишиқ...» — 1710 йилда Бон исмли уддабурро француз брошюра чиқариб, унда ўргимчак ипидан пайпоқ ва қўлқоплар ишлаб чиқариш усулларини таклиф қилди. Ҳеч қандай муваффақиятга олиб келмаган бундай тажрибалар кейинчалик ҳам амалга оширилган.

164-бет. «...сув қисмини сузишмоқда.» — Свифт замонида ҳавонинг таркиби ҳали маълум эмасди.

VI БОБ

168-бет. «...ана шу хомқовоқларнинг миясида...» — Бу ердаги киноя остида Свифтнинг ўз ижобий қарашлари ётганлигини тушуниш унча қийин эмас.

169-бет. «...айниқса ўнг қўл...» — порахўрликка қилинган ишора.

171-бет. «Маҳаллий аҳоли Лангдэн деб атаган...» — Трибниа ва Лангдэн — анограммалар (ҳарфларнинг ўрин алмашуви). Бу ерда Британия ва Энгланд (Англия) дейилмоқчи.

VII БОБ

173-бет. Некромантия (грекча) — келажакни билиш учун марҳумлар соясини чақириш. Бундай бидъат қадимги дунёда ва ўрта асрларда кенг тарқалганди.

175-бет. Буюк Искандар — Македония подшоси (эрамиздан аввалги IV аср, қадимги дунёнинг машҳур саркарда ва давлат арбоби. У Арбела ёнидаги жангда (эрамиздан олдинги 331 йил) Эрон устидан катта ғалаба қозонган.

175-бет. Ганнибал — Карфагенли саркарда (эрамиздан олдинги III—II асрлар). Римликлар билан жанг қилган. Афсонада айтилишича, Альп тоғларидан ошиб ўтаётганида унинг армияси йўлини катта харсанг тош тўсиб қўйган. Ганнибал тошни олов ёқиб қиздириш ва сирка сепиб юмшатиш ҳақида буйруқ беради ва шундан кейин тошни қазиб ўтади.

176-бет. Қай Юний Брут — Рим сенатори, Цезарнинг қотили. димий Римнинг саркардаси ва сиёсий арбоби. Ягона диктаторлик ҳокимиятини ўрнатган; Гней Помпей — Цезарь билан рақобат қилишга киришган Рим саркардаси.

176-бет. Қай Юний Брут — рим сенатори, Цезарнинг қотили.

176-бет. Марк Юний Брух — Қай Юний Брутнинг отаси; Суқрот — машҳур грек файласуфи (эрамиздан олдинги V аср); — Эпаминонд — грек (фиван) саркардаси (эрамиздан олдинги V—IV асрлар); Кичик Катон — Римнинг давлат арбоби; у Цезарнинг мустабид ҳокимлигига қарши кураш олиб борган республика аристократлар партиясига бошчилик қилган; Томас Мор (1480—1535) — машҳур инглиз файласуфи ва давлат арбоби, у «Утопия» деган китобида келажакдаги идеал давлат ҳақидаги фикрларини баён қилган.

176-бет. Секстумвират — олтилар ҳамкорлиги.

VIII БОБ

177-бет. Гомер — қадимий Грециянинг афсонавий шоири, «Илиада» ва «Одиссея» номли қаҳрамонлик достгонларининг му-

аллифи (эрамиздан олдинги IX—VIII асрлар); Арасту — машхур грек файласуфи ва олими (эрамиздан олдинги IV аср).

177-бет. Дунс Скот ва Петр Рамус — Арасту асарларига изоҳлар ёзган ўрта аср файласуфлари.

177-бет. Рене Декарт ва Пьер Гассенди — XVII асрдаги машхур француз файласуфлари.

177-бет. Эпикур — улуғ грек файласуфи (эрамиздан олдинги IV—III асрлар).

178-бет. Гелиогабал — рим императори (III аср).

178-бет. Агесилай — грек (спарта) подшоси (эрамиздан олдинги IV аср).

181-бет. «...Саройда ўрганиш мумкин бўлган ҳамма қусурларга...» — Свифт замонасида сайловчиларни пул эвазига ўз томонига оғдириш ва порахўрлик авж олган эди, бу ҳол унинг сатирасига кўп марта мавзу бўлган.

IX БОБ

182-бет. «...фақат голландларни қўйишади.» — 1637 йилда христианлар қўзғолони бостирилгач, голландлардан бошқа барча европаликларнинг Японияга киришига чек қўйилган.

183-бет. «...тахт олдигача эмакляб боришни ва тупроқни ялашни...» — Свифт бу эпизодда қирол ҳамда унинг арзандлари олдида хушомадгўйлик ва лаганбардорлик қилиш, боши ерга теккунча таъзим этиш удумлари устидан кулади. Бундай удумлар Георг I ва бошқа европа подшолари саройида авжига чиққан эди.

X БОБ

188-бет. Perpetuum mobile — абадий ҳаракат, Бирорта ташқи манбадан энергия олмай абадий ва ҳеч тўхтамай ишлайдиган машинани — абадий двигателни қуриш учун узоқ вақт беҳуда уринишлар бўлган.

Ҳамма касалларга даво бўладиган универсал дори-дармонларни излаб топиш ҳам зўр орзуга айланган, абадий двигателни яратишдаги каби бир неча бор муваффақиятсиз тажрибалар ўтказилган.

XI БОБ

194-бет. «...бут топташ маросими...» — Сайёҳларнинг ҳикоя қилишича, XVII ва XVIII асрларда Японияда христиан динига мансуб бўлганларни бут топташга мажбур қилишган. Ўзининг христиан динига мансуб эмаслигини ана шу маросим орқали билдирмаган кишиларни қийнашган, қатл этишган. Японияда христианларни таъқиб қилиш 1873 йилгача давом этган.

Тўртинчи қисмга

V БОБ

219-бет. «...миллион-миллион кишилар ҳаётини сўндирди.» — Бу ерда гап черковда парчаланишни бошлаб берган ва католиклар билан протестантлар ўртасида қонли урушларни келтириб чиқарган. диний урф-одатлар ва сирлар устида бормоқда.

220-бет. «...шу даромад ҳисобига яшашади.» — Даромад қилишнинг тасвирланган услуги XVIII асрларда бир қанча майда давлатларга бўлиниб кетган Германияда кенг қўлланилган. Англия қироли Георг I ҳам ўзининг Ганновердаги мол-мулкини қўриқлаш учун ёлланма немис солдатлари хизматидан фойдаланган. Хорижий армияларга солдат сотиш XVIII аср прогрессив ёзувчилари асарларида ҳам шармандали жиноят сифатида қораланган. Масалан, Ф. Шиллернинг «Макр ва муҳаббат» драмаси.

224-бет. «...улар қонунга қаттиқ амал қилишади.» — Свифт суд лўттибозлигини кўрсатиш билан инглиз адолатли судидаги нуқсонларни омонсиз танқид қилади. Бундай танқидга романнинг иккинчи қисмида ҳам катта ўрин берилган.

VI БОБ

227-бет. «...ўз министридан қутулмоқчи бўлган...» — Свифтнинг бу кинояси ўша замон медицинасининг ночор аҳволда эканлиги билан изоҳланади. Бунинг устига кўпгина алдамчи ва товламачилар ўзларини врач деб кўрсатиб, медицина обрўсини ерга уришган.

IX БОБ

238-бет. «...ҳанузгача номаълум.»— XVIII асрда оммалашган — ерда ҳаётнинг ўз-ўзидан туғилиши назарияси кўзда тутилмоқда.

XII БОБ

257-бет. «...улар китобхонларнинг олдига похол солиб қўйишади.»— XVIII асрларда Англияда чиндан ҳам ёзувчилар йироқ ва кам маълум бўлган мамлакатлар ҳақида ҳаққоний саёҳатномалар ёзишган, бироқ китобхоннинг қизиқишини орттириш учун қиссаларини ҳар хил ёлғон ва уйдирмаларга тўлдиришган. Эҳтимол, Свифт бу ўринда ўзининг адабий рақиби Даниэль Дефони назарда тутгандир, чунки у довруғ таратган «Робинзон Крузо» романида ҳам фактик хатоларга ва ноаниқликларга йўл қўяди.

258-бет. Фердинанд Кортес (1485—1547) — Мексикани испан мулкига қўшган испан истилочиси.

МУНДАРИЖА

Биринчи қисм

ЛИЛИПУТИЯГА САЁХАТ

- Биринчи боб.**— Автор ўзи ҳамда ўз оиласи ҳақида баъзи бир маълумотларни маълум қилади. Саёхатга бўлган дастлабки майл. У кема ҳалокатига дуч келади. Сузиб ўзини қутқаради ва лилипутлар мамлакати соҳилига эсон-омон етиб олади. Уни асир қилиб, мамлакат ичкарасига олиб кетишади 5
- Иккинчи боб.**— Лилипутия императори кўпгина амалдорлари кузатувида авторнинг ҳузурига ташриф буюради. Императорнинг ташқи қиёфаси ва кийимларининг тавсифи. Олимларга лилипутлар тилини авторга ўргатиш топширилади. У ўзининг одоблилиги билан император марҳаматига муяссар бўлади. Авторнинг чўнтақларини тинтув қилишади. Унинг қилич ва тўппончасини олиб қўйишади 16
- Учинчи боб.**— Автор усталик билан император, сарой хонимлари ва кавалерларининг кўнглини овлайди. Лилипутия саройидаги кўнгил очишнинг таърифи. Авторга маълум вақтларда озодлик берилади 25
- Тўртинчи боб.**— Лилипутия пойтахти Мильдендо ва император саройининг таърифи. Авторнинг бош котиб билан давлат ишлари ҳусусида суҳбатлашуви. Автор императорга унинг олиб бораётган урушида ўз хизматини таклиф қилади 33
- Бешинчи боб.**— Автор ўта антиқа ўйи туфайли душман ҳужумининг олдини олади. Унга юксак унвон беришади. Блефуску императорининг элчилари келиб, сулҳ тузишни сўрашади 37
- Олтинчи боб.**— Лилипутиянинг аҳолиси, уларнинг фани, қонунлари, урф-одатлари ҳақида; улардаги бола тарбиялаш системаси. Авторнинг шу мамлакатда кечирган ҳаёти. Аслзода бир хонимнинг авторни оқлаши 42
- Еттинчи боб.**— Автор ўзини давлатга хиёнат қилишда айблашга шайланаётганларини билади. У Блефускуга қочиб кетади. У ёқда унинг кутиб олиниши 52
- Саккизинчи боб.**— Автор қулай фурсат шарофати билан Блефускуни тарк этиш имконига эга бўлади ва бир қанча қийинчиликлардан кейин эсон-омон ўз ватанига қайтиб келади 61

Иккинчи қисм

БРӨБДИНГНЕГГА САЁХАТ

- Биринчи боб.**— Кучли довул тафсилоти. Ичимлик сув келтириш учун катта қайиқнинг жўнатилиши. Автор унда мамлакатни текшириш учун жўнаёди. Уни соҳилда қолдириб кетишади; уни ўша ерлик бир одам олиб кетади ва фермерга элтиб беради. Авторнинг фермада қабул қилиниши ва у ерда юз берган турли ҳодисалар. Маҳаллий аҳолининг таърифи 69

Иккинчи боб. — Фермернинг қизи. Авторни қўшни шаҳарга, сўнг пойтахтга олиб кетишади. Саёҳат тафсилоти	81
Учинчи боб. — Авторни саройга талаб қилишади. Малика уни фермердан сотиб олади ва қиролга кўрсатади. Автор олий ҳазратларининг энг машҳур олимлари билан мунозара қилади. Уни саройдаги бир хонага жойлаштиришади. У маликанинг жуда катта илтифотига сазовор бўлади. У ўз ватанининг шарафини ҳимоя қилади. Унинг маликанинг паканаси билан жанжаллашуви	87
Тўртинчи боб. — Мамлакат таърифи. Автор таклифи бўйича география харитасига тузатиш киритиш. Қирол саройи. Пойтахт ҳақида бирикки оғиз сўз. Авторнинг қандай саёҳат қилгани. Бош ибодатхона таърифи	97
Бешинчи боб. — Авторнинг турли саргузаштлари. Автор ўзининг денгизда сузиш бўйича маҳоратини намойиш қилади	102
Олтинчи боб. — Қирол ва малика кўнглини хушнуд этиш учун авторнинг турли эрмакларни ўйлаб топиши. У ўзининг музика чалишдаги қобилиятини намойиш этади. Қирол Европанинг ижтимоий тузилиши билан қизиқади. Авторнинг айтганларига қиролнинг эътирозлари	109
Еттинчи боб. — Авторнинг ўз ватанига бўлган меҳри. У қиролга фойдали бир таклифни қилади, лекин қирол уни рад этади. Қиролнинг сиёсат соҳасидан мутлақо хабарсизлиги. Бу мамлакатдаги илм-маърифат. Унинг қонунлари, ҳарбий таълим ва партиялар	117
Саккизинчи боб. — Қирол билан малика давлат чегараси томон саёҳатга отланишади. Автор уларни кузатиб боради. Автор мамлакатни қандай тарк этганининг батафсил баёни. У Англияга қайтиб келади	123

Учинчи қисм

ЛАПУТУ, БАЛЬНИБАРБИ, ЛАГГНЕГГ, ГЛАБДОБДРИБ ВА ЯПОНИЯГА САЁХАТ

Биринчи боб. — Автор учинчи саёҳатга отланади. У қароқчилар қўлига тушади. Ёвуз голландиялик. Автор одам яшамайдиган оролда. Авторни Лапутуга қабул қилишади	137
Иккинчи боб. — Лапутуликларнинг характери ва урф-одатлари. Лапуту фани. Қирол ва унинг саройи. Авторнинг саройда қандай қабул қилишгани. Лапутуликларнинг ҳадик ва ташвишлари. Лапутуликларнинг хотинлари	143
Учинчи боб. — Ҳозирги замон фалсафаси ва астрономияси ҳал этган масала. Лапутуликларнинг астрономия соҳасида эришган ютуқлари. Қиролнинг кўзғолонни бостириш усули	150
Тўртинчи боб. — Автор Лапутуни тарк этади. Уни Бальнибарбига тушириб қўйишади. Авторнинг пойтахтга келиши. Пойтахт ва унга яқин жойларнинг таърифи. Бир амалдор авторни ўз уйига меҳмондўстлик билан қабул қилади. Унинг ана шу амалдор билан суҳбати	155
Бешинчи боб. — Автор Лагадодаги Улуғ академияни бориб кўради. Академиянинг тўлиқ таъриф-тавсифи. Профессорлар шуғулланадиган фан ва санъатлар	162
Олтинчи боб. — Академия таърифининг давоми. Автор баъзи тақомиллаштиришлари таклиф қилади, булар зўр мамнуният билан қабул қилинади	168
Еттинчи боб. — Автор Лагадони тарк этади. Унинг Мальдонадага келиши Лаггнегга жўнаш учун кема йўқ. Автор Глабдобрибга қисқа	

муддатли саёҳат қилади. Ана шу орол подшоси томонидан авторнинг кутиб олиниши	172
Саккизинчи боб. — Глаббдорбдрий таърифнинг давоми. Қадимий ва янги тарихга тузатишлар	177
Тўққизинчи боб. — Автор Мальдонадага қайтади ва кемада Лаггнегг қироллигига боради. Автор ҳибсга олинади. Уни саройга чақиривади. Саройда унинг кутиб олиниши. Қиролнинг ўз фуқароларига муруввати	181
Унинчи боб. — Лаггнегглар мадҳи. Струльдбругларнинг тўлиқ таърифи. Авторнинг бир неча таниқли одамлар билан струльдбруглар ҳақида суҳбатлашуви	185
Ун биринчи боб. — Автор Лаггнеггни тарк этиб, Японияга жўнайди. У ердан голланд кемасига ўтириб Амстердамга, Амстердамдан Англияга қайтади	192

Тўртинчи қисм

ГУИГНГНМЛАР МАМЛАКАТИГА САЁҲАТ

Биринчи боб. — Автор кема капитани бўлиб саёҳатга отланади. Кема командаси авторга қарши фитна уюштиради. Уни анча вақтгача каютада қамоқда сақлашади, кейин номаълум мамлакат соҳилига ташлаб кетишади. Автор мамлакат ичкарасига йўл олади. Еху деб номланган алоҳида ҳайвон зотларининг таърифи. Автор икки гуигнгнми учратади	197
Иккинчи боб. — Гуигнгнм авторни ўзи яшайдиган уйга олиб келади. Бу хонадоннинг таърифи. Авторнинг қарши олиниши. Гуигнгнмлар овқати. Бу мамлакатда нима билан тирикчилик қилишни билмай автор гаранг бўлади. Қийин аҳволдан чиқиш йўли. Бу мамлакатда авторнинг еган овқатлари	204
Учинчи боб. — Автор маҳаллий тилни астойдил ўрганади. Унинг хўжайини бўлмиш гуигнгнм машғулотларда унга ёрдамлашади. Жуда кўп ҳурматли гуигнгнмлар авторни кўргани келишади. У хўжайинига ўз саёҳатлари ҳақида қисқача сўзлаб беради	209
Тўртинчи боб. — Гуигнгнмларнинг ҳақиқат ва ёлғон ҳақидаги тушунчалари. Авторнинг гаплари хўжайинни ғазабга миндиради. Авторнинг ўзи ва саёҳатлари ҳақидаги батафсил ҳикояси	214
Бешинчи боб. — Хўжайиннинг буйруғига биноан автор уни Англиядаги аҳвол билан таништиради. Европа давлатлари ўртасидаги урушларни келтириб чиқарган сабаблар. Автор Англия конституциясини баён қилишга киришади	218
Олтинчи боб. — Англия таърифнинг давоми. Европа саройларидаги биринчи ёки бош министрнинг роли	224
Еттинчи боб. — Авторнинг ўз ватанига бўлган муҳаббати. Англиядаги идора қилиш усули хусусида хўжайиннинг танбеҳлари. Хўжайиннинг инсон табиати ҳақидаги мулоҳазалари	229
Саккизинчи боб. — Автор ехуларнинг баъзи сифатларини таърифлайди. Гуигнгнмларнинг буюк фазилатлари. Ёш авлодни тарбиялаш. Гуигнгнмларнинг генерал совети	234
Тўққизинчи боб. — Гуигнгнмлар кенгашидаги муҳим музокаралар. Гуигнгнмларнинг машғулот. Улардаги қурилиш. Кўмиш маросими. Улар тилидаги кэмчилик	237
Унинчи боб. — Авторнинг рўзғори ва унинг гуигнгнмлар орасидаги бахтиёр ҳаёти. У етук фазилат эгаси бўлади. Хўжайин авторга у мамлакатни тарк этиши лозимлигини маълум қилади. Бу хабарни эшитиб, авторнинг умидсизликка тушиши. Автор хизматкор ёр-	

	дамида ўзига қайиқ ясайди. У омадсизлик денгизига тушиб, са- фарга отланади	242
Ун биринчи боб.	— Хавфли саёҳат. Автор истиқомат қилиш учун Янги Голландияга келади. Уша ерликлардан бири уни ёйдан ўқ отиб яралайди. Уни ушлаб олишади ва мажбуран Португалия кемаси- га ўтқизишади. Капитаннинг у билан бўлган ширин муомаласи. Автор Англияга қайтади	249
Ун иккинчи боб.	— Авторнинг ҳаққонийлиги. Бу китобни нашр эттириш- дан унинг кўзлаган мақсади. У ҳақиқатдан юз ўгирган ёзувчи- ларни танқид қилади. Бу китобни ёзишда автор ҳеч қандай аҳ- моқона ниятларга эга бўлмаганини исбот қилади. Битта эътирозга жавоб. Мустамлакаларнинг тузилиш методи. Ватан мадҳи. Автор таърифлаган мамлакат тожиги бегумон ҳуқуқлилик. Бунга эри- шишдаги қийинчилик. Автор китобхон билан бутунлай хайрла- шади. У келажакда қандай ҳаёт кечириш режаларини баён қилади, яхши маслаҳатлар беради ва китобни тамомлайди	256
Е. Брандис.	Жонатан Свифт ва унинг «Гулливернинг саёҳатлари» романи	262
	Изоҳлар	278

И
С 37

СВИФТ ЖОНАТАН.
ГУЛЛИВЕРНИНГ САЕҲАТЛАРИ.

(Русчадан СОТИБОЛДИ ЙУЛДОШЕВ тарж.) Т., «Еш гвардия», 1974.

296 б. расм.

ДЖОНАТАН СВИФТ.
ПУТЕШЕСТВИЯ ЛЕМЮЭЛЯ ГУЛЛИВЕРА.

И (Англ).

07-3-4-196
C-M-356 (06)-74 -74